

Verseghy- emlékév 2017

*In memoriam
Verseghy Ferenc*

7.

Szolnok, 2018

IN MEMORIAM VERSEGHY FERENC 7.

IN MEMORIAM VERSEGHY FERENC

7.

EMLÉKKÖNYV

A SZOLNOKON 2017. ÁPRILIS 3–4-ÉN

RENDEZETT TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

ANYAGÁBÓL

SZERKESZTETTE

DONCSECZ ETELKA – LENGYEL RÉKA

Verseggy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény

Szolnok

2018

A kötet megjelenéséhez hozzájárult:

Verseghegy Könyvtárért Alapítvány

© Verseghegy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, 2018
© A szerzők, 2018

ISBN 978-963-7613-63-0

Kiadja a Verseghegy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény

Felelős kiadó: Czakóné Gacov Katalin

Tördelés, borítóterv: László Cecília

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Kedves Olvasó!

Ön az *In memoriam Verseghy Ferenc*-sorozat 7. kötetét tartja kezében, amely tizenöt éves kihagyás után újra megjelent, gazdagítva a Verseghy-kutatás dokumentumait.

Folytatva elődeink munkáját, Verseghy Ferenc születésének 260. és halálának 195. évfordulója alkalmából 2017-ben Verseghy-emlékévvél tisztelegtünk a tudós polihisztor előtt. Együttműködő partnereinkkel áprilisban két napos tudományos konferenciát szerveztünk, valamint egész évben számos programot valósítottunk meg.

Szolnok megyei jogú város az emlékév megvalósításához kiemelt támogatással járult hozzá. Ennek köszönhetően egy nagyszabású molinó-kiállítást hoztunk létre a könyvtár előtti Kossuth téren, mely áprilistól novemberig tudatta a járókelőkkel, ki volt Verseghy Ferenc, és miért büszke városunk szülöttjére.

A 21. századi követelményeknek megfelelően virtuálisan is emléket állítottunk. A <http://verseghy.vfmk.hu> weboldalon minden érdeklődő megismerheti névadónk történetét, élete, életműve kutatásának múltját és jelenét, valamint nyomon követhette az emlékév eseményeit is.

Ezúton is újra köszönöm a részt vevő intézmények és szervezetek munkatársainak, tagjainak, hogy éjt nappallá téve lelkesen dolgoztak a Verseghy-emlékév sikeréért, és elkötelezett munkájukkal hozzájárultak e kötet megjelenéséhez!

Éppen húsz éve, hogy Szurmay Ernő ezekkel a szavakkal indította útjára az 5. kötetet:

„Az In memoriam Verseghy Ferenc 5. az 1997. évi tudományos ülészen elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A szerkesztő abban a reményben bocsátja útjára és ajánlja az olvasók figyelmébe e könyvet, hogy az eddig megjelent 4. kötethez hasonlóan ez is hozzájárul a Verseghy-életmű árnyaltabbá tételéhez.”

Nekem sem lehet más tisztem, mint bölcs elődöm nyomdokába lépve szeretettel ajánlom a 7. kötetet, mely tematikáját tekintve ugyanaz, de tartalmában új ismereteket hordoz.

Szolnok, 2018. március 5.

Czakóné Gacov Katalin

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztályán 2015 őszén vetődött fel először a 2017. évben, Verseghy Ferenc születésének 260., halálának 195. évfordulóján megrendezendő emlékkonferencia gondolata. Akkor már jól látszott, hogy a Verseghy-kutatás hosszabb kihagyás után újra megélénkült, elsősorban az MTA és a Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportja által elvégzett, illetve tervbe vett munkálatok révén. A kutatócsoport tagjaként Doncsicz Etelka akkorra már elkészítette Szolnok híres szülöttének a fogsága előtti életpályáját bemutató doktori értekezését, valamint Verseghy drámáinak kritikai kiadását. Javában folyt továbbá a Verseghy-levelezés, a lírai és a szépprózai művek kritikai kiadásának előkészítése.

Az elképzelésünk az volt, hogy felvesszük a kapcsolatot a szolnoki intézményekkel, és velük közösen rendezzük meg a Verseghy Ferenc születésnapjára időzített tudományos tanácskozást, felelevenítve a korábbi, ötévenként megtartott emlékülések, emlékkonferenciák szép hagyományát. Amikor 2017 őszén megkerestük ez ügyben a Verseghy Könyvtárat és a Verseghy Kör, legnagyobb örömünkre kiderült, hogy a könyvtár vezetősége és a Kör tagjai szintén tervbe vették az évforduló méltó megünneplését, így attól kezdve már összefoghattunk, s a decemberben megalakult emlékbizottság keretében kezdődhetett meg a tervezett események előkészítése. Az emlékbizottság tagjainak, Czákóné Gacov Katalin könyvtárigazgató asszonynak, Illés Juliannának, a Verseghy Kör elnökének, Lászlóné Nagy Ilonának, a Verseghy Könyvtárért Alapítvány kuratóriumi elnökének, Pogány Gyula gimnáziumigazgató úrnak és Ábelné Egyed Eleonórának, Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata Oktatási, Kulturális és Sport Osztálya osztályvezetőjének együttgondolkodása, elkötelezett munkája révén létrejöhett a színes és gazdag egész éves programsorozat, s annak keretében, 2017. április 3–4-én a tudományos konferencia.

A jelen kötetben a tanácskozáson elhangzott előadások tanulmányi szerkesztett szövegét adjuk közre. A dolgozatokat egyrészt a bennük tárgyalt

Verseghy-művek, illetve életrajzi események időrendje, másrészt a tematikus kapcsolódások figyelembevételével rendeztük sorba. A tanulmányok szerzői – amellet, hogy felelevenítik a Verseghy-szakirodalomban olvasható nézeteket a sokszínűségével, kiemelkedő szépirodalmi és tudományos teljesítményével újra és újra bámulatra készítő Verseghy Ferenc életét és műveit illetően – számos új, a szakirodalomban már vizsgált vagy éppen korábban nem tárgyalt témára vonatkozó kutatási eredményt ismertetnek. Beszámolnak arról, hogy a legfrissebb kutatások által feltárt adatok révén fény derült Verseghy munkásságának eddig nem vagy kevésbé ismert aspektusaira, feltárultak már elemzett jelenségek további összefüggései. Szilágyi Márton és Doncsicz Etelka tanulmányai újabb adatokkal gazdagítják a Verseghy életpályájára, barátaival, kortársaival, patrónusaival való kapcsolataira vonatkozó ismereteket, s új vonásokkal egészítik ki a költő, író, tudós és ember jellemrajzát. Hovánszki Mária és Béres Norbert dolgozatainak középpontjában Verseghy prózai munkái állnak, új kutatási eredmények vetnek fényt e szövegek eddig ismeretlen forrásaira, a szerző egyéni alkotói stratégiáira, motivációjára, s e munkáknak a korabeli olvasók körében való fogadtatására. Hegedűs Béla elsősorban Verseghynek a 18–19. század végi tudományos irodalom és szépirodalom tanító-ismeretterjesztő, illetve gyönyörködtető-esztétikai funkciójával kapcsolatos nézeteit elemzi, egy új keletű természettudományos elmélet tanulságainak felhasználásával. Verseghy költészetének érzékeny vonulata, illetve komikus eposza a tárgya Laczházi Gyula és Csörsz Rumen István tanulmányainak, melyek több szempontból is bemutatják a költő esztétika-elméleti felkészültségét, jó megfigyelő- és ábrázolóképeségének, humorának gyakorlati alkalmazását, s lírai alkotásainak eredeti, egyéni vonásait. Verseghy élete során tartós, meg-megújuló érdeklődést mutatott a művészet-, szűkebben pedig az irodalomesztétika iránt, és – ahogyan arra Balogh Piroska és Lengyel Réka is rámutat – egyre több adattal igazolható, hogy az e tárgy körbe sorolható, összegző jellegű munkáit a fontosabb idegen nyelvű kézikönyvek, szakkönyvek alapján állította össze. Három dolgozat szerzője, Vladár Zsuzsa, Kiss Margit és Lengyel Klára Verseghy nyelvészeti munkásságának a korábbi szakirodalom eredményeire épülő, számos új szempontot mozgósító elemzésével szolgál. A kötetben helyet kapott továbbá a szolnoki Verseghy Kör tagja, Jakatics Árpád beszámolója arról, milyen jellegű dokumentumokból tevődik össze a szolnoki Verseghy-kultusznak és a téma kutatásának fellendítésében meghatározó szerepet játszó Szurmay Ernő hagyatéka.

A 2017. áprilisi tanácskozás megszervezésének és a jelen tanulmánykötet megjelentetésének fő célja, hogy további ösztönzést adjon az utóbbi években megélénkült Verseghy-kutatásnak. Az e terület iránt érdeklődő kutatóknak ugyanis – ahogyan arra a tanulmányok egy része is rávilágít – számos nehéz és összetett filológiai, nyelvészeti, irodalom- és esztétörténeti vizsgálatot és forráskiadási munkálatot kell még elvégeznie. Közülük az egyik legfontosabb a régóta hiányzó, a Verseghy-életpályát és -életművet átfogóan bemutató

monográfia összeállítása, melynek megírása egy több tudományterület, elsősorban az irodalom-, nyelv- és zenetörténet stb. szakértőiből álló munkacsoport szép feladata lehet. A monográfia elkészítését nagyban elősegítheti a Verseghy-levelezés, valamint a lírai és a szépprózai munkák kritikai kiadásának megjelenése. További fontos eredménye a 2017-es emlékévknek a Verseghy Könyvtár által működtetett és szerkesztett Verseghy-honlap megújítása, amely ugyancsak kiindulópontot jelenthet a kutatások folytatásához.

Szurmay Ernő *A szolnoki Verseghy-műhely 25 éve* című összefoglalójában, mely az 1997-ben megrendezett tudományos ülészakon hangzott el, s az ehhez kapcsolódóan megjelent, *In memoriam Verseghy Ferenc* 5. című kiadványban jelent meg, így tekintett vissza a kezdetekre: „[...] a Verseghy-életművel való tudományos igényű, rendszeres és folyamatos foglalkozás Szolnokon valóban negyedszázada, 1972 őszén indult el. [...] A könyvtárból kiinduló eszmét, melynek lényege egy, a Megyei Könyvtár vonzáskörében működő és a Verseghy-kutatás iránt elkötelezett munkaközösség életre hívása volt, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tizennyolcadik századi kutatócsoportja karolta fel. Csak a legigazibb tisztelet hangján említhetjük boldogult Tarnai Andor nevét, aki munkatársaival, Szörényi Lászlóval, Bíró Ferencsel együtt nem sajnálta a fáradságot hónapokon át ismétlődő konzultációkon felkészíteni, a tudományos kutatómunka kötelező disciplínáinak betartására nevelni szolnoki munkacsoportunk tagjait. Tarnai Andor segített az 1972. december 14–15-én megtartott tudományos ülés megszervezésében és előkészítésében, s ő vállalta az első *In memoriam Verseghy Ferenc* c. és az ülészakok szövegét tartalmazó kötet lektorálását is.”

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Osztályának jelenlegi osztályvezetője, Tüskés Gábor korábban éppen Tarnai Andor kapcsán hívta fel a figyelmünket annak a szimbolikus kézfogásnak a jelentőségére, amelynek révén az egyik generáció átadja tudását, tapasztalatait, hagyományait a következőnek. Megtisztelő, hogy a jelen kötet közreadásával e nagy elődök nyomdokaiba léphetünk, és reméljük, hogy átvihetünk valamit ránk hagyott szellemiségükből.

Lengyel Réka

**VERSEGHY FERENC VÁLTOZÓ KÉPE KAZINCZY
BÖRTÖNMEMOÁRJÁBAN***

Verseghy Ferenc börtönéveiről viszonylag kevés részletet tudunk: sem összefüggő narratív forrásunk nincs ezekről az eseményekről, sem részletes, az egykorú benyomásokot rögzítő adatok nem állnak a rendelkezésünkre.¹ A költő ugyanis nem írt ezekről az évekről utólagos visszaemlékezést, a börtönévek alatti levelei – ha voltak ilyenek – csak esetlegesen maradtak fenn (egy ilyen példát a későbbiekben még idézek), más, külső nézőpontból keletkezett forrás pedig eddig nem került elő erről az időszakáról. Szabadulása után írt, legrészletesebb levelében sem utal börtönéveire (hacsak ekkor kiadni szándékozott műveinek felsorolását nem tekintjük utalásnak), csupán az itthon talált nehézségekről emlékezik meg.² Ez a hiány azért is nagy kár, mert Verseghy – aki még Kazinczy Ferencnél is két évvel több időt töltött fogságban – egészen sajátos túlélési formáját mutathatná föl a börtön elviselésének: hiszen ő pálos szerzetes volt korábban, s ilyenformán egy nyíltan remetei eszményt valló rend novíciátusán ment keresztül, amely egy évig gyakorlatilag a magányra készített fel. Márpedig ez a szocializáció alighanem könnyebbé tehetné a fogság időszakát, amely szintén magányos és elzárt állapotot jelentett. Ez azonban csupán logikai következtetés, mert az ezt alátámasztó források hiányoznak.

Néhány kivétel akad csupán, erősítendő ezt a feltevést. Pyrker János László, a jeles német költő és – élete végén – egri érsek önéletírásában beszámolt arról, hogy az 1820-as évek elején az őt felkereső Verseghy mesélt neki a fogságáról. S ennek kapcsán azt említette meg, hogy Verseghyt a várparancsnok azzal bízta meg, „jó magaviselete és elpusztíthatatlan jókedve miatt”, hogy a

---

*A tanulmány az MTA – Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretében készült. A kutatócsoport vezetője: Debreczeni Attila.

¹ Erről a periódusról a legalaposabban: DONCSEZ Etelka, *„mert lelkeinket a' múlt szerencsétlenség örökre összeköté” – Verseghy Ferenc és fogolytársai kapcsolata a szabadulás után*, Irodalomismeret, 2016, 3, 4–25.

² Vö. Verseghy Ferenc Kazinczy Ferenchez, Buda, 1803. nov. 29. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, XXII. kötet, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1927, 66–69.

gyermekait énekre és francia nyelvre tanítsa.³ Ez a – persze áttételes és nem éppen pontosságra törekvő – adat azt jelezheti, hogy Verseghy megtalálhatta azokat a mentális és intellektuális technikákat, amely révén el tudta kerülni a személyiséget megroppantó börtön ártó hatásait, ráadásul némileg másképpen és más előélet alapján, mint ahogyan ezt Kazinczy tette. A másik, ebben az összefüggésben igencsak beszédes adat is ezt látszik alátámasztani. Kazinczynak van egy feljegyzése, amely egy 1828 decemberi eseményt örökített meg, s alighanem ez idő tájt is keletkezhetett. Ebben Kazinczy annak állított emléket, hogyan találkozott és beszélgetett Pesten Horváth János veszprémi kanonokkal, akivel egyébként Verseghynek szoros és sokrétű munkakapcsolata volt.⁴ A feljegyzés szerint Horváth Verseghyre terelte a szót: „Verseghit hozta-elő, kit barátjának mondott, 's említette, hogy ez a' rossz ember még örvende szerencsétlenségének, mert az lágyabbá tette szívét, 's érzékenyebbé a' mások szerencsétlenségei iránt. Azt mondtam, hogy annak örülni nem vala szükség, mert a' jó ember azt a viszontagságok nélkül is érzi.”⁵ Bár Kazinczy ezt, a közvetve alighanem Verseghytől származó értékelést láthatólag elutasítja, s a tőle előzetesen felállított, morális dichotómiának (jó ember – rossz ember) megfelelően értékeli, még így is felismerhető a szavak mögött egy gondviseléselvű, jellegzetesen keresztényi gondolat. Verseghy – úgy tűnik – úgy próbálhatott meg valamiféle értelmet adni hosszas börtönéveinek, hogy tanulságot látott beléjük. Már amennyiben a Kazinczytól felidézett, de a szintén katolikus egyházi személytől, Horváth Jánostól származó idézetnek hitelt adunk. A pontossága persze éppen a közvetettsége miatt kérdéses lehet ugyan, mindazonáltal a megfogalmazott gondolatot bizonyosan jellemzőnek tarthatjuk, s ha ezekben a szavakban a szenvedés elviselésének egyik lehetőségét látjuk, akkor ez a túlélési stratégia valóban eltérni látszik Kazinczy – nem vallásos alapú – fogságetikájától.

S ez az aprócska adat annál is jelentősebb, merthogy szinte az egyetlen lehetséges támpontunk egyébként ennek a folyamatnak a megragadására Kazinczy Ferencnek a fogság időszakáról szóló memoárja, amely *Fogságom naplója* címen hagyományozódott, valamint Kazinczy azon rövidebb-hosszabb visszaemlékezései, amelyekben az író a börtönévek élményeit igyekezett megfogalmazni.⁶ Ezekben a szövegekben körvonalazódik egy olyan magatartás,

³ A vonatkozó részletet Pyrker német nyelvű önéletírásából Doncsecz Etelka közölte fordításban: DONCSECZ Etelka, *A vagabundus, a kalóz és a pap: Verseghy Ferenc és Pyrker János László fogságtapasztalatai*, Szépirodalmi Figyelő, 2017, 1, 30–41. Az idézet: 39.

⁴ A Horváth szerkesztette Egyházi Értekezések és Tudósítások című folyóiratról, amelynek Verseghy is munkatársa volt: HUDI József, *Könyv és társadalom: Könyv kultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, 2009 (Nemzeti Téka), 174–178.

⁵ KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei), 50.

⁶ Ezeket a szövegeket módszeresen a kritikai kiadás gyűjtötte össze: KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m.

amely a börtönévek elviselését lehetővé tette, ám ez a mentalitás természetesen elsősorban Kazinczyra érvényes, s aligha általánosítható.⁷ Verseghy lehetne ugyan ennek sajátos ellenpontja és párhuzama, de a főntebb már érintett forrásadottságok ezt nem nagyon teszik lehetővé, s róla Kazinczy memoárjában és feljegyzéseiben is csupán mellékesen esik szó; ráadásul Kazinczy csupán Budán, az ítélet megszületésig terjedő időszakban, illetve utána egy rövid ideig, az elszállításig volt egy helyen Verseghyvel, utána őket különböző börtönökbe szállították, így aztán igencsak korlátozott az a lehetőség is, hogy Kazinczy emlékezéseiből következtethessünk Verseghy börtönidőszakára. Mindazonáltal a Kazinczy-szövegek mégiscsak engednek valamiféle bepillantást Verseghy megítélésébe, s ennek annál nagyobb a jelentősége, mert értékelésük, mérlegelésük szorosan összefügg a *Fogságom naplója* forrásértékének a meghatározásával. Márpedig ez egyáltalán nem egyszerű és könnyen megítélhető kérdés.

Kazinczy *Fogságom naplója* címen ismeretes szövege utólagos visszaemlékezés, amely évtizedekkel a benne foglalt események után keletkezett: a szerző 1828 őszén adta oda a kéziratot Bártfay Lászlónak Pesten, azzal a kéréssel, hogy azt őrizze meg, s majdan, a szerző halála után juttassa vissza Kazinczy gyermekeinek. A keletkezés pontos időpontjáról ennél többet nem is igen tudunk.⁸ Így a munka elkezdésének időpontját sem tudjuk meghatározni.

Annai bizonyos, hogy Kazinczy egyrészt már rögtön az 1801-es kiszabadulása után elkezdte megörökíteni a fogság időszakát, másrészt ehhez már ekkor is felhasznált olyan feljegyzéseket, amelyeket a börtönévek enyhébb periódusaiban készített el. Ilyenformán folyamatosnak tekinthető az emlékezésnek és a dokumentálásnak a munkája.

Ez persze azt is jelenti, hogy az időrendi sorrendben is elhelyezhető, különböző emlékezések nem egységes képet őriznek a fogság időszakáról: a *Fogságom naplója* legfőbb tanulsága ebből a szempontból az, hogy nem egyszerűen összefoglalja és szintetizálja a korábbi emlékezéseket, hanem újraformálja és némileg meg is rostálja őket. Kazinczy nem illeszt bele ugyanis mindent a memoárjába, amit korábban följegyzett. Több példát lehet találni arra, hogy egykori följegyzései időnként többet és mást őriztek meg egy-egy eseményről, mint amit a *Fogságom naplójában* olvashatunk. Néhol pedig kifejezetten másféle információkkal vagy éppen másféle hangsúlyú értékelésekkel találkozunk a legutolsó kidolgozásban.

⁷ Erről lásd SZILÁGYI Márton, *Forrásérték és poétika: Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, Bp., reciti, 2017 (Irodalomtörténeti füzetek 177), 135–147.

⁸ Megjegyzendő, hogy egy helyütt található a *Fogságom naplójában* egy olyan megjegyzés, amely a keletkezés időpontjára tett reflexióként is felfogható. A Munkácsra való szállítás leírásakor idézi föl Kazinczy egy szegény nemesemberrel való találkozását, s ehhez egy egykorú, ma is azonosítható feljegyzését használta föl. Erre utal ez a mondata: „Most (August[us] 27d. 1828.) akadok régen nem illetett papirosaimban e’ jegyzésemre.” KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 130.

Ezt a jelenséget tán a Verseghyvel kapcsolatos részeken lehet a leglátványosabban szemléltetni. Kazinczy az egyik, édesanyjának szóló levelében például így emlegeti Verseghyt a budai fogság (tehát a vizsgálati fogság) időszakából:

A' tél hosszú éjei elmúltak, könyveket kaptam az Öcsém, a P. Sterly és a' Comiss[arius] Beschérer Uram barátsága által, 's olly szerencsés voltam, hogy a' szomszéd Cellába, mellynek az ajtaja az enyémhez csak három lépés, Péter Versegi van fogva, 's ő a' muzikális éneklés által, (mellynek zengése hozzám elhat, ha a' szokot, a' mellyeket énekel, nem értem is) gyakorta midőn a' kesergés elborított, hirtelen felderít. Ő sokkal jobban énekel Hatvaninál, és így gyönyörűséggel hallgathatom.⁹

Ugyanez a jelenet aztán ilyen formában lesz része a *Fogságom naplójának*, az 1795. április 1-i bejegyzésben:

Az én ajtómmal által ellenben állott a' Versegi Ferenczé, 's Apríl[is] első napján, nyitva lévén az ő ajtaja is, megpillantám őtet, Gömbelyű szakállá veres volt. Francisce Ahenobarba! kiáltám neki, de a' Tisztem elmozdíta bennünket azonnal az ajtótól. –

Ez a' rossz ember szörnyű alacsonyságokkal vitte szerencsétlen esetét; sírt, nyivákolt, szent énekséket énekelgete. Éjjel az ajtó zárához tartám számat, 's ezt sugám neki bátorítására: Pejusque leto flagitium timet, 's ezt hangosan énekelve, hogy ha megszólítanak is, azt hazudhassam, hogy én Horáztból énekelgeték, 's csak unalmam' elverésére.¹⁰

Az egészen nyilvánvalóan eltérő minősítés megítéléséhez érdemes több körülményt is számba venni. Az persze nyilvánvaló, hogy a levél egykorú benyomást rögzít, míg a memoár utólagos konstrukció (még ha Kazinczy írói tehetsége képes is ezt a jelenetet láttató erővel, szinte novellisztikusan felmutatni). Ilyenformán egyértelműnek tűnhetik, hogy a levél inkább hitelt érdemlő forrás, s ehhez képest a *Fogságom naplója* későbbi konstrukció. Ám ezt azért mégsem lenne célszerű túl gyorsan kijelenteni, hiszen a memoár is rendelkezik sajátos, mással nem pótolható forrásértékkel.

A levél keletkezése jól meghatározható kommunikációs szituációban helyezendő el: a halálra ítélt Kazinczy – külön engedéllyel – az édesanyjának írt levelet, amelynek elsődleges feladata a megnyugtató, vagyis olyan mozzanatokat foglalhatott csupán bele ebbe a szövegébe, amelyekről egyrészt tudta, hogy mások, a levél tartalmát ellenőrző, hivatalos személyek is láthatják, másrészt pedig kizárólag a szituáció harmonikus részleteit hangsúlyozó

⁹ Kazinczy Ferenc anyjához, Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsannához, Buda, 1795. jún. 5. = Uo., 172.

¹⁰ Uo., 75.

jelentést hordoznak. Persze még így is figyelemre méltó, hogy az édesanyjától bizonyosan nem ismert Verseghy Ferenc mint megnyugtató énekek éneklője került elő ebben a levélben, ráadásul kifejezetten abban az összefüggésben, hogy a „kesergés” elborította levélíró képes önkéntelenül is megvigasztalni. Kazinczy ugyanis arról, hogy milyen érzelmi viharokat jelentett a fogság első szakasza, a vizsgálat és az ítéletre való várakozás, illetve a kétszeri halálos ítélet kimondása, saját magára vonatkoztatva szinte egyáltalán nem beszél. S hogy mennyire nem, azt éppen egy egykorú családi levélnek az egyik elejtett megjegyzése árulhatja el. Kazinczy Ferenc nagybátyja, András ugyanis azt írta 1795. június 5-én sógornőjének, Bossányi Zsuzsannának: „Az öcsém midőn a’ Sententia Kimondatott *nagyon sírt*, de azután a’ jó reménység alatt csendesén várta a’ Felséges resolútiót, melly meg érkezvén és hetfűn neki publicáltatván, nagy örömmel vette és most igen vigan vagyon.” A levelet utólag kommentáló Kazinczy nem hagyta megjegyzés nélkül a kurzivált kifejezést (az sem lehetetlen, hogy ezt éppen ő húzta alá): „Nem csak nem sírtam, de Comoediának nézvéen a’ dolgot, a’ legcsendesebben voltam, ’s a’ Processusok titulusait olvastam.”¹¹ Természetesen nem tudjuk, Kazinczy milyen magatartást tanúsított abban a kielezett, traumatikus helyzetben, amikor életéről döntöttek; azt sem tudjuk, nagybátyja honnan értesülhetett arról, amit leírt, hiszen ő nem lehetett jelen a fellebbezés utáni, második halálos ítélet kihirdetésén. Az bizonyos csupán, hogy Kazinczy a *Fogságom naplójában* saját érzelmi reakcióit és viselkedését következetesen az utólagos kommentár szellemében ábrázolta – s a gyávaság bélyegét jelentő sírást kizárólag más, ábrázolt személyek esetében említette (noha egyébként egyáltalán nem lenne csodálható egy ilyen lélektani határhelyzetben egy olyan végletes érzelmi reakció sem, amelyet Kazinczy saját maga irodalmi ábrázolásától következetesen megtagadott).¹² Ezért volt az utólagosan megírt memoárban fontos helye Verseghynek, mert éppen vele kapcsolatban lehetett bemutatni ezt a magatartási végletet. Ennek az ellenpontoszó kompozíciós eljárásnak a másik megjelenési formája az, ahogyan Kazinczy Hajnóczy József ábrázolásában a sztoikus viselkedés iskolapéldáját mutatta be, következetesen „szókratészi”-nek nevezvén ezt a halálhoz való viszonyt.¹³ Ezen a ponton tehát a *Fogságom naplója* kirajzolt egy következetesen végigvitt belső értékrendet a halálra nyugodtan felkészülő, eszményi Hajnóczyval és a haláltól rettegő, gyáva Verseghyvel: ezek a nevek immár nem is igazi személyeket jelölnek, hanem irodalmilag megformált figurákat,

¹¹ Kazinczy András Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsannához, Pest, 1795. jún. 5. = *Uo.*, 173. A levél nem autográf, Kazinczy Gábor másolatában maradt fenn. Kiemelés az eredetiben.

¹² A pontosság kedvéért persze hozzá kell tenni, hogy a *Fogságom naplójában* többször is jelen van azért a főhős erős érzelmi reakciója, például amikor tudomást szerez öccsének letartóztatásáról, vagy éppen megkapja anyja levelét Kufsteinban: *uo.*, 73, 112. Csupán a félelemből fakadó sírás ábrázolása hiányzik.

¹³ Erről lásd bővebben SZILÁGYI, *i. m.*, 88–92.

amelyeknek poétikailag és retorikailag megformált szerepük van a mű egészének fölépítésében. S amelyek – ahogyan ez Hajnóczy esetében megragadható – a valódi történeti személy egyes valódi jellemvonásaiból kiinduló megoldás révén jönnek létre: például Hajnóczy halálának a leírásában a Kazinczytól független, egyéb források is ugyanazokat az elemeket hangsúlyozzák, amelyeket a *Fogságom naplója*,¹⁴ tehát Kazinczy nem egyszerűen manipulálta az adatait, hanem komponált és szerkesztett. Verseghy esetében is erről van szó. S hiába szól a *Fogságom naplója* az 1794 és 1801 közötti időszakról, s hiába ígér a címe „naplót”, valamint hiába őrzi a napló szerkezetét is, a szöveg voltaképpen a megírás időszakának Verseghy képét és ellenszenveit fogalmazza újra (mintegy visszavetítve a 18. század végének éveibe), azaz forrásnak csak a fentebbi fönntartások figyelembe vételével tekinthető. Ahogyan ezt egyébként a szintén kései önéletrajzi visszaemlékezés, a *Pályám emlékezete* egyik passzusa is jól mutatja. Kazinczy itt a börtönbeli éneklés kapcsán a következőt rögzítette (gondosan homályban hagyva, hogy itt börtönemlékei felelevenítéséről van szó, hiszen a *Pályám emlékezete* az életrajz eme hét évét, öncenzurális megfontolásokból, az „utazások” történeteként ábrázolta): „Hogy nyugalomban maradjunk, arra kérem, hogy énekelgessen. Azt jobban tudja mint a’ Nyelv’ dolgait.”¹⁵

Ez a megjegyzés azt is jól mutatja – különösen, ha az idézet egész szövegkörnyezetére is tekintettel vagyunk – hogy Kazinczy a nyelv kapcsán kialakult későbbi nézetkülönbségek felől nézi Verseghy korábbi viselt dolgait is. Pedig ha ismét az egykorú feljegyzésekhez fordulunk, akkor láthatjuk, hogy a fogság idején még egyáltalán nem mutatkoztak áthidalhatatlannak a felfogásbeli különbségek. Egy feljegyzésében, amely 1795 júliusában keletkezett, például csupán annyit rögzített: az ítélethirdetés után, várván az elszállításra, a foglyok egy másik őrzési helyre, az úgynevezett „gárdaház”-ba kerültek,¹⁶ s itt már volt mód arra is, hogy egymáshoz átmenjenek, így ő többször meglátogatta Verseghy Ferencet. Eszerint tehát azt a periódust, amelyet korábban az egymás közelében lévő cellák szomszédsága jelentett, s amelynek kapcsán Verseghy éneklésének esetét megörökítette, felváltotta a személyes találkozás lehetősége is. Az egykorú

¹⁴ Erre: SZILÁGYI, i. m., 83–103. Hajnóczy kapcsán lásd még a legfrissebb életrajzi monográfiát, amely immár magyarul is olvasható (eredetileg szlovák nyelven jelent meg): Eva KOWALSKÁ–Karol KANTEK, *Magyarországi rapszódia, avagy Hajnóczy József tragikus története*, Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016 (Kor / ridor könyvek 4).

¹⁵ Az idézet a *Pályám emlékezete* harmadik kidolgozásából származik, amely 1829-ben keletkezett, alig valamivel később, mint a *Fogságom naplója*. Vö. KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 647.

¹⁶ A kaszárnyaként szolgáló épület, amely onnan kapta a nevét, hogy a bécsi Magyar Testőrségnek a Budán tartózkodó nádor szolgálatára rendelt egységét korábban itt helyezték el, az Úri utcában, a helyőrségi templomként szolgáló Mária Magdolna-templom közelében volt.

feljegyzés nem szól vitákról: „Verseghy grammatikázott, ’s zsacskókban tartotta Lexicona’ papiros-szeleteit. Batsányi is köztünk vala egy ideig, (tovább’ Kufsteinba vitetett), ’s mi közlénk egymással Grammaticai vélekedéseinket.” S az is bizonyítható, hogy Kazinczy könyvet is kölcsönzött Verseghynek: egy bejegyzést Verseghy Kazinczy Winckelmann-kötetének borítójára írt fel, s ezt Kazinczy emlékként meg is őrizte (a feljegyzés értékét Kazinczy szemében nyilván a fogság ereklýéjeként nyerte el ez a kis Verseghy-autográf)¹⁷. Ugyancsak Kazinczy másolatában maradt fenn Verseghynek egy olyan levele, amelyet – ahogyan erről Kazinczy rájegyzése tanúskodik – Verseghy a Budáról őt a kijelölt börtönébe szállító transzport indulása előtt két órával írt Kazinczynak. Ez a baráti érzésekről árulkodó autográf egyszerre búcsú- és köszönőlevél. Egyrészt Verseghy nagy szeretettel elbúcsúzik Kazinczytól, másrészt pedig megköszöni Kazinczynak a tőle kapott „ereklyé”-jét. Hogy ez utóbbi mi volt, nem tudjuk. Az sejthető, hogy Kazinczy megajándékozta búcsúzásul valamiféle emlékkal, amelyet Verseghy megőrzésre méltó emléknek gondolt (egy volt szerzetes és világi pap szájából ráadásul az „ereklye” szónak speciális, egyházi jelentése is van, s aligha véletlen vagy öntudatlan elszólás, hogy Verseghy ilyen szakrális értelmű kifejezést használ egy alighanem profán emléktárgyra, esetleg kéziratra).¹⁸ Talán az sem véletlen, hogy ezeket a harmonikus együttműködést és költőtársi létezést sugalló jeleneteket a *Fogságom naplója* semmilyen formában nem őrizte meg, csupán a *Pályám emlékezetébe* került be az egyik, de ott is csupán mint a grammatikai nézeteltérések alkalmá, míg a versek cserélgetésének és egymásnak ajándékozásának a gesztusa, vagy éppen az egymástól való baráti búcsúvétel említésre sem került.¹⁹ Pedig van egy másik adatunk is arra, hogy Kazinczy olvasott (és megjegyzett) egy fogságban keletkezett Verseghy-verset.

Kazinczy 1818. október 27-én a következőket írta gróf Dessewffy Józsefnek: „Verseghy a’ Budai fogságban a’ nősítés örömeit egy versben festé. Benne volt abban ez a’ szó is: *szörcsölni*.”²⁰ Verseghynek ez a verse éppen ez alapján a jellegzetes szófordulat alapján azonosítható: csak *Az első egyesülés* című költeményről lehet szó, amelyben a ’szörcsög’ ige különböző ragos és

¹⁷ Verseghy 1795. Budán, Juliusban = KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 43. Az emlegetett Verseghy-szövegekhez, amelyek egyébként nem nyelvészeti feljegyzések, hanem versek voltak, vö.: Verseghy Ferenc kiadatlan írásai, III. kötet, s. a. r. FRIED István, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987, 17–18.

¹⁸ Verseghy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Buda, 1795. aug. 10. A levél jelzete: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár K 632, 189a. Megjelent: KAZINCZY Ferenc, *Levelezés*, XXIV. kötet (3. pótkötet), s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Kazinczy Ferenc Művei), 41. A levélre Hovánszki Mária hívta fel a figyelmemet. Segítségét köszönöm.

¹⁹ Vö. KAZINCZY, *Pályám emlékezte*, i. m., 646–647.

²⁰ Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1818. okt. 27. = KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, XVI. kötet, s. a. r. VÁCHY János, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1906, 204. Kiemelés az eredetiben.

származékos alakjai ötször fordulnak elő. Márpedig ezt a szöveget nem lehetett nyomtatásból ismerni: Verseghy a verset soha nem publikálta, sajátos titkosírással készített kézirata az Uránia folyóirat harmadik számának egyik példánya volt, amelybe Verseghy úgy jegyezte be a szöveget, hogy az összeolvasandó betűk alatt rendre tintával megjelölte a papirost. Voltaképpen így egy sajátos, a kényszer szülte körülményekhez igazodó rejtjelezést talált ki, amely éppen ezért a fogság helyzetét áthidaló, egyéb megoldások mellé állítható, így például a kopogtatáson alapuló börtönábécé mellett említhető, még ha kisebb jelentőségű is volt annál.²¹ Ha Kazinczy olvasta ezt a szöveget – márpedig utalásából kitetszően egyértelműen olvasta – csak itt és csak ilyenformán tehette, azaz az ő kezében is ott volt a Verseghy tulajdonában lévő folyóiratpéldány. Ez pedig külön bizalomról árulkodik: a szöveg ugyanis egy olyan erotikus vers, amelyet Gálos Rezső még 1939-ben is „kiadhatatlan”-nak minősített, s még 1982-ben is csak egy bibliofil Verseghy-kötetben jelent meg, mindössze ötven példányban.²² Kazinczy az ezzel a verssel való megismerkedésről sem tett említést a *Fogságom naplójában*. Nyilván ugyanazért, amiért a korábbi eseteket is kihagyta onnan: ha rögzíti a zavartalan, literátorhoz méltó együttműködését Verseghyvel, gyöngítette volna a memoárbéli Verseghy-figura jól felépített ellenpont jellegét.

Ugyanez a megfontolás látszik a többi, Verseghyvel kapcsolatos említés esetében is. Azt aényt, hogy Verseghy nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott („grammatikázott”), a *Fogságom naplójában* nem olvashatjuk, ennek csak más, korábbi Kazinczy-szövegekben van nyoma. Pedig önmagában ez a munkálkodás, ha említetik, alkalmat adhatott volna arra, hogy Kazinczy tevékenységével állíthassuk párba: hiszen Kazinczy elmondja azt, hogy ő a királyi kegyelem kihirdetése után irodalmi munkáival foglalatostkodott, mert ekkor már szabad volt tintát és papírt kérnie: „Én papirost hozaték, és tintát, ’s reggeli három olta késő estig szüntelen dolgoztam. Bár mingyárt akkor írtam volna meg szenvedésünk historiáját. Mint örvendek most, hogy csak rövid jegyzéseimet bírom.”²³ Azt persze nem innen, hanem Kazinczy más

²¹ A börtönábécét Kazinczy is leírta, és az eljárást Andreas Riedel vallomása nyomán is ismerjük: SZILÁGYI, i. m., 124–128. Tudjuk, hogy ezt a kommunikációs módszert Verseghy is használta. Pyrker már idézett önéletírásában – Verseghyre hivatkozva – a következőt állította: Verseghy „érdekes felvilágosítást adott arról, miként értette meg magát közelebbi vagy távolabbi cellákban, vagy akár felsőbb emeleten lakó fogolytársaival az ábécé bizonyos betűinek halk kopogtatása által.” DONCSEZ, *A vagabundus, a kalóz és a pap*, i. m., 39.

²² GÁLOS Rezső, *Verseghy Ferenc kiadatlan költeményei*, ItK, 49(1939), 2, 156–169, különösen: 158; *Verseghy Ferenc kiadatlan írásai*, I. kötet, s. a. r. DEME Zoltán, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1982. Ennek a kötetnek két változata jelent meg, az erotikus versek csak az ötven példányos, számozott kiadásban voltak olvashatóak. A versek a szélesebb olvasóközönség számára csak 1986-ban váltak hozzáférhetővé: *Magyar Erato*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Magvető, 1986 (Magyar Hírmondó), 79–93.

²³ KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 87.

feljegyzéseiből tudjuk, hogy ő ekkor egy fordítása befejezésén dolgozott²⁴ – ám ez a munka jellegét tekintve nem nagyon különbözött Verseghy szótárszerkesztő, grammatikaíró munkásságától. Mindketten egy korábbi, nem a börtönben kitalált vállalkozás folytatásán és befejezésén munkálkodtak, s tudjuk, hogy emellett Verseghy írt verseket, Kazinczy pedig készített versfordításokat, azaz egyikük sem gondolt a fogság állapotának a megörökítésére, amit Kazinczy végül is évtizedekkel későbbi memoárjával megvalósított. Vagyis Kazinczynak és Verseghynek majdhogynem azonos volt a stratégiája ekkor a fogság elviselésére – ám ezt Kazinczy utólag nem akarta bemutatni. Ez alighanem ártott volna a *Fogságom naplója* következetes poétikai stratégiájának, amely az intellektuális természetű, antik eszményeket követő tevékenység következetes képviselésében láttatta a túlélés feltételét, s Kazinczy ezt kifejezetten saját magára kívánta alkalmazni. Fontos persze rögtön hozzátennem, hogy nem alaptalanul, hiszen a *Fogságom naplója* egész szövege azt mutatja, hogy Kazinczy ezt a stratégiát sikeresen alkalmazta.²⁵

A kegyelem kihirdetése utáni lélekállapot kapcsán is van egy sajátos, Verseghyt negatív színben bemutató jelenet a *Fogságom naplójában*.

Verseghi és én együtt jövénk ki a' Refectóriumból. – De mondd el csak, mondám, micsoda ember vala az a' Hajnóczy, hogy hozzá írt leveleim közül nekem kettőt improprocessualtak? ötlet 1794. Aug[usztus] 16d. fogták el, Martinovicsot Aug[usztus] elsőjén. Miért nem égeté el a' leveleket? – Mi gondom nekem azokra, mondá Verseghy; én csak annak örülök, hogy már most jó ízzel ehetem. – Nem híjába vagy Pap, felelék; csudálkozva, hogy még a' fogságban is hasa volt az Istene.²⁶

Ennek a kis epizódnak a Verseghyt illető része leginkább a pusztán saját testi funkcióival törődő, élveteg pap ábrázolásában összegezhető. Ez logikailag jól összekapcsolható a máshol található jellemzéssel, amely Verseghyt kövérnek ábrázolja (pontosabban, egy, az örök szóhasználatát

²⁴ Nem tudjuk pontosan, melyik fordításán dolgozott ekkor Kazinczy. A legvalószínűbb, hogy Gessner-fordításán, mert ennek a kéziratához egy olyan jegyzetet csatolt, amely konkrétan visszautal az 1795. június 11-én elkezdett munkára: KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 87. Szóba jöhet még Metastasio-fordítása, *A' Títus' Kegyelmeessége*. Ennek kiadását lásd KAZINCZY Ferenc, *Külföldi Játsszószín*, s. a. r. CZIBULA Katalin–DEMETER Júlia, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 9–40. Vagy lehet akár egy másik szöveg is, Samuel Christian Hollmann *Die Oekonomie der Natur* című értekezésének a fordítása. Kiadása: *Természet oeconomiája: Kazinczy Ferenc kiadatlan kéziratából*, s. a. r., jegyzetekkel és utószóval ellátta SZILÁGYI Ferenc, Sátoraljaújhely, 1989 (Kazinczy Könyvtár).

²⁵ Erre lásd SZILÁGYI, i. m., 135–147.

²⁶ KAZINCZY, *Fogságom naplója*, i. m., 85.

követő kifejezéssel, „kövérseggű Pap”-nak nevezi).²⁷ Pedig – ha eltekintünk ettől a kontextustól – a Kazinczynak mondott szavak csupán a halálfélelemtől való megszabadulás természetes kifejeződéseként foghatók fel; nem a permanens éhség kinyilvánításáról van itt ugyanis szó, hanem annak a lélektani nyomásnak a megszűntéről, amely megakadályozza a normális életfunkciókat is. Kazinczy maga is elárulta egy egykorú levelében, hogy neki is volt tapasztalata erről a pszichológiai helyzetről. Anyjának írott, 1795. július 2-i levelében ugyanis beszámolt arról, hogy a kegyelem kihirdetése után átszállították a foglyokat a gárdaházba, s itt immár nem magánzárkában őrizték őket: „Uram Bátyámnak s az Öcsémnek elmenetelek óta Szulyovszky urral egy szobában vagyok. Együtt lévén, egymást vigasztalgván, együtt éven, nem lehet elképzelni mennyivel szerencsésebb állapotunk mint ezelőtt volt! s micsoda örömeinkre válik mindkettőnknek atyánkfiairól, lakóhelyeinkről dolgainkról beszéllgetni. – Azólta tért meg mind kettőnknek egészsége, appetitusa, s nyugodt alvása.”²⁸

Ennek a levélnek a fényében még inkább úgy tűnik, hogy Kazinczynak a fogságról szóló feljegyzéseit összefüggésében olvasva, lehetséges korrigálni Verseghynek a *Fogságom naplójában* megvalósuló, kedvezőtlen, mi több, ellenséges beállítást. A néhány, csak a budai közös fogságélményeket tükröző jelenet ugyanis nem a gyávaságnak és az emberi gyöngeségnek a bizonyítéka, hanem egy pszichésen rendkívül nehezen feldolgozható határhelyzetre adott, lehetséges emberi reakciók ábrázolása. Ráadásul Verseghy több esetben talán nem is viselkedett alapvetően ellentétesen a Kazinczytól eszménynek beállított magatartással, csak ennek méltánylása hiányzik Kazinczy börtönmemoárjából. Leginkább azért, mert a *Fogságom naplójában* nem valósult meg tisztán az 1794–95-ös börtönélmények szemlélete, hanem mindezt átszínezte mindaz, amit Kazinczy a megírás későbbi időszakában Verseghyről gondolt. S ez nem is kizárólag a nyelv ügyében vallott eltérő nézetekkel magyarázható. Doncsecz Etelkának alighanem igaza van abban a sejtésében, hogy a kettejük közötti legnagyobb, lappangó feszültség a szabadulás utáni eltérő magatartással függ össze.²⁹ Kazinczy ugyanis – több egykori fogolytársához hasonlóan – a börtönévek után a nyilvános szereplés és a hivatalvállalás teljes mellőzése mellett döntött, s életét a magánszférába és az irodalom világába való bezárkózás keretében képzelte el. Verseghy viszont 1804 tavaszán elvállalta annak a gróf Szapáry Leopoldinának a nevelését, akinek apja József nádor főudvarmestere volt. Ezzel párhuzamosan pedig irodalmi műveinek tematikáiban is

²⁷ Uo., 83. Érdekes, hogy ennek a minősítésnek a jelzői része („kövérseggű”) majdnem Verseghy vezetéknevének az anagrammája, ilyenformán a *Fogságom naplója* kontextusában poétikai eszköznek tekinthető. Erre a lehetőségre Fórizs Gergely figyelmeztetett.

²⁸ Kazinczy Ferenc anyjához, Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsannához, Buda, 1795. júl. 2. = Uo., 176.

²⁹ DONCSE CZ, „mert lelkeinket a’ múlt szerencsétlenség örökre összeköte”, i. m., 12–18.

hangsúlyosan megjelennek a lojális gesztusok, a nádor köréhez való tartozás jegyében. Persze Verseghy ingatag anyagi háttere és nem privilegizált rendi státusza aligha tette volna lehetővé, hogy valamiféle harcos és elkötelezett függetlenséget valósítson meg – ám a tőle választott magatartás szellemi értelemben még így is jelentősen eltért attól, amelyet Kazinczy próbált megvalósítani. Hogy az a feszültség létezett, azt ugyan sem Kazinczy, sem Verseghy oldaláról nem tudjuk bizonyítani, így mindez megmarad csupán a feltételezés szintjén. Ám ez a lehetőség még így is sok mindent megmagyarázhat azokból a jelenségekből, amelyeket az imént Kazinczy fogságmemoárjainak szövegszerű változtatásaiban nyomon követtünk.

Verseghy Kufstein, Graz és Brünn börtöneiben raboskodott

A 19. század első évtizedeinek nyelvészeti-nyelvújítási vitái kapcsán a magyar irodalomtörténet-írásban gyakran emlegetik Verseghy Ferenc nevét. A vonatkozó szakirodalom, sajátos narratívát építve, minden esetben egymással szemben álló táborokba sorolja e konfliktusok résztvevőit, s Verseghyt hol Révaival, hol Kazinczyval szemben pozicionálja. A legutóbbi évek kutatásai rávilágítottak, hogy a szóban forgó évtized nyelvészeti vitáinak képe jóval több árnyalatot mutat, mint amennyit ebből korábban észrevettek.¹ A kérdésekhez hozzászólók csoportjainak kontúrjai sem oly élesek, amint azt látni vélték, sőt az sem bizonyos, valójában léteztek-e, szervezeten léteztek-e ezek a sokat emlegetett csoportosulások. Jelen dolgozatban az 1810-es évek végének, és az 1820-as évek elejének Verseghyére fókuszálok, s arra a kérdésre keresem a választ, hogyan pozicionálta magát ennek az időszaknak a legkülönbébb módokon gondolkodó literátorai között. Két irányból igyekszem feleletet találni: egyfelől vizsgálom Verseghy fennmaradt írásos nyilatkozatait, másfelől szemügyre veszem gesztusait és tetteit, amelyek helyzetét alakíthatták.

Az írásos források tekintetében szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis Verseghy levelezésének közel kétharmada épp a vizsgált időszakból, tehát az 1819 és 1822 közötti esztendőkből maradt fenn. E forráscsoport azonban óvatosan kezelendő: egészen bizonyos, hogy foghíjas, s nem fedi Verseghy teljes korabeli kapcsolati hálóját. A levelek túlnyomó többségét ugyanis Verseghy Horváth János veszprémi kanonokkal váltotta, s e szövegek témájukban javarészt az Egyházi Értekezések és Tudósítások című folyóirat körüli munkálatokhoz kapcsolódnak. A levélanyagban mindazonáltal felmerülnek olyan utalások, amelyek közelebb vihetnek ahhoz, hogy a kiinduló kérdésre választ találhassunk. Ennek a korpusznak a része az a levél is, amelyben

---

* A dolgozat az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkálatainak keretén belül készült. A kutatócsoport vezetője: Dr. Debreczeni Attila.

¹ CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Bp., Ráció Kiadó, 2013 (ligatura).

Verseghy – jelen tudásunk szerint egyedülálló módon – expressis verbis reagál a pozícióját firtató kortárs véleményekre. Horváth Jánosnak írt, 1821. február 15-én kelt írásában az alábbi esetről számolt be:²

Gróf Majláth Úr eljött hozzám a' múltt őszkor illy declaratióval: „Ő a' Magyar Poétákból fordított Németre egynehány darabokat *ugyanazon versnemben*, és ugyan annyi *versben*, ammint az originálisban vannak; 's ki akarja adni a' Magyar Literatúrának rajzolattyával együtt. De előbb magokkal az Auctorokkal közli; ha még élnek, és fordítása iránt ítéleteiket megkéri. Ez volt az oka, hogy énhozzám is eljött.” [...] tettem neki egynehány jobbítást az én darabjaimra nézve, és el akartam bocsátani. De most jött még a' vastaga. Én, úgymond, Kazinczinak szíves baráttya vagyok, és őtölle hallottam, hogy a' Magyar Nyelvre nézve két felekezet van az országban, és hogy az egyiknek *fő vezére* maga Kazinczy, a' másíknak pedig Tisztelendő Úr.” Ez énelőttem újság! felelém én. Ha Kazinczy magát *fő vezérnek* tette, engemet annak ne tegyen, minekelőtte töllem nem tudgya, ha ő ellene a' *fő vezérséget* fel méltóztatomë vállalni, vagy sem.” „Én mondá erre a Gróf, az egész dolognál csak historicus akarok lenni. Kazinczy nekem írásban adta az okokat, melyekre ő *felekezetét* építi; ezt kérem Tisztelendő Úrtól is.” Szívesen! 's ezzel *Feleletemet a' 4. kérdésre* kezébe adván, én még okaimot nyomtatásban adom Nagyságodnak ajándékúl. „És e' könyvön kívül nincs egyéb ide tartozó?” Nincs. „Én hát kiolvasom, kivonom, és az extractust átvizsgálásnak okáért elhozom.” Ammint tetszik! Hozza bíz ő mai napig is, mert könyvemet nem is érti. (Kiemelések tőlem: D. E.)

A történetben szereplő Majláth (Mailáth) János (1786–1855), történész, költő, politikus, gróf Majláth József (1737–1810) osztrák államminiszter fia 1820 őszén kereste fel Verseghyt. A célból látogatta meg, hogy anyagot gyűjtsön készülő művéhez. Egy olyan kötetet tervezett ugyanis összeállítani, amely német nyelven ismertetne meg magyar szerzőket a németül olvasó közönséggel. Ezért végiglátogatta a még élő, kortárs szerzőket, hogy egyeztessen velük a kiadás kérdéseiről.³ Verseghy – az idézett levélben tett saját vallomása szerint legalábbis

² Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, h. n., 1821. február 15. A levél szövege az alábbi kötetben jelent meg: HORVÁTH Konstantin, Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások”: (Az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824: Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1937 (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából), *101–104*.

³ Majláth János szóban forgó műve, amelynek előkészületeiről e levél beszámol *Magyarische Gedichte* címmel, 1825-ben jelent meg: *Magyarische Gedichte*, uebersetzt von Johann Graf MAILÁTH, Stuttgart–Tübingen, Cotta, 1825. A kötet az alábbi szerzőktől közöl németre fordított magyar verseket: Faludi Ferenc, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc, Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek, Ányos Pál, Endródi János, Kazinczy Ferenc, Dayka Gábor, Kisfaludy Sándor, Vitkovics Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Buczy Emil, Szemere Pál, Kisfaludy Károly, Kis János, Kölcsey Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Szentmiklóssy Alajos, Göndöcz Judit (Dukai Takách Judit), Képlaki Vilma (Szemere Krisztina).

– ekkor szembesült azzal, hogy vannak, akik úgy gondolják, hogy nyelvészeti kérdésekben két párt létezik ekkor Magyarországon, Kazinczy és az övé. És mivel tudomására jutott, hogy Kazinczy ellátta vonatkozó munkáival Majláthot, ő is megajándékozta legfrissebb nyelvészeti munkájával, a *Felelettel*.⁴ A Verseghy-levelezés ma hozzáférhető részének, valamint az életmű egyéb darabjainak ismerete azonban kételyt ébreszthet bennünk afelől, hogy Verseghy valóban itt szembesült volna azzal, hogy nyelvészeti tekintetben némelyek a Kazinczyval szemben állók vezérének tekintik.⁵ Első lépésként vessünk egy pillantást arra, milyen kontextusban helyezkedik el pontosan az imént citált idézet, s miről szól egészében a teljes levél.

A szöveg számos témát érint: szó van benne az Egyházi Értekezések és Tudósítások éppen folyó munkálatairól, Verseghy egy készülő cikkéről, zsoltárfordításairól, a folyóirat tervezett új címlapjáról, Verseghy egészségi állapotáról, s a Verseghyvel közös háztartásban élő Ossitzky család ügyes bajos dolgairól. A levél túlnyomó része azonban arról szól, hogy Verseghy csalódott egy hozzá közel álló ismerősében, Pyrker János Lászlóban. Indulatos kirohanást olvashatunk mind Pyrker személye, mind általában a szerzetesekkel szemben, akik Verseghy véleménye szerint eredendően magukban hordozzák az intrikára való hajlamot.

Hatvannégy esztendőös koromban szégyen szemmel kell megvallanom, hogy az emberösmerésnek mesterségében, mivel minduntalan szívem veti közbe magát, még most is csak inaskodok. Rendes! Némelly emberek annál jobban szeretik egymást, mennél mélyebben behatnak egymásba, 's mennél tovább társalkodnak egymással. [...] Mások ellenben, kik ifianta jó üdeig barátkoztak egymással, hosszas távollét után öszvekeveredvén vénségekben, 's két három hétig társalkodván együtt, úgy elrémülnek egymástól, mintha kétféle Ádám-tól származtak volna. Hat esztendeig lévén ifianta az Egri Megyének Clericussa, hírerül tanultam megösmerni a' Monachismust, 's a' mit rólla tanultam, mélyen benyomtam emlékezetembe, és szerencsémre! mert a' környűállások önmagamot is beragadván a' klastromba, olly könnyen átláttam a' Monachusoknak minden lépéseit, olly könnyen kikerültem minden kelepcezeit és utánnam való markolásaikat, hogy végtére velem, noha heterogeneus lelkű emberrel, csak meg tudtak férni.⁶

Verseghynek hat költeménye kapott helyet a munkában (*Abschied von Musen, An den Neid, An meine Freundin, Der wahre Weise, An die Gerechtigkeit, An Apollo*). A németre fordított szövegek elé Majláth két tanulmányt illesztett: egy a magyar költészet történetét, és egy a magyar prozódiaát áttekintő összefoglalót. (*Uebersicht der Geschichte der magyarischen Poesie* = MAILÁTH, i. m., XI–LVI; *Ueber die magyarische Prosodie* = MAILÁTH, i. m., LVII–LXXII.)

⁴ VERSEGHY Ferencz, A' Filozófiának Talpigazságaira épített felelet a' Nemzeti Múzeum nevében a' Magyar Nyelv iránt tett, 's az 1818. esztendőben, Böjt elő havának 7dik napján a' Hazai Tudósításokba iktatott Kérdésekre, melly értekezés gyanánt is szolgál, egyszersmind a' nyelv-művelésnek mivoltárul és akadályairul, Buda, Királyi Magyar Universitas, 1818.

⁵ Vö. CZIFRA, i. m., 106.

⁶ HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., 101*.

Verseghy csalódásának oka – amint az a levél későbbi szakaszaiból kiderül – nem más, mint hogy Pyrker, noha Verseghy már felajánlotta egy ismertető megírását nemrég megjelent kötetéről, a *Tunisiáról*,⁷ a Tudományos Gyűjteménnyel szeretne ismertetést közölni a műről. Ehhez veszi igénybe Majláth gróf segítségét. Verseghy az eset után teljesen elhidegül Pyrkertől, s megszakad köztük a kapcsolat. Ezt követően nem vált vele több levelet, s mind a jelen, mind későbbi szövegeiben bírálóan szól róla. Az események hátterét megvizsgálva megkockáztatható a feltételezés: az eset jóval összetettebb annál, mint amilyennek első pillantásra tűnik, s a neheztelés hátterében több sejthető a másnak adott megbízás miatt érzett sérelemnél. Semmi nem zárja ki ugyanis, hogy egy műről több folyóiratban, több szerző is ismertetőt publikáljon: e gyakorlat a 19. században is általánosan elfogadott volt. A konfliktus gyökereinek feltárásához elsőként mindenképpen érdemes alaposan szemügyre venni a Verseghy–Pyrker kapcsolatot.

Verseghy Ferenc és Pyrker János László (1772–1847) 1790 és 1792 között ismerkedhetett meg egymással, amikor egy időben mindketten hosszabb ideig Budán tartózkodtak. Az ifjú, mindössze 17 éves Pyrkert szülei küldték a városba: gyakornoki állást kapott a Helytartótanácsnál. A világi papként szintén Budán letelepedett hajdani pálos Verseghy ekkortájt az egykori szerzeteseknek kiutalt nyugdíját kiegészítendő különböző fordítói, szerkesztői munkákkal töltötte idejét. Ismeretségük feltehetően Verseghy volt szerzetestársai révén jött létre: Pyrker Székesfehérvárott végezte gimnáziumi tanulmányait pálos tanárok, Virág Benedek és Ányos Pál növendékeként, akik mindketten szoros összeköttetésben álltak Verseghyvel. Figyelmét Verseghyre, aki néhány évvel korábban tábori papként szolgált, személyes hajlama és beállítottsága is felkelthette: maga is vonzódott a katonai pálya iránt, s hogy a Helytartótanácsához szegődött, nem pedig katonának, szülői nyomásra történt.⁸ Útjaik 1792 táján ágaztak ketté. Az elválás és az újbóli találkozás között történtek meghatározóak a későbbiek vonatkozásában, ezért essék néhány szó arról, hogy alakult sorsuk a köztes időben.

Pyrker 1792 márciusában elhagyta Budát, s úgy tervezte, katonának áll, előtte azonban világot lát. A budai évek alatt megismert palermói gróf, Paolo d' Andreis írónoki állást ajánlott neki, s ő élt a lehetőséggel. Megbízatása a tervezettnél rövidebb ideig tartott, ő azonban nem tért rögtön haza, hanem beutazta Itáliát. Hazafelé tartva hajóját a szél Szardínia felé sodorta, algériai kalózok akadtak útjába. Nem állnak rendelkezésre információk arra nézvést, pontosan mi történt a hajóút során Pyrkerral, csak annyi bizonyos, hogy 1792 őszén hazatérve kérelmezte felvételét a ciszterci rendbe, s a lilienfeldi

⁷ Johann Ladislav PYRKER, *Tunisia: Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen: Verbesserte Ausgabe mit einer Vorrede des Herausgebers*, Wien, Carl Ferdinand Beck, 1820.

⁸ Pyrker életrajzi adataihoz lásd: Johann Ladislaus PYRKER, *Mein Leben 1772–1847*, hrsg. Aladar Paul CZIGLER, Wien, Böhlau, 1966 (Fontes Rerum Austriacarum Österreichische Geschichtsquellen I. Abteilung: Scriptores, 10. Band).

rendházban folytatta életét. A kalózkaland híre azonban szárnyra kapott, s elterjedt, hogy Pyrker a kalózok rabszolgaságba vetették.⁹ Ez a momentum Pyrker 1820-ban megjelent, *Tunisiás* című hőskölteményében is visszaköszön. A szerző a mű témájául V. Károly (1500–1558) Hairaddin tuniszi kalózvezér elleni hadjáratát választotta, amelynek során a német-római császár keresztény rabszolgák sokaságának adta vissza szabadságát.¹⁰ E munkának – látni fogjuk – kiemelt szerepe lesz majd mind a Verseghyvel való újbóli kapcsolatfelvétel, mind a kapcsolat megszakadása vonatkozásában. Pyrker egyházi hivatásra lépve szép karriert futott be, s pályája akkor is épp felfelé ívelt, amikor újra Verseghy környezetébe került: előbb a lilienfeldi apátság priorja, majd apátja lett, 1819-től szepesi püspök, a találkozó idején pedig már újabb előléptetését, velencei pátriárkává való kinevezését rebesgették.

Verseghy sorsa csupán annyiban közös Pyrkerével, hogy az ő további életére is meghatározó befolyással bírt a fogság. Az ő rabsága azonban – mivel államfogolyként viselte azt – olyan, politikailag kényes téma volt, amelyet – bár nyilván sokak érdeklődésére számot tartott – évtizedekig nem volt ajánlatos nyilvánosan szóba hozni. A Martinovics-összeesküvésben való részvétele miatt előbb halálra ítélték, büntetését utóbb bizonytalan idejű várfogságra változtatták. 1803. szeptember elején tért haza a rabságból, legkésőbb a korábbi elítéltek közül. Személye kompromittálttá vált, nyugdíjának újbóli megítélése és irregularitás alóli feloldása után az esztergomi egyházmegye papjaként telepedett le Budán. Fordítóként, könyvkiadók munkatársaként tartotta fenn magát. Megbélyegzettsége ellenére rövid időn belül főúri körökbe is bebecsátást nyert: gróf Szapáry Leopoldina, majd báró Prónay László nevelője lett, tanította Széchényi Ferenc lányát, József nádornak magyar nyelvmestere, Marczibányi Istvánnak pártfogoltja volt. Gyors és a legmagasabb körökbe vezető előmenetele szemet is szűrt a kortársaknak A Révaival való hangos vita után, a tízes években nyelvészeti-esztétikai műveket, és a Helytartótanács megbízására tankönyveket írt. 1820 táján az első magyar nyelvű katolikus folyóirat, a veszprémi Horváth János kanonokhoz és köréhez kötődő az Egyházi Értekezések és Tudósítások munkálataiban vett részt, ehhez kapcsolódóan egy tudományos „mesterszókönyv” összeállításán, valamint a Biblia magyar fordításán dolgozott. Mindvégig Budán élt, közös háztartásban a nádor ajtónállójával Johann Ossitzkyvel és annak családjával, szerény körülmények között.

A két régi ismerős több évtized elteltével, 1820 tavaszán találkozott újra egymással. Az összeköttetés Paintner Mihály püspök révén jött létre köztük: Pyrker nála szállt meg, amikor Esztergomból Pest-Budára látogatott, Paintner

⁹ A történetről bővebben: DONCSEZ ETelka, *A vagabundus, a kalóz és a pap: Verseghy Ferenc és Pyrker János László fogságtapasztalatai*, Szépirodalmi Figyelő, 2017, 1. sz., 30–41.

¹⁰ Vö. Wilhelm KÜHLMANN, *Pyrker János László: Tunisiás (1820): V. Károly és a kora újkori észak-dél konfliktusok a restauráció korának klasszicista hőseposzában* = *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban*, szerk. BALOGH Piroska–LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2017, 201–234.

pedig közös ebédre hívta a vendéggel régi ismeretségben álló Verseghy Ferencet.¹¹ A Verseghy-levelezésben Pyrker 1820 tavasza és 1821 ősze között említődik. A két időpont között több személyes találkozóra is sor került, amelyeken az aktualitásokon kívül múltbéli események is szóba kerültek. A vonatkozó levélanyag azt mutatja, hogy a felfrissített kapcsolatot mindkét fél igyekezett a saját javára fordítani: Verseghy (újabb) befolyásos támogatót, Pyrker pedig régi ismerősében friss műve (és személye) potenciális magyarországi népszerűsítőjét látta, aki a nemrég indult egyetlen magyar nyelvű katolikus folyóirat szerkesztőivel áll szoros kapcsolatban. Verseghy beavatja Pyrker mindennapjaiba: mesél bibliafordítási terveiről, egy pár fejezetet el is küld Pyrkernek, s reménykedik abban, hogy Pyrker a majdani nemzeti zsinaton szót emel majd azért, hogy őt bízzák meg a teljes mű magyarra ültetésével. Beszél az Egyházi Értekezések és Tudósításokról, s az azt kiadó veszprémi egyháziak egyéb terveiről és kezdeményezéseiről. Pyrker egyházi előmenetele mellett beszámol Verseghynek frissen megjelent hőskölteményéről, a *Tunisiáról*. Megosztja vele a mű német nyelvű recenzióját is, szóba kerül a *Tunisiás* egyes szakaszainak magyar fordítása is.

Hogy a kiindulásul feltett kérdésre választ nyerjünk, érdemes most kifejezetten Verseghy oldaláról részletesen elemezni a levelezésben foglaltakat, s megkísérelni annak feltárását, hogyan, milyen témákat említve alakítja Pyrkerrel való kapcsolatát, s hogy reagál Pyrker e kezdeményezésekre. A levelezés kronológiáját követve az alábbi lépésofokok azonosíthatók.

a) A Biblia új magyar fordítása és a nemzeti zsinat

A levelek közül a legelső, amely szóba hozza Pyrker, olyan ügyek kontextusában említi a szepesi püspököt, amelyek Verseghy utolsó éveiben a leginkább meghatározóak: a Biblia új magyar fordítása, valamint a nemzeti zsinat kapcsán.¹²

1820-ra sürgetővé vált a magyar nyelvű katolikus bibliafordítás kérdésének rendezése. A Káldi-fordítás kiadásainak (1626, 1732, 1782) példányai ugyanis ezekre az évekre elfogytak. Néhány egyházmegyében a katolikus hívek ezért kénytelenek voltak a református Károli-fordítást használni. Jordánszky Elek kanonok még talált ugyan 400 példányt a budai Egyetemi Nyomdánál, amit Széchényi Ferenc felvásárolt, s a hívek arányának megfelelően 1818-ban szétosztott az egyházmegyék között, ez azonban nem orvosolta a problémát. Fischer egri érsek, Jordánszky és Széchényi ezért megbeszéléseket folytattak, megoldásokat keresve a kérdésre, s Széchényi hajlandó lett volna egy teljesen új kiadás költségeit is vállalni: 4 000 forintot ajánlott fel erre a célra. Vita tárgyát képezte azonban, milyen legyen a tervezett új kiadás. Fischer István egri

¹¹ Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, Buda, 1820. május 21. = HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., *60–61*.

¹² Uo.

érsek 1818. július 9-én körlevelet intézett az egyházmegyékhöz, amelyben arra kérte a megszólítottakat, foglaljanak állást a tekintetben, hogy változatlan, vagy javított kiadást látnának-e szívesebben, illetve támogatják-e, hogy egy jegyzetekkel ellátott verzió hagyja el a nyomdát. A változatlan és a javított kiadás pártolói nagyjából hasonló arányt mutattak. A későbbi prímás – ekkor még erdélyi püspök – Rudnay Sándor pedig egy teljesen új fordítás elkészítését javasolta.

Verseghy Fischer István egri érsek révén kapcsolódott a vállalkozásba. Fischer – aki Verseghyvel egy időben volt egri papnövendék – fordítói kompetenciái, magabiztos latin, görög és héber nyelvismerete, valamint a régi ismeretség miatt fordult Verseghyhez, s kérte fel arra, hogy foglalja össze véleményét a Biblia új kiadása kapcsán. Verseghyt már korábban is foglalkoztatta a bibliafordítás gondolata: egy későbbi nyilatkozata szerint 1815 óta.¹³ Emellett Horváth Jánosnak maga ajánlotta fel, hogy az Egyházi Értekezések és Tudósítások lapszámaival zsoltárfordításaival gyarapítja.¹⁴ Felkészültsége, képzettsége, érdeklődése és épp aktuális vállalásai is alkalmassá tették arra, hogy elvégezze a feladatot. Észrevételeit, próbafordításait 1819-től kezdődően küldte el az ügyet pártoló egyházi ismerőseinek: Horváth Jánosnak, Rudnay Sándornak, Fischer Istvánnak.¹⁵ E munkálatokkal egy időben zajlottak a nemzeti zsinat előkészületei, amely a megvitatandó kérdések közé a Biblia új kiadásának témáját is felvette.

Ahogy szó esett róla, 1820 tavaszán Paintner Mihály teremtett alkalmat arra, hogy Verseghy és Pyrker újból találkozhassanak egymással. Verseghy beszámolója szerint Paintner említette meg Pyrkernek, hogy a Biblia új magyar kiadásának nagyszabású munkálataiban Verseghy is részt vesz. Pyrker kíváncsiságát sikerült is felkelteni: részleteket kért Verseghy fordításaiból, s ígéretet tett arra, hogy a zsinaton szót emel majd annak érdekében, hogy bízzák rá az új magyar fordítás elkészítésének feladatát. Verseghy ebbéli reményei azonban hamar szertefoszlottak, mivel nemsokára bizonyossá vált, hogy Pyrkert kinevezik velencei pátriárkává. Közelgő elutazása, s az, hogy megválik szepesi püspöki hivatalától, megakadályozták, hogy részt vegyen a majdani zsinaton, s szót emeljen régi ismerőse érdekében.¹⁶

¹³ Verseghy Ferenc – Rudnay Sándornak, Buda, 1820. július 16. OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 82r–83r.

¹⁴ Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, h. n., 1819. január 12. = HORVÁTH, *Az „Egyházi ...”, i. m.*, *5–8*.

¹⁵ E szövegeinek kézirateit, valamint zsoltárfordításait az alábbi irategység tartalmazza: OSZK Kt Quart. Lat. 3250. Verseghy Ferenc *Dissertatio de versione Hungaricae Scriptum Sacrae*.

¹⁶ Ami a bibliafordítás ügyének alakulását illeti: Verseghy terjedelmes dolgozatot írt a témában, amely közvetlenül a zsinat előtt jelent meg nyomtatásban: FRANCISCUS VERSEGHY, *Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae*, Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1822. A munka magyar fordítása: VERSEGHY Ferenc, *Értekezés a Szentírás magyar fordításáról, amelyhez a helyes és a Vulgátához igazított fordításnak mintái csatlakoznak azokkal a*

b) Karl Ossitzky alkalmazása

A Pyrkert említő levelek következő meghatározó témája Karl Ossitzky alkalmazásának kérdése. Karl Ossitzky József nádor ajtónállójának, Johann Ossitzkynak a fia volt, aki nemcsak közeli jó barátja volt Verseghynek, hanem az 1810-es évek elejétől kezdődően lakótársa is, családjával együtt ugyanis közös háztartásban élt az egykori pálos szerzetessel. Az Apponyi Antal (1782–1852) mellett cukrászként szolgálatot teljesítő Karl Ossitzky nem sokkal e levél íródása előtt elvesztette állását. Verseghy Pyrker figyelmébe ajánlotta a fiatalembert, s kérte, hogy vegye maga mellé.¹⁷ Pyrker megfontolta a kérést, s szolgálatába is vette Karlt, de nem cukrászként, amint azt kérték tőle, hanem a magasabb rangot jelentő komornyiki pozícióban. Mind a kérés megfogalmazása Verseghy részéről, mind annak figyelembe vétele és teljesítésének módja Pyrker részéről a kölcsönös bizalom jele.

c) Az Egyházi Értekezések és Tudósítások, recenzió a *Tunisiáról*

Az Egyházi Értekezések és Tudósítások, az első magyar nyelvű katolikus egyházi-teológiai tárgyú ismeretterjesztő folyóirat 1820 és 1824 között működött. Horváth János veszprémi kanonok, későbbi székesfehérvári püspök hívta életre. Célja az volt, hogy magyar nyelven közöljön egyházi témájú tanulmányokat, s beszámoljon a legfrissebb katolikus hírekről. Kiegészítésképpen egy egyházi lexikon, szókönyv összeállítását is tervezte, amely lehetővé tette volna, hogy a témába vágó kutatások eredményeit, megfelelő magyar nyelvű szókészlet birtokában, magyarul is művelni lehessen. 1819-ben kifejezetten azért kérte fel Verseghyt a folyóirat körüli munkálatokra, illetve a szókönyv összeállítására, mert egyetértett nyelvészeti elképzeléseivel, s a majdan megjelenő munkákat ezen elveket érvényesítve szeretne volna

---

javításokat alátámasztó exegétikai filológiai érvekkel együtt, amelyeket a Káldi-féle fordításban kell végrehajtani, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, a héber szövegelemeket gondozta TURÁNI Tamás, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987. A zsinat bibliafordítást megvitató bizottságában azonban nem került szóba Verseghy tervezete, a tanácskozás iratai nem nyertek sem pápai, sem királyi jóváhagyást. Minderről bővebben: HERMANN Egyed, A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, München, Adriányi, 1973 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, I.), 400–401; SZÖRÉNYI László, Verseghy értekezése a Káldi-féle bibliafordításról = In memoriam Verseghy Ferenc 2: Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülésről anyagából, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, 43–54; UŐ, Verseghy Ferenc Káldi-féle bibliafordítástól írott értekezésének tudomány- és művelődéstörténeti vonatkozásai = In memoriam Verseghy Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitójáról és Verseghy-tudományos ülésről anyagából, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988, 70–81; HORVÁTH Konstantin, A bibliafordítás kérdése utolsó nemzeti zsinatunkon, Katholikus Szemle, 43(1929), 2, 97–111; SZÉKELY Tibor, A magyar bibliafordítások történetéből 1500–1955: Irodalomtörténeti tanulmány, Bp., 2008.

¹⁷ Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, h. n., 1820. január 18. = HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., *33–35*. Verseghy Ferenc – Pyrker János Lászlónak, h. n., 1820. július 19. = HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., *180–181*.

kiadni.¹⁸ A folyóirat Pyrker és Verseghy között két okból kerül szóba. Egyfelől Verseghy Pyrker figyelmébe ajánlotta a periodikumot – ezzel kedvezve pártfogójának, Horváth Jánosnak –, s előfizetésre is bírja; másfelől lehetőséget és fórumot kínált neki arra, hogy Pyrker e sajtóorgánium által is népszerűsítse nemrég megjelent hőskölteményét, a *Tunisiast*. Az Egyházi Értekezések és Tudósításoknak szokása volt, hogy beszámoljon a legfrissebb egyházi előléptetésekről. A Pyrker velencei pátriárkává való kinevezéséről szóló hír is a lap hasábjaira kívánczolt. Verseghy azonban a puszta híradáson túl életrajzot is szeretett volna közreadni a hosszú ideje külföldön élő egyházi előjáróról, s szeretete volna magyar fordításban közölni azt a *Tunisiáról* szóló német nyelvű ismertetést, amelyet korábban Pyrker juttatott el hozzá. Szóba került köztük a hőseposz bizonyos szakaszainak magyar nyelvre ültetése is. Mind az életrajz, mind a *Tunisiás* kulcsmomentuma Pyrker – e dolgozatban már említett – vélt vagy valós algériai fogsága. A vonatkozó egykorú források azt mutatják, hogy a kortársak elsősorban e kalózkaland okán azonosították Pyrkert, s még évtizedek múltán is élénken érdeklődtek e történet iránt. Verseghynek az érintett közelébe kerülván lehetősége nyílt arra, hogy olyan információk birtokába juthasson, amelyek ismeretére a szélesebb nagyközönség oldaláról is komoly érdeklődés mutatkozott.¹⁹ Hogy célt érjen, maga is bizalmába avatta a fogság témája iránt élénken érdeklődő ismerősét, s saját, a Martinovics-összeesküvésben való részvételéért rárótt börtönbüntetésének olyan részleteit osztotta meg vele, amelyeket vélhetően csak keveseknek mondhatott el, hisz azokat egyedül Pyrker feljegyzései őrizték meg.²⁰ A várt hatás azonban elmaradt: jóllehet Pyrkert megragadhatták Verseghy történetei, ő maga – talán hogy fenntartsa az érdeklődést, talán más okból – nem árulta el az áhított részleteket.²¹ Annak azonban, hogy késlekedett a *Tunisiáról* tervezett magyar nyelvű recenzióinak az Egyházi Értekezések és Tudósítások hasábjain való megjelenése, nem ez az oka, hanem a folyóiratot szerkesztő veszprémi egyháziak elvi aggályai. Verseghy Ferenc a *Tunisiáról* tervezett recenziójában megkerülhetetlennek tartotta, hogy szóljon Pyrkernek az eposz megalkotása során alkalmazott sajátos eljárásáról.

¹⁸ A folyóiratról bővebben: HUDI József, *Könyv és társadalom: Könyv kultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 2009, 175–178; HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., 1–100; KOPPÁNYI Júlia, *Az Egyházi Értekezések és Tudósítások: az első hazai katolikus folyóirat*, MKsz, 119(2003), 2, 188–202; KÓKAY György, *Horváth János, Verseghy Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat*, MKsz, 120(2004), 3, 213–225; MADARÁSZ Flóris, *Időszaki sajtónk történetéhez = Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére*, szerk. PINTÉR Jenő, Bp., Stephaneum Nyomda R. T., 1912, 405–420; SZMIDA Viktor, *Egyházi Értekezések és Tudósítások (1820–1824)*, Irodalmi Szemle, 1883, 8–11, 69–78, 70–78, 83–88, 91–95.

¹⁹ Verseghy Ferenc – Fliszár Györgynek, h. n., 1820. október 7. = HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., *172–174*. Vö. DONCSEZ, *A vagabundus...*, i. m.

²⁰ DONCSEZ, *A vagabundus...*, i. m.

²¹ A Verseghy írta életrajz végül megjelent, de a bizonytalan részletek továbbra is homályban maradtak benne. Vö. Egyházi Értekezések és Tudósítások, 1821, 1. k., 188–194

A *Tunisiás* szerzője ugyanis az eposzműfaj elhagyhatatlan velejárójának tekintette a csodás elemek alkalmazását. A reneszánsz és barokk hagyományokkal, valamint Milton és Klopstock eljárásával szakítva azonban nem görög-római isteneket, vagy angyalokat és ördögöket szerepeltetett szövegében, hanem hajdan élt történelmi személyiségek (Attila, Mohamed, Regulus, Hermann) lelkeit, szellemeit. Ez az eljárás teológiai szempontból aggályos, s ezt maga a szerző is érezte, ezért a *Tunisiás* második, javított kiadásának előszavában részletes magyarázatát adta vitatható megoldásainak.²² Verseghy ezért, mielőtt megírta volna az Egyházi Értekezések és Tudósításokba szánt ismertetést, kikérte a folyóirat körül csoportosuló veszprémi egyháziak véleményét, s elsősorban a lap egyházi cenzúrájáért felelős Kiss Ferenc jóváhagyását várta. 1820 novemberében több levelet is váltott erről Horváth Jánossal, majd magával Kiss-sel.²³ A hosszúra nyúló eszmecsere miatt az ígért recenzió azonban még 1821 elején sem jelent meg.

A fentebb idézett, 1821. február 15-én kelt levél ilyen előzmények után született. A vonatkozó levélanyagot áttekintve, sem Verseghy, sem Pyrker részéről semmiféle előjele nem mutatkozik annak, hogy konfliktus érlelődött volna köztük. Sőt, inkább az ismerősi-baráti-bizalmi viszony fokozatos elmélyülése figyelhető meg. Verseghy kéréseket fogalmazott meg, amelyek saját, vagy közvetlen környezete előmenetelét szolgálták, s amelyeket Pyrker rendre teljesített is. Mintegy cserébe a maga lehetőségeit ajánlotta fel: az egyetlen magyar nyelvű katolikus periodikum munkatársaként a *Tunisiás* népszerűsítésének lehetőségét kínálta. Hangsúlyozandó: felajánlását saját indíttatásból, s nem pedig Pyrker kérésére tette. Ahogyan már utaltunk rá, nem történt egyéb, mint hogy Verseghy tudomására jutott, Pyrker Majláth segítségét kérte, hogy hőskölteményéről egy másik, az Egyházi Értekezések és Tudósításokkal szemben egy világi folyóiratban,²⁴ a Tudományos Gyűjteményben jelenjen meg recenzió, s hogy e tény maga még nem zárta ki,

²² PYRKER, *Tunisiás...*, i. m., I–VIII. Vö. SZÖRÉNYI László, *Attila a tuniszi légtérben*, Magyar Nemzet, 2016. április 30; Uő, *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfipressZ, 1993; Uő, *Az erdélyi jezsuita latin epikus költészet a XVIII. században* = Uő, *Önfiloszhattyyú: Irodalomtörténeti rejtélyek*, Bp., Balassi Kiadó, 2010, 114–122; CSOKI Árpád, *Mitológiai gondolkodásmód a magyar nyelvű verses epikában* Pázmándi Horvát Endréig, ItK, 119(2015), 2, 197–215.

²³ Lásd: Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, h. n., 1820. november 19. = HORVÁTH, *Az „Egyházi...”*, i. m., *87–90*. Horváth János – Verseghy Ferencnek, Veszprém, 1820. november 22. = Uo., 220–221. Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, h. n., 1820. november 30. = Uo., *90–92*.

²⁴ Horváth János folyóirata első lapszámának előszavában saját lapját a Fejér szerkesztette Tudományos Gyűjteményhez képest, annak mintegy párjaként pozicionálja: ahogy a Tudományos Gyűjtemény a világi ismeretek magyar nyelvű terjesztését végzi, úgy kívánja az Egyházi Értekezések és Tudósítások a teológia tárgykörébe tartozó legfrissebb híreket és eredményeket olvasóival magyar nyelven megismertetni. Lásd: Egyházi Értekezések és Tudósítások, 1820, 1. sz., I–VI.

hogy Verseghy ismertetője is napvilágot lásson. Ennek elmaradása Verseghy elhatározása volt. Döntésének hátterében alighanem az állhatott, hogy levélbeli állításával szemben mégiscsak pontosan tisztában volt azzal: a kortársak nyelvészeti tekintetben Kazinczyval szemben pozicionálják. Majláth a szóban forgó szövegben Kazinczy barátjának vallotta magát.²⁵ A Tudományos Gyűjteményben megjelent recenzió szerzője, Döbrentei Gábor, szintén Kazinczy környezetébe tartozott.²⁶ A szöveg megemlíti, hogy Matjláthtal együtt a (református) Kazinczyval ugyancsak ismeretségben álló Teleki László septemvir, református főgondnok is látogatta Pyrkert. Ez egyszersmind felekezeti színezetet is ad az ügynek: a Verseghy–Horváth levelezésben ugyanis ez a folyóirat következetesen a kálvinisták szócsöveként említődik, s Verseghy a nyelvészeti kérdéseket érintő vitákat is felekezeti nézeteltérésként interpretálja. Tettei azt mutatják, komoly törekvése, hogy a katolikus előjárók az ő álláspontját kövessék. Voltaképpen arra kívánta használni az Egyházi Értekezések és Tudósításokhoz való kötődéseit, valamint a Biblia új magyar fordítása által adódó esélyt, hogy legszélesebb tömegeket elérő médiumok által terjeszthesse saját nyelvészeti helyesírási elképzeléseit. Mindezek alapján úgy tűnik, Verseghy Pyrker tettét – tudniillik, hogy az Majláthtól és a Tudományos Gyűjteménytől kér recenziót – a fent említett nézeteltérésekben való állásfoglalásként értelmezte.

Verseghy kapcsolati hálóját elemezve szembeötlő, hogy a fogságból való szabadulása után nagyon átgondoltan és taktikusan újította meg, illetve építette ki ismeretségeit. Világi oldalról ott találjuk köreiben például József nádort, Szapáry Jánost, Széchényi Ferencet, Marczibányi Istvánt és Majthényi Máriát, Sággy Ferencet, Prónay Simont és Hirgeist Annát, valamint Nyitrai Mátyást, akik rangjuk, hivatali pozíciójuk, vagy összeköttetések révén komoly segítségére voltak Verseghynek.²⁷ Hasonló megállapítás fogalmazható meg, ha az őt körülvevő egyháziakra fókuszálunk: szoros összeköttetésben áll a magyarországi egyházi elit krémjével, Fischer István egri érsekkel, Rudnay Sándor frissen beiktatott prímással, Kurbély György veszprémi püspökkel, s a már említett Horváth Jánossal és Paintner Mihállyal. Leveleit analizálva úgy tűnik, régi-új ismerősét, Pyrkert is szívesen tudta volna e sorban, aki előbb szepesi püspökként, utóbb velencei pátriárkaként ugyancsak magas rangú pártfogója lehetett volna. Az, hogy Pyrker állásfoglalásként értékelt tette Verseghy szemében kizáró oknak minősült, sőt, a kapcsolat megszüntetését

²⁵ Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, h. n., 1821. február 15. = HORVÁTH, Az „Egyházi ...”, i. m., *101–104*.

²⁶ Verseghy feltehetően csak hallomásból ismerhette Döbrenteit, keresztnévét ugyanis eltéveszti, Gábor helyett Károlyként emlegeti.

²⁷ DONCSEZ ETELKA, *Útkeresések fogság után: Verseghy Ferenc kísérletei tudományos kapcsolatrendszérének újraélesztésére = Magyarországi tudósok levelezése: Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., MTA, PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016, 51–80.

vonta maga után, egyértelműen jelzi, hogy Verseghynek nemcsak, hogy tudomása volt a Majláth említette szembeállításról, hanem a nyelvészeti kérdésekben vitázó literátorok között maga is hasonlóan pozicionálta magát, s taktikusan igyekezett befolyásos támogatói kört építeni maga köré. Jelez még valamit: e szembenállást igen komolyan vehette, hiszen Pyrker esetében egy több évtizedes ismeretséget szüntetett meg nagyon radikálisan, s elvágta minden további érintkezés lehetőségét.²⁸

Noha nem keveredett nyílt szócsatákba, tetteivel, publikációival valójában nagyon is egyértelművé tette álláspontját. Az 1810-es évek végén sorra jelentek meg grammatikai, esztétikai munkái, amelyekben részletesen kifejtette elképzeléseit: az *Analytica*, a *Felelet* mind ezekben az években láttak napvilágot.²⁹ Ha ezek nem is feltétlenül számíthattak széles olvasóközönségre, iskolai használatra szánt tankönyvei és tanári kézikönyvei már igen.³⁰ Élete utolsó éveit – s patrónusai – ráadásul minden korábbinál nagyobb lehetőséggel ajándékozták meg nyelvészeti felfogása terjesztésére: az Egyházi Értekezések is Tudósítások munkatársaként, valamint a Biblia reménybeli új fordítójaként arra kapott esélyt, hogy a gyakorlatban megvalósított elveit sokak által és gyakran forgatott kötetek lapjai örökítsék meg, és továbbítsák.

²⁸ Hogy Pyrker érzekelte-e Verseghy megbántódását és neheztelését, arról nem tudni. A ma ismert forrásokban mindenesetre nem maradt nyoma, hogy negatívan nyilatkozott volna Verseghyről.

²⁹ [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars I.: Etymologia Linguae Hungaricae*, Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1816; [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars II.: Syntaxis Linguae Hungaricae*, Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1817; [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars III.: Usus aestheticus Linguae Hungaricae*, Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1817; VERSEGHY, A' Filozófiának..., i. m.

³⁰ [VERSEGHY Ferenc], *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae: Tomulus I–V*, Buda, Typis Tipogr. Regiae Universit. Hungar., 1816; [VERSEGHY Ferenc], *Exercitationes Idiomatis Hungarici secundum regulas epitomes concinnatae in usum gymnasiorum Regni Hungariae*, Buda, Typis Tipogr. Regiae Universit. Hungar., 1816; [VERSEGHY Ferenc], *Magyar ortográfia, avagy Írástudomány, melyben a' Magyar betűknek helyes kimondása, és írása taníttatik: Bevezetés gyanánt a' Magyar Nyelvtudományra: A' Nemzeti Oskolák' számára*, Buda, Magyar Királyi Universitas, 1816; Franz VERSEGHY, *Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der ersten Lateinischen und Nationalschulen im Königreiche Ungarn, und anderen Kronländern*, Buda, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1817; [VERSEGHY Ferenc], *Ungarische Rechtschreibung als Einleitung in die ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der Nationalschulen*, Ofen, Druck. Univ., 1817; VERSEGHY Ferencz, *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány, melyben a' hazai Nyelvnek sükeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek: A' Magyar Nemzeti Oskolák' számára*, Buda, Királyi Magyar Universitas, 1818.

**A VERSEGI FERENTZ' MUNKÁIBÓL. 1805. CÍMŰ
KÉZIRATCSOMÓ HITELESSÉGÉRŐL**

Jelen tanulmány tárgya *A' kanál*, a *Lekvári Örzse*, avagy erősebb a szerelem még a halálnál is és *A' Döghalál* című meséket tartalmazó, *Versegi Ferentz' Munkáiból. 1805.* címet viselő kéziratcsomó. Mivel vizsgálataim szerint a kéziratköteg nem autográf, e három mesének viszont ez az egyetlen általunk ismert szövegforrása, felvetődik a kérdés, hogy a fentebb említett műveknek valóban Verseghy-e a szerzője.

A Verseghy szerzői nevével ellátott kéziratcsomó az MTAKK-ban található: a RUI 8r. 31. jelzet utolsó, *Satires de Juvenal* címet viselő, VII. kötetébe van bekötve (1–18. o.; 203–222. o.). A RUI 8r. 31. jelzetű kötetek – ezt a csomót kivéve – a költő fogságban keletkezett, idegen nyelvű másolatait tartalmazzák. A hét kötetes autográf másolatgyűjtemény érdekes dokumentuma a volt pálos szerzetes fogságban folytatott munkájának. Ezekből ugyanis elég jól rekonstruálhatjuk Verseghy ama poétikai-nyelvészeti-esztétikai művelődését, ami a börtönének után erősen meghatározta írói tevékenységét. A korabeli nyugat-európai irodalomból és az antik klasszikusokból teljes egészében átmásolt vagy kivonatolt írásokat a költő feltehetően a brünni fogság idején készítette. Tudjuk, hogy Kufsteinben – ahol 1795 ősze és 1796 ősze között tartották fogva Verseghyt – a szigorú bánásmód miatt az államfoglyok (elvileg) nem végezhettek semmilyen (szellemi) munkát. Az 1796 ősze és 1797 áprilisa közötti időszokról, azaz Verseghy grazi fogságáról igen kevés információnk van: ebből az időből valók a költő francia nyelvű darabjai. A fogság utolsó helyszínén, Brünnben – ahol 1797 áprilisától 1803. augusztus 28-ig raboskodott – viszont már hivatalosan is viszonylag szabadon használhattak könyveket a rabok.

A fogságban készített másolatokat utólag, valószínűleg az MTAKK-ba kerülésük idején kötötték hét kötetbe: a kötetek általában több kötegből vagy csomóból állnak. A különböző irodalmi művekből készült másolatok újrainduló lapszámozása, illetve gyakran a papír másféle típusa is mutatja, hogy az

---

* A dolgozat az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretén belül készült. A kutatócsoport vezetője: Dr. Debreczeni Attila.

egymáshoz illesztett kötegek eredetileg nem tartoztak egybe. A kötetek gerincén (többszövegre) az első kötegekben található fordítás címe olvasható: I. kötet: *Fenelon dialogues des morts*; II. kötet: *Le Avventure di Telemaco*; III. kötet: *Boileau. Comedie Italiane*; IV. kötet: *English pieces and comedies*; V. kötet: *Ausführliche Französische Sprachlehre*; VI. kötet: *Lexidion der französischen Particeln und Redensarten*; VII. kötet: *Satires de Juvenal*.

A VII. kötet, amelybe a vizsgált kéziratcsomó van bekötve, négy, eredetileg külön egységet képező csomóból áll, lapjait pedig az egybekötéskor folyamatos oldalszámozással is ellátták. Az első csomó a címadó darabot, a *Satires de Juvenal* másolatát tartalmazza, a második a *Sentence et Fragments* című, La Fontaine meséiből való töredékeket, a *Lettre de Mr. Voltaire à Mr. J. J. Rousseau* című levelet és a *Fragmenta ex Ovidii Arte Amandi* című, Ovidiusból való másolatokat foglalja magában, a harmadik csomóban pedig különféle olasz és német nyelvű magyarázatok mellett Tacitus *Annales*-éből található egy rövid részlet. Ezután következik *A' kanál*, a *Lekvári Örzse* és *A' Döghalál* című meséket tartalmazó, idegen kéztől származó negyedik csomó. A kötet tartalma tehát:

1. köteg (Verseghy oldalszámozása)

1–155. o.: *Satires de Juvenal*. (Traduites par M. Dusaulx.)

1–17. o.: *Discours Préliminaire*.

17–155. o.: *Satires de Juvénal*.

2. köteg (az előzőhöz illeszkedő folyamatos kéziratári oldalszámozás + Verseghy oldalszámozása)

157–172. o. (1–16. o.): *Sentences et Fragments*. (idézetek La Fontaine-ből)

172–175. o. (16–19. o.): 82. *Lettre de Mr. Voltaire à Mr. J. J. Rousseau*.

175–192. o. (19–36. o.): 83. *Fragmenta ex Ovidii Arte Amandi*.

3. köteg (az előzőhöz illeszkedő folyamatos kéziratári oldalszámozás)

193. o.: *Cremutius. Ex Tacito Annal. L[bri]. IV*.

193–197. o.: olasz magyarázatok könyvkiadásokhoz

197–200. o.: német magyarázatok

4. köteg: 203–222. o. (1–18. o.): ***Verseghy Ferentz' Munkáiból. 1805.*** (az előzőhöz illeszkedő folyamatos kéziratári oldalszámozás + a másoló oldalszámozása)

205–209. o. (1–5. o.): *A' kanál*.

209–216. o. (5–12. o.): *Lekvári Örzse, avagy erősebb a szerelem még a halálnál is*.

217–222. o. (13–18. o.): *A' Döghalál*.

A másolatgyűjtemény arról árulkodik, hogy Verseghy a fogságban kiválóan megtanult franciául, angolul és olaszul. A vizsgált kéziratcsomóban olvasható mesék miatt jelen esetben a francia és angol források használata érdekes. Bár

a francia nyelvet a periratokban olvasható vallomása szerint elfogatásakor még csak minimális szinten bírta,¹ egy az OSZK-ban található autográf kéziratcsomó arról tanúskodik,² hogy 1795-ben a franciául kevésbé tudó Szulyovszky Menyhértnek franciára – majd kedvtelésből saját magának olaszra – fordította a *Búcsúvétel* címen korábban németből magyarított éneket.³ Sokatmondó, hogy a szöveg tökéletes prozodiájú, veretes, érzékeny költői nyelvet használó franciasággal íródott. Ugyanez a kéziratcsomó tartalmaz még két hosszabb francia verset,⁴ illetve egy 1796 telén saját és társai szórakoztatására írt, 12 sorozatból álló *charade*-ot.⁵

Franciául tehát valószínűleg már elfogatásakor elég jól tudhatott Verseghy, ám ezt érthető okokból nem hangoztathatta túlságosan. Nyelvismeretét később a fogságban, amint alkalmá nyílt rá, tovább tökéletesítette. Az „elég jól” alatt természetesen nem a korabeli beszélt nyelv viszonylag magas szintű ismeretét értem, hanem a nyelvi rendszer átlátását, illetve olyan magabiztos kezelését, melyet Verseghy az irodalmi szövegeknek köszönhetően könnyen sajátíthatott el. Ebben feltehetően nagy segítségére volt, hogy kiválóan ismerte a latin nyelvet, s hogy komolyan érdeklődött az összehasonlító nyelvészet iránt. Hét kötetnyi másolatainak legnagyobb része francia szövegeket tartalmaz (I., III., VII. kötet), az V. kötet pedig egy vaskos francia-német szótár és nyelvkönyv (*Ausführliche Französische Sprachlehre*). A francián kívül – a hozzákerült korabeli nyugat-európai irodalmi műveknek köszönhetően – láthatóan még az olasz és az angol nyelv tanulmányozásában mélyedt el a fogságban Verseghy.

A kéziratcsomó írásképeről

Verseghy idegen nyelvű másolatgyűjteményét Császár Elemér is ismerte, illetve felhasználta a költő kisebb költeményeinek sajtó alá rendezésekor. A kéziratcsomóból azonban egyrészt csak két mesét közölt⁶ – a *Lekvári Örzse* létezéséről témája miatt hallgatott (ez akkoriban szokásos eljárás volt az irodalmi szövegek sajtó alá rendezésekor)⁷ –, másrészt – bár „gondatlan írása és következtelen ortográfiája miatt első fogalmazványnak, vagy sebtében készített

¹ Nyelvészeti kutatásai miatt 1794 nyarán kezdett el franciául tanulni Hajnóczytól.

² Jelzete: OSZK Kt Analekta 6572.

³ Közreadta: HORVÁTH Konstantin, *Verseghy Ferenc néhány ismeretlen verse*, ItK, 38(1928), 3–4, 280.

⁴ Ebből az egyiket, a Bujanovics Kornél szabadulására írt, *Cher ami, adieu, je reste dans les chaînes...* kezdetű Horváth Konstantin szintén közreadta. Lásd: HORVÁTH, i. m., 280–281.

⁵ A *charade* olyan költői-nyelvi játék, amelyben a feladat egy összetett szó kitalálása. A szó alkotóelemeiről egy-egy sornyi jellemzést, magyarázatot adnak a játékosok, és végül egy sorban az egész szó definícióját is adják. (*Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, II, Bp., Akadémiai Kiadó, 1986, 173.) Verseghy e francia nyelvi játékeinak lelőhelye: OSZK Kt Analekta 6572, 403–406.

⁶ A két vers: *A' kanál*, *A' Döghalál*. Lásd: *Verseghy Ferencz kisebb költeményei*, kiad. CSÁSZÁR Elemér, MADARÁSZ Flóris, Bp., Franklin, 1910 (Régi Magyar Könyvtár 24), 143–146, 147–151.

másolatnak”⁸ – mégis Verseghy kezétől származónak tartotta azt.

Ha azonban jobban megvizsgáljuk a három mesét tartalmazó kéziratcsomót, akkor felfigyelhetünk több olyan jellegzetességre is, amelyek arra utalnak, hogy a *Versegi Ferentz' Munkáiból. 1805.* idegen kéz másolata:

1. A kézírás jellege erősen elüt Verseghy többi autográf kéziratától (ez az érv önmagában természetesen kevés lenne a hitelesség megállapításához).

2. A cím mellett olvasható évszám szerint a három mesét tartalmazó csomó 1805-ből való, azaz későbbi, a fogság utáni lejegyzés, ilyen módon tehát nem illeszkedik a fogságban keletkezett másolatgyűjteményhez. A kéziratcsomó magyar nyelvűsége miatt sem kapcsolódik szervesen a hétkötetes másolatgyűjteményhez.

3. A szerzői név megjelenése ellentmond Verseghy lejegyzési gyakorlatának, hiszen a költő egyetlen más (fennmaradt) költeményes kéziratára sem írta rá a nevét.

4. A kézírás ortográfiája korántsem következetes, ami ismerve Verseghy gyakorlatát és nyelvészeti hozzáállását, erősen kizárja az ő lejegyzői voltát. (A költő egy-egy kéziraaton, illetve egy-egy időszakon belül mindig következetesen használta az általa vallott elveket).

5. A kéziratcsomóból az *a* és *e* mellől végig hiányzik a hosszúságot jelölő aposztróf. A szótagok időértékének pontos jelölését Verseghy nemcsak az antik időmértékes verseknél tartotta elkerülhetetlennek, de a szóhangsúly miatt a magyaros-rímes vershagyományban is fontosnak tekintette a szavak-szótagok hosszúságának helyes lejegyzését. Verstani megfontolások mellett a nyelvfejlődést tükröző helyesírás miatt is (az igen korai *Parnassusok*at kivéve) mindvégig ragaszkodott a névelő és a mutató névmás hosszúságának jelöléséhez. Mindennek erősen ellentmond a kéziratcsomó lejegyzési gyakorlata, ahol mindhárom mesénél végig hiányzik az *a'* és *e'* mellőli aposztróf: a páros rímű felező tizenkettesekben írt *A' Döghalál* és a *Lekvári Örzse* szövegéből éppúgy, mint a hexameterben írt *A' kanálból*.

Ha a fentebb felsorakoztatott grammatikai-ortográfiai, illetve prozódiai érvek nyomán elfogadjuk, hogy az MTAKK RUI 8r. 31. VII. kötetének negyedik csomója idegen kéz írása, akkor a cím ellenére nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy az abban található szövegek Verseghytől származnak.¹⁰ Kénytelenek vagyunk tehát textuson belüli, illetve kívüli érveket keresni Verseghy szerzősége ellen vagy mellett. Alább a mesék idegen nyelvű forrásait,

⁷ A *Lekvári Örzse* először 1956-ban, majd 1989-ben jelent meg. Lásd: VERSEGI Ferenc, *Válogatott versek*, szerk., jegyz. VARGHA Balázs, Bp., Magvető, 1956, 87–95; VERSEGHY Ferenc, FÖLDI János, FAZEKAS Mihály *Válogatott művei*, vál., gond. VARGHA Balázs, jegyz. V. GIMES Ágnes, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989 (Magyar Remekírók), 57–63.

⁸ CSÁSZÁR-MADARÁSZ, *i. m.*, 370–371.

¹⁰ A cím önmagában nem elégséges érv, hiszen a 18–19. század fordulóján nem volt ritka, hogy bizonyos művek nem a saját szerzőjük neve alatt terjedtek.

verselésüket és stiláris kidolgozásukat vizsgálom, hogy autográf hiányában megnyugtatóan tisztázható legyen a kéziratcsomóban található darabok szerzőségének kérdése.

A mese jelenléte a korabeli magyar irodalomban

Az oktató mese 18–19. századi magyarországi történetét Ember Nándor írta meg mintegy száz éve.¹¹ Bár az általa megnevezett források az újabban hozzáférhető kiadásoknak köszönhetően számos esetben módosítandók, a mesék átvételének főbb irányaira vonatkozó megállapításai máig helytállóak. Mivel Ember Nándor csak a nyomtatásban is megjelent művek forrásait kutatta, az általunk vizsgált három Verseghy-mese kiesett a látóköréből.

A magyar nyelvű oktató- vagy tanmese, elsősorban állatmese formájában Aiszóposz, illetve Phaedrus nyomán a 16. században jelent meg hazánkban. Pesti Gábor 1536-os Aiszóposz-fordítását Heltai Gáspár német forrásból táplálkozó *Száz Fabulája* (1566) követte. Közel kétszáz év szünet után, a 18. század végén találkozunk újra magyarul a műfajjal: ekkor az antik minták mellett, azokkal párhuzamosan már a 17–18. századi francia, német és angol modern oktató mese is követendő mintául szolgált íróinknak. A korabeli nyugat-európai didaktikus meseirodalom szüzséjét egyrészt továbbra is az ókori-klasszikus állatmesék (*fables*), másrészt az állatszereplőket elhagyó, csupán emberek közötti dialógusra és cselekvésre épülő, ironikus-szatirikus történetek szolgáltatták. A korabeli angol nyelvű kiadványokban a mese e típusát – a *fable*-tól elkülönítve – *tale*-nek nevezték. E didaktikus mesék jellemzően élesen bírálták a korabeli társadalmi jelenségeket.

A 18. század utolsó harmadától kezdve az antik és az antik mintákon alapuló modern oktató mesék fordítása, magyarítása folyamatosan és párhuzamosan zajlott. 1767-ben jelent meg a közreadó nevének és a kiadás helyének feltüntetése nélkül az *Aesopusnak száz ötven Meséi 's Élete* című kötet, 1776-ban Pécselt Kónyi Jánostól a *Gellert' Professornak Erkölcös Meséi és Előbeszélései*, 1777-ben szintén névtelenül Kolozsvárott az *Aesopus meséi képekkel megékesítve*, majd 1780-ban Bécsben Németh Antal fordításában az *Ezópus élete és Fabulái*. Közben a korabeli magyar nyelvű folyóiratokban is egyre gyakrabban jelentek meg állatmesék. A Magyar Músa 1787. évi számában Látzai József két fordítása, a *Gellertnek egy meséje: A maga' gyilkosa* (I. 263.) és *A' Gellert' Tántzos Medvéje* (I. 271) látott napvilágot. A Magyar Músában a német magyarítások mellett az antik állatmese-fordítások is helyet kaptak: 1788-ban jelent meg Andrád Sámuel tollából Phaedrus I. könyvének fordítása.¹² Az Orpheusban

¹¹ EMBER Nándor, *A magyar oktató mese története 1786-tól 1807-ig*, ItK, 28 (1918), 3–4, 272–294, 377–389.

¹² A kötet az első mese kivételével 29 történet fordítását tartalmazza.

a német minták voltak az irányadók. Kazinczy Látzai József *Tánczos Medvéje* kapcsán tette azt a megjegyzését, amellyel a magyar írókat Gellert többi meséinek fordítására, és „originalis Magyar Meséknek ki-dolgozására” biztatta.¹³ Gellert meséinek magyarításain kívül Lessingből való fordítások is napvilágot láttak Kazinczy folyóiratában.¹⁴ Közben 1788-ban megjelentek Péczeli József *Haszonnal mulattató Meséi*, amelyeket „rész-szerint Ésopusból”, részint La Fontaine-től és Gellertből vett.

Az oktató mese tehát a 18. század végén újra preferált műfajjá vált, olyannyira, hogy immár szükségesnek látszott a jó mese szabályait, műfaji kritériumait is számba venni. Valószínűleg ennek okán tette közzé Péczeli József a Mindenest Gyűjtemény egyik 1791-es számában „A’ Mesékről, vagy kötött Beszédekről” (1791, V. 352–354.) szóló rövid értekezést, amely többek között La Fontaine erős hatását mutatja.¹⁵ A francia hatás ezután párhuzamosan jelentkezett a némettel. 1791-ben jelent meg Szüts Istvántól az *Erkölcös és elegyes versek, melyek némelly jelesebb Vers-költőkből [...] fordítottak*. Ezt követték 1793-ban Kazinczy (*Herdernek paramythionjai*) és Aszalai János (*Lessingnek meséi három könyvben*) szintén németből adoptált mesefordításai, majd 1794-ben Kármán Józsefnek az Urániában megjelent német és francia forrásokra egyaránt visszavezethető, de már eredetinek is mondható meséi.¹⁶ Öt évvel később, 1799-ben jelent meg Debrecenben a *Mesék Hatvani István által*, amelyben a szerző a bevezetőben az ókortól a korabeli időkig számba veszi, és ismerteti a mese műfajának történetét. Hatvani István sokféle forrásból merített: Homéroszból, Aiszóposzból, Lukianoszból, Anakreónból, Kleistből, Le Noble-ből, Richterből, Lichtwertől, La Fontaine-től, Gellertből, Desbillons-tól fordított.¹⁷ Hatvani mesegyűjteménye azonban nem lehetett hatással Verseghyre, mivel ő saját meséit bizonyíthatóan a fogság idején írta.

¹³ *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Csokonai Könyvtár: Források, Régi Kortársaink, 7), 263–264.

¹⁴ Például: ASZALAI János: *A’ Majom és a’ Róka; A’ Medve és az Elephant; Három Mese Lessingből*.

¹⁵ Mivel adatok híján nem bizonyítható, hogy a tanulmányt Péczeli írta, szerzőjét ismeretlennek tekintjük.

¹⁶ *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999 (Csokonai Könyvtár: Források (Régi Kortársaink) 6), 59–61, 148–149, 234–239.

¹⁷ Vö. LENGYEL Réka, *Desbillons ezópuszi meséinek magyar olvasói: az ifjabb Hatvani István és Szerdahely György Alajos = Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára / Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés*, főszerk./Haupteditorin LENGYEL Réka, szerk./Herausgeber CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, KISS Margit, LÉNÁRT Orsolya, Bp., reciti, 2015, 323–337; Uő, „Mesélő tükrök”. *Az ifjabb Hatvani István állatmeséinek forrásai = Nagy az Isten állatkertje...: Állatságok a magyar irodalomban*, szerk. MERCS István, Nyíregyháza, 2018 (megjelenés alatt).

Verseghy, ókori-klasszikus műveltsége ellenére, pályája kezdetén semmiféle kíváncsiságot nem mutatott az állatmesék iránt: egyetlen Aiszóposznál vagy Phaedrusról olvasható mesét sem magyarított. Amikor azonban fogsága hosszú éveit a grazi várbörtönben megismerkedett a korabeli francia és angol meseirodalommal, láthatóan felébredt érdeklődése a műfaj iránt. Ekkor keletkezett hétkötetes másolatgyűjteményében számtalan olyan La Fontaine-idézet, illetve korabeli angol *tale* található, amelyekben a költő fogság után megjelent meséinek forrásaira ismerünk. Verseghyt tehát nem a mese elsődleges, ókori mintái vezették el a műfajhoz, hanem az emberi gyarlóságok kipellengérezése mellett a korabeli társadalmat is bemutató modern, 17–18. századi nyugat-európai meseirodalom. Szembetűnő továbbá, hogy elsődlegesen német tájékozódási iránya ellenére e műfajban a francia és angol minták voltak számára a meghatározók (La Fontaine, H. Brooke, M. Prior, W. Taylor).

Verseghy meséinek forrásai

A *Versegi Ferentz' Munkáiból. 1805. című kéziratcsomóban* található három mese közül kettőnek a forrását már régebben azonosította a szakirodalom, a harmadiknak pedig Verseghy fogságban használt olvasmányai alapján jutottam a nyomára.

Szigetvári Iván kutatásai szerint¹⁸ A' *Döghalál* írásakor Verseghy La Fontaine¹⁹ *Fables* c. gyűjteménye VII. kötetének 1. darabját, a *Les Animaux malades de la peste* című mesét magyarította. Jean de La Fontaine 1668 és 1694 között jelentette meg tizenkét könyvből álló mesegyűjteményét. A *Fables* első részét 1668-ban (I–VI. könyv), a másodikat 1678–79-ben (VII–XI.), az utolsó részt pedig 1694-ben közölte (XII. könyv). Az első hat könyvben Phaedrus *Fabuláit* fordította franciára, a második hat könyvben pedig saját korának erkölcsét és társadalmát bírálta verses állatmese formájában. Bár témáit tekintve sokat merített Aiszóposztól, Phaedrusról, illetve a kelet-ázsiai mesekincséből, verses meséit alapvetően dramatikus, fordulatos cselekmény jellemzi. Verseghyre igen nagy hatással volt La Fontaine, összesen hét meséjét magyarította. A' *Döghalál* mellett a francia meseíró nyomán írta A' *Baktai Paraszt* (*Le Meunier, son fils et l'Ane*, *Fables*, III/1.), A' *Barátság* (*Les deux Amis*, *Fables*, VIII/11.), A' *kan Macska* (*Conseil tenu par les Rats*, *Fables*, II/2.), A' *tejáruló Menyecske* (*La Laitière et le Pot au lait*, *Fables*, VII/10.), Az *Athénabéliek* (*La Pouvoir des Fables*, *Fables*, VII/4.) és Az *Oroszlyány* (*Le lion abattu par l'Homme*, *Fables*, III/10.) című meséket. Bár A' *Döghalál* forrásául szolgáló meséből nem olvasható részlet Verseghy fogságban másolt La Fontaine-idézetei között,²⁰ a költő meseírói munkássága jól mutatja, hogy számára az elsődleges mintát – az angol meseirodalom megismerése előtt –

¹⁸ SZIGETVÁRI Iván, *Verseghy új kiadásához*, EPhK, 35 (1911), 302.

¹⁹ Az MTAKK RUI 8r. 31, III. kötetének 155–156. oldalán a híresebb írók-literátorok életéről és munkásságáról szóló „Jegyzések” (*Remarques*) között, a 47. szám alatt Verseghy La Fontaine-ről készített egy igen hosszú jegyzetet.

²⁰ MTAKK RUI 8r. 31, VII. kötet, 157–172: *Sentences et Fragments*.

La Fontaine darabjai jelentették. Az ókori irodalmi hagyománnyal ellentétben a francia író meseszövése, újszerű elbeszélésmódja a darabok fordítására, illetve feldolgozására ösztönözték Verseghyt, aki akkor is La Fontaine modernebb dramaturgiájú szövegeit követte, ha a történet már Aiszóposznál vagy Phaedrusnál is szerepelt.

A' kanál és a Lekvári Örzse forrásait kutatva az angol irodalom területére jutunk. Verseghy fogságban használt angol forrását a költő hétkötetes másolatgyűjteménye alapján Fest Sándor azonosította.²¹ Megállapította, hogy az MTAKK RUI 8r. 31. IV. kötetében található legtöbb verset (a tételes vizsgálat szerint mindegyiket – H. M.) Verseghy a Joseph Retzer által 1783–1786 között Bécsben kiadott, hatkötetes, *Choice of the best poetical pieces of the most eminent English Poets* című antológiából merítette.²² Retzer antológiájában Fest megtalálta a forrását a Császár Elemér és Madarász Flóris által sajtó alá rendezett Verseghy-kiadásban megjelent három újabb költeménynek is. Eszerint A' Vízkórságos William Taylor *The dropsical Man* című darabjának a magyarítása (Retzer V/254–255.), A' kanál Matthew Prior *The Ladle* című meséjének (Retzer VI/144–152.), A' veréb és Gerlitze pedig Henry Brooke *The Sparrow and the Dove* című meséjének szabad átdolgozása (Retzer IV/216–231.). Figyelemre méltó, hogy Verseghy az angol mesehagyományból kizárólag az újabb műfajú *tale*-eket magyarította, fabuláit a La Fontaine-i francia hagyományt követve írta, illetve fordította.

Mivel Fest Sándor csak a nyomtatásban megjelent költemények forrásait kutatta, az akkor még kéziratban lévő *Lekvári Örzse* kiesett a látóteréből. Ennek imitációs mintáját szintén megtaláljuk a *Choice of the best poetical pieces of the most eminent English Poets* című antológia *tale*-jei²³ között:²⁴ ez nem más, mint Matthew Prior *Paulo Purganti and His Wife* (Retzer VI/173–180.) című meséje.²⁵

A Joseph Retzer által megjelentetett angol nyelvű antológiában található darabok több szempontból is kitüntetett helyet foglalnak el a költő életművében. A hatkötetes gyűjteményből ugyanis nemcsak számtalan költeményt másolt le Verseghy, de igen sok darabnak készítette el a nyersfordítását is, amelyek az OSzK Kézirattárának Oct. Hung. 1486. jelzetű autográf kötetében találhatók. A Retzer antológiájából készült autográf másolatok, és az ugyanebből készített nyersfordítások nem feltétlenül fedik egymást: vannak egybeesések is, de

²¹ Fest Sándor, *Verseghy Ferencz három költeményének forrása*, EPhK, 41(1917), 316–318.

²² *Choice of the best poetical pieces of the most eminent English Poets*, published by Joseph RETZER, Vienna, Sonnleithner and Hoerling, Vol. I. 1783; Vol II. 1785; Vol. III. 1785; Vol IV. 1786; Vol. V. 1786; Vol. VI. 1786.

²³ Retzer az alfabetikus szerzői jegyzék mellett egy műfaji tartalomjegyzéket is készített.

²⁴ „Index of the various Poems, distinguishing the classes, to which they belong”: *Odes, Songs, Epistles, Elegies, Pastorals, Tales, Fables, Epigrams and Epitaphs, Miscellanies*. (RETZER, i. m., VI. kötet, utolsó oldalak.)

²⁵ Mind A' kanál, mind a *Lekvári Örzse* imitációs mintájának tekintendő darab Prior 1700–1710 között kiadott, „*Haszontalan Mesék*” (*Idle Tales*) című sorozatában jelent meg először.

gyakoribb, hogy vagy csak az angol szöveg,²⁶ vagy egy angol versnek csak a nyersfordítása²⁷ maradt fenn Verseghy kézírásában.

Bár sem a *The Ladle*-nek, sem a *Paulo Purgantinak* nem maradt fenn autográf másolata, a Priortól másolt szövegek és nyersfordítások egyértelműen azt bizonyítják, hogy Verseghy ismerte és feldolgozta az angol meseíró szövegeit. A' kanál és a *Lekvári Örzse* forrásai tehát éppúgy a költő szerzősége mellett szólnak, mint a La Fontaine-i ihletésű A' *Döghalál*.

Verseghy magyarítási gyakorlata

A források mellett a kéziratban olvasható három darab kidolgozásának módja is Verseghy szerzőségére mutat. Verseghy ugyanis, miként költeményeinél általában, itt is általában szabad átdolgozással ültette át az idegenből vett témákat.²⁸ Tette mindezt úgy, hogy bár a forrásul szolgáló mesék világosan felismerhetők, a cselekményt általában az eredeti szöveghez képest vagy részletező leírásokkal bővítette ki (La Fontaine meséinél), vagy a moralizáló leírásokat kihagyva lerövidítette (angol mintáinál). Stílusukban tehát igen egységesek a mesék szövegei, hiszen Verseghy mindig saját poétikai-esztétikai nézeteihez alakította a forrásul szolgáló darabokat. Jellegzetes ismervük, hogy Verseghy általában a korabeli hazai viszonyokra alkalmazta a történeteket, azaz erősen magyar vonatkozásúvá tette őket, illetve mindig csatolt morális tanulságot hozzájuk, akkor is, ha olyat az eredeti nem tartalmazott. Így A' *Döghalál* esetében, bár a La Fontaine-i történet alapvetően megmaradt Verseghynél,²⁹ a költő egyrészt új állatok szerepeltetésével a cselekményt alaposan kibővítette (ezzel több mint kétszeresére növelte a mese terjedelmét),

²⁶ Az MTAKK RUI 8r. 31. IV. kötetben (*English pieces and comedies*) a következő M. Prior darabokat olvashatjuk Verseghy másolatában: 45. o.: *To Chloe weeping*. Prior. = J. RETZER, V/255; 58–59. o.: *To a young Gentleman in Love. a Tale*. Prior. = J. RETZER, I/30; 72. o.: *The Critiks. in imitation of Anacreon*. Prior. = J. RETZER, I/215.

²⁷ Az OSZK Oct. Hung. 1486. jelzetű kötetben az alábbi Prior-versek nyersfordítását olvashatjuk: 7b: A' *lefegyverkeztetett Szerelem*. [Ammint egygy mirtusnak zöld árnyék alatt Cloe fél álomban feküdt] Prior. = J. RETZER, I/190. (Prior: *Love disarm'd*); 9b: *Merry (Vidám) András*. [Furcsa Merry András a' múltt Sonthwarki vásárkor] Prior. = J. RETZER, I/292. (Prior: *Merry Andrew*); 29b: A' *Szerető' haragja*. [Ammint a' minap Cloe bejött a' szobába, elkezdém haragosan] (Prior) = J. RETZER, III/72. (Prior: *A Lover's Anger*); 33b: *Susanna és a' két vén*. [Szép Susanna az ő nőségét jól védelmezte] (Prior) Ezt közreadta: GÁLOS Rezső, Verseghy Ferenc zsengei (első közlemény), ItK, 48(1938), 2, 168. Vö. J. RETZER, III/182. (Prior: *Susannah and the two Elders, an Imitation of Chaucer*).

²⁸ Erről vallott nézeteit lásd: *Egynéhány Előjegyzések* = [VERSEGHY Ferenc], *Mi a' poézis? és ki az igaz poéta? egy rövid elmélkedés, Mellyben a' Költésnek mivolta, eszközei, tzéllja és tárgya, a' Magyar Rythmisták' hangeggyeztetésének helytelenségével' egygyütt előállítatnak. Megtoldva: Horátiusz Pízóhoz és ennek Fiához írtt Levelével melly Költő mesterségnek is neveztetik, és egynéhány Költeményes Enyelgésekkel*, Buda, Landerer, 1793, számozatlan oldal.

²⁹ Az állatok a közöttük kitörő dögvész miatt elhatározzák, hogy a legbűnösebbet maguk közül engesztelésül feláldozzák, azaz megeszik. (Áldozatul a szamarat választották.)

másrészt a történet cselekményének idejét La Fontaine meghatározatlan, mesés korszaka helyett Augustus korába helyezte át.³⁰

A *The Ladle* című mese tárgyát Prior eredendően Ovidius *Philemon és Baucis*ából merítette (*Metamorphoses*, VIII, 7), amit az átdolgozás során a nemzetközi mesekincsből jól ismert *három kívánság* népmesei motívummal kombinált. Verseghy néhány változtatástól eltekintve meglehetősen hűen fordította az angol szöveget. A hosszas bevezetést és a moralizáló befejezést elhagyta, illetve a leírásban is rövidegre törekedett. Emellett egyrészt, ahol tehetett, a rá jellemző módon magyar vonatkozásúvá tette a szöveget (61–76. sor), másrészt némileg változtatott a szereplőkön: míg Priornál Mercurius és Jupiter a házaspár vendégei, addig Verseghynél Jupiter és Themis bolyonganak a földön.³¹ Prior *Paulo Purganti and his (honest) Wife* című meséjét Verseghy a szokásos módon dolgozta át. A hosszas általános-moralizáló bevezetőt itt is elhagyta, illetve általában véve a magyarországi helyzethez illő leírásokra, jellemzésekre, helyzetképekre törekedett.³²

A mesék versformája

A harmadik érv Verseghy szerzősége mellett formai: *A' Döghalál* és a *Lekvári Örzse* páros rímű felező tizenkettesben (magyar alexandrin), *A' kanál* pedig hexameterben íródott.

Verseghy az epikus művekhez – az éloszóhoz való közelsége miatt – a hexameteres formát tartotta a legalkalmasabbnak. A már kiforrott poétikai-esztétikai nézeteket tartalmazó, 1817-ben megjelent *Analyticában* a következőt olvashatjuk:

Az epikus művek számára alkalmasabb versformát a hexameternél nem talállok. Részben mert a sormetszeteket a különféle verslábakban eltűri, részben mert a mondanivaló teljességéhez tartozó szavakat átviszi a következő verssor elejére, végül részben azért, mert a daktilusokat spondeusokkal váltogatja, ezzel nemcsak a közönséges és elbeszélő beszédmodot tudja jól utánozni, hanem ezen felül bármely érzés sajátos kifejezőmódját is kitűnően festi alá [...] a szatírákban, a tankölteményekben, az elbeszélésekben, a mesékben és az eklogákban a hexametert részesítem előnyben. [...] hexameterekben bárki szólhat és beszélgethet anélkül, hogy az egyenetlen metrum észrevehető lenne, ami éppen a közönséges beszédnek inkább sajátja és velejárója, mint az egyenetlen jambikus sor.³³

Mivel Verseghy az *Analyticában* csak az (idő)mértékes formák alkalmazását veszi számba, a „ritmusok”, azaz a rímes-hangsúlyos forma használatáról nem szól. Áttekintve azonban az általa használt versformákat, nyilvánvalóvá válik,

³⁰ SZIGETVÁRI, i. m., 302.

³¹ FEST, i. m., 317.

³² Lekvári Tamás például nem híres, jól képzett doktor, mint az angol változatban Paulo Purganti, hanem borbély, aki száz aranyon vette doktori kalapját.

hogy epikus hangvételi műveit kizárólag kétféle módon, egyrészt a fentebb bemutatott hexameteres formában, másrészt „ritmusokban”, mégpedig páros vagy négyes rímű felező 12-esekben, tehát vagy Gyöngyösi-strófában, vagy magyar alexandrinban írta. A meséket is e két formában magyarította: *Az Oroszlyány és a Nagy Sándor' Paripája* „ritmusokban”, a többi hexameterben készült. A rímes-hangsúlyos formát Verseghy mindig szatirikus-ironikus célzattal használta; ezt láthatóan szintén a fogságban megismert, korabeli nyugat-európai irodalom hatására kezdte művelni. Előtte ugyanis – az 1780-as, illetve 1781-es *Parnassusok*ban található, tehát igen korai, Faludi Ferenc hatását tükröző költeményeket leszámítva – nem találkoztunk Verseghynél ezzel a verselési móddal. A *Versegi Ferentz' Munkáiból. 1805.* című kéziratcsomóban található mesék formája tehát – a Verseghy által használt angol források és a költőre jellemző egységes stílári kidolgozás mellett – újabb bizonyítéka lehet annak, hogy e darabokat Verseghy írta. A fentebb felsorakoztatott érvek, illetve az elvégzett filológiai-textológiai vizsgálatok összességében tehát arra mutatnak, hogy bár a *Versegi Ferentz' Munkáiból. 1805.* című kéziratcsomó nem autográf, a benne található mesék valóban Verseghytől származnak.

---

³³ VERSEGHY Ferenc, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése, III. rész. A magyar nyelv művészi felhasználása, I. szakasz, 6. füzet*, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÖRI Gyula, IMRE István, LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1977, 653–655.

A VERSEGHY-PRÓZA IRODALOMSZOCIOLÓGIAI VETÜLETEI

Verseghy Ferenc széttartó tendenciákat mutató életművének szépprózai alkotásokat tartalmazó részét kevés irodalomtörténeti munka tette vizsgálódása tárgyává, noha a szerző pályájának és életművének heterogenitása több esetben vált az irodalomtörténeti diskurzusok kiindulópontjává. E körülményeket Margócsy István mindmáig releváns megállapítása összegezte: „Egy személyben képviseli ő generációjának hatalmas lehetőségeit, lendületét és tragikus töredezettségét is; mindennek következménye egy nagyjelentőségű, terjedelmét és sokszínűségét tekintve lenyűgöző, ugyanakkor teljesítményei értékére, alkotásai esztétikai minőségére nézve inkább torzóra, mint beteljesülésre emlékeztető, a kiválóság és a selejtesség között ingadozó írói-tudósi életút.”¹ Az *œuvre* egyes szegmentumaihoz szintén ebből a perspektívából közelítettek. E több diszciplínát érintő korpusz egy vékony szeletét képviselik a kutatásban kevésbé reprezentált és értelmezett prózai művek, ezért vált indokolttá a szövegcsoporthoz² modern, kritikai igényű kiadásának elkészítése, valamint ezzel egyidejűleg a szövegek kontextualizálása, értékelésük az életművön és a korszak prózapoeitika áramlatain belül. A közelítés több szempontból is problémás, számos kérdést implikál.

¹ MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK, 85(1981), 5–6, 545.

² [VERSEGHY Ferenc], *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak...*, Első kötetke, Pest, Hartleben, 1804; [VERSEGHY Ferenc], *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak...*, Második kötetke, Pest, Eggenberger József, 1805; [VERSEGHY Ferenc], *Gróf Kacsaifalvi László, avagy a' természetes ember*, A' Magyar Aglájának szerzője által, Pest, Patzkó Ferencz József, 1808; [VERSEGHY Ferenc], *Báró Külneki Gilméta kisasszony, és Aranypataki György: Eggy érzékeny történet a' legújabb üdökből*, Pest, Eggenberger József, 1808; [VERSEGHY Ferenc], *Vak Béla, a' magyarok királya: A' történetírásból vontt romános rajzolat*, Pest, Eggenberger József, 1812; [VERSEGHY Ferenc], *Almarék erdélyi herceg, avagy a' szebeni erdő: A' történetírásból vontt romános rajzolat*, Pest, Eggenberger József, 1813; VERSEGHY Ferenc, *Siroki Mariska és Viszneki László* = VERSEGHY Ferenc *Kiadatlan írásai*, kiad. DEME Zoltán, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, I, 14–21.

Verseghy Ferenc szépprózai műveinek keletkezése és publikálása az 1804 és 1813 közötti periódusban az útkeresés, a bizonytalan létállapot leküzdéséért folytatott tevékenységek, az anyagi biztonság megteremtésére való törekvések erőterében alakult. A birodalmi cellákból Magyarországra visszatérő szerző hamar hozzáfogott egykori kapcsolati hálójának felfrissítéséhez, bővítéséhez, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy felgyorsítsa korábbi közegébe való integrációját. Doncsecz Etelka disszertációjának utolsó fejezete részletesen feltárja Verseghy fogság utáni útkeresésének folyamatát, a kutatás által eddig kevésbé vizsgált levelezést használva forrásul. A levelek vizsgálatából az alábbiakra következtet: „lépten-nyomon tetten érhető bennük a szerző igyekezete nemcsak a hajdan őt körülvevő közegbe való minél gyorsabb integrálódásra, hanem az ezen túlmutató önérvényesítésre, amelynek érdekében tudatosan mozgósítja régi, illetve építgeti új kapcsolati hálóját.”³ Verseghy ezzel egy időben hozzáfogott korábban előkészített munkái kiadásához, ami egyrészt a szakmai, másrészt a pénzügyi előrelépés reményével kecsegtette.⁴ Szorosabbra fűzve kiadói érdekkapcsolatait, sajtó alá rendezőként, korrektorként, fordítóként közönségigényt kiszolgáló kiadványok megjelentetésében vállalt aktív szerepet.⁵ Ebből származó jövedelmei azonban ingatag lábakon álltak, az alkalmi megbízások időtartama elégtelennek bizonyult a hosszú távú megélhetés biztosításában. Pénzügyi korlátozottsága folytán kevés lehetőség adatott számára, hogy egyéni érdeklődése szerint alkothasson, munkásságát és életművének alakulását a szabadulást követő majd egy évtizednyi időszakban elsősorban a kereslet igényei határozták meg.

Verseghy első szépprózai műve a börtönbüntetés évei alatt olvasott és másolt szövegek hatásának és egy kiadói vállalkozásnak köszönheti létrejöttét. A szabadulását követő esztendőben Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkereskedő őt bízta meg egy folytatásokban megjelenő szövegsorozat

³ DONCSECZ Etelka, *Szerzetesrendi hovatartozás és irodalom: Közelítések Verseghy Ferenc fogság előtti pályaszakaszához*, Doktori disszertáció (kézirat), Bp., ELTE BTK ITDI, 2016, 161.

⁴ Eduárd Skóczyában, *avvagy egy szökevénynek az éjszakája* [...], [ford. VERSEGHY Ferenc], Pest, Eggenberger, 1805.; Franz VERSEGHY, *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre* [...], Pesth, Eggenberger, 1805; VERSEGHY Ferenc, *A' tiszta magyarság avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések* [...], Pest, Eggenberger, 1805; vö. DONCSECZ, *Szerzetesrendi...*, i. m., 164.

⁵ [VERSEGHY Ferenc], *Száz esztendőre szőlő újjolag fordított, kijobbított és megöregbített Kalendárium 1805dik Esztendőtől fogva 1905dikig* [...], Pest, Eggenberger, 1805; [VERSEGHY Ferenc], *Makula-nélkül-való tükrök* [...], Buda, Királyi Magyar Universitas, 1806; [VERSEGHY Ferenc], *A' hamar és olcsón gyógyító ló-orvos* [...], Pest, Eggenberger, 1807; [VERSEGHY Ferenc], *ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra* [...], Ofen, König. Ung. Universitätsschriften, 1807; [VERSEGHY Ferenc], *Panis quotidianus animae, seu preces selectae Christiano-catholicae*, Buda, Typ. Reg. Univ. Hung., 1808; [VERSEGHY Ferenc], *Hiteles előadása a' spanyol történeteknek az Aranjúezi nyugtalanságoknak fellobbanásától fogva a' Bajóni Juntának befejezéséig* [...], Magyar Országban, 1809; [VERSEGHY Ferenc], *ABC könyvetske a' magyar falusi iskolák számára*, Buda, Királyi Universitas, 1809.

megírásával, így született a két kötetben kiadott *Kolomposi Szarvas Gergely* című munka. A koncepció nem idegen a könyvkereskedőtől, hisz egy évvel korábban, a bécsi *Eipeldauer Briefe* című sorozat mintáját követve, Gaál György nála jelentette meg hatkötetes elbeszélésfüzérét.⁶ Versegly nem követte következetesen a Gaáltól átvett koncepciót, folytatása inkább tekinthető egyfajta újramegzésnek, amelyhez felhasználta a fogságban másolt *Tristram Shandy* hatására fogant ötleteit is. 1808 elején kiadott regényfordítása, a *Kaczajfalvi László* már tudatosabban reflektált az olvasóközönség prózaszövegek iránti érdeklődésére, noha egyelőre kérdéses, vajon a kiadó vagy Versegly döntése alapján került-e kiválasztásra a lefordítandó forrásmű. Munkája a korban népszerű német szerző, August Lafontaine *Der Naturmensch, oder Natur und Liebe*⁷ című műve alapján készült. A *Der Naturmensch* francia előzményeken nyugvó alapkonceptiója a Rousseau által elindított természetkultusz és a nevelés kérdését állítja középpontjába. Hasonló témát dolgoz fel Versegly a *Kaczajfalvi Lászlóval* egyazon évben megjelent munkája, a *Külneki Gilméta*, amelyben a külföldieskedő főúri világot, az idegen, nemzetietlen neveltetést éri célzott kritika, számos, a nyelvi-kulturális állapotokra, a nyelvi nevelésre vonatkozó utalással.⁸

Mint többi prózai műve, úgy a *Külneki Gilméta* megalkotásának hátterében is jórészt üzleti érdekek játszottak szerepet: 1807-ben Eggenberger József új regénysorozatot indított, *Eredeti Magyar Románok* címen, amihez – vélhetően a korábbi szoros munkakapcsolatot folytatandó – Verseglyt is megnyerte. A sorozatban mindössze két kötet jelent meg, másodikként Versegly regénye. A vállalkozás kudarcra sem tántorította el a későbbiekben a szerzőt és a könyvkiadót a közös munka folytatásától: ezt tanúsítja Versegly utolsó két regényfordítása. Ezek a művek – a *Vak Béla, a' magyarok királya*, és az *Almarék, erdélyi herceg* – külön tematikus egységet alkotó szövegeknek tekinthetők

⁶ GAÁL György, *A tudós palótz, avagy Furkás Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei*, Buda, Konrád Adolf Hartleben, 1803–1804. Gaál műve Joseph Richter (1749–1813) levélregénye, az akkoriban már híres *Eipeldauer Briefe* hatására keletkezett. Az *Eipeldauer Briefe*-történetek 1785-től 1797-ig *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d'Wienstadt* címen 37 füzetben, majd kétévi szünet után 1801-ig *Der wiederaufgelebte Eipeldauer* címen 24 füzetben, végül egy évvel később, 1802-től Richter haláláig *Briefe des jungen Eipeldauers* címen 120, összesen tehát 181 kis füzetben jelennek meg Bécsben, Christoph Peter Rehm kiadásában. A mű rendkívül gyorsan tett szert ismertségre és népszerűsége az alacsonyabb társadalmi rétegek nyelvezetéhez igazodó humorával és szatirikusságával. Vö. MORLIN Adorján, *A magyar nyelvű élclapok első évtizedei*, MKSz, 67(1943), 2, 166–183.

⁷ VON MILTENBERG [August Heinrich Julius LAFONTAINE], *Der Naturmensch*, Halle, Michaelis und Bispink, 1792.

⁸ Vö. FRIED István, *Versegly Ferenc „romános rajzolatai” és történelmi témájú magyarításai = In memoriam Versegly Ferenc 6.: Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Versegly tudományos ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Versegly Ferenc Megyei Könyvtár, 2003, 7–20.

Verseghy prózai munkáin belül: mindkét mű a történeti epika hagyományához illeszkedik. Az eltérő típusú műfaji kísérletek is jelzik, hogy Verseghy otthonosan mozgott a korszak prózairodalmában. Utolsó regényfordítása 1813-ban jelent meg, míg a *Siroki Mariska és Viszneki László* című töredék datálására nem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Verseghy prózaírói tevékenységét vizsgálva nem zárható ki az a feltételezés, hogy szakmai előmenetele, és így egyszersmind egzisztenciális helyzete viszonylagos megszilárdulása idején már nem volt érdekelt megkezdett szövegének kidolgozásában. E lényegi momentum zárja Verseghy prózaírói korszakát: 1814 januárjában megbízást kapott a Helytartótanáctól gimnáziumi tankönyvek összeállítására és kiadására.⁹ Verseghy számára – ennek anyagi vonzatán túl – nyilvánvalóan testhezállónak bizonyult a feladat: egyrészt literátori munkássága nem volt többé kiszolgáltatva az üzleti érdekeknek, másrészt olyan szellemi tevékenységet folytathatott, ami lényegesen közelebb állt habitusához.

Ahhoz, hogy Verseghy szépprózai alkotásait olvasásszociológiai szempontból pozicionálhassuk, szükséges röviden számot vetni a század elején végbemenő irodalmi, kulturális, a könyvpiacra és az olvasóközönségre hatást gyakorló változásokkal. Az olvasástörténeti szakirodalom megállapításai szerint a lassú ütemű, de folyamatos emelkedés a 19. század első évtizedeire jutott arra a szintre, hogy a szerzők és elsősorban a könyvkiadók már méreteiben jelentősebb olvasótáborral számolhatnak. A szélesedő kereslet a kezdetleges könyvkereskedelmi körülmények ellenére is fokozatosan utat teremtett a könyvkiadás piacorientált átalakulásának.¹⁰ Az olvasás szokásának fokozatos terjedésével újabb és újabb fogyasztók jelentek meg, növekedő igényeik pedig új befektetőket, nyomda-tulajdonosokat, könyvkiadókat, könyvkereskedőket és szerzőket vonzottak a területre. E változásokat leginkább a tömegesen megjelenő regények és regényfordítások jelzik. Az olvasás formái a publikum körében régiók, korok és társadalmi rétegek szerint mennyiségi és minőségi szempontból is differenciálódnak, megteremtve egy populárisabb igényekkel fellépő fogyasztói réteget.

Peter Burke szerint a „magas” és az „alacsony” kultúra megkülönböztetése lehetőséget teremt arra, hogy a két szélső pólus közé átmeneti kategóriákat helyezünk. Így határozhatók meg – szintén Burke szavaival – a „felemelkedés” és a „lesüllyedés” kategóriái, amelyek a kulturális változások leírására alkalmas terminusokként értelmezendők.¹¹

⁹ Ehhez lásd Lengyel Réka tanulmányát a jelen kötetben.

¹⁰ SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban = A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 76.

¹¹ Peter BURKE, *A populáris kultúra a történettudomány és az etnológia mezsgyéjén*, Ethnographia, 95(1984), 3, 364.

E tekintetben a gazdasági aspektusoknak alávetett populáris nyilvánosság kiszolgálása a kulturális javak, így az irodalom leszállását, az értékesíteni kívánt könyvanyag popularizálódását, trivializálódását eredményezte. Az „elit” és a „populáris” kultúra dichotómiájában a populárist gyakran a műveletlenek hagyományával azonosították.¹² Burke ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a termékek nem változatlanul áramlanak a különböző társadalmi rétegek között, hanem rendszerint az új helyzetekhez, körülményekhez alakítva jelennek meg.¹³ A magyar prózairodalommal kapcsolatban Szajbély Mihály vizsgálta e kérdést részletesen, megkülönböztetve a *Kunstroman* és a *Trivialroman* típusait.¹⁴ Ugyanakkor ő is felhívta a figyelmet arra, hogy e két típus fejlődését nem könnyű elkülöníteni egymástól, lévén, hogy a típusok folyamatos kölcsönhatásban álltak egymással, s gyakran valódi karakterükkel ellentétesen pozicionálták magukat.¹⁵

Az említettek mellett szükséges számot vetni az olvasóközönség igényeit megcélzó művek korabeli megítélésével is. „A meggyőződés, miszerint a művészi alkotást nem befolyásolhatja gyakorlati sürgetés vagy gazdasági-gazdaságossági megfontolás, illetve a műalkotás létmódjából fakadóan ellenállna annak, hogy árucikké váljék, nagyon erős tradíciót alkot. Ezért provokatív a kérdés, hogy a haszon képze miként egyeztethető össze az esztétikai tapasztalattal.”¹⁶ Az esztétizálódó irodalom művelői és a régi tudós műveltség képviselői határozottan elítéltek minden, a szélesebb olvasóközönség igényeit kiszolgáló alkotást, még abban az esetben is, amikor (főleg anyagi) körülményeik erre alternatívát nyújtottak volna.¹⁷ Verseghy megélhetési problémáira hivatkozva teszi szóvá ezzel ellenkező álláspontját egy Kisfaludy Sándorhoz írt levelében: „kénytelen vagyok a’ könyvárosoknak’ bérért olly munkákat készíteni, a’ minőköt ők akarnak, hogy szülömöt szolgálójával együtt eltarthassam.”¹⁸ Nem ismeretes Kisfaludy válaszlevele,

¹² Vö. HOFER Tamás, *Népi kultúra, populáris kultúra = Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*, szerk. KISBÁN Eszter, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1994, 236.

¹³ BURKE, *A populáris kultúra...*, i. m., 364.

¹⁴ SZAJBÉLY Mihály, *Regényelméleti gondolatok a 18. század második felének magyar irodalmában*, ItK, 86(1982), 1, 1-14.

¹⁵ Uo., 11.

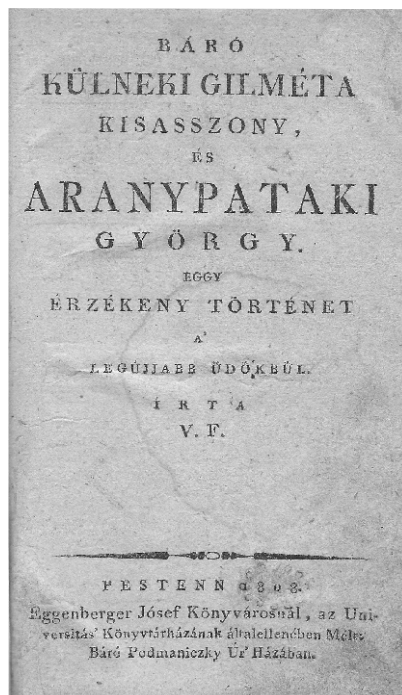
¹⁶ HITES Sándor, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*, Helikon, 57(2011), 4, 489.

¹⁷ Lásd Kármán Józsefnek a 18. század végén megfogalmazott, elutasító véleményét a közönségigényhez alkalmazkodó szerzőkről *A’ nemzet’ tsinosodása* bevezetőjében: „Megbatsáthatatlan Hibája az, Nemzeti íróinknak, hogy kényesztetik Nemzetünket. Ezek, a’ kik felhágnak a’ Tanító székre, felemelik Szavokat, hogy – oktassanak!...óh! melly egyetlen ezeknek Szájokban a’ Hízelkedés. – Ez az alázatos Supplicatioja az írónak, mellyel Elméje’ Szülöttjének Jóváhagyást köldül, alacsonyítja azt a’ diszes Hívataalt, mellyet magára vállalt.” *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1999 (Csokonai Könyvtár: Források, Régi Kortársaink, 6), 302.

¹⁸ Verseghy Ferenc – Kisfaludy Sándornak, Buda, 1806. október 11. = KISFALUDY Sándor *Hátrahagyott munkái*, kiad., bev., jegyz. GÁLOS Rezső, Győr, Kisfaludy Irod. Kör, 1931 (A Kisfaludy Irodalmi Kör Könyvei), 544. Verseghy nyilatkozatához kísértetiesen hasonlókról

de a recenziókról, álneven írt tanulmányában kifejti véleményét a szerzőség és a profitorientáltság kapcsán: „nem bérért futtya ő a' pályát, hanem hogy érzeménnyit és gondolatit magával rokon szívekkel és elmékkel megosztván örömet adgyon, és költsönösen vegyen.”¹⁹ Hasonlóan vélekedik Kölcsey is, évekkel később: „ki kenyérért írogat, az méltóbb szánásra, mint a' ki napszámért kapál.”²⁰ „Eszerint kereskedelmi tárgyként lehet ugyan egy könyvnek csereértéke, de irodalmi rangját belső kiválóságából fakadó használati értéke adja, s a könyvkiadásban rejlő haszon számítását nem fér össze az ízlésítéssel.”²¹

Verseghy szépprózai művei nem keltettek különösebb feltűnést. A szakirodalom álláspontja szerint hatástörténeti jelentőségüket (vagy inkább jelentéktelenségüket) az határozta meg, hogy az egymás után megjelenő regények sorát folytatták olyan formai és tartalmi jellemzőkkel, amelyek a már szokványossá váló regénystruktúrák jegyeivel azonosultak, következésképp senkinek sem okoztak meglepetést.²² Hites Sándor úgy véli, hogy „a regény a 19. századi irodalmi termelésnek, az irodalom piacosodásának, a mű áruvá válásának is emblematikus műfaja. A regényírás kereskedelmi tevékenységként a narratíva iránti tömegigényre épült, mint bármely tömegpiaci tevékenység esetében: a művek-termékek végtelen ismétlődésére, amelyek fogyasztását pontosan ösztönzi, hogy e termékek úgy újak, hogy közben

számol be Kis János Kazinczyhoz írt levelében: „igen kemény kénytelenység alatt vagyok, mely szerént olyas mit kell írnom, a' mit a' könyvárosok kívánnak. Míg annyi pénzetskére szert nem teszek, a' mennyiből szükségnek idején elélhetnék, mind addig kénytelen leszek szegénységemből származó nyughatatlanságomat ekkép is enyhíteni.” Kis János – Kazinczy Ferencnek, Nemesdömölk, 1804. január 5. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, III., Bp., MTA, 1892 (Kazinczy Ferenc Összes Művei), 148–149. A két szerző hasonló életkörülményei és pályájuk párhuzamos alakulása jelzésértékű, mindazonáltal problematikus két szinkron állapot analógiájából tendenciaszerűségekre következtetni.

¹⁹ FÜREDI Vida [KISFALUDY Sándor], *A' Recenziókról*, Tudományos Gyűjtemény, 1818, VI, 12–13.

²⁰ KÖLCSEY Ferenc, *Parainesis. Kölcsey Kálmánhoz = Uő, Erkölcsei beszédek és írások*, kiad. ONDER Csaba, Bp., Universitas, 2008 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 59.

²¹ HITES, *Gazdaság, pénz...*, i. m., 490.

²² FRIED, *Verseghy...*, i. m., 10.

mindig ugyanazok maradnak, különböznek, de ismerősek.”²³ E tekintetben Verseghy prózai művei olyan elvárások mentén születtek, és jelentek meg, amelyek a maguk differenciálódó, érzelmi, intellektuális, társadalmi és egyéni igényeit szem előtt tartva határozták meg a megírandó és kiadandó alkotások minőségét. Verseghy regényeinek megjelenésekor a hazai prózairodalom már túl volt első fontosabb teljesítményein és sikerein,²⁴ a formálódó olvasóközönség pedig egy olyan – a korszak viszonyaihoz mért – szövegtömeg fogyasztásában vált érdekeltté, amelyben Verseghy szépprózai művei már nem újdonságként, kuriózumként, hanem a bevált és sikeresnek mondható kritériumok alapján megképződő, s így szokványosnak mondható alkotásokként foglaltak helyet.²⁵ E szempontból válik hangsúlyossá, hogy milyen elveket követett a kiadói megrendelésre dolgozó, s e minőségében szépirodalmi szövegeket előállító Verseghy a magyar anyanyelvű közönség számára lefordítandó anyag kiválasztásában. Feltehetőleg a megjelentetést vállaló kiadók jelölték ki azokat a szövegeket, amelyek magyar nyelvű fordításától jelentős anyagi bevételt reméltek, de nem kizárt annak a lehetősége sem, hogy Verseghy döntése állt egy-egy lefordítandó mű kiválasztásának hátterében. E feltételezést alátámaszthatja az a tény, hogy a Verseghy-próza egyes szövegei, az egész életmű sokszínűségével analóg módon, eltérő műfaji hagyományokkal rendelkeznek. Az 1804 és 1813 között prózai műveket író szerző a folyamatosan formálódó és az emancipálódás útjait kereső műfaj változó körülményei között próbált a kívánalmaknak megfelelő olvasmányanyagot előállítani és értékesíteni.

A korszak népszerű irodalmát gazdagító szövegek műfaji sokrétősége jelzésértékű lehet arra nézve, hogyan igyekezett a kiadási lehetőségeket és az olvasóközönség igényeit felmérő és azokat tudatosan kihasználó szerző kora regényekkel és regényfordításokkal szemben támasztott szükségleteit kielégíteni. Verseghy már első prózai kísérlete, a *Kolomposi Szarvas Gergely* előszavában bejelenti, hogy művének elsőrendű funkciója a szórakoztatás: „Hanem vegye, kérem, magához, mikor a’ falura kimegy, hol játszó társaságok, theátrumok és minden egyéb városi multságok nélkül szűkölködni szokott. [...] [H]a unalmas óráiban komor orcáját eggykét mosolygásra győzi, nem csak

²³ HITES, *Gazdaság, pénz...*, i. m., 493. Vö. Roger CHARTIER, „Népi” olvasók, „népszerű” olvasmányok a reneszánsztól a klasszicizmusig = *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Bp., Balassi, 2000, 314.

²⁴ Lásd Dugonics András regényének, az *Etelkának* korabeli sikertörténetét. Vö. DUGONICS András, *Etelka*, kiad. PENKE Olga, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2002 (Csokonai Könyvtár: Források: Régi kortársaink, 8), 409–456.

²⁵ „Nem szolgai követőjük, de az is igaz, hogy esztétikailag kíváló, klasszikus értékű eredeti mű alig születik e hatásból, nem annyira a hatás nyomasztó volta, mint inkább Verseghy szárazsága, a romantikus lendülettel és színességgel csak kacérkodó racionalizmusa, grammatikusi pedantériában túltengő tudatossága miatt.” SZAUDER József, *Verseghy és Herder* = Uő, *A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 147.

szerencsémnek, hanem még különös dücsősségemnek is fogom tartani.”²⁶

Bár a műalkotások hierarchiájában az utolsó helyre sorolja a csupán szórakoztató jellegű szövegeket,²⁷ az előbb idézett plánum mégis követendő elvnek bizonyul számára a *Kolomposi Szarvas Gergelyt* követő regényfordítások esetében is. Összefoglaló esztétikájában²⁸ rámutat az egyre nagyobb számban terjedő másodrendű irodalom nem várt hatására, de oly módon, hogy szavaiból nehéz kiolvasni a szépprózát alkotó szerző korábbi tapasztalatait:

Nem hiányoznak nekünk az eredeti művek, melyek jóllehet a régi és újabb külföldi klasszikusok szépségét minden vonatkozásban nem érik el, mégis megközelítik őket. Nem hiányoznak a fordítások és a majd' minden nemből készült átdolgozások sem. De mind ezek, mind azok annyira körülhatároltak és telítettek a közepes szintet is alig elérő művecskék és fordítgatások keverékével, hogy jó ízlésű író dicsőségére igényt tartó ifjúnak, ha nem is lehetetlen, de nagyon nehéz a helyes ösvényről el nem csábulnia (...).²⁹

Elméletileg különbséget tesz az ún. „magas” és a populárisabb művek között, a gyakorlatban azonban közel sem mutatkozott meg ilyen éles elválasztás.

²⁶ [VERSEGHY], *Nagy nevezetű... Első kötetke, i. m., 3–4.*

²⁷ „A műalkotásokat céljukat tekintve háromfelé osztják: egyesek ugyanis csak gyönyörködtetnek, mások tanítanak is, megint mások pedig lelkünket megindítják. Azon művek, melyek csak szórakoztatnak, az utolsó helyen állnak, mégsem lebecsülendő, mivel a szórakoztatás, ha valódi tökéletességen és szépségen alapul, megőrzi és fokozza a vágyódást mindkettő iránt.” VERSEGHY Ferenc, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése III. rész. A magyar nyelv művészi felhasználása, 1. szakasz. Az ékes anyanyelv fokozatai és azon művészi szabályok kivonatai, amelyekre a szónoki és a költői művészet támaszkodik, 2. füzet*, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, IMRE István, LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1974, 259.

²⁸ [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae: Pars 1: Etymologia linguae hungaricae: Sectio 1: Etymologia Nominum ac Pronominum*, Budae, Typ. Reg. Univ. Hung., 1816; [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae: Pars 2: Syntaxis linguae hungaricae: Sectio 1: Syntaxis nominum ac pronominum*, Budae, Typ. Reg. Univ. Hung., 1817; [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae: Pars 3: Usus aestheticus linguae hungaricae: Sectio 1: Ornati sermonis partii gradus, et epitome legum aestheticarum, quibus ars oratoria et poetica innititur*, Budae, Typ. Reg. Univ. Hung., 1817; [VERSEGHY Ferenc], *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae: Pars 3: Sectio 2: Epitome Rhetorices et Poetices partiae, cum Appendice de stilo curiali hungarico*, Budae, Typ. Reg. Univ. Hung., 1817. Magyar nyelvű kiadása: VERSEGHY Ferenc, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, IMRE István, LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, I–XII., Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1972–1979.

²⁹ VERSEGHY Ferenc, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése III. rész. A magyar nyelv művészi felhasználása, 1. szakasz. Az ékes anyanyelv fokozatai és azon művészi szabályok kivonatai, amelyekre a szónoki és a költői művészet támaszkodik, 1. füzet*, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, IMRE István, LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1973, 26–27.

Előszóként funkcionáló dedikációja mindazonáltal meg is haladja a korszak megszokott előszóírási gyakorlatát. A többnyire mecénásokhoz, pártfogókhoz szóló ajánlások szerkezeti sajátosságait megtartva a szövegrész ezúttal nem a szokványos módon építkezik, egy ponton a megszólított személy kiszól a szövegből, s párbeszédet kezdeményez a szerzővel. A kiszólás gesztusával a konvencionális megszólítás ironikus felhangot kap, mellyel Verseghy a hagyományos, már-már mechanikus gyakorlatot teszi reflexió tárgyává a közhelyek szatirikus leépítésével: „Hisz ebben nem a’ Hérosnak gyermekkoráról, hanem a’ jelenvaló munkának közre bocsátásáról kellene szólni: hogy p. o. szép papírusonn, szép betűkkel, kötetenkint, fertály esztendőnkint vagy holnaponkint, olly ócsó áronn ammint csak lehet, sok jó barátoknak kívánságára ’s a’ t. fog közre bocsátatni.”³⁰ Szajbély Mihály szerint az ilyen típusú előszó mutatja, hogy a 19. század elejére a regény túllép a korábbi meghatározó tendencián, miszerint egy kellően előkészített és megfelelő előbeszéd vagy ajánlás nélküli regény nem volt képes önmagát elfogadtatni az olvasóközönséggel. Verseghy előszava azt hivatott jelezni, hogy egy idő után szükségtelenné válnak az apologetikus előszavak, a mű elfogadtatására irányuló kísérletek, s gesztusával explicitté teszi a – Szajbély Mihály által használt kifejezést kölcsönvéve – *Trivialromanok* öndicsérő, gyakran önmaguk valós karakterét sem vállaló gyakorlatainak ellentmondásosságát.³¹

Ebből a szempontból válik megragadhatóvá Verseghy szépprózai műveinek értéke: a korpuszt azok az egyéni intenciók emelik ki a hasonló szövegek sokaságából, amelyeket Verseghy a magyarítások során végez. Ezek egyrészt közelebb hozzák a prózai szövegeket szerzőjük egyéni érdeklődéséhez (legyen szó nyelvészeti, irodalmi vagy esztétikai kérdésekről), másrészt – az egyes szövegekben fellelhető szövegszekvenciális kapcsolatok révén³² – felrajzolják az életmű egyes darabjai közötti kapcsolathálót is. Verseghy nem minden esetben elégszik meg a forrásszövegek pontos fordításával, (bár ez alól kivétel utolsó két műve) több esetben tudatos megfontolásoktól vezérelve változtat meg bizonyos részeket, fejezeteket, beépítve saját gondolatait, reflexióit, gyakran korábbi műveiből származó, szó szerinti átvételeket illeszt a szövegbe. Mindezek hozadéka pedig abban mérhető le, hogy Verseghy prózai munkái nem csupán szépirodalmi szempontból tarthatnak számot érdeklődésre: változtatásai folytán ugyanis a számos köz-, művelődés- és tudománytörténeti adalékkal gazdagított szövegek a korabeli Magyarországra vonatkozóan hordoznak magukban értékes ismereteket. Bár a korszak legfrissebb tudományos

³⁰ [VERSEGHY], *Nagy nevezetű... Első kötetke, i. m.*, 11.

³¹ SZAJBÉLY Mihály, „Idzádnak a’ magyar tollak”: *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2001, 159–172.

³² DEBRECZENI Attila, *Kritikai kiadás papíron és képernyőn = Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 55), 35.

eredményeinek taglalása (legyen szó fizikáról, biológiáról vagy antropológiáról) gyakran akadályozza a narratíva gördülékenységét, mégsem vonatkoztathatunk el attól a tényről, hogy Verseghy még a szépprózai művek keretein belül is elképzelhetőnek vélte tudományos ismeretek terjesztését. Ráadásul a regényfordítások lehetőséget nyújtottak arra, hogy a nyomtatványok széleskörű elterjeszthetőségének előnyét felhasználva szélesebb közönség elé tárhassa helyesírási, nyelvészeti, esztétikai és egyéb tudományos elképzeléseit. A regényfordítások és az eredeti regénykísérletek nyomán támadt lelkesedés ugyanis a korszakra túllép az egyszerű érdeklődésen, s a szépprózai munkák összekapcsolódnak a nyelvműveléssel.³³ Így Verseghy amellett, hogy anyagi megfontolásból készített szépprózai szövegeket, munkájával és megjelenő műveivel szerepet vállalt a magyar prózai nyelv és elbeszélő művészet fejlesztésében is.

Verseghy 1812-ben megjelent regénye

³³ WÉBER Antal, *A magyar regény kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 5), 14.

ÉRVEK AZ IRODALOM LÉTE ÉS FENNMARADÁSA MELLETT

A FOGSÁG ELŐTTI VERSEGHY

A „KOMPARTMENT”-KÉNT ÉRTETT IRODALOMRÓL

1. Előzetes megjegyzések

2007-ben, a 2017-es konferenciát megelőző legutóbbi, *In memoriam Verseghy Ferenc* című szolnoki tanácskozáson ezzel a Balázs János-idézettel kezdtem az előadásomat: „Kalmár és Kempelen után nálunk Verseghy foglalkozik legtöbbet és legnagyobb felkészültséggel a nyelv filozófiai problémáival.”¹ Nagy örömmel teszem ezt újra, mert az idézettel kapcsolatban két fontos kiegészítést tudok tenni. Erről alább lesz szó bővebben, először tanulmányom szokatlan címe szorul magyarázatra. Egyrészt kérdéses, hogy a praktikus okokon túl van-e értelme Verseghy pályáját a fogság alapján felosztani, másrészt értelmezésre szorul, mit jelent a címben szereplő *kompartment* kifejezés?

1.1. Az életpálya felosztásáról

Vannak érvek, amelyek amellettszólnak, hogy indokolt az életpályának a fogság előtti és utáni szakaszra való kettéosztása. Margócsy István figyelt fel a nagyon fontos tényre Verseghy fogság előtti tevékenységével kapcsolatban: „A legszembeütőbb: jelenléte az új irodalomnak minden fórumán. Ő az egyetlen, aki a kornak mindhárom folyóiratában (a Magyar Museumban, az Orfeuszban és az Urániában) megjelenik, s az újabb irodalom majd minden képviselőjével tart valamilyen kapcsolatot.”² Pályája első szakaszában készült

¹ BALÁZS János, *Magyar deákság: Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*, Bp., Magvető, 1980 (Elvek és utak), 45. – Az előadás tanulmányra szerkesztett változatát lásd: HEGEDÜS Béla, *Nyelv- és irodalomelmélet Verseghy Ferenc műveiben* = „Mielz vált mesure / que ne fait estultie”: A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére, szerk. BARTÓK István, HEGEDÜS Béla, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, SZENTPÉTERI Márton, SELÁF Levente és VERES András, Bp., Krónika Nova Kiadó, 2008, 124–131.

² MARGÓCSY István, *Verseghy szerepe kora irodalmi életében* = *In memoriam Verseghy Ferenc 2: Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, 11–29, itt: 17.

elméleti munkáiban Verseghy szinte minden olyan témát érintett, amelyeket a későbbi nagy, összefoglaló művekben fejtett ki. Csetri Lajos megállapítása szerint: „ahogy szépirodalmi, esztétikai, és történetírói felfogása és eszményei is lényegében már börtöne előtt kialakultak, »börtöntanulmányai« a már korábban kialakult nyelvészeti felfogását sem változtatták meg gyökeresen...”.³ Verseghynek a vizsgálatom szempontjából most különösen fontos irodalom- és nyelvelméleti munkáit az író, költő esztétikáját vizsgáló tanulmányában Margócsy hármas tagolásban elemzi: s ebből csak egy, az *Analytica* tartozik a fogság utáni korszakhoz.⁴ Doncsecz Etelka disszertációjának ötödik fejezetében mindezek mellé hoz még egy további, és véleményem szerint eme felosztás jogosságát végleg eldöntő érvet, miszerint a fogság utáni Verseghyt munkásságában – határozottan eltérően a korábbi attitűdjétől – befolyásolhatta a megfelelni akarás, a minden gyanú felett állásra törekvés.⁵

1. 2. A kompartment-elmélet: egy evolúcióbiológiai modell

De ami tanulmányom címében igazán magyarázatra szorul, az a kompartment-elmélet kifejezés. Röviden összefoglalva: a kompartment-elmélet az evolúcióbiológia magyarázata a fejlődés vagy komplexebbé válás folyamatának egy nehezen megérthető eseményére. 2016 decemberében a *Science*-ben jelent meg egy, többek közt Szathmáry Eörs, Kun Ádám és Szilágyi András által jegyzett tanulmány,⁶ amelynek magyar nyelvű összefoglalóját Gilicze Bálint készítette az mta.hu számára, *Apró cseppek indíthatták útjára a földi élet fejlődését* címmel.⁷ A tanulmány fő gondolatmenete vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a kompartmentizáció elmélete modellként szolgálhat a 18. században lezajló, döntő jelentőségű folyamat, ti. a szépirodalom magára maradása folyamatának megértéséhez. Az evolúció alapja, mint tudjuk, a mutáció, de a mutációnak önmagában sosincs irányultsága, hiszen véletlenszerű. Ezzel szemben hajlamosak vagyunk (mi emberek!) az evolúciót teleologikus fejlődésként felfogni, miközben véletlenszerű történések és azok – egy bizonyos ideig –

³ CSETRI Lajos, *Verseghy nyelvfilozófiája = In memoriam Verseghy Ferenc: Emlékkönyv a Szolnokon 1972. december 14–15-én tartott ülészek anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1973, 23–32, itt: 23.

⁴ Vö. MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK, 85 (1981), 5–6, 545–560, itt: 546.

⁵ Vö. DONCSECZ Etelka, *Szerzetesrendi hovatartozás és irodalom: Közelítések Verseghy Ferenc fogság előtti pályaszakaszához*, Doktori disszertáció, Bp., ELTE BTK, 2016.

⁶ Shigeyoshi MATSUMURA, Ádám KUN, Michael RYCKELYNCK, Faith COLDREN, András SZILÁGYI, Fabrice JOSSINET, Christian RICK, Philippe NGHE, Eörs SZATHMÁRY és Andrew D. GRIFFITHS, *Transient Compartmentalization of RNA Replicators Prevents Extinction Due to Parasites*, *Science*, Vol. 354, Issue 6317 (2016), 1293–1296, <https://doi.org/10.1126/science.aag1582>.

⁷ GILICZE Bálint, *Apró cseppek indíthatták útjára a földi élet fejlődését*, A tudomány hírei (blog), 2017. február 1., http://mta.hu/tudomany_hirei/apro-cseppek-indithattak-utjara-a-foldi-élet-fejlodeset-107362. (Utolsó letöltés: 2018. március.)

véletlenszerű megismétlődéséről van szó. Viszont így magyarázatra szorul, hogyan jöhettek létre az élet kezdetén, az egysejtűek világában az összetett sejtszerveződések, hiszen:

[a] félelmetesen hatékony molekuláris másológépek vagy más néven replikátorok világa lehetett ez – nehéz elképzelni, hogy milyen út vezethetett innen az élet ma ismert bámulatos komplexitásához. A másoláson túlmutató funkciók valószínűleg kikoptak, hiszen a többletfunkció egyúttal hosszabb molekuláris kódot jelentett, a hosszabb kód másolása pedig hosszabb időt vett igénybe, így a funkciót nem hordozó másológépek egyszerűen túlszaporodták őket.⁸

Az evolúcióbíológia egyik magyarázata a komplexitás létrejöttére

[...] a kompartmentizáció, melynek során az élőlények valamilyen okból környezetüktől elkülönülő csoportba tömörülnek, és a szelekció erre a csoportra hat. [...] Ha ilyenkor az egyes résztvevők tudnak olyasvalamit tenni a csoportért, ami javítja a [csoport] túlélési esélyeit, ez a tulajdonság megmaradhat. [...] Van azonban [...] egy kis gond. Hogyan jön létre maga a kompartment? A csoportot körülölelő burok felépítésének receptjét magukban kell hordozniuk a benne működő replikátoroknak. Ez a recept pedig, akármi legyen is, információ, vagyis másolása többletidőt vesz igénybe.⁹

Ez azt jelenti, hogy a kompartmentbe tömörült, szerveződött sejtek hátrányba kerülnének az önálló replikátorokkal szemben, s így végül a csoportképződés sem jöhetne létre. Szathmáry Eörsék az összetettebb élet legelső pillanatait vizsgálva jutottak arra a megrázó következtetésre, hogy a kompartmentizáció alapját az élettől független természeti viszonyokban kell keresni. Az élet, már a legelső időkben is, nem törekedett valamire (jelen esetben a csoportképződésre), hanem valamilyen lett, s ha már valamilyenné vált, igyekezett a létét és fennmaradását akként biztosítani.

A kompartmentként értett szépirodalom létrejötte (magára maradása), szemben a biológiai modellel, nem véletlenszerű (nem *csupán* külső körülményektől függő), de a ráirányuló, védelmező, léte mellett érvelő reflexiók már egyrészt egyediek, abban az értelemben, hogy egyéniségekhez kötöttek (azon kevesek, akik látták magát a folyamatot, s érvelni is tudtak annak eredménye mellett), másrészt kénytelenek az érvelés során azon területek létreveinek érvkészletéhez fordulni, melyekkel szemben meghatározzák magukat (véleményem szerint ezért forrás ehhez a korabeli tudomány és a tudományos nyelv). Az evolúcióbíológiai modellből kiindulva az érvek feltalálása a szépirodalom léte mellett nem más, mint elégséges okok feltalálása létük/léte mellett, ahogyan az pl. Versegly korai írásaiban is tapasztalható.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

A kultúrában ugyanis a valamely jelenségre tett reflexió egyben a jelenség létének oka és alapja is.

1. 3. Autonómmá váló vagy magára maradó irodalom?

Ma az irodalomtörténészek körében tulajdonképpen megegyezés van arról, hogy a 18. század során felbomlik a *litterae* addig egységes rendszere, s elkülönül – többek között – a ma szépirodalminak nevezett szövegek csoportja. Jegyzeteimet rendezgetve lett világos számomra, hogy érdeklődésem ezen elkülönülés vagy magára maradás iránt minden bizonnyal Tarnai Andor egy írására vezethető vissza, ami magyarul először 2004-ben jelent meg a fordításomban:

Azt hiszem, akkor járunk el helyesen, ha a régiben az új csíráját vizsgáljuk és rögzítjük. Az irodalom kihalásra ítélt latin ága csak annyiban lehet érdekes számunkra, amennyiben termékeny hatással volt az anyanyelven írt irodalomra és kiegészítette azt; a tudománytörténet viszont annyiban, amennyiben előkészítette a szépirodalom megújulását. Így le tudunk határolni a tudományok történetéből egy területet, amely közvetlen érintkezésben áll az irodalomtörténettel, és meg tudunk alapozni egy olyan eljárást, melynek segítségével a tudománytörténeti anyagot alkalmassá lehet tenni az irodalomtörténeti alkalmazásra, anélkül, hogy illetéktelenül beavatkoznánk a tudománytörténet hatókörébe.¹⁰

Tarnai itt igen fontos megállapításokat tesz, de feltételezi azt is, hogy a szépirodalom *megújul*, tehát már korábban is létezik. Viszont ez a megújulás számára egyértelműen elkülönülést is jelent: ezért kell a tudománytörténetnek egy *elkülönített* területét vizsgálni. Én ezt az elkülönülést nevezem magára maradásnak, míg mások, többen, a szépirodalom autonómmá válását látják benne. Első pillantásra talán szörszálhasogatásnak tűnik, hogy valami autonóm lesz-e, vagy magára marad. A folyamat irányultságát tekintve, persze utólagos konstrukcióként, messze nem ugyanaz a két eset.

Az elméletíró Verseghyvel foglalkozó, eddig megjelent, kiváló tanulmányok rendre az autonómmá váló szépirodalom kritikusát, értelmezőjét látják benne. Mindezt úgy, hogy sem Verseghy szépírói, sem elméleti tevékenységét nem tartják még az autonóm szépirodalom részének, azzal kapcsolatosnak, sokkal inkább valamiféle átmenetnek, mivel a „művészség mint kizárólagos értékmérő” vele – s még Kazinczyval és Batsányival – kapcsolatban sem alkalmazható.¹¹

¹⁰ TARNAI Andor, *Az összehasonlító irodalomtörténet-írás és a tudománytörténet Közép-Európában a XVI–XVIII. században = Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, ford. HEGEDÜS Béla, Bp., Universitas Kiadó, 2004 (*Historia Litteraria*, 16), 142–144, 143.

¹¹ MARGÓCSY, *Verseghy szerepe...*, i. m., 8.

Szajbély Mihály 1983-as tanulmányában joggal nevezi Verseghy irodalomszemléletét – Sulzer és Engel nyomán – az *utile et dulce* horatiusi jegyében állónak, s egyúttal „az irodalom autonómiájának kialakulását közvetlenül megelőzőnek”.¹² S habár Verseghyt kompilátornak, s nem „szerves továbbgondolónak” tartja, leszögezi, hogy az író munkáival az európai irodalomszemlélet modern műveit követte, s ezáltal hozzájárult az autonóm irodalomfogalom kialakulásához is.¹³ Másként fogalmazva: Szajbély szerint Verseghy jó úton jár az autonóm irodalomfogalom rendszere felé, de csak félútig jut el. Az irodalom autonómmá válásának feltételezése a későbbiekből, a már autonóm szépirodalom létéből kiinduló eljárás. Értéktételeket hordoz magában: az az értékesebb megnyilatkozás, ami inkább hozzájárul ennek a teleologikus folyamatnak a lezajlásához.

Én ezzel szemben azt vallom, hogy a 18. századi elméletírók, mint pl. Verseghy Ferenc is, inkább egy magára maradt szövegkorpusznak keresik a helyét – nyilván az *utile et dulce* elve alapján, hiszen onnan lehet érveket meríteni annak léte mellett. Így mintegy mellékesen értékelődik fel az esztétikai hatás szerepe (s lesz majd a későbbiekben értékmérő). Ennek feltételezése persze azzal jár, hogy újra kell értelmezni sok elméleti szöveget (Verseghy esetében is), másrészt az átfogó értelmezésbe be kell vonni olyan szövegeket is, melyekkel korábban nem foglalkoztunk. De előbb magáról a magára maradásról.

2. Az irodalom magára maradásának elmélete

A témával kapcsolatos korábbi tanulmányaimban nem foglalkoztam azzal, miként lehetséges a magára maradó szépirodalom fennmaradása. A különböző tudományágak nyelvhasználati módjának elkülönülése során sorra hoztam az eszme-, tudomány- és filozófiatörténeti érveket, amelyek magyarázták mind azok elkülönülését, mind megmaradását. A szépirodalom létét és fennmaradását ellenben magától értetődőnek tekintettem.¹⁴ Azonban, ha figyelembe vesszük az evolúcióbiológiai modell kompartment-elméletének a csoportmegmaradással kapcsolatos megfigyeléseit: feltétlenül találnunk kell, különösen a kezdeti időkben, szövegeket, amelyek célja a tárgyalt szövegkorpusz létének igazolása.

¹² SZAJBÉLY Mihály, *Verseghy és Engel: Adalékok a Mi a Poézis? És ki az igaz Poéta c. mű forrásaihoz és korszerűségének megítéléséhez* = *In memoriam Verseghy Ferenc 2: Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, 30–42, itt: 39.

¹³ Uo.

¹⁴ Elméleti megalapozó összefoglalóm mindehhez: HEGEDÜS Béla, *A szimbolikus gondolkodás és az irodalom születése* = *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita és ZÁSZKALICZKY Márton, Bp., reciti, 2015, 383–393.

Nos, ezek a szövegek mindig is a rendelkezésünkre álltak, csak nem akként foglalkoztunk velük, amik lehetnek valójában.

Nagyon röviden összefoglalom, mi vezetett a tudományágak elkülönüléséhez, és végső soron az irodalom magára maradásához. A tudománytörténet nagy kora újkori fordulata az ismeretelmélet előtérbe kerülését hozta magával. Tulajdonképpen hosszú időre az lett a filozófia. A természet megismeréséhez és megértéséhez szükség volt pontosan tudni és meghatározni, milyen minőségi fokáig tud eljutni az emberi elme – az érzékszervek, a korabeli szóhasználatban: *érzékenységek* közvetítésével – a megismerésnek. Ennek rendszerét – Pascal nyomán – Leibniz dolgozta ki a legteljesebben. A megszerzett ismeret azonban önmagában semmit sem ér, ha nem lehet azt egy eszköz, a nyelv segítségével másokkal közölni. Ez alapozta meg az ún. kora újkori nagy nyelvi fordulatot, amelynek egyik jele a szótárkészítési vágy hirtelen felizzása: verifikálható (tehát tudományosan megalapozott) kijelentést csak akkor lehet tenni, amikor a kijelentés minden szavának jelentése rögzítve van szótárakban. Ez vezetett a szakszótárak iránti igény megjelenéséhez, és ez lett az alapja a tudományos nyelvhasználat felértékelődésének is. Minden egyéb nyelvhasználati mód kénytelen volt ehhez mérni magát, így a magára maradó irodalom nyelve is.

Azonban ezzel szinte egyidejűleg megkérdőjeleződött a nyelv hathatósága (Pascal, Leibniz és Locke), de felértékelődött az anyanyelv szerepe a megismerésben. A 18. század végére a korábbiakban sokáig elutasított, illetve hibának tartott nyelvi figuralitás büszkén a magára maradt irodalom egyik jellemzője lett, ahogy ez Verseghy munkáiban is megjelenik. Sőt, számára ez a korlátokkal bíró nyelv, és csakis a nyelv a kultúra alapja, mint ahogy azt már a *Proludiumban*, 1793-ban megfogalmazta:

5.§. [...] az emberi nem a műveltség befogadásának egész lehetőségét annak a képességnek köszönheti, amelynek segítségével saját gondolatait [ideas suas] és azok első összefüggését kifelé közölni, vagy a vele közölt gondolatokat felfogni képes...¹⁵

De az 1806-os, általam tíz éve elemzett¹⁶ versében, *Az Emberség* címűben is az emberi kultúra és általában a felfogóképeség alapfeltételül teszi a saját adott heterogeneitásán átlendülő nyelvet. Balázs János szerint ezzel a verssel Verseghy „a magyar nyelvfilozófiai gondolkodás másoktól mindmáig el nem ért régióiba” emelkedett.¹⁷

¹⁵ VERSEGHY Ferenc, *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*, szerk. ÉDER Zoltán, ford. HEGYI Balázs, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Könyvtár, 1998, 10.

¹⁶ HEGEDÜS, *Nyelv- és irodalomelmélet*, i. m., 124–125.

¹⁷ BALÁZS, *Magyar deákság*, i. m., 52.

2. 1. A tudományok primátusa

Verseghy tisztában van vele, hogy mindennek alapja a tudományok fejlődése, s egyúttal tisztán látja azt is, hogy hová jutott az európai kultúra ennek következményeként: „Bólts Pállás Európában Tudományi hatalmát / Nyóltz-száz évek alatt nem de magosra vivé?” – írja *A' magyar hazának anyai szózat*tyában.¹⁸ Ehhez képest az egy évvel későbbi *Szatíráj*ából az derül ki, hogy elkésérítőnek tartja a hazai helyzetet:

Bóltsnek ugyan feddéseem előtt nem kellene tzégér:
Ám de kevés van még tudományt kóstolta Hazánkban,
A kinek agy-koponyájától meg-várni lehetne,
Hogy satírák, s kofa szitka között választani tudgyon.¹⁹

Kevés tehát az olyan ember, aki már „kóstolta a tudományt”, s még kevesebb az olyan, aki az érvek és ellenérvek ütköztetésével részese lehetne egy elképzelt hazai tudományos életnek. Satíra vagy kritika és az egyéb, korábbról örökölt lealacsonyító mocskolódás között egyelőre még a tanultak sem képesek különbséget tenni.

Nem véletlenül fordul tehát az 1790-es országgyűlés előtt a követekhez azzal a kéréssel, hogy a tudományok támogatását az egyik legfontosabb célként kezeljék, amennyiben a haza felvirágoztatásán szeretnének munkálkodni, s különösen megrendítő ezt olvasni a tudományos, akadémiai és egyetemi autonómiát korlátozó vagy korlátozni akaró napjaink Magyarországon:

A tudományoknak bő kéz kell, s elme-szabadság:
E kettő nélkül sínlenek a nagy Eszek.
A kiket a szükség szomorú gondokba le-süllyeszt,
Nem visznek Músák tiszteletére teményt.²⁰

Nagy kérdés persze, hogy ezeken a helyeken, amikor a tudományt emlegeti, vajon beleérti-e Verseghy annak keretei közé a mai értelemben vett, magára maradt szépirodalmat is? Egyre inkább az a meggyőződése, hogy nem.

2. 2. Nyelvelmélet: a nem tökéletes eszköz

Említettem már, hogy a 17–18. század fordulóján, s különösen a 18. század során, összefüggésben a tudományágak kezdeti elkülönülésével és ebből következőleg a verifikálható kijelentések iránti igény növekedésével, a nyelvbe mint a rendelkezésünkre álló egyetlen ismeretközlő eszközbe vetett hit, nyelvelméleti

¹⁸ VERSEGHY Ferenc, *A' magyar hazának anyai szózat*tya az ország napjára készülő magyarokhoz, h. n., k. n., 1790, 7.

¹⁹ [VERSEGHY Ferenc], *Egy jó szívből költt Satíra avvagy feddő költemény a Magyar Litteratúráról*, h. n., k. n., 1791, 5.

²⁰ VERSEGHY, *A' magyar hazának...*, i. m., 9.

okokkal bőségesen alátámasztva, meglehetősen megingott. Ámde ne gondoljuk azt, hogy ez a bizalomvesztés valami radikálisan új dolog lenne az európai eszmetörténetben; csak hogy az egyik kályhától induljunk ki,²¹ idézném a preszókratikus Xenophanész 34. töredékét:

Senki se tud bizonyost és senki se lesz, aki tudva
értse az isteneket s – amiről itt szólok – a Mindent:
mert ha a teljességre netán el is érne szavával,
ő maga sem tudná – hisz minden ott van a látszat.²²

Ez a forrás azért különösen érdekes, mert nem azt feltételezi, hogy nem lehetséges a tökéletes nyelvi megismerés, hanem azt, hogy ha arra el is jut az ember a nyelven keresztül, annak nem lenne tudatában. S hogy későbbiek is említsek, elég a (neo)platonizmusra vagy a keresztény teológiák szerint „tükör által homályosan” megszerezhető tudásra gondolnunk: tehát az ember által elérhető ismeretszerzés tökéletlenségének tudata végigkíséri a nyugati embert – ideértve most a középkor nagy arab és zsidó filozófusait is – a történelem során. Annak, hogy a kora újkorban és az újkorban ez a felismerés újra kiemelten fontos lesz, ismeretelméleti, tudománytörténeti, és mindenekelőtt nyelvelméleti okai vannak.

Valami miatt a magyar irodalomtörténet-írásban az terjedt el, hogy ez a gondolat Herdertől származik, holott az már jóval korábban megjelent Leibniz filozófiájában, s egyrészt Christian Wolff, másrészt John Locke közvetítésén keresztül mind a magyarországi katolikus, mind a protestáns egyetemeken közhellyé vált. A nyelvi figuralitás kényszerű elfogadása így a 18. század végére szerepet játszhatott a magára maradt szépirodalommal szembeni, gyakran morális alapú elutasítás megszűnésében is. Versegly maga, igaz Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*-jára hivatkozva fogalmazza híres sorait:

117.§. Ha megfontoljuk, hogy minden nyelv szavai nem magukat a dolgokat, hanem csak azok neveit, sőt nem is a tárgyak mivoltát, hanem csak valamiféle elvont jellegzetességeit jelölik; a nyelv akkor is a művészetek, a tudományok és mindenféle műveltség gyarapításának csaknem egyetlen, mégpedig különleges eszköze.²³

Tehát Herdert idézi, de a gondolat nem Herdertől jön, így Csetri Lajos megállapításával ellentétben én azt gondolom, hogy a nyelvet igenis ideáink

²¹ Azért hangsúlyozom itt az „egyik” kályhát, mert nem térek ki a legrégebbiek között a talán legfontosabbra, az Ószövetség vagy Tanakh igen számos, az emberi megismerő képesség hiányosságait taglaló szöveghelyeire.

²² XENOPHANÉSZ, *Xenophanész töredékei* (ford. MARTICSKÓ József), *Világosság*, 2(1971), 99–104, 102.

²³ VERSEGHY, *Bevezetés a magyar nyelv...*, i., m., 73.

és nem a megnevezett tárgyak megegyezésén alapuló, messze nem tökéletes jelének tartja.²⁴ Ennek tisztázása már csak azért is fontos, mert ez alapján fogalmazza meg Verseghy a *Proludium*ban a nyelv általános meghatározását is:

2.§. Nyelven általános értelemben azokat az artikulált hangokat értjük, amelyek segítségével bármely ember gondolatainak sorát mással közli.²⁵

Már a Millot-fordításához írt, nyelvelméleti megállapításokat alig tartalmazó előszavában, tehát a *Proludium* előtt kb. három évvel is abból indult ki, hogy a nyelv-artikulálatlan hang dichotómia alapja a jelentéstársítás, ami viszont nem a valóság dolgaira, sokkal inkább azoknak elménkben feltalálható absztrakcióira vonatkozik:

Semmiféle szót vagy hangot az ember mindaddig meg nem ért, míg annak értelmét és kimondását meg nem tanulja. Az ő egész beszédje, minekelőtte ez megtörténik, csak rendetlen hangú kiáltásokból és jelekből áll.²⁶

Azt, hogy mit takar pontosan az idézetben a 'kimondás' kifejezés, nem tudom biztosan. Adja magát, már csak az artikulálatlansággal való szembeállítás miatt is, hogy egy szó fonetikai értelemben vett helyes kiejtését értsük ezen. Viszont elbizonytalanít a későbbi *Proludium* egy sokat idézett szakasza, ahol a szerző így fogalmaz:

[...az emberi hangok] összekapcsolása, amelyből a szavak keletkeznek, sőt alkalmazása is, amely a dolgok nevét meghatározza, többé-kevésbé más és más lehet; ezért keletkezik a nyelvek és a tájszólások csaknem végtelen változatossága.²⁷

Az *alkalmazás* kifejezés minden további nélkül behelyettesíthető az előbbi idézet magyar 'kimondás' szava helyére. Jobban belegondolva ebből az is következik, hogy egy adott hangsor (szó) jelentése nemcsak nyelv- és tájszólás-függő, de azt annak kontextusa is befolyásolja.

A 'Teremtésről' című költeményében Verseghy konkrétan kifejti, hogy egy bizonyos szöveghasználati mód, jelen esetben a tudományos nyelvhasználat, ismeretelméleti okokból néha nem elégséges eszköz sem a tudásszerzésre, sem a tudás megosztásra:

²⁴ CSETRI, Verseghy nyelvfilozófiája, i. m., 14.

²⁵ VERSEGHY, Bevezetés a magyar nyelv, i. m., 9.

²⁶ VERSEGHY Ferenc, A magyar fordítónak értekezései a legrégibb nemzetekről (A világnak közönséges története, 1790) = VERSEGHY Ferenc, FÖLDI János, FAZEKAS Mihály Válogatott művei, szerk. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989 (Magyar Remekírók), 265–326, 267.

²⁷ VERSEGHY, Bevezetés a magyar nyelv..., i. m., 9.

Rettenetes gomolyag [Nap]! melly szó fejthesse-ki méltán
Értéked; mikor azt tsak gondolatokkal akarván
Festeni, által-ölelhetlen messzekre ki-széllyed
A gyakorlott ész-is, s támétalan éjbe le-süllyed!²⁸

Támétalan azt jelenti: 'töméntelen', 'számtalan' (rég.). Nemhogy szóval kifejezhetetlen a Nap mérete a fenti idézet szerint, de még a gyakorlott ész, értsd: a tudományokban jártas ész sem képes még akár csak gondolatban sem teljesen (*által-ölelhetlen*) felfogni. Ez mutatja, hogy Verseghy itt nem egyszerűen nyelvi, hanem inkább ismeretelméleti problémát érzékel. Mégpedig abból a három empirista premisszából kiindulva, miszerint 1. elménkbe idea csakis az érzékszervek útján kerül; 2. az emberi nyelv referencialitása nem terjed ki egyébre, csak ezen (korlátozott számú) ideáinkra; 3. a nyelv valóságleíró szerepe így igencsak korlátozott, mivel a jelentés valójában az alkalmazás során konstituálódik. Minderre igen jó például szolgál fentebbi költeményének az alábbi szöveghelye egy *szemléletes* hasonlat által:

E gomolyak számát, valamint amaz égi vonásnak,
Mellyben tsillognak, térségét, vékony eszünkkel
Meg nem foghattyuk. Most e sár-testbe szorított
Elménk, szinte miként a tegnap-előtti madárka
Fészkéből, bámúlva teként amaz égi tsudákra,
S tsak gyermek-tsevegésre fakad, ha ditsérni akarja
A tsuda Mesternek bölts karját. [...]

Talán nem kockáztatok túl sokat, ha a fentebbiekben Verseghynek a tudományos nyelvhasználati mód közönséges primátusával szembeni ellenérveit vélem felfedezni. A csillagok, „gomolyak” végtelen száma, a Tejútrendszer, „amaz égi vonás” felmérhetetlen nagysága felfoghatatlanmég a tudósok számára is, így arról *adekvát* ideáink sem lehetnek, csupán benyomásaink. A megszólalás a Világegyetemről (a nyelvvel felruházott ideákkal való kommunikáció) így értelemszerűen nem felelhet meg a tudományos megszólalással szemben támasztott korabeli feltételeknek sem. Meggyőződésem, hogy Verseghy itt a locke-i nyelvkritika hangján szól, bár a hivatkozások hiánya miatt ez természetesen nehezen bizonyítható.

A nyelvvel szembeni általános szkepszist sokaknál felváltotta az anyanyelvhez mint specifikus nyelvi médiumhoz való fordulás. Ennek alapját egy jól körülhatárolható nyelvhasználói kör, pl. egy nemzet egésze számára adott vagy feltételezett közös alkalmazási szabályok meglétének felismerésében kell keresni, ami együtt kellett, hogy járjon a korábban háttérbe szorítandónak

²⁸ VERSEGHY Ferenc, *A' Teremtésről. Költemény. Hat énekben. Első Ének. A' Mindenségről* (1792) = *Első folyóirataink: Magyar Museum*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink, 11), I, 264–275, 266.

tartott figurális nyelvhasználat újrafelfedezésével is. Magyarul: annak feltételezésével, hogy a megismerés nem csupán a szigorúan vett tudományos (vagy, ahogy magyarul a 18. században nevezték: irodalmi) megszólalás által lehetséges, hanem az érzelmekre hatva is. Ennek nyomai egyértelműen megtalálhatók Verseghynél is, nem véletlenül, az 1790-es országgyűlés idején írt, *Emlékesztető Oszlop* című költeményében, ahol a *Haza* megszemélyesített, mint kiderül, beteg személye szól azok mellett, akik a magyar nyelv érdekében, ráadásul magyarul szólottak, így mindenekelőtt Darvas Ferenc, Pest megyei követ:

Háromszor szóllott, s háromszor győz vala szívet,
Mert magyarul szóllott a Magyar ŐSZEK előtt.
Oh! láttam lelkét anya-nyelvén nyögve lebegni!
S a mi azokba kivált bé-hata, lelke vala.²⁹

A szív, az érzelmek megnyerése ezek szerint az anyanyelven keresztül lehetséges igazán. Az utolsó két sor szerint az anyanyelv a legalkalmasabb eszköz a gondolataink, ideáink (vagy jelen esetben „lelkünk”) számunkra elérhető legtokéletesebb kifejezésére, megfogalmazására, és egyúttal az ismeretek közlésére is. De fontos hangsúlyoznunk, hogy itt a szív és nem az ész meggyőzéséről van szó. Kérdés, vajon ebből az is következik-e, hogy az anyanyelv e primátusa csak a költészetet illeti, vagy megfordítva, az ész meggyőzéséhez nem szükséges az anyanyelv eszközhöz nyúlnunk. A költeményben megszemélyesített *Haza*, mint az a vers vége felé kiderül, beteg. Betegségére egyedüli írt csakis anyanyelvének használata jelenthet. Ott viszont a szerző már nem értekezik az anyanyelvhasználat használati, területi megkötéseiről.

2.3. Szépirodalom

A Verseghy már idézett *Szatírája* elején álló bevezető szöveg felett a következő megszólítás áll: „PAJTÁS URAIM!”, jelezve ezzel, hogy akikhez szól, azok társai neki, s ahogy egy érvelés során kifejti, nem mások ők, mint a „Litterátorok”: „Az én Szatírám tsak a Litteratúrát, nem pedig a Litterátorokat illeti.”³⁰ Fontos azonban már itt megjegyezni, hogy élesen elválasztja egymástól a *litteratúrát* mint vizsgálendő tárgyat annak szerzőjétől, a *litterátortól*. A bevezető első bekezdése a fent idézett mondat után így folytatódik:

²⁹ VERSEGHY Ferenc, *Emlékesztető Oszlop, azon Hazafiak Tiszteletére, a' kik az Ország előtt Júniusnak 11-dik és 12-dik Napjain 1790, a' Haza-nyelvnek bé-vétele mellett szóllottak*, *Orpheus*, 2 (1790), 3, 219–222, 220.

³⁰ [VERSEGHY], *Egy jo szívből...*, i. m., 3.

Ki kérem tehát magamnak, hogy a benne találkozó kifejezések közül senki tsak egyet is magára ne magyarázzon. Egyébaránt kéntelen volnék, az ilyen Urat a ludas asszonyra meg emlékeztetni.³¹

Szerző és mű ilyen éles megkülönböztetését akár nagyon modern, előremutató dolognak is tarthatnánk, ha nem éreznénk mögötte inkább a személyeskedő vitától való elhatárolódás szándékát inkább, mint az elméleti megfontolást. Egyébként ezt a feltételezésemet támasztja alá az utolsó mondatban elrejtett közmondás rejtett utalása (ti. *mindent magára vesz, mint a ludas asszony*), amely a 'hangosan mentegetőzik' jelentésen túl 'sok fecsegésével árulja el bűnösségét' jelentéssel is bír.³¹

Szatírája tehát a „litteratúra” ellen fordul, vagy azt illeti, ami itt nem más, mint a tudományos és a művészi nyelvhasználat együttes halmaza. Különösen érdekes ebből a szempontból a műben kifejtett álmjelenet egyik szereplőjének, s annak művének jellemzése:

Egy tenyeres Költő mérsékelt lábbal elejbe
Megy vala a dühödő s a grammatikára fel-indúltt
Nyájnak. Karjairól egyg ostor függ; nyakában
Bő kosarat hurtzolt gyömbérrel rakva; fejében
Régi sisak mozgott; s kiabál vala: *félre Tudóskák!*
Én magam is láttam kosarát: friss, illatos, ízes
Fűszereket hordoz; kár, hogy sok borssal egyíti.
Hogyha köszöntötték, bottal fenyegetve fogadta,
S azt akará, hogy grammatikát, s lábakra szorított
Verseket írni, görög vagy római módra, tanúllyon,
A ki Poéta nevét méltán hordozni akarja.³³

Nem „litterátor”-ról, nem tudósról (sőt tudóskáról), nem poétáról, hanem költőről van szó. Ez a költő a szövegen belüli szövegszerű utalások, illetve indulatossága alapján jól beazonosítható: Rájniss József.³⁴ Különös jelentőséggel

³¹ Uo., 3.

³² SZEMERKÉNYI Ágnes, *Szólások és közmondások*, Bp., Osiris Kiadó, 2009 (A magyar nyelv kézikönyvtára, 3), 944.

³³ [VERSEGHY], *Egy jó szívből...*, i. m., 8–9.

³⁴ Rájniss megidézett művei: RÁJNIS József, *A magyar Helikonra vezérlő kalaúzs: Az az a magyar vers-szerzésnek példái, és régulái*, Pozsony, Landerer Mihály, 1781; RÁJNIS József, *A magyar Helikonra vezérlő Kalaúzshoz tartozó meg-szerzés* = UŐ, *A magyar Helikonra vezérlő kalaúzs...*, i. m., 1–90 (újrakezdődő lapszámozás a 160. oldal után); RÁJNIS József, *A magyar Virgiliushoz tartozó sisakos paizos kardos mentő-írás* = VERGILIUS, *Magyar Virgilius, Első darab: Máro Virgilius Publiusnak Eklogái az az válogatott pásztori versei*, ford. RÁJNIS József, Pozsony, Landerer Mihály, 1789, 1–92 (újrakezdett számozás a könyv 238. oldala után). A jelen tanulmány alapját képező, 2017-es szolnoki előadásomban még Kalmár György személyét véltem az adott szöveghelyen felfedezni. Nos, Verseghy álm-költője bizonyos tulajdonságait és szóhasználatát tekintve valóban megfeleltethető lenne Kalmárnak, de jobban átgondolva a dolgot, és az intertextuális

bír azonban, hogy *Költő*nek nevezi az álom-Rájnist, nem poétának. Mit is jelent ez pontosan?

2. 3. 1. Értekezés és költészet

Verseghy a *Mi a' poézis?* elején – mintegy előrebecsátva a végkövetkeztetést – a következőket írja:

Az egész különbség e két Mesterség között oda megy ki, hogy az Ékesenszóllás *a mindenképp helyes és igaz*, a Költés pedig a *mindenképp érzékeny* előadásban foglalatoskodik.³⁵

Szajbély Mihály nagyon fontos észrevétele, hogy habár ez a meghatározás nem idegen előképeitől, sem Sulzer, sem Engel szellemétől, így, ebben a formában nem található meg azok műveiben.³⁶ Ez tehát Verseghy saját leleménye vagy végkövetkeztetése, ami nagyon fontos a továbbiak szempontjából.

Az *Ékesenszóllás* kifejezés a fenti ellentétpárban a retorika elvei alapján szerveződő, a (vélt) valóságról értekező, tehát mai fogalmaink szerint a tudományos irodalmat jelenti. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a megkülönböztetést nem a feldolgozott tárgy, hanem az előadásmód alapján teszi. Ebből következik, hogy a tárgy és azzal összefüggésben a cél akár azonos is lehet mind a tudományos, mind a költői megszólalás esetében. Idézett művének nagy részében nem tesz mást, mint kifejti, hogy hogyan, milyen eszközök által lehetséges *mindenképp érzékeny* előadást létrehozni, illetve hogy mit is jelent az pontosan.

2. 3. 2. A költészet eszközei

A *Mi a' poézis?* című értekezése *Egynéhány előjegyzések* c. bevezető fejezetében bizonyos szavak helyesírásáról szólva, s azt demonstrálva két kifejezés esetében mintegy mellékesen jelentést is ad:

„eszköz, medium mentis seu incorporeum”;
„szerszám, instrumentum seu medium corporeum”.³⁷

Tehát amikor a költészet három nyelvi *eszközéről* értekezik, akkor azt nem metaforikusan érti, hanem úgy, hogy azok mindenki számára, aki nyelvhasználó, adott (mentális) dologként a rendelkezésére állnak (ha metaforikus jelentésre törekedne, akkor a *szerszám* szót használná az adott helyeken).

utalásokat alaposan számba véve biztosan állítható, hogy a fenti műveiben leginkább Kalmár György költészetét és verselését támadó Rájnisk Józsefről van szó.

³⁵ VERSEGHY Ferenc, *Mi a' poézis? és ki az igazi poéta? Egy rövid elmélkedés [...]*, Buda, Landerer Katalin, 1793, 2.

³⁶ SZAJBÉLY, *Verseghy és Engel*, i. m., 19.

³⁷ VERSEGHY Ferenc, *Egynéhány előjegyzések* = Uő, *Mi a' poézis?*, i. m., oldalszám nélkül.

Verseghy szerint a három eszközt hierarchikus viszony jellemzi: első helyen áll a *költés*, amit – mint majd kifejtem – joggal tarthatunk a fikció egy sajátos értelmezésének; második a *szokatlan beszédmód*, ami a nyelvi figuralitást jelenti; s harmadik a *metrum*, ami alatt mindenekelőtt az időmértéket érti. Verseghy szerint egy *költemény* akkor tökéletes, ha a költő mindhárom eszközzel él, de külön hangsúlyozza, hogy akkor is poézisről van szó, ha a három eszköz valamelyike nem, vagy csak kevésbé játszik szerepet.³⁸ A korábbi véleményekkel ellentétben én egyértelműen bizonyítottnak gondolom, hogy Verseghy költészetelméletében így kijelölte a regény helyét is, sőt egy ponton kifejezetten javasolja a prózsás *költemények* írását.³⁹

2. 3. 2. 1. „Költés”: Fikció

A három eszköz közül engem most leginkább a *Költés* érdekel, amit a mű elején, mint máshol is, egy dichotómiában fogalmaz meg: „...a költeményes beszédben *költött* állapotok, a prózában pedig tsupa igazságok foglaltatnak. Ide látszik tüzölteni a *Költésnek* neve is, melly a Poézisnek adatik.”⁴⁰

Érdekes megfigyelni, hogy a költészet terminusait sokkal következetesebben használja, mint a tudományos értekező műveket, amiket itt most egyszerűen csak prózának nevez, miközben jelzi, hogy a *Költés* homonimaként két dolgot: történetesen a kitaláltat mint nyelvi eszközt, és magát a költészetet is jelentheti (megjegyzem, ennek meg- és belátásához biztosan nem állt rendelkezésére német forrás). Nos, hogy itt mégsem a mi felfogásunk szerinti fikcióról van szó, az a következő megállapításából lesz egyértelmű: „Ámde így a képzelő tehetségnek szüleményei, minden kivétel nélkül, s következésképpen még a hamis Tanúknak költeményei; és a dajkaregék is, mind a Poézis *mivoltához* tartoznának.”⁴¹ Vagy ahogy később fogalmazza: „...melly nagy különbség [van] az igaz *Költés*, és a pusztá *Történetírás*, vagy *Mesélés* között”.⁴² Ezt a különbséget a *Mi a’ poézis?*-ben az *áltatás* fogalmának bevezetésével és használatával világítja meg, ami nyilván a német *’Täuschung’*-ra vezethető vissza. Az *áltatást* az eredményét tekintve az álmotvékenységhez hasonlítja:

Az áltatás szint azon okokból támad, melyekből az álmodozás. Ennek oka nem egyéb, hanem tökéletes megfogyasztása és megszüntetése azoknak a külső érzékenységektől okoztatni szokott belső érzéseknek, melyek egyébaránt mibennünk a valóságos és személyünket igazán illető környülállásoknak képeit lefesteni, vagy felébreszteni szokták. E szerint tehát az áltatás is nem egyéb, hanem megszüntetése vagy legalább meggyengítése azoknak a belső

³⁸ „A költött képeket azonban kipótollya némellykor az olyan édesgető erő; melly a képzelésnek munkálkodása nélkül magában a *valóságos* tárgyban találtaik.” *Uo.*, 37.

³⁹ *Uo.*, 39.

⁴⁰ *Uo.*, 4.

⁴¹ *Uo.*, 5.

⁴² *Uo.*, 9.

érzéseknek, melyek mibennünk valóságos állapotunknak külső környürlásaitól okoztnak.⁴³

Az *áltatás* (költészet) és az álom tehát egyrészt nem egyéb, mint az elménkbe az érzékszerveinken keresztül jutott/került benyomások mintegy háttérbe szorítása. Másrészt viszont vagy ezzel párhuzamosan az *áltatás* (álom, költészet) során a háttérbe szorult benyomásaink helyét újak töltik ki, így „...a képzelés tárgyaitól szinte olly erősen megérdekeltessünk, mint az érzékenységeknek valóságos illetéseitől.”⁴⁴ Verseggy szerint tehát ez a poézis empirista episztemológiai alapja. S meglepő (és szintén nem igazán kompilátorhoz illő), hogy a fogalom ehhez hasonló meghatározását már az 1791-es *Szatírájában* is olvashatjuk:

történt esetek, de nem agy-költötte mesék is,
A miket irandok. Mélyly álom volt vala rajtam,
A mikor e jelenést láttam; s mivel éjjeli látás
Nappali kép nélkül soha nem támadhat eszünkben,
Álom igazságnak tán leg-jobb volna nevezni.⁴⁵

A kiindulópont erőteljesen empirista, s feltételezi, hogy az álom a minket ért benyomásokból épít fel *álom-igazságot*, ami a valósként feltételezett igazságnak nyilván nem megfeleltethető, de ami – továbbgondolva – nem tartalmazhat csodás elemet sem. Nagyrészt ma ezt nevezzük irodalomnak (persze kiegészítve néha a csodás-elemmel), s kicsit olyan érzésünk támad, mintha Verseggy tanítani akarna ezzel a meghatározással, mivel feltételezett olvasójának még nem jelentett semmit az, amit mi irodalomként fogunk fel: „Így él a Poéta a *Költéssel*, mint legfőbb eszközével; arra, hogy tárgyának *édesgető s érzékeny erőt* adgyon.”⁴⁶ Ezzel egyúttal a poézis célját is megfogalmazza.⁴⁷

3. A végső cél

Verseggy szerint a poézis működése, hatásmechanizmusa, mint láthattuk, nem tér el az emberi megismerő képesség bármely működési módjától. Ennek pedig a szépirodalom léte melletti érvelés során bizony jelentősége van. Így a poézis végső célja egyértelműen a tudományos ismeretszerzés, illetve az erkölcsi

⁴³ Uo., 16

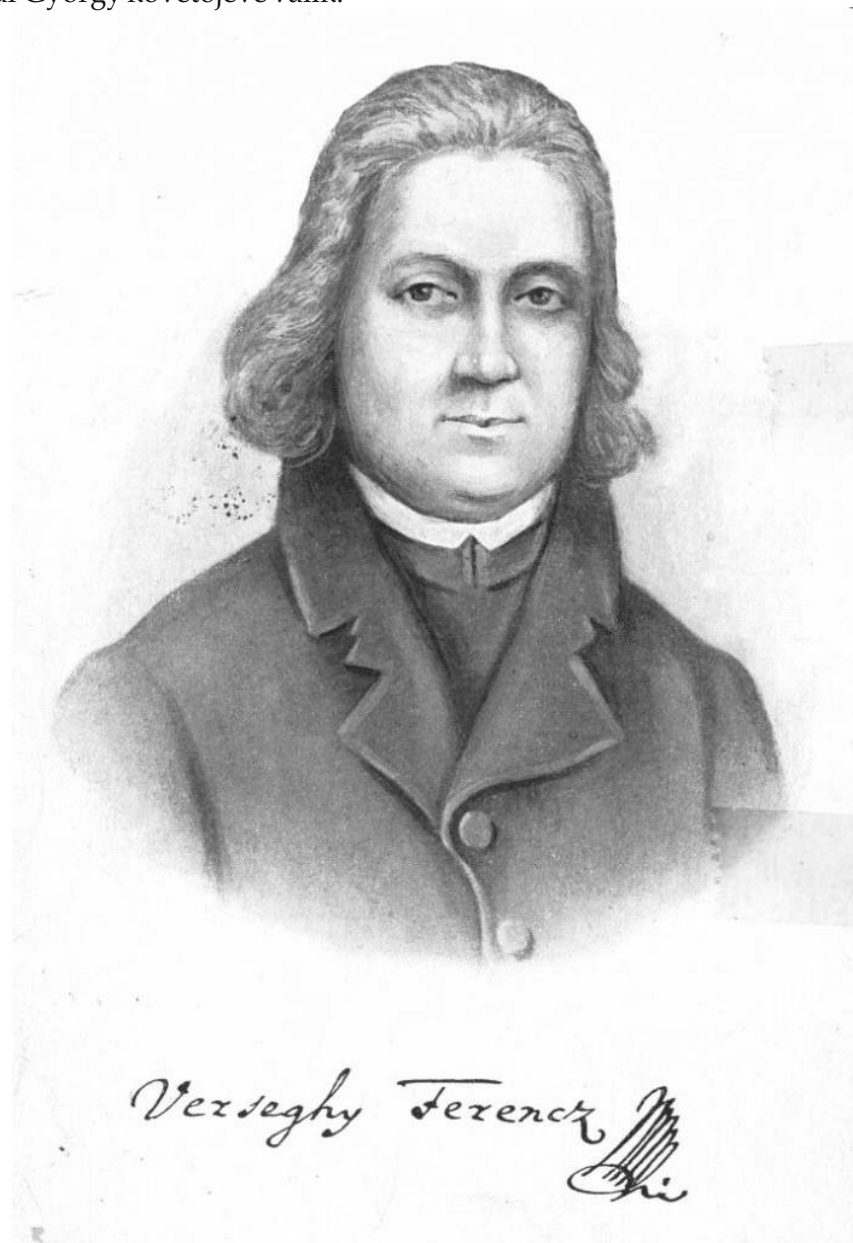
⁴⁴ Uo.

⁴⁵ VERSEGGY, *Egy jó szívből...*, i. m., 6.

⁴⁶ VERSEGGY, *Mi a poézis?*, i. m., 8.

⁴⁷ Álom és fantázia viszonyáról korábban itt írtam: HEGEDÜS Béla, *Érzékelés, álom, költészet: Pálóczi Horváth Ádám az álomról és a fantáziáról* = *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumen István és HEGEDÜS Béla, Bp., rec.iti, 2011, 125–133, <http://reciti.hu/2012/471>.

épülés, s ez már lehetséges érv a magára maradt szövegthalmaz, az irodalom léte mellett. Viszont ha figyelembe vesszük, hogy ő kiváló nyelvfilozófusként már tisztában volt azzal, hogy a szótárak ún. elsődleges jelentésére alapozó tudományos nyelvhasználat gondolata nem tartható, művét úgy is értelmezhetjük, hogy a megismerésben (*érzékenységben*) már egyenesen a poézis primátusát hirdeti. Érdekes, hogy ezzel valóban az általam többször megidézett Kalmár György követőjévé válik.

Kőszeghy-Winkler Elemér rajza, a portré alatt Verseghy Ferenc aláírásával.

AZ ÉRZÉKENYSÉG ÉS AZ ÉRZELMEK MEGJELENÍTÉSE VERSEGHY FERENC KÖLTÉSZETÉBEN

1.

Az újabb irodalomtörténeti szakirodalomban hangsúlyosan jelenik meg a kérdés, hogyan viszonyul Verseghy Ferenc írói munkássága az érzékenységhöz, és e kérdésre egymástól eltérő válaszok fogalmazódtak meg. Fried István Verseghy szépprózai műveiről adott árnyalt elemzésében arra mutatott rá, hogy „Verseghynek sem lírája, sem prózája nem szakítható ki az érzékenység közép-európai történetéből.”¹ Debreczeni Attila ugyanakkor ezzel ellentétes álláspontot fogalmazott meg:

Az érzékeny hős és sajátosan öntörvényű világa távol áll Verseghytől, Verseghy műveitől. Ez persze nem baj, s esztétikailag sem minősíti alkotásait. Csak arról van szó, hogy Verseghy nem tartozik a jellegzetesen » érzékeny « nemzedékek egyikébe sem, nem közeli rokona Ányosnak, de Daykának, Csokonainak sem. Inkább » közöttük « van.²

Az érzékenység, az érzékeny irodalom hazai történetével foglalkozó irodalomtörténeti összegzések mintha – kimondatlanul – ez utóbbi álláspontot képviselnék: Verseghy neve nem szerepel sem Szauder Józsefnek a szentimentalizmusról adott áttekintő tanulmányában, sem Mezei Márta líratörténeti monográfiájának a szentimentalizmust tárgyaló

---

*A tanulmány megírása idején a szerző a Bolyai János kutatói ösztöndíjban részesült; a tanulmány az OTKA K 120375 projekt keretében készült.

¹ FRIED István, *Verseghy Ferenc „romános rajzolatai” és történelmi témájú magyarításai* = *In memoriam Verseghy Ferenc 6: Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Verseghy tudományos ülésanyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár, 2003, 7–20.

² DEBRECZENI Attila, *Verseghy és az irodalmi megújulás* = *In memoriam Verseghy Ferenc 5.: Emlékkönyv a Szolnokon 1997. szeptember 18–19-én rendezett Verseghy tudományos ülésanyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár, 1998, 5–9.

fejezetében.³ Az említett állásfoglalások közötti ellentét nyilvánvalónak tűnik, s az eltérő véleményeket az is magyarázhatja, hogy az egyes álláspontok képviselői különbözőképpen ítélik meg az érzékenység fogalmát. Újabban Hegedüs Béla vizsgálta az érzékenység-fogalom irodalomtörténeti használatának alakulását, rámutatva arra, hogy a magyar irodalomtörténet-írásban egymástól nagyon különböző érzékenység-fogalmak lelhetők fel.⁴ A Verseghy költészete és az érzékenység közötti kapcsolat vizsgálatakor ezért elkerülhetetlennek tűnik az érzékenység fogalmára való reflektálás is – ez azonban nem irányulhat pusztán a megfelelő címke megtalálására, ehelyett Verseghy költészete és az abban megfigyelhető jelenségek árnyalt leírása a cél. E tanulmány arra tesz kísérletet, hogy Verseghy költészetét az eddigi elemzésekhez képest közelebbről szemügyre véve, tegye vizsgálat tárgyává a költészetnek az érzékenységgel való kapcsolatát, illetve az érzelmeknek az egyes versekben való megjelenését.

Kiindulásként érdemes visszatérni Fried István, illetve Debreczeni Attila írásaihoz. Debreczeni Attila Verseghyt Ányoshoz és Daykához viszonyítja, ezért indokolt felidézni Ányos és Dayka érzékenységéről adott értelmezését is. Debreczeni Attila e két költő érzékenységéről szólva az evilági örömek iránti fogékonyságot és az ezzel összefüggő morális problémákat állította középpontba, tehát az érzékenységet a szomorúsággal, bánattal hozta összefüggésbe, amely az evilági vágyak és valamilyen norma konfliktusából fakadnak.⁵ Fried István Verseghy regényeiről, regényadaptációiról, regényfordításairól szólva kiemelte az érzékenység fontosságát, és rámutatott az érzékenység fogalmának tudatos alkalmazásán túl az ész és a szív összhangjában megnyilvánuló embereszmény jelenlétére. Fried hangsúlyozza, hogy Verseghy ismerte Kármán Urániáját, s hogy a *Fanni hagyományai* érzékenysége bűvópatakként él tovább Verseghynél, e hatás pontos mibenlétét azonban nem mutatja be, s az sem derül ki fejtegetéseiből, hogyan viszonyul a Verseghy szépprózai műveiben jelentkező érzékenység más szerzők érzékenységéhez.⁶

³ SZAUDER József, *A magyar szentimentalizmus problémái* = Uő, „Az estve” és „Az álom”, Bp., Szépirodalmi, 1970, 57–91; MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai, 1974, 250–283.

⁴ HEGEDÜS Béla, *Érzékeny érzékenység: Eszme- és fogalomtörténeti vizsgálat*, 1, ItK, 119 (2015), 2, 181–196.

⁵ DEBRECZENI Attila, *Változatok az érzékenységre: Ányos és Dayka*, Vár ucca tizenhét, 1994/2, 198–202.

⁶ Fried érzékenységfogalma sokkal kontúrosabb korábbi, Kazinczyról írt tanulmányában. Itt többek között Gerhard Sauder monográfiáját nevezi meg inspirációként, s ezzel összhangban az érzékenységet mint politikai aspektussal is rendelkező polgári jellegű ideológiát tárgyalja. Az érzékenység a Kazinczy-tanulmány szerint elsősorban az altruista érzelmeket, a jó emberek társaságát és a tiszta szerelmet jelenti. FRIED István, *Az „érzékeny” Kazinczy Ferenc*, ItK, 88(1984), 2, 150–162.

Mint azt Fried, illetve Debreczeni tanulmányai is jelzik, a magyar irodalomtörténeti hagyományban az érzékenység egyaránt jelentheti a szomorúság, a bánat érzésének uralkodó voltát, illetve az altruista érzések eszményítését. A Verseghyvel kapcsolatos állásfoglalások különbsége is alapvetően ezzel a kettősséggel függ össze, hiszen Debreczeni a szomorúságot, Fried pedig az altruizmust állítja középpontba. Az érzékenység e két különböző megnyilvánulási formája természetesen – mint arra nemrégén éppen Debreczeni Attila mutatott rá – szorosan összefüggő jelenségek.⁷ Érdemes ezért az érzékenység tágabb fogalmából kiindulni, melyben mindkét változat helyet kaphat: a továbbiakban érzékenységen az érzelmek olyan koncepcióját értem, amely a gyengéd, altruista érzelmek kultuszán alapul, de amely magában foglalja az altruista eszmény megvalósítására irányuló törekvés, vágy kudarcából fakadó negatív érzelmeket is. Az érzékenység az irodalomban újfajta tematikát hozott, de a szubjektivitás és az érzelmek megjelenítésének újfajta módozatai is sok szállal kapcsolódnak e jelenséghez. Mezei Márta a felvilágosodás kori magyar költészetéről értekezve arra az eredményre jutott, hogy a szentimentális líra – habár egyes darabjaiban korábban nem tapasztalt markáns szubjektivitás jelentkezik, s az egyéni érzelmek ábrázolásában is jelentős újítások figyelhetők meg – összességében nem formálta át lényegileg a költészetet, s nem szólaltatott meg gyökeresen új költői magatartásformát.⁸ Az érzelmek és a szubjektivitás megjelenítése terén legalábbis néhány versben megvalósuló jelentős újításokra tekintettel azonban az irodalomtörténeti hagyomány mégis itt jelöli ki a régi és a modern költészet határát, s ezért az érzékenység kérdése a korszakolás szempontjából is jelentőséggel bírhat. A következőkben elsősorban azáltal szeretnék hozzájárulni az érzékeny irodalom kérdéskörének árnyaltabb megközelítéséhez, hogy az érzelmeknek Verseghy műveiben, elsősorban költeményeiben való megjelenési módját teszem elemzés tárgyává. Ennek során egyrészt tematikus szempontból vizsgálom Verseghy műveit, rámutatva a bennük megjelenő érzelemszemantika sajátosságaira. Másrészt poétikai szempontból, az érzelemreprezentáció módját tekintve igyekszem pontosítani a költő líratörténeti helyének meghatározását.

2.

Az érzékeny tematika, mint arra Fried István is felhívta a figyelmet, igen jól tetten érhető Verseghy szépprózai műveiben. Egészen nyilvánvaló az érzékeny tematika, azaz az erkölcsi érzés, az altruizmus és az erény kultiválása a *Sterne Sentimental journey* című bestsellerének távoli – Richter közvetítette – inspirációjára keletkezett *Kolomposi Szarvas Gergely*-ben. A hős altruista karakterének részletes elemzése helyett szemléltesse ezt itt egy rövid idézet:

⁷ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009.

⁸ MEZEI, i. m., 277–278.

Tudom ugyan, hogy vélekedései a' világ előtt nevetségesek; de ha meggondolom, hogy a' jó szív a' jótéteményeknek gyakorlásában még akkor is érzékenyen gyönyörködik, mikor azokban, a' kikkel jót tesz, megcsalatkozik; lehetetlen, hogy boldogabbnak ne tartsam e' világonn azt, a' ki érzékeny szívének indulattjai szerint a' jóban szinte heveskedik, mint azt, a' ki hideg eszének vezérlését követvén még jótéteménye után is kételkedik, ha nem kellett volna-e azt inkább nem cselekedni.⁹

Hasonlóképp az altruista embereszmény ábrázolása képezi a *Gróf Kaczaifalvi László, avagy a természetes ember* című regényfordítás tematikus középpontját is. A rousseau-i ihletből táplálkozó regény hőse nevelésének köszönhetően megmaradt a természetes jóság állapotában, de éppen ezért nem találja meg a helyét a világban. „Sehol sem találok szívet, mely úgy érezzen, mint emberhez illik. Bárhová megyek, az ember az emberhez mindenütt hideg, mindenütt érzéketlen. Pénzen ugyan vehettem volna szerelmet eleget, de szívemen nem” – panaszkodik Veronkának.¹⁰ A *Báró Külneki Gilméta* hősei pedig – Fried István megfogalmazása szerint – „illúziókba fogóznak, látszatoknak hisznek, míg meg nem tanulják aképpen látni-ismerni a világot, hogy a »józan ész«, az »érzékeny szív« és az »emberség« együtt vezesse cselekvéseiket.”¹¹

E regényekben tehát az érzékenység mint az altruista érzések és cselekedetek, az erény, az ész és a szív összhangjának eszménye jelenik meg. Verseghy költeményei között is találunk olyant, amely ezt a tematikát szólaltatja meg. Így *A' köz nép* című, amely a *Kolomposi Szarvas Gergely* című regény betétverse:

Jaj neked érzékeny Lélek! ki az ostoba népnek
durva kezébe kerülsz.
Nem könyörül rajtad; bajodot buta lelke nem érti;
mély panaszkodra nevet;
's a' merevény sziklát hamarább sírásra fakasztod,
mostoha csillagodot

⁹ [VERSEGHY Ferenc], *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömről kedves Uram Bátyámnak víg élete és nevetséges vélekedései, melyeket részént saját szájából vagy hiteles emberektől hallottam, részént pedig szórúl szóra közlendő írásiból tanultam. Első kötetke*, Pest, Hartleben Konrád Adolf, 1804, 60.

¹⁰ VERSEGHY Ferenc, *Gróf Kaczaifalvi László, vagy a' természetes ember*, Pest, Patzkó Ferenc, 1808, 290. Az eredeti német regényt (August Lafontaine *Der natürliche Mensch* című munkáját) nemrégén Nicolas Pethes méltatta mint emberkísérletet, esettanulmányt. Mint arra Pethes rámutat, a regény eszmeileg kétarcú: a világ erkölceinek rousseau-ista kárhoztatása megalapozottnak tűnik a regényben, ugyanakkor a természetes erkölcs és a világban való boldogulás egymást kizáró útnak bizonyul. A regény formailag jó véget ér, a hős (az eredetiben Lord William Hillnet) megtalálja társát, de a természetes erkölcs és a boldogulás diszkrepanciájában felmerülő nyugtalanító kérdésre végső soron nincs válasza. Nicolas PETHES, *Zöglinge der Natur: Der literarische Menschenversuch des 18. Jahrhunderts*, Göttingen, Wallstein, 2007, 106–109.

¹¹ FRIED, *Verseghy Ferenc...*, i. m., 13.

puszta tetői alatt vádolván néma nyögéssel,
 mint magosan Zokogó
 szós epedéssel szívét egygy emberi könyre,
 melly fagyos öbleiben
 röst csukavért szűrven, nem tud dobogásra fakadni.
 Fényes okokkal eszt
 hasztalan' ébresztet, melly a' bús elmehomálynak
 hőtelen ernye alatt
 szenderedik, 's a' festegető képzésnek enyelgvén
 ostoba bábjaival,
 fel nem akarja szemét a' tiszta igazra emelni. [...] ¹²

Az érzékeny lélek és a durva emberek szembeállítását az érzékeny irodalom jellegzetes toposza, miként az emberek érzéketlensége, könnyekre, együttérzésre való képtelensége miatti panasz is. A vers beszélőjének attitűdjé, az ábrázolt problematika rokonságot mutat például Ányos *Egy boldogtalannak panaszai a halavány holdnál* vagy *Egy álomtalan éjjelenkor* című versével. Itt nincs szó olyan radikális izolációról, mint Ányosnál, a hatás tekintetében pedig inkább dominál a tanító szándék, mint az olvasó együttérzésének felkeltésére irányuló törekvés. Az e versben megjelenő tematika azonban egyáltalán nem jellemző Verseghy költészetére, más ilyen jellegű verset nem is találunk művei között.

Tematikusan nézve az érzékenységgel való kapcsolat leginkább, sőt csaknem kizárólag Verseghy szerelmi tematikájú költeményeiben jelentkezik. Ezek esetében azonban nem csak, sőt nem elsősorban a földi örömek iránti fogékonyságról van szó, az érzékenység elsősorban a szerelem sajátos koncepciójában érhető tetten. Ennek értékeléséhez érdemes itt felidézni Niklas Luhmann-nak a szerelemszemantika történeti változásáról adott áttekintését. Az egyébként sok részletében vitatható, de a jelen kérdéskör szempontjából jó támpontot adó munka szerint a 18. században a paradox kódoláson alapuló „amour passionné” koncepciójával szemben előbb az észszerű szerelem, majd a romantikus szerelem jelent meg. Az észszerű szerelem koncepciójában a szerelem a barátság mintájára tételeződik, a heves szenvedéllyel szemben az erényesség, értelem és érzelem összhangja jellemző. ¹³

Ebből a perspektívából tekintve Verseghy költeményeire azokban egy jól körülhatárolható s eléggé homogén szerelemkoncepciót fedezhetünk fel. A *Laura képéhez* című vers beszélője azt hangsúlyozza, hogy szíve hölgyéhez nemes lángú szeretet, barátság köti; a *Házasságban* arról olvashatunk, hogy a házasságban a barátság boldogíthatja az érzékeny szíveket. Van ugyan olyan

¹² [VERSEGHY Ferenc], *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak [...] víg élete és nevetséges vélekedései [...]*, Második kötetke, Pest, Eggenberger, 1805, 62.

¹³ Niklas LUHMANN, *Szerelem – szenvedély: Az intimitás kódolásáról*, ford. BOGNÁR Virág, Bp., Józsefvárosi Könyvműhely, 1997, 111–128.

vers is, ahol a beszélő éppen a barátság és a szerelem különbözőségét emeli ki (*A barátság / Rozílishoz*): itt e szellemességet az udvarlás célja motiválja.¹⁴ Általában azonban a heves szenvedély elutasítása a jellemző. Az *Egy szerelmetlenre* írt vers az állati kéjt és az éteri szeretet végleteit elutasítva a „mérséklett” szerelmet, érzelem és ész összhangját hirdeti. A *Veréb és a gerlice* gerlice-hölgye határozott szavakkal ítéli el a „csupa vad szerelmet”, mely a „buta kéj” által megtéveszti a józan észet, s nem örömmre ragadja a szívet, hanem rongálja az embert; ezzel szemben a hűség önmagában „érzékeny öröm”.¹⁵ További fontos jegyek fedezhetők fel a *Dórishoz* címzett versben: a szerelem viszonzását a házassági ajánlat elfogadásával azonosító férfi beszélő érzelmei nem külső tulajdonságokon, társadalmi helyzeten vagy anyagi javakon, hanem Dóris erényességén alapulnak:

Nem nézek én a' gazdagságra,
vagy ősi fénnel tellyes ágra,
midőn éretted esdeklek.
Nem hódol szívem friss eszednek,
sem omladékony szépségednek;
erkölcsöd a' mit tiszttelek.

További példák is idézhetők lennének, de ezek alapján is megállapítható, hogy Verseghynél a szerelem a barátságon, hűségen, erkölcsi tisztaságon alapuló kölcsönös vonzalmat jelenti.

Kontrasztként felidézhetjük Amade László verseit. Amade előszeretettel alkalmazza a reneszánsz és a barokk szerelmi költészet toposzait, a férfit a szerelem, illetve a nő rabjaként, a szerelmet szenvedésként jellemezve. Verseiben a leggyakoribb helyzet, hogy a férfi beszélő a nő hűtlenségét megelégtelve vagy a hölgy ridegségét megunva felmondja a szerelmi viszonyt, s más nők felé fordul (például: *Azt gondoltam, nincs már kétség...*).¹⁶ A beszélő önazonossága itt nem a szerelmi érzésen alapul, hanem a szerelem fölötti racionális kontrollon. Amade versei – mint arra Tózsér Árpád is felhívta a figyelmet – tematikus szempontból sem homogének: találunk közöttük olyanokat is, amelyek elítélően szólnak a házasságról és a szerelemről, de olyanokat is, amelyekben kimondottan a házasság, a közös gyermek jelenik meg mint cél, mint pl. a *Bár erted sokan itélnék...* kezdetűben.¹⁷ Érdekes kérdés a Tózsér Árpád által „lírai hitelű szerelmes

¹⁴ A *Mi a' poézis?*-ban *A' barátság* címen jelent meg, később Verseghy megváltoztatta a címet.

¹⁵ E gondolat prózai megfogalmazása a zenéről írt értekezésben olvasható: „A' szerelem az embert egész a' baromig lealázza, de a' szeretet ellenben az indulatos szívnek a' jele, és az efféle szív nélkül akár az emberi, akár a' polgári kötelességek tellyesítésében [...] soha senki alkalmas nem lehet.” VERSEGI Ferentz, *Rövid értekezések a' musikáról: VI. énekekkel*, Bécs, k. n., 1791, XVI.

¹⁶ AMADE László *Versei*, kiad. AJKAY Alinka, SCHILLER Erzsébet, Bp., Balassi, 2004, 111–112.

¹⁷ TÓZSÉR Árpád, *Rokokó csizma az asztalunkon* = UŐ, *Régi költők – mai tanulságok*, Bp., Madách, 1984, 51–143, itt: 109–110.

versek"-nek nevezett darabok és a gáláns kalandokat megverselő, meglehetősen sematikus költemények viszonya. Míg Négyesy László úgy vélte, nem lehet eldönteni, melyik Amade „igazi” arca, nem tudunk biztonsággal különbséget tenni őszinte érzelmek és szerep között, Tózsér szerint előbbiek a költő valódi érzéseinek adnak hangot. Négyesy óvatossága indokoltnak tűnik, de – az életrajzi összefüggések firtatásától elvonatkoztatva – figyelemre méltó, hogy Amade verseiben többféle szerelemkép, s több költői megszólalási forma jelenik meg. Tózsér érdekes, alaposabb megfontolást érdemlő megállapítása, hogy Amade egyes megoldásai sok hasonlóságot mutatnak Csokonai érzékeny verseivel.

A szerelemről való beszéd hangneme Versegghynél gyakran udvarló, enyelgő, ritkák a tragikus feszültségek, inkább a szerelem idillként való ábrázolása jellemző.¹⁸ A szerelmi bánat csak néhány versben jelenik meg: ilyen a *Búcsúzás*, ahol a beszélő szomorúságának oka, hogy a szeretett hölgyet máshoz adták (az érzékeny regényekből ismert helyzet ez), és a *Panasz*, ahol a nő által elhagyott férfi beszélő szólal meg. A társas eszmény, a szerelmi kapcsolat és a valóság feszültségének tapasztalata, az ebből adódó mély bánat, az izoláltság létélményéből fakadó melankólia megszólaltatása azonban hiányzik verseiből, s e téren költészete valóban különbözik Ányosétól, Daykától vagy Csokonaiétól. Ugyanakkor az érzékeny eszmény megnyilvánulásának tekinthető a kölcsönös gyengéd érzelmeken, az erényen alapuló újfajta szerelemeszmény, melyhez hasonló a magyar nyelvű irodalomban először Bessenyei-nél a *Galant levelekben* vagy *A filozófusban*, valamint Gellert magyarra is fordított *A svéd grófnőjében* jelent meg az 1770-es években; a német költészetben pedig Klopstocknál, például a *Rosenband* című versben, amelyet Versegghy *Czidli* címmel magyarra is lefordított.¹⁹

3.

Ezek után érdemes szemügyre vennünk a bevezetőben megfogalmazott kérdést, azaz Versegghy költészete és az érzékenység kapcsolatát, az érzelmek megjelenítésének problémáját nemcsak tematikai szempontból, hanem az érzelmek megjelenítésének módja, funkciója, a poétikai megalkotottság szempontjából is. Vajon milyen különbséget találunk poétikai szempontból Versegghy költeményei és Ányos vagy Dayka érzékenyként számon tartott versei (például *A magányos boldogtalannak panaszai*, a *Titkos bú*), illetve az irodalomtörténetben rokokóként számon tartott szerelmi költészet, Amade

¹⁸ Wéber Antal megfogalmazása szerint a Versegghy által művelt daltípus „mindent pasztell-színűre szelidít,” s benne „még a szerelmi csalódásnak is van valami diszkrét, andalító bája”. WÉBER Antal, *Versegghy és kora dalköltészete = In memoriam Verserghy Ferenc 5, i. m.*, 49–53, itt: 52.

¹⁹ Ulrike LANDFESTER, *Das Zittern der Rose: Versuch über Metapher, Geschlecht und Begehren in der deutschen Liebeslyrik = Bündnis und Begehren: Ein Symposium über die Liebe*, hg. Andreas KRASS, Alexandra TISCHE, Berlin, Erich Schmidt, 2002, 35–62, itt: 43.

László szerelmi tematikájú versei között? Ez a kérdés megközelíthető egyrészt a versbeli szubjektum és az érzelmek viszonya felől, másrészt a befogadás során fellépő érzelmi hatás felől is.

A kritika- és poétikatörténeti elemzések szerint a 18. század végén a magyar irodalmi gondolkodásban az érzelmi hatás iránt mutakozó fokozott figyelem jellemző: többen is megfogalmaznak a racionalista poétikától eltérő, a hasznosság mellett a gyönyörködtetést és az érzelmi hatást előtérbe helyező álláspontokat.²⁰ Ugyanakkor általános tendenciának tűnik, hogy mind nagyobb teret nyer az egyéni érzelmek kifejezése.²¹ E tekintetben kiindulásként érdemes felidézni Hovánszki Máriának a Csokonai és az érzékeny dalköltészet kapcsolatáról írt monográfiájában olvasható megállapítását:

A zenei *empfindsamer Stil* a barokk pátosszal és affektustannal szemben a személyes érzelmek közvetlen kimondását hangsúlyozta, és a zene legfőbb célját a gondolat, az érzelmek és a szenvedélyek ábrázolása mellett a szív megérintésében és az indulatok mozgásba hozásában határozta meg.²²

Az érzelmekre való hatás a barokk retorikai és poétikai gondolkodásnak is központi eleme volt, s így az érzékenység – legyen szó zenéről vagy irodalomról – értelmezésekor mindenképpen szükséges pontosabban is meghatározni, milyen módon történik az indulatok mozgásba hozása. Az érzelmek művészeti megjelenítésében bekövetkezett változást általánosságban úgy szokás jellemezni, hogy a retorikai érzelemkeltés koncepcióját a 18. század második felében mindinkább háttérbe szorították az érzelmek kifejezésére alapozó elméletek.²³ E tételt azonban éppen a lírára tekintettel mindenképpen árnyalni szükséges. Hiszen a szerelmi költészetben legalábbis a reneszánsz óta léteznek olyan költői hagyományok, amelyek nem értelmezhetők a retorikai elméletek kontextusában. Nemrégén Ullrich Langer Petrarca költészetét elemezve mutatott rá erre, kiemelve, hogy *Daloskönyve* szerelmes verseivel Petrarca – eltérően a szónoktól – nem egy meghatározott hatást kíván elérni a befogadóban, s hogy e szerelmes versek alanya nem is tesz eleget a szónokkal szemben támasztott követelményeknek, hiszen nem értelme vezeti, hanem a szenvedély fogja: e költemények tárgya az itt és most, az egyedi lelki állapot.²⁴ Másrészt az is megállapítható, hogy a líra élményköltészetként számon tartott szegmensébe

²⁰ SZAJBÉLY Mihály, „*Idzanak a' magyar tollak*”: Irodalomelmélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig, Bp., Akadémiai, 2001, 60; DEBRECZENI, Tudós hazafiak..., i. m., 136.

²¹ Vö. MEZEL, i. m., 250–283.

²² HOVÁNSZKI Mária, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Csokonai Könyvtár, 53), 22.

²³ Rüdiger CAMPE, *Affekt und Ausdruck: Umwandlung der literarischen Rede im 17. Jahrhundert*, Tübingen, Niemeyer, 1992.

²⁴ Ullrich LANGER, *Lyric in the Renaissance: From Petrarch to Montaigne*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, 1–48.

tartozó szövegek, vagy legalábbis ezek egy része is a retorikai stratégiák tudatos alkalmazásáról tanúskodik.²⁵ Éppen ezért talán helyesebb, ha az érzelmek retorikai, illetve a szubjektum önkifejezésének tételezésén alapuló koncepcióját inkább olvasási stratégiának tekintjük, mint egyetemesen érvényes korjellemzőnek.

Verseghy a *Mi a' poézis?*-ben a költészet meghatározásakor maga is szembeállítja a költészetet az ékesszólással, azt hangsúlyozva, hogy míg a szónok teljesen ura magának, a költő elragadtatásban beszél.²⁶ Elragadtatás-fogalma Sulzer közvetítésével a platóni inspirált költészet hagyományába illeszkedik, s az értekezés gondolatmenetében a költészet sajátos lehetőségeit, sajátos igazságát hivatott megalapozni. Verseghy az elragadtatás téziséből kiindulva fejti ki, hogy a költészet természetéből kifolyólag az érzelmekre hat, s az érzelmi hatás segítségével képes az igazra és a jóra nevelni.²⁷ A poézis végső célja az értekezés szerint ugyanis erkölcsi jellegű s nem más, mint hogy „az észt érzékeny módokkal megvilágosítsa, a' szívet pedig megnemesítse”.²⁸ Az elragadtatás (enthusiasmus) elmélete igen hangsúlyos Verseghy 1817-ben megjelent *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* című műve III. részében is. Itt (§. 43.) Verseghy – Sulzert követve – az elragadtatást a génusz tűzével állítja szembe, előbbi jellemzőjeként az érzelmi hatás elsődlegességét, utóbbi jellemzőjeként az értelmi hatást nevezve meg. Az „enthusiasmus”-t tárgyaló fejezetben az érzelmek megjelenítésének kérdése a költői alkotás, a költő érzelmi állapota, a költészetben kifejeződő érzelmek felől kerül tárgyalásra. Más helyütt (§. 24–33.) Verseghy – Szerdahely esztétikájára alapozva – részletesen tárgyalja, milyen érzelmeket kell felkeltenie a szónoknak, illetve a költőnek, tehát az érzelmek megjelenítését a hatás felől veszi szemügyre.²⁹ Elméleti munkáiban Verseghy több ponton is reflektál a költészet érzelmi hatására. Jelen dolgozat fő kérdése szempontjából azonban e reflexiók szisztematikus elemzése helyett fontosabbnak tűnik Sulzernek egy a lírai költeményről, a líra sajátosságáról adott meghatározása:

²⁵ Olaf KRAMER, *Goethe und die Rhetorik*, Berlin, de Gruyter, 2011.

²⁶ VERSEGHY Ferenc, *Mi a' poézis? és ki az igaz poéta?*, Buda, Landerer, 1793, 6.

²⁷ A forrásokhoz való viszonyról és az elragadtatás-fogalom történeti jelentőségéről lásd: SZAJBÉLY Mihály, *Verseghy és Engel: Adalékok a „Mi a' Poézis? És ki az igaz Poéta” c. mű forrásaihoz és korszerűségének megítéléséhez* = *In memoriam Verseghy Ferenc 2: Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, 30–42. Verseghyt megelőzően az ihletettség és a szenvedélyek jelentőségét hangsúlyozta esztétikájában Szerdahely is, vö. SZERDAHELY György Alajos, *Aesthetica* (1778), ford. BALOGH Piroska, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 244.

²⁸ Uo.

²⁹ Az érzelmi hatás a zenéről írt értekezésnek is az egyik alapgondolata: a muzsika „egész kötelessége abból áll, hogy az emberben az érzékeny indulatot erőre hozza, és hosszabb ideig fenn tartsa.” VERSEGI, *Rövid értekezések...*, i. m., IV.

A lírai költemény tartalma tehát mindig egy érzés kifejezése vagy egy derűs, gyengéd, áhítatos vagy bosszús hangulat gyakorlása a neki megfelelő tárgyon. Ez az érzés vagy hangulat azonban nem mellékesen, hidegen fejeződik ki, mint más különböző alkalmakkor; hanem önmagának tetszik, és teljes kifejezésében leli meg célját. Hiszen éppen azért tör ki dalban, hogy annál elevenebben és teljesebben élvezhesse magát. A boldog azért dalol, hogy élvezetét e gyönyör által erősítse, a szomorú pedig azért panaszkodik énekben, mert tetszését leli ebben a szomorúságban. [...] A lírai költemény, még akkor is, ha máshoz intézi szavait, sokban rokon az érzéssel teli magánbeszéd természetével.³⁰

Vajon ez a lírafogalom alkalmas-e versek egy csoportjának jellemzésére? Wilhelm Große a 18. századi német költészet történetét tárgyalva e kritérium alapján különbözteti meg poétikailag a rokokó költészetét, mely szerinte lényegét tekintve dialogikus jellegű, s a lényegében monologikus érzékeny költészetet, melynek képviselőiként Zachariä, Giseke, Cronegk és Ebert mint előfutárok mellett mindenekelőtt Klopstockot nevezi meg (hangsúlyozva, hogy Sulzer meghatározása nem a szubjektum önkifejezését, hanem az érzelem reflektálttá válását jelenti.)³¹ A „Selbstgespräch” ebben a megközelítésben természetesen nem az önmegszólító verset jelenti, hanem a líra monologikus jellegét.

E kategória ugyan meglehetősen képlékenynek tűnik, de annyi azért megállapítható, hogy Verseghy költészete – szorítkozzunk egyelőre a *Mi a' poézis?* című értekezéssel együtt közölt versekre, versfordításokra – nem jellemezhetők a „Selbstgespräch” fogalmával.³² A jelentős részben Ramler *Lieder*

³⁰ „Also ist der Inhalt des lyrischen Gedichts immer die Äußerung einer Empfindung oder die Übung einer fröhlichen oder zärtlichen oder andächtigen oder verdrießlichen Laune, an einem ihr angemessenen Gegenstand. Aber diese Empfindung oder Laune äußert sich da nicht beiläufig, nicht kalt, wie bei verschiedenen anderen Gelegenheiten; sondern gefällt sich selbst und setzt in ihrer vollen Äußerung ihren Zweck. Denn eben deswegen bricht sie in Gesang aus, damit sie sich selbst desto lebhafter und voller genießen möge. So singet der Fröhliche, um sein Vergnügen durch diesen Genuß zu verstärken und der Traurige klagt im Gesang, weil er an dieser Traurigkeit Gefallen hat. [...] Das lyrische Gedicht hat, selbst da, wo es die Rede an einen anderen wendet, gar viel von der Natur des empfindungsvollen Selbstgespräches.” Johann Georg SULZER, *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, III., Leipzig, Weidmann, 1787 (neue vermehrte Auflage), 247–248. Sulzer egyetértőleg idézi Gravina meghatározását is, mely szerint a lírai költemények jellemzője, hogy belőlük mint tükörből az emberi lélek különböző kedélyállapotai és rejtett zugai ismerhetők meg.

³¹ Wilhelm GROßE, *Aufklärung und Empfindsamkeit* = Walter HINDERER, *Geschichte der deutschen Lyrik vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2002 (2. erweiterte Auflage), 168–169. A líra átalakulásának tágabb elméleti kontextusa a szenzualista esztétika kialakulása; az összefüggésekről lásd: Kevin HILLARD, *Die Baumgartensche Schule und die Strukturwandel der Lyrik in der Gefühlskultur der Aufklärung* = *Gefühlskultur in der bürgerlichen Aufklärung*, hg. Achim AURNHAMMER, Dieter MARTIN, Robert SEIDEL, Tübingen, Niemeyer, 11–22.

³² A kötet előszavában Verseghy felhívja az olvasó figyelmét, hogy az általa költői enyelgéseknek nevezett versekre „a helyyel-közzel olvasott idegen nyelvű költemények vagy

der Deutschen c. gyűjteménye nyomán készült versek Verseghy meghatározása szerint enyelgések, azaz pásztori költemények, melyek gyakran egy szellemes ötletre épülnek, s jellemző módon vagy valamilyen kis történetet mondanak el, vagy a megszólítás alakzata érvényesül bennük.³³ Lehetséges érzelmi hatásukat pedig többnyire a szellemesség és az ábrázolt idill keltette derű határozza meg, s nem a beszélővel való együttérzés lehetősége (mint például az *Egy magányos boldogtalannak panaszai* című Ányos-vers vagy Dayka *Titkos bújja* esetében).

A beszélő önmagára, saját érzelmeire vonatkozó reflexiója így csak csekély teret kaphat, a versek beszélője kevéssé egyedi, általános szubjektum.³⁴ Mezei Márta a felvilágosodás kori líráról írt monográfiájának a dalköltészetéről szóló fejezetében kiemeli: „Legritkábban a személyes érzelmek spontán megnyilatkozásában, az egyéni lírai mondanivaló kidalolásában közelítik meg a dalforma sajátosságait.”³⁵ S a szentimentális költészet esetében is jellemzőnek tartja, hogy a versekben csak ritkán (például Ányos *Egy terhes álomtalan éjjelenkor* című verse vagy Dayka *Titkos bújja* esetében) jelenik meg vallomásos, életrajzi hitelű személyesség, inkább az általános alany jellemző.³⁶ Az elméleti reflexió újabb fejleményire tekintettel persze az életrajzi hitel tételezése roppant problémás, talán inkább úgy fogalmazhatunk, hogy egyes versek inkább lehetővé teszik egy konkrét vonásokkal rendelkező alany megképzését a befogadás során, mint mások. S az említett versek sajátosságának inkább az individuum izolált voltának s az ezzel összefüggő intenzív érzelmi állapotnak a megjelenítése lenne tekinthető, mintsem a versek életrajzi hitele.

Ha nem csak a *Mi a' poézis?*-ban szereplő verseket vesszük figyelembe, némiképp összetettebb képet kapunk: a *Magyar Aglájában* és más helyütt

gondolatok adtak ugyan alkalmatosságot,” de azokat nem akarta szorosan fordítani. (VERSEGHY, *Mi a' poézis?*, i. m., XV.) A legtöbb vers esetében Ramler gyűjteményét tünteti fel előképként. A szerzők között Császár kiadása Uz-t, Kleistet és Lessinget azonosítja: VERSEGHY Ferencz *Kisebb költeményei*, kiad. CSÁSZÁR Elemér, MADARÁSZ Flóris, Bp., Franklin, 1910. A mintákhoz, forrásokhoz való viszony pontosabb megvilágítása az új Verseghy-kiadástól várható. Abból a szempontból azonban, hogy milyen tematika és poétika jelenik meg Verseghy költészetében, nem releváns az eredetiség kérdése. Ezt erősíti Notheisz János megállapítása is, aki szerint „Verseghy egyetlen dala sem tekinthető önállóan, mindegyik átdolgozás [...], mégis jogosult talán az eredetivel történő összehasonlítás nélkül is Verseghy-műnek tekinteni őket, hiszen meglehetősen szabad átvettetések.” NOTHEISZ János, *A Verseghy-líra néhány problémája = In memoriam Verseghy Ferenc 5. ..., i. m., 20–30; itt: 24.*

³³ Ramler a gyűjteményében közölt dalokat „scherzhafte Lieder”-ként említi. Karl Wilhelm RAMLER, *Lieder der Deutschen*, Berlin, Winter, 1766, 2v.

³⁴ Ez egyébként Goethe korai, az élményköltészet fő példájának tekintett versei esetében is igaz. Mint H. Thomé rámutat, Goethe *Maifestjében* pl. az én olyan általános, hogy bárkit képviselhet, s a vers így általános azonosulási mintát nyújt az olvasónak. HORST THOMÉ, *Platens „Venedig-Sonette” im Hinblick auf die „Römischen Elegien” Goethes = Zwischen Goethezeit und Realismus: Wandel und Spezifik in der Phase des Biedermeier*, hg. Michael TITZMANN, Tübingen, Niemeyer, 2002, 11–38; itt: 18.

³⁵ MEZEL, i. m., 179.

³⁶ Uo., 256, 258, 269.

megjelent versek között ugyanis több olyat is találhatunk, amelyek a csalódás, a bánat, az elkeseredettség érzését szólaltatják meg. Ezek egy részére az jellemző, hogy bennük egy tragikus helyzet, intenzív szenvedés körvonalazódik, de végül valamilyen szellemes fordulat feloldja a feszültséget, s gyakran ellentétébe, a boldogság megjelenítésébe fordítja át. A *haldokló Leány*ban például a nő szenvedése igen mélynek, reménytelennek mutatkozik, végül azonban az derül ki, hogy panaszának oka csupán az, hogy a vágyott esküvőig még két hetet kell várnia. Hasonlóképpen nélkülözi a tragikumot A *haldokló legény*, amelyben végül komikus körülmények között derül fény arra, hogy a hölgy viszonzza a férfi szerelmét, de Az *elhagyott Leány* is, melynek csattanója, hogy a csalódott lány más férjet keres magának. Vannak olyan versek is, melyekben hiányzik a szenvedés ilyenfajta feloldása. Ányos, Dayka vagy Csokonai „szentimentális”-ként számon tartott verseivel (*Egy terhes álmotlan éjjelemkor*, *Titkos bú*, *A tihanyi ekhóhoz*) leginkább a – Kazinczy által Verseghy egyik legjobb ódájának tartott – *Horátiushoz* című vers mutat hasonlóságot.³⁷ Ennek imitációs mintája Horatius egy költeménye, melyet Verseghy az időbeli elválasztottságot reflektálva sajátított át, oly módon, hogy verse beszélője a Horatiusnál megénekelt eszményi állapottal saját, az emberek ridegsége által jellemzett jelenét állítja szembe. A beszélő szenvedésének közvetlen oka ugyan Laura elvesztése, de az emberek ridegségének ostromozása által az érzékeny egyén és a világ szembenállása általános szinten is artikulálódik, a világ állapota fölött érzett harag fogalmazódik meg.³⁸ Más, tragikus hangnemű versekben – például *Egy kemény szívű széphez*, *Thirsis sírja felett* – a panasz, a szenvedés oka egészen konkrét, a szeretett személy elvesztése vagy elérhetetlensége.

Az eddigi megfigyeléseket összegezve az állapítható meg, hogy a kölcsönös gyengéd érzelmeken és az erényen alapuló érzékeny szerelem-koncepció jelenléte, s ennek túlnyomórészt idilli, szellemes, derűt keltő ábrázolása az érzékenység egy változatának tekinthető, mely Debreczeni Attila fogalmi distinkcióját alkalmazva reflektálatlan érzékenységnak is nevezhető.³⁹ Ugyanakkor Verseghy költői életművében találunk olyan verset is, amely a hagyományosan szentimentálisnak nevezett tematikával mutat rokonságot, azaz az elkeseredettség, a teljes izoláció, a világ iránt érzett harag jelentkezik benne.⁴⁰

³⁷ Kazinczy értékelése a *Magyar Aglájáról* írt német nyelvű recenziójában olvasható. Vö. VERSEGHY, *Kisebb költeményei* ..., i. m., 326.

³⁸ Némiképp hasonlóan Csokonai A *tihanyi ekhóhoz* írt verséhez, ahol – mint arra Bíró Ferenc rámutatott – Lilla elvesztése csak egy, de nem kizárólagos oka a beszélő panaszának. BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1996, 405.

³⁹ DEBRECZENI, *Tudós hazafiak* ..., i. m., 170.

⁴⁰ A *Rövid értekezések a' musikáról* című műben Verseghy azt állítja, hogy Ányosnak a Magyar Museumban megjelent *Szomorú csillagzatját* (azaz az *Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál* című verset) többször olvasta, és mindig megkönnyezte. VERSEGI, *Rövid értekezések* ..., i. m., XII.

PEJGAZOS LOVÁSA
RIKÓTI MÁTYÁS, A VERSELŐ MEKK MESTER

Verseghy Ferenc 1804-ben, névtelenül kiadott szatirikus eposza, a *Rikóti Mátyás*¹ számos irányból vizsgálható. Burjánzó szövegvilágában egyaránt megférnek eszmetörténeti pengeváltások, az egyházi és világi kultúrpolitika visszasságaira adott humoros válaszok, ám szempontunkból most maga a főhős, Rikóti Mátyás az érdekes. Úgy tűnik, Verseghy egészen árnyalt figurát hozott létre: a hagyományos magyar mesterkedő poézis allegóriáját, egyben a vidéki kultúrafogyasztás és -termelés torzképét. A túlzások, amelyekkel hőse sorsát, ízlését és munkamódszerét festi, bepillantást engednek a közköltészetből táplálkozó versfaragók művészi eszközeibe és identitásába. A becsvágyó kántor ugyanis a legkevésbé sem ösztönös és magányos művész: nagyon tudatos hagyománykövetés és -formálás jellemzi, és szüntelen kölcsönhatásban áll a környezetében élők igényeivel. Verseghy az elrettentő szándékon túl olyan gazdag dokumentumtárat állított össze ebből az irodalmi-zenei-képző-művészeti közegből, hogy ezt tekinthetjük a mű leginkább értékálló témakörének. Tanulmányom ebből a furcsa enciklopédiából emel ki néhány fontos részletet.

A szatirikus mű értelmezési kereteit a szakirodalom már több irányból igyekezett megrajzolni. Jómagam ezen mostani kis elemzésemmel csupán

---

* Az előadás 2017 áprilisában az OTKA-NKFI 104758. sz. pályázat támogatásával készült, az írott változat pedig az MTA BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Kutatócsoport keretében. A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa. Külön köszönetet mondok Doncsicz Etelka és Fehér Mariann segítségéért.

¹ *Rikóti Mátyás, egy nyájas költemény, mellyel e' híres magyar vers-szerzőnek pompás koszorúzása négy sorú ritmusokban előadatik*, Pest, N. Kiss István 1804. A továbbiakban, az idézetek után az eposz énekeire („Dal”) és strófaszámaira hivatkozunk.

² Fried István elemzésében hangsúlyozta, hogy „az elbeszélő költemény [...] korának egyik igen izgalmas és tanulságos olvasmánya”, s eszmeileg, mondanivalóját tekintve – a szerkezeti, formai hibák, hiányosságok ellenére – feltétlenül előremutatónak ítélte. Vö. FRIED István, *Verseghy Ferenc Rikóti Mátyása*, It, 55(1973), 3, 560–572. – Julow Viktor meggyőzően érvelt a *Rikóti Mátyás* és Alexander Pope *Dunciade*-jának közeli rokonsága mellett, rámutatva,

színezní tudok, noha a magyar közköltészet kutatójaként sok olyasmibe botlok Verseghy szövegét böngészve, ami nagyon ismerős: akár szó szerinti idézetek szintjén. Ezekre egy gondolatmenet erejéig már kitértem,³ ezért most más nézőpontból vizsgálódnék. Egyetlen kérdésre összpontosítok: „verselő Mekk mester” volt-e a derék Rikóti Mátyás, avagy több, netán kevesebb annál? Szerencsére Verseghy ezt a kérdést nem akarta elnagyolni, sem örökre lezárni. A Rikóti-eposz a korabeli magyar irodalmi közélet és a poétikai gyakorlat revüjeként olvasható, így mentalitástörténetileg mást, többet jelent, mint például Csokonai *Dorottyája* (1798–1799), mivel kivételes értékű tudósítást és páratlan adatokat küld a közkultúrából, erről a nehezen feltárható rendszerről.

Az invokációban Verseghy „nyájas költeménynek” nevezi a művet. A nyájasságnak azonban többféle rétegét képviseli, mind szókincsét, mind poétikai megoldásait tekintve. Verseghy szerepjátszásra kényszerül, s ezt önként vállalja. Az egész milió olyan, hogy talán nem is illene bele, ha a saját nyelvén írta róla, és a saját (néha változó) poétikai elveit tükrözné. A színjátékszerűség viszont olvashatóvá és izgalmassá teszi ezt az egyébként kissé terjengős művet. Verseghy tökéletes imitátorává válik a korabeli magyar 4×12-es költői gyakorlatnak, ügyesen változtatva a bokorrímes, Gyöngyösi István és Gvadányi József munkáiból táplálkozó elbeszélést a hosszadalmas, leíró részekkel, aztán oldalakon át gördülő, hol didaktikus, hol nagyon invenciózus, kissé elméletieskedő részekkel. Erre csak az képes, aki a versfaragó készségnek is tökéletesen a birtokában van – ami nem meglepő –, ugyanakkor mást is tud róla gondolni. Ez a szerep némileg Csokonaihoz teszi hasonlónvá Verseghy attitűdjét, akinek irodalmi programjával egyébként is sok rokonságot fedezhetünk fel.⁴ Csokonai versfaragással foglalkozó színpadi hősei (Kuruzs és Csikorgó)⁵ azonban természetes közegükben vannak, saját hivatásukat iparszerűen művelik, de nem tekintenek messzebb, s más költői létformák iránt egyáltalán nem érdeklődnek. Rikóti Mátyás azonban túltesz rajtuk, becsvágya a valódi költészet csúcsait ostromolná – talán ettől érezzük az otromba

---

hogy a 18. századi irodalmat viszonylag jól ismerő magyar költő egyik fő mintájául talán éppen az angol szatirikus eposz szolgált. Vö. JULOW Viktor, *Verseghy „Rikóti Mátyás”-a és Pope „Dunciade”-je* = *Studia Litteraria: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei*, red. V. JULOW, K. KOVÁCS, A. TAMÁS, Debrecen, KLTE, 1981, tom. XIX, 35–48. – Vargha Balázs véleménye szerint a komikus eposz szerzőjére hatással lehetett Nicolas Boileau *Le Lutrin* (*A pulpitus*) c. munkája is. Vö. VARGHA Balázs, *Rikóti Mátyás* = *In memoriam Verseghy Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülészak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988, 115–127.

³ CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 197–212.

⁴ A téma korszakmonográfiája: HOVÁNSZKI Mária, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Csokonai Könyvtár, 53).

⁵ CSÖRSZ, i. m., 303–323.

megnyilvánulásait mégis szánandónak. Csokonait parafrázálva: „az is bolond, aki költőnek *képzeli* magát Magyarországon”. Ilyen értelemben ironikus mű ez a javából! Nem minden rétegét tudjuk felfejteni, hiszen már nem teljesen értjük, csupán a korabeli értelmezések adhatnának nyomokat és nyomjelzőket.

A címlapképen és a címlapelőzőken egyrészt Rikóti költővé koszorúzása látható, másrészt egy olyan jelenet, amely egy zsánerponyva címlapja lehetne – a kiadó nyilván tudatosan imitálta valamelyiket. Rikóti Mátyás itt a családja körében látható, az asztal mellett (mintegy hazaérkezve) szónokol a feleségének, két lányának és áhítattal figyelő kutyájuknak. Az idilli címlapkép ellenére hamarosan meggyőződhetünk róla, hogy hősünk ellentmondásosan él együtt a családjával. Olyasvalakiről lesz szó, aki minden közösségi kódoltsága ellenére mégis egy kicsit magányos a saját közegében. Ez pedig együtt jár a szerepével.

Serkenny fel vén Brúgóm! s mond el a világnak,
mint jutott Rikóti a borostyány ágnak
zöld koszorújához, melly a bárdusságnak
kokárdgya népénél a Músa országnak. (I/1)

Az eposz nyitánya már önmagában parodisztikus, hiszen a költő nem a múzst, a lantot és a költészet emelkedettebb kellékeit szólítja meg, hanem a nagybögőt (a *brúgó* ennek a nép-tájnylevi neve, de így hívták a protestáns kollégiumok hitvány diákcipóját is). Értsd: ez az eposz csupán moraj lesz, egy tizenkét dalra rúgó morgás, valaminek hangsúlyosan az *alulnézete*. A teljes mű erre némileg rácáfol, hiszen néha eltávolodik e hangnemtől, s a Verseggy-féle poétikának természetesen más területeit is felfedezhetjük benne. Mindenesetre a nagybögő marad a vezérhangsín, s a szerző még többször is megszólítja: ne hogy eltávolodjon, ne hogy hangnemet váltson, hanem őrizze meg „szent konkrétságát”, fikciómentességét, tényszerűségét és egyúttal már említett alantasságát.

Íme néhány részlet Rikóti személyleírásából, a mű legelejéről:

Régi Kántor lévén mező városunkban,
sok érdemet tett ő roppant templomunkban.
Meg is ösmertük ezt gyakorta magunkban,
de megjutalmazni nem volt hatalmunkban; [...]

Tudatlan volt neki majd egész helységünk,
paraszt alacsonyság természetességünk;
s ha tán megkínálta pénzzel szívességünk,
gúnynak tünt előtte jámbor emberségünk. (I/8, 10)

A rímhelyzetbe került birtokos személyjelek elárulják, hogy a szerző is tagja a közösségnek, tehát helyi lakosnak kell lennie. Innentől a szemtanú hitelességét is számon kérhetjük rajta, az értékrend pedig mintha emiatt volna kissé féloldalas,

hiszen egyszerre érvényesít belső és külső szempontokat. A lényeg azonban Rikóti mielőbbi bemutatása, aki valóban sokoldalú: mestersége szerint katolikus templomi kántor, s ennek megfelelően számos más funkciót ellát, „képeket farag”, fest stb. Ma azt mondanák, hogy a parasztkorok stílusú, népi képző- és iparművészet körében is otthonosan mozog. Mindenekelőtt azonban orgonajátékos, s a kántorságához kapcsolódóan szeret önállóan megnyilvánulni és zenedarabokat „szerezni”. Ám ezek nem megírt művek, csak rögtönzések, így az ilyesmit a *scientia* helyett legfeljebb az *usus* körében tartották díszesnek (más kérdés, hogy bár az archaikus zenei nyelvek, köztük a népzenei hagyomány is ehhez állnak közelebb, Verseghy kortárs szemüvegén át ez csupán amatőr időtöltés). Az orgona Rikóti habitusának tükrö, mint ahogy maga a név is. A szakirodalomban olvasható feltevést, mely szerint hősünk Riethaller Mátyás nagyváradi kanonok parodisztikus megfelelője lenne, szinte biztosan kizárhatjuk, e névnek legfeljebb a hangzása lehetett hatással Verseghyre. Volt ugyanis egy valós személy, Rikóti Károly, akit a költő legalább névről, a pálos schematismusokból már pályája elejétől ismerhetett.⁶ Valójában azonban nincs jelentősége annak, hogy egy valós személyről mintázta-e Rikótit, vagy nem, fontosabb, hogy a családnevet tökéletes beszélő névként alkalmazza. Mátyás valóban „rikolti” figura, aki nevében hordozza a megszólalás hangerejét. Kántorsága eleve feljogosítja a hangos megnyilvánulásra, s az orgona-allegória még vadabbá, Verseghy kifejezésével „zab-poétá”-vá teszi. És valóban „tudatlan volt néki majd’ egész helységük” – tehát úgy érzi, nincs szellemi partnere a hasonszőrűek közt. A szent autonóm művész álarcában lép elénk, de egy olyan közegben, ahol nem feltűnő, hogy nem teljesen az. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Verseghy sakktábláján ezek a figurák nagyon érdekesen mozognak. A pingáláson és az egyéb szolgáltatásokon túl Rikóti mégiscsak a költészetet tekinti élete csúcának, és az okoz neki örömet, ha egy zenedarabra jól rögtönöz dalszöveget. Ugyanígy költ elmondásra szánt verseket is, amire bőven akad példa az eposzban. Érdemes idéznünk az alkotás folyamatának humoros leírását:

A mi tető gyanánt járúl érdeméhez,
az hogy maga csinál verset énekéhez.
Nincs hasonló köztünk sebes elméjéhez,
akármikor fogjon mester szüléséhez.

Csak egy pohár bort önt szomjazó torkába,
füstölgő pipát dug bajúszos szájába,
sapkáját felteszi, belül tripossába,
író tollat ragad izzadó markába,

⁶ Doncsecz Etelka hívta fel a figyelmemet az eddig ismeretlen adatra, amely „F. Carolus Rikóti” nevét őrzi Thall szerzetesei között: Paulinorum provinciae Hungaricae Schematismus A. 1782, OSZK Kt. Fol. Lat. 2939, 1r.

s fejében a versek azonnal csúdulnak,
mint mikor a hangyák dög falatra gyűlnek,
s allighogy szájában eggy kicsinyt meghűlnek,
négy kis fertály alatt százonkint kidűlnek. (I/28–30)

Rikóti tehát szerzői pozícióban is mozog – természetesen, ha eleget iszik hozzá és eléri a szent tüzet, merthogy a poétát valami mindenképp fűti. Ennek megvannak az antik és egyéb előképei. Honi körülmények között, egy falusi kántor esetében azt jelenti, hogy csak némi alkohol és elég önbizalom kell hozzá, s a versek „azonnal csúdulnak”, vagyis valósággal ömlenek a tollára. Négy kis fertály, vagyis egy órácska alatt „százonkint kidűlnek” – ez egyáltalán nem lehetetlen; aki írt már huzamosan felező 12-esben, próbálja ki! Könnyen kivitelezhető, csak nem szabad megállni közben...

Miért érdekes ez? Épp azért, mert ennek a beszédmódnak kötött műfaji és tematikus háttere van. Tehát nem teljesen rögtönzés, s nemcsak a szótagszám és a rímek egyhangúsága jellemzi, hanem a műfaji keret is. „Nem sokat válogat a szóban” – vagyis: ami jön, azt írja. Ez annak az eklekticizmusnak a tükre, amire elég sokat panaszkodnak a korabeli csiszoltabb esztéták, és amit fel szoktak róni Csokonainak is: a *nyelvi és stílári heterogenitás*. De ez természetesen nemcsak az ő számlájára írandó, hanem leginkább az iskolás formakultúrának a lenyomata. A derék Rikóti ilyen értelemben semmi rosszat nem csinál, sőt

Öugyan nem sokat válogat a szókbán,
még is híres mester a descriptiókbán;
virtuosus pedig a búcsúztatókban,
s a névnapokra írtt aprecítiókban. (I/31)

A leírások és a búcsúztatók (ebben az esetben temetési versekre gondolhatunk) mellett helyet kapnak a névnapi rigmusok is, sőt a kötet ezek idézetgyűjteményeként is szolgál. Verseghy tehát egyfajta kiforgatott poétikai zsebkönyvet dob elének némi fintorgással, noha látszik, hogy ezeket ő is tökéletesen tudja imitálni. Akárhon üjtük fel az eposzt, bármelyikre találunk példát. Nevezetes az a jelenet – zenetörténészek szokták emlegetni –, amikor egy temetésen, ahogy Rikóti Mátyás elkezd üvöltve énekelni, ráfelel a komondor, mire ő rögtönözve válaszol a kutyának:

Egykor hogy eggy testnél torkát megnyitotta,
fogát a komondor rá vicsorította;
s hogy ez végre magát el is ordította,
Mátyás illy in promptu dallal szóllította:

„Sírhat sz te is Kormos! e’ meghervadt ágonn,
kinek párja nem volt hetedhét országonn.
Kontrálly, még zokogok illy nemes virágonn.
Anyád helyett ő volt anyád e’ világonn.” (I/32–33)

Bizony Rikóti „lement kutyába”, ezt a hangnemet a korabeli közönség is ekként értelmezhetette. A buzgó kántor akár a közösségi-lélektani helyzet emelkedettségét is fel tudja áldozni azért, hogy költői rögtönzéssel rukkoljon elő. Finoman szólva: nem egy remekművet, de egy emlékezetes versszakot vonyít a kutyanak... A régi közmondással szólva: „Ha farkassal laksz, vele együtt ordíts!”⁷ – ez ott csenghetett Verseghy fülében is. A jelenet egyik értelme épp ide mutat: Rikóti az elvadult közönség szabályait követi. A költőt körülvevő környezethez való alkalmazkodás parodisztikus ábrázolása kulcsot ad nemcsak e jelenet, de az egész könyv értelmezéséhez is.

A *Függelékben* Verseghy még a komondor-dal kottáját is közli, *Rikóti' áriája* címmel. Nemcsak ezt adta ki hangjegyekkel – ez inkább csak kuriózum- vagy elrettentésképp szerepel –, hanem a Mozart *Varázsfuvolájából* lefordított kis áriákat is, amelyek felszabadult és igényes dallamvilágukkal, emelkedett vagy játékos szövegükkel esztétikai ellenpontot alkotnak. A „*Sírhatsz te is, kormos...*” dallamának változatait jórészt keserves műfajú dalok, például rabénekek őrzik a 18. századi forrásokban és a néphagyományban. Verseghy ezek mindegyikét az alacsony, közköltészeties megszólalás kategóriájába sorolja. Ehhez a dallamhoz látszik kapcsolódni egy híres rabének-szövegcsalád („*Amott kerekedik egy fekete felhő...*”⁸) is, tehát hangsúlyozottan orális, a hagyományba lassan behelyeződő régi (sőt avított) dallamról van szó. Verseghy tudatosan énekelteti épp ezt Rikóttal, amikor a rögtönzött strófával a komondorra felel.⁹

A kötetet többféle vita színesíti. A poétikai elvek kibontakoztatása, néhol programszerű kinyilvánítása végigkíséri az egész művet. Érdeemes néhány ponton ezekbe is beleolvasnunk.

⁷ Lásd például: Antonius SZIRMAY, *Hungaria in parabolis [...]*, Buda, 1804, 101 („Cum lupis vlula. Hogy ha farkassal laksz, vele együtt ordíts.”)

⁸ A szövegcsaládról bővebben: *Közköltészet 3/B: Közerkölc és egyéni sors*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), 88. sz. és jegyzetei (421–424); a Rikóti-féle jelenetről bővebben: CSÖRSZ, *i. m.*, 204–205.

⁹ Verseghy az esztétikai előítéletein túl is tisztában volt a dallam és a régies éneklésmód értékeivel. Jóval később, 1817-ben írt nyelvészeti munkájában is felhívja a figyelmet „Rikóti' Áriája” fontosságára: „Jól meg kell figyelni, ebben és a hasonló dalokban ugyanaz az ütemkezdemény van, mint amelyet én ebben az áriában zenei jegyekkel tudatosan megkülönböztettem, de majd ezeket, majd azokat a hangokat nyújtják, vagy gyorsítják, miként a lelkiállapot diktálja. Sőt igen gyakran hallhatók olyan lányok, akik saját érzéseiket, amiként eszükbe jutnak, egészen azzal a beszédmodorral adják elő, amelyen általában beszélni szoktak, majd mellé ilyen vagy olyan, szinte tetszés szerint kitalált dallamot énekelnek úgy, miként ha maguk dalosok is és költők is lennének. Fölhozható itt más dal is példaként, amelyet a magyar nép a szentostya fölmutatásakor csaknem az egész országban énekel: *Üdvöz légy Krisztusnak áldott szent teste...* Ezekből én olyan következtetést mernék levonni, lehetséges, hogy a nép a táncban a zenei ütemet érzi is és követi is, mivel azt a saját művészetben valamennyire jártasabb zenészekről hallja, de az éneklésben és a vele szoros kapcsolatban lévő költészetben magára hagyatva, csaknem teljesen nélkülözi az ütemet.” Az eredetileg latin szöveget magyar fordításban idézi HOVÁNSZKI, *i. m.*, 17.

Van ugyanis közvetlen felettese Rikótinak: a falu (vagy mezőváros) plébánosa. Érdekes, hogy bár Verseghy katolikus lévén ebben a közegben mozgott jól, de ha kicseréljük az eposzbeli alapszituáció néhány elemét, az tökéletesen illik – sőt talán még inkább – a protestáns egyházakra. Ez a típusú versfaragó kántor, aki egyúttal magyar világi szolgálatot is ellát a szöveggyártásával, egy karaktertípus volt a debreceni vagy a sárospataki kollégium környezetében kirajzó félművelt versfaragók, ex-diákok körében, akik mintaként szolgáltak a környezetüknek. Az érvelésük viszont más lenne: ha őket kérdeznénk, valamivel szerényebben nyilatkoznának. (Kivéve talán külön képviselőjüket, a kicsapott diákból vándorpoétává lett Berei Farkas Andrást, aki komoly szervezőmunkát fejtett ki saját jobb-rosszabb költeményeinek rendszeres kinyomtatása érdekében.) Rikóti gőgös megnyilvánulásaira az is okot adhat, hogy maga mögött érezheti az állami-birodalmi támogatást élvező katolikus egyházat – Verseghynek nyilván számtalan ilyen élménye volt saját egyháza ellentmondásos működéséről. A kántor még saját káplánjára is ráförmed:

„Mit érthetne az Úr vagy a musikához,
vagy a poézisnak magyar ritmussához?
mit a státióknak lerajzolásához,
vagy egy Betlehemnek kifaragásához?

Nem tanulják ám ezt theológiából,
sem a haszontalan filozofiából.
Poéta vagy Kántor nem jön iskolából,
hanem készen pottyán az anyja hasából.” (I/53–54)

Rikóti Mátyással az a probléma, hogy ő rögtön bevallja: „poéta, vagy kántor nem jön iskolából”, és nem is tudjuk meg, ő mit honnan tud. Ez ugyan jól hangzik az avantgárd vagy a romantika bizonyos nézőpontjából, de otromba és nevetséges álláspont volt a *doctus* költészetet kedvelő 18–19. századi közönség számára. A fennhéjázó mondat az ösztönnek a poézis fölötti uralkodását mint szegénységi bizonyítványt, mint önleplező gesztust hordozza. Ilyesféle a következő is:

„Nekem Corpus Juris egyetlen törvényem,
a szent írás pedig útmutató fényem,
s ha ezzel nem egyez elme-szüleményem,
vesszen el, nem bánom, minden keresményem;

de más ugyan törvényt ne szabjon versemnek,
vagy egyéb munkákban izzadó fejemnek,
mert ha felzavarja epéjét mellyemnek,
súlyját is megérzi bosszúló kezemnek.” (I/72–73)

Értsd: Én magyar vagyok, a világ többi részét teljesen figyelmen kívül hagyhatom; csak a régiek jogrendszere, továbbá a Szentírás irányít, minden más

teljesen mindegy... Ez azért lesz fontos, mert miközben azt mondja: „nehogy beleszóljon valaki a művészetembe, mert az öklömmel találja szembe magát”, Rikóti még alparibb figurává válik, hiszen a szellemi és a testi javak csatájában az utóbbi mellett tör lándzsát. Ám kétségkívül látja, s érzi, hogy mennyire beleragadt a Szentírásba, a Corpus Jurisba és a kántori gyakorlatba – szeretne ebből a közegből kifelé emelkedni, az antik világ hatásai által. Ez sem meglepő. Aki elolvassa a korabeli magyar lakodalmi, névnap vagy egyéb köszöntőket, meggyőződhet róla, mennyire beágyazódott ez a kódrendszer a közkultúrába.¹⁰ (E műfajok képviselőiből sokat kiadtunk már Küllős Imolával közös köteteinkben, de még több száz szöveg van, amelyeket lejegyzésük óta nem olvasott és hallgatott meg senki, s ezekből rengeteg analógia bukkanhat elő a *Rikóti Mátyáshoz*.) E köszöntőkben az antik istenek állandó szereplők, néha furcsa kontaminációban, nemegyszer kissé zsúfolt képsorokban. Ne csodálkozzunk azon se, inkább a diákevek kollégiumi „liturgiájának” (például a rekreációs verseknek) a hatása, hogy Rikóti épp Apollóhoz imádkozik. Az már mellékes, hogy Apollót nőneműnek tartja, és Szent Apollóniával azonosítja. (Ez egy újabb fricska, hiszen az *interpretatio romana* módszereit tükrözi egy groteszk helyzetre: amint a kereszténység hajdan maga felé fordította az antik mitológiát, úgy vetít vissza Rikóti egy keresztény szentet az ókori istenre.) A derék kántor ugyanis nagyon konkrét kérést fogalmaz meg: szeretne legalább Apolló lovásza lenni „Pejgazos”, azaz Pegazus körül.

megátkozta majd nem a Kántor rabságot,
Apollóhoz küldvén ilyen imádságot:
„Óh! te édes annya sok nagy poétának,

[...] óh! ha országodnak tudhatnám ösvényét,
melly vígan áthágnám a Papnak sövényét,
lábaidhoz ontván szívemnek reményét,
melly hűven fongatnám paripád serényét! [...]

[...] csak te méltóztassál lovászodnak tenni.” (I/92–94)

Ugye, értjük? Azért merül fel a „Mekk mesterség” kérdése, mert Rikótit a *mai* szemmel annak látjuk: a költészetet űző és megvalósító, tehát eredményeket elérő, de valójában nem professzionális alkotónak. De vajon minek látja őt a saját kora? Ez közel sem egyértelmű.

A felesége leginkább örültnek látja. Ekként fakad ki:

Lám egyéb kántornak soha sincs eszében,
hogy szerte kutasson más mesterségében,

¹⁰ Például: KISS Béla, *Hymen szövétneke: Mitológiai utalások a XVIII–XIX. századi magyar lakodalmi költészetben* = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., reciti, 2012, 71–101.

éjjel nappal süllyön író ketreczében,
vagy ollyast dalollyon, a mi nincs könyvében.

Elveri kórossán reggel szent miséjét,
ebéd után pedig rövid vecsernyéjét;
megnézi azután dolgozó ekéjét,
vagy a szőlőbe megy nyesni venyegéjét. (III/33–34)

Az asszony hosszabb érvelését így foglalhatjuk össze mai szavakkal: „Egy rendes kántor tehát azt játssza, ami a kántorkönyvben van, utána hazamegy és gazdálkodik. Mi meg itt éhen halunk a te művészi késztetéseid miatt!... Nem azon kéne múlnia a tekintélyednek, hogy olyat dalolsz, ami nincs a könyvedben. Valójában mindaz, amit te szerzőként hozzá óhajtasz tenni – imádkozhatsz Apollóhoz vagy akihez akarsz –, csupán pótcselekvés. A saját létfeltételeidet ugyanis nem teremted meg! Te egyelőre a saját mesterségedben, kántorként vagy Mekk mester, nem poétaként. Abból már így ki-kitörsz valami olyan eszményre hivatkozva, amit talán kevesebben ismernek.”

Nemcsak a plébános próbálja időnként meggyőzni Rikót a kicsit szelídebb esztétikai elvekről. A kántor makacskodását látva azonban többnyire ráhagyja, nem vitatkozik sokáig, s mindennek az a vége, hogy „nem kártékony egy ilyen ember: ki is festi, el is játssza, hagyjuk, dühöngjön, hiszen mégiscsak kevesebb kárt okoz, mintha megvadulna, és ütne-vágna...”. Ám lakik a környéken, saját kis kastélyában egy óbester, egy nyugalmazott ezredes. Az ő környezetében talál Rikóti némi önigazolást és a befogadás élményét, minthogy a mezővárosban mindenkit faragatlannak tart, és szellemi értelemben alsóbbrendűnek. Az óbester lesz az egyetlen, akivel komolyabb diskurzust folytat. A diskurzusnak pedig az idős harcfi igazán rugalmas szellemi résztvevője, sőt bölcs irányítója, amennyire teheti. Épp azért, mert a kétféle hagyomány határán él, mindkettőben jártas. Harmincadik házassági évfordulójukon például így fordul feleségéhez:

Erre az Óbester mellyéhez kúcsollya,
kincsenek nevezvén, buzgón megcsókollya,
gyöngyöző könyével képét harmatollya,
s végre köszöntését így viszontagollya:

„Érzékeny szavaid átjárván szívemet,
sirásra késztetik apadó szememet;
allig fakaszthatom szózatra nyelvemet,
nem tudván festeni méltán örömemet. [...]

Köszönöm szívednek állandó hűségét,
érettem csüggedő szép érzékenységét.
Még el nem érendem életemnek végét,
tisztelem, hálálom lelkednek szépségét.” (IV/25–26, 28)

Verseghy szerint ők így beszélgetnek egymással, Gyöngyösi modorában, a névnapköszöntők, lakodalmi és egyéb appreciációk szóvirágaival. Az, amikor ebbe Rikóti néha belehasít egy-egy eredetibb ötlettel, már csak ráadás.

Költőnk megrendeléseket is teljesít, mások szájába is ad szöveget, tehát nem csak magának kell énekelnie vagy szavalnia. Jóformán minden rímet, minden szintagmát vissza tudunk keresni a korszak közköltészetéből. Olyan ez az idézetgyűjtemény, akár egy „kiforgatott poétikai bank”.

[...] így mondván fel fáját Rikóti tollának:

„Örvendem Nagyságod friss egészségének,
mellyel ma megélte ünnepét nevének.
Kivánok minden jót becses személynének,
sok számos esztendőt kedves életének.

Távozzék szívetől minden szomorúság,
lakjék benne mindég az igaz vigaság.
Essék az egekből házára boldogság,
s tenyésszék földeinn sokféle gazdagság.

Ne ártsanak nyavalyák egészségének,
sem harag vagy bosszúság nyájas kedvének,
sem a csúnya bűnek ártatlan lelkének,
sem pedig a halál drága életének [...] (IV(72–75))

A történet bőven kínál alkalmat ezek részletezésére. Azért ilyen terjedelmes, sőt terjengős a kötet – hiszen hat énekben el lehetett volna mondani a tizenkét énekre elnyújtott cselekményt –, hogy megörökítse, saját idődimenziójában ábrázolja ezt a szélesen hömpölygő „agyonpoetizáltságot”, ami megszépíti és emelkedetté, veretessé teszi a hétköznapiakat, de egyúttal a befogadói helyzetet is örökre rögzíti, így ebben Rikótinak mindig helye lesz. Az ő környezete sosem idegenedhet el ettől – a képzelt szerző sem mond felette ítéletet, hiszen láttuk: ő a közösség tagjaként, helytörténeti krónikásként írta meg furcsa emlékeit a hóbortos kántorról. Miközben jókívánságok, szóvirágok ezrei vonulnak fel, annak lehetünk tanúi, ahogy a főúri hagyomány kezdi meghódítani a falusi-köznépi kultúrát. Ennek példája, amikor a környékbeli földműveseket énekeltetik-szavaltatják, akárcsak Bach a *Parasztkantátában*. Bejáratott esemény volt mind a nyugati, mind a keleti kultúrában, hogy a földesúrhoz kivonultak a jobbágyok mintegy hitvallást tenni, s köszönetet mondtak jószágért:

Síme! jön egy ősz pór mosolygó orcával,
nyomban egy ifiabb élete párjával,
utánok egy legény pártás mátkájával,
s végre egy gyerkőcze leányka-társával.

Illy renddel megállván a némúlt szálában,
kiki tisztességes falusi ruhában,
végre az ősz vezér, hogy a musikában
jelt hall, így énekel emennek nyomában:

„Köz nevével kis falunknak, mellytől erre küldetünk,
ünnep napját jó Urunknak megtisztelni érkezünk.
Eggyűgyűek, nem tagadgyuk, illy munkára nyelveink;
ámde buzgók, azt fogadgyuk, végzésében szíveink.

Vedd jó névenn gyermekidnek, Atyánk! pelypegéseit,
mellyek jámbor hűveidnek zengik érzeménnyeit.
Engedd hála-hangjainknak, énekelni szívedet,
s Istenüinktől dallyainknak, kérni hosszú éltedet.” (VI/11–14)

A lelkes jobbágyok itt nem felező 12-esekben énekelnek, hanem 8+7-esekben, ám ez a sortípus is előfordul a közköltészeti forrásokban, főként a dallammal elterjedt (s gyakran ma is népdalként gyűjthető) névnapi köszöntők között.

Fontos mozgatórugója tehát e világnak az az alapelv, hogy aki elég szépen, cikornyásan és a hagyományba illeszkedően tud fellépni, annak örökre helye lesz benne. Nem véletlenül említettem a kutya-epizódot: nemcsak „lefelé” történik ez Rikóti Mátyással, hanem „fölfelé” is. Merthogy az óbester ugyanilyen szavakkal köszöni meg jobbágyainak az iménti szép, még oldalakon át hömpölygő ódát:

A muzsika megáll. A házi gazdához,
felmegy az öreg Pór, meghajlik karjához,
s felemeli csókra kezét ajakához,
az Óbester pedig így szól chórussához:

„Köszönöm, Fiaim! szép üdvözléseket,
mellyel kiöntitek hozzám szíveteket.
Ezentúl is, hogyha látom inségteket,
tisztetem tartandom segedelmeteket.” (VI/32–33)

A már sokszor említett idézetháló, az irodalmi közbeszédbe ragadtság tökéletes termőtalaj ahhoz, hogy Rikóti a vadhajtsaival együtt is örökre megmaradjon benne. Sőt, hálával és bizonyos kíváncsisággal figyelik, mivel rukkol elő:

[„]Rikóti! Rikóti! harsogják egymásnak.
Hallyuk szép verseit e híres hárfásnak!”
s ezzel utat nyitnak mindenütt Mátyásnak,
mint az engedő nád délczeg Bóréásnak.

Ó hát homlokához érintvén ballyával,
s complementumokat rugdasván lábával,
ezeket órálla harsogó szavával,
csipőiről gestust lökdösvén karjával:

„Én arkangyal vagyok, és Gábor a nevem.
Szent István királytól ide küldtettem,
hogy, ha Nagyságodat idehaza lelem,
névével mai nap szépen megtisztellyem.["] (VI/37-39)

Rikóti strófája csaknem szó szerinti idézet; szoktak ilyet szavalni karácsonykor vagy más alkalmakkor a rigmusmondó (egyébként inkább szintén protestáns) diákok, s többnyire nem a „nyári” Szent István ünnepét szokták megülni, amiről itt a könyv szól – hiszen az a nyári mezőgazdasági idénybe esik, amikor jóval kevesebb idejük van névnapozásra –, hanem a „télit”, vagyis a protomártír ünnepét, hasonló névnapköszöntőkkel. Mindenesetre állandó nyitómotívum, hogy:

Persiából jöttem, mert medicus vagyok,
Boldizsárnak hívnak, tudományim nagyok,
Minthogy matheticát forgatni jól tudok,
Azért csillagokat szüntelen vizsgálok.¹¹

– és ehhez hasonló, pl. „én egy vagyok a három király közül”, „én vagyok az egyik angyal”. A kiválasztottság, a bibliai önértelmezés és szerepjáték komoly vagy tréfás jeleiként (pl. hazugságmesékben) az efféle frázisok végigkísérik a 18. század diákos közköltészetét. Ebben a játéktérben a derék Rikóti tökéletesen játszik.

Ide kívánczik az érvelés arról, hogy miért kegyelmeznek meg neki, és miért nem szégyenítik meg jobban ezzel a költői megkoszorúzással? Az Óbester, a Kapitány (a felvilágosult, világlátott költő, akiben Bessenyei György alakját látja tükröződni a szakirodalom), illetve Birgita, egyszóval az összeesküvők Rikótit egyfelől *megszánják* (hátha ezek után talán elveszíti kántori kenyérkeresetét), másfelől viszont igenis *szórakoztatónak tartják*.

[„]Rikótit kezébe adom Asszonyunknak. [...]
csak azt engedgye meg kitett Kántorunknak,
hogy örök zsellére legyen udvarunknak.

Tartsuk el szegénykét agg feleségével;
tegyünk jót sinlődő három gyermekével. [...]

Eleget nevettük elmepúposságát,
mikor fitogtatta zab poétaságát:

¹¹ RMKT XVIII/4, 129. sz., 1. versszak.

azért ha elveszük vékony kántorságát,
gyámollyuk egyébkép gyenge korosságát.” [...]

[„]Mulassa óráit magányosságodnak,
mikor az unalmas telek uralkodnak,
s derítse ki ránczát borúltt homlokodnak,
ha tán kedved után a bűk ólálkodnak.” (IV/67–69, 71)

Az összeesküvők nagy vitát folytatnak arról, vajon mennyire szabad oktató célzattal – mai értelemben – „megalázni” ezt a derék amatőr költőt. Csak mértékkel, mert Rikóti idősebb ember, nem lehetnek kegyetlenek vele, hiszen ő már nem tud megváltozni: „Múlassa óráit magányosságodnak” – tehát valamire „használjuk”... *Udvari* „zsellérnek”, szolgálattévő költőnek választják könyörületből, a *közösségi* szolgálat (kántorkodás) eddigi elsődlegessége helyett. Ennek értelmezése messzire vezet, hiszen a szerző itt általánosságban az udvari irodalomról mond kritikát kis és nagy szintén. Úgy tűnik, az a véleménye, hogy nem az esztétikai háttér és tudás, hanem néha a mecénás *puszta könyörülete* tartja fenn e poros műfaj középszerű képviselőinek társadalmi státuszát.

A vitában kisebb pengeváltás zajlik le a vendég Kapitány mint a magasabb eszmények képviselője, illetve az óbester unokahúga, Birgita között.

Birgita:

„a közönséges ész mollból predikálgat,
de a fájn poéta nevetve formálgat.” (IV/91)

Kapitány:

Nem oktat ő senkit éretlen tollával,
sem nem gyönyörködtet rögös ritmussával,
hanem csak nevetést szül majmozásával.” (IV/95)

„Nevetve formálgat a fájn poéta” – tehát erőlködés nélkül, mulattatva. A kapitány szerint viszont bizonyos irodalmi könnyedség csak megmosolyogtató, de nem hordoz komolyabb értéket. Birgita azonban konokul érvel a szórakoztató, de némi oktató célzattal megfűszerezett irodalom mellett:

nem tudok érezni olly gyönyörűséget,
hogy elhaggyam érte ama kiességet,
hol czinczogni hallom a bölcs nevetséget,
melly játszva terjeszti a szép emberséget. [...]

Tudnék ugyan egyet, ki egy kis ódával
több hasznot hajt, mint más nagy poémájával,
a szívet mindaddig csiklandván dallyával,
még jóra nem gyújtya érzékeny lángjával: [...] (IV/97, 99)

Mindezt tehát *tanítás*nak tekintik, mivel a nagyon felszínes költészet is lehet oktató értékű és szerepű. Nem vitatják, fontos, hogy a költészetben legyen didaxis, hiszen éppúgy belefér a hagyományos *utile et dulce*-alapelvbe, mint Verseghy értékrendjébe. Ám az oktató szándék néha otrombább, amatőrőbb, formálatlanabb, a szívet pedig nemcsak koncepció szerint lehet felvidítani.

Verseghy és a Kapitány ehelyütt ugyanarra jut, amire a plébános száz oldallal korábban: Rikóti túlkapásai az egyházat teszik nevetségessé. Ilyen, ha például ágyúszót kell hallgatni a Szent Istvánról szóló orgonaműben, hiszen akkor még nem léteztek ágyúk. Itt a szakirodalom joggal emlegeti Dugonics történeti tárgyú műveinek kortévesztő részleteit. A fikció ellentmondásai végig átszövik a történetet és a szereplők vélekedéseit. Például az öreg pór, aki szóvá teszi *Koppány csatájában* az ágyúkat, így foglalja össze visszaemlékezve, hogy mit mondott neki a pap:

Csak akkor van bõcse a költött szépségnek,
mikor úttyát járván a hitelességnek,
s gyümölcsit érlelven a köz kegyességnek,
bizonyos hasznokot hajt az emberségnek. (V/69)

Fantáziálni tehát szabad, de csak az olvasó erkölcsi kiművelése érdekében. Bizonyos kortévesztés csak giccs és fölösleges kolonc. Merthogy a költészet nem természeti jelenség, s nem illik bele sem a madárfütty, sem a szekérsörgés. Verseghy gyakorló muzsikusként bizonyára hallott-látott parasztbarokk stílusú (cseh, szlovák, osztrák vagy magyar) egyházzenei alkotásokat, akár olyanokat, mint Zrunek György gyöngyösi pásztormiséi (1767), ahol a karácsonyi hangulatot dudautánzás és báránybégetés színesíti.¹² Ma ezeket kedves, hangulatos alkotásoknak tartjuk, de a klasszicizmus mérlegén elsősorban komikusnak tűnhettek. Ugyanilyen túlkapásnak festi le Verseghy azt a jelenetet, amikor Rikóti egy verbunkos táncdallamot vegyít a liturgiába (holott jól tudjuk, sok évszázadon át táplálkozott az egyházi muzsika a világi témákból).¹³

A koszorúzási jelenetnek egy pontján így sutyorognak egymással, s itt egy fontos mondat hangzik el: az eszmény, ami felé a mi derék Rikótink törekszik, tehát a képzelt Apolló vagy Apollónia (teljesen mindegy)¹⁴ – valójában már elavult. Azért lehet nyugodt szívvel megkoszorúzni őt, mert már az is csupán egy érdektelen színjáték. Rikóti az egyik lejárt világból a másikba sétálhat előre: ez nem emelkedés, csupán számára lehet megnyugtató költői „elismerés”, de valójában egy maszkabál, antik isteneknek beöltözött szomszédokkal, szőlőhegyi szeánsszal, cinkos dekadenciával... (Ez a jelenetsor megéri, hogy

¹² Ezekről legújabban: KÖVÁRI Réka, *Georgius Zrunek kétnyelvű karácsonyi miséi = Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp.–Nagyvárad, Partium–Protea Kulturális Egyesület–reciti, 2013, 131–144; kritikai kiadásuk hamarosan napvilágot lát.

¹³ CSÖRSZ, i. m., 206–207.

¹⁴ Az *Apollo* névalakot a 19. században női névként is anyakönyvezték az Alföldön.

egyszer önálló tanulmányt szenteljen neki valaki.) A zenei megszólalásmód ugyanolyan régies, túl komor és Verseggy számára éppúgy viszolygást kelt, mint a komondor-nóta a temetésen. Ezúttal maga Apolló és Márs isten énekel két szolamban, a kollégiumi kántusok módjára:

Dalollyuk el már most köszöntő versünköt,
s ammint öszveadtuk szent frigyre kezünköt,
úgy öszve kapcsolván szivünköt lelkünköt,
Obester Urunknak tegyük meg tisztünköt.”

Rá kezdenek tehát egy hosszú ódára,
a búcsúztatóknak szokott nótájára;
felosztván magokat, Márs a mély kontrára,
nagy Apolló pedig a vékony primára.

Szembe tűnt a Contrast. Szomorú nótájok,
s víg köszöntésekkel megrakott ódájok,
ama szép Elméknek lehetne mustrájok,
kiknek minden újtúl irtózik hárfájok. (IX/61–63)

Az igazi furcsaság, hogy Rikótit a Kapitány
egy váratlan érveléssel szinte meg is védi:

A régi Görögnek sok rapsodiája,
vagy chórussainak tragicus nótája,
mellyhez accord nélkül hangzott musikája,
nem volte csekélyebb mint Mátyás ódája?

Vallyuk meg magunknak a tar igazságot,
s ne magasztallyuk úgy a görög óságot,
vagy a még csekélyebb régi deákságot,
hogy lenyomjuk vele a mostaniságot. (IX/69–70)

A Kapitány szerint tehát az avított és ma már valóban feledésre való görögök sem voltak annyival különbek, hogy szentként tiszteljük őket. Úgy véli, költőik ugyanilyen hajdani Rikótiak voltak, s fölösleges hozzájuk mechanikusan ragaszkodni. Az ő örökségük csupán egy a régiségek közül, s nem szabad vele elnyomni a korszerűbb irodalmat – az ugyanolyan kártékony, mint a fölös liturgizálás.

Véleményem szerint a humoros eposznak ez a fő tanulsága. Olvassuk figyelmesen, milyen beszéd hangzik el Rikóti megkoszorúzáskor:

[„]Az nyeri el pedig csak e dücsősséget,
ki mint gyermek úzvén már a mesterséget, [...]

olly szabad repteket enged képzésének,
olly tekergő járást honbéli nyelvének,
hogy fel ne érhessük értelmét versének.

Téged hát Rikóti! Apollo nevében,
mivel oly nagy lettél szép mesterségében,
a minő nem lehet soha életében,
a kinek józan ész országol fejében,

e végső ütéssel csaplak hérossának,
a képfaragásban tündöklő mustrának,
a harmonikában hallatlan csudának,
híres képírónak, czéhes poétának.” (XII/27–30)

Mai szavakkal ezt így mondanánk: „előléptetünk valamivé, ami úgyis vagy már” – jóformán csak azért, mert „belül megélted azt a szent tüzet... Más kérdés, hogy Apolló koszorúz meg téged, akivel szemben te valójában egy szegény kis Marszüasz vagy, a magad hangos sípjaival és agresszív, keresett modorával, de nem baj, hiszen az egész rendszer, amihez magad méred, már Atlantisznak számít. Az atlantiszi útlevél pedig nem sokat ér.”

Verseghy valóban két helyre dőf. A történet és egyben a kritikus pozíció kulcsa: *azzá* lehet avatni Rikóti Mátyást, *ami már eleve önmaga* – *mássá* pedig a helyzetből adódóan nem is lehet. Tágabb értelemben *mindkettőhöz kontár lenne*: amatőr kántor és a diskurzustól elzárkózó versgyáros. De ezen a rendszeren belül a környezete mindent megenged, hiszen úgyis hozzászoktak az ő szókincséhez és köszöntő verseihez. Az igénytelenség kölcsönhatásáról szóló eszmefuttatások után megfigyelhetjük a közköltészeti létmód televényszerű működésének árnyalt bírálatát. Talán nem is a mi tisztünk 21. századi szemmel eldönteni, vajon mindez jogos-e vagy sem. De mindenképp figyelemre méltó az eposz befejezése. Utolsó mondataikkal *adományt gyűjtenek* a frissen megkoszorúzott Rikóti számára. „Vessenek valamit a nagy poétának!” – épp úgy, mint a mendikáló diákoknak, akik ugyanezt kérik a névnapköszöntők és karácsonyi rigmusok végén: „eddig mondtam, és engem azért vernek az iskolában, hogy ilyen szépeket tudjak nektek magyarul és latinul szavalni”.

Maga Verseghy is bevallja tehát, hogy a „Rikóti-birodalomnak” aligha lehetne más vége: a derék kántor mégiscsak *mendikáns poétává* léphet „elő”. Elavult antik istenek által a szőlőhegyen megkoszorúzva pontosan ugyanott köt ki, ahol addig volt. Ez egy soha véget nem érő folyamat, egy szellemi mókuserék, amíg egy-egy költő le nem cseréli az esztétikai elveket. Ez a közönség és a derék mindenkori Rikóti, a hangos szavú ál-literátorok örök kölcsönhatása. „Ha farkassal laksz, vele együtt ordíts...” Úgy vélem, ennek a bumfordi világnak egészen sziporkázó dokumentuma ez a könyv.

A TUDOMÁNYOS MESTERSZÓKÖNYV ESZTÉTIKAI ÉS POÉTIKAI SZÓCIKKEIRŐL¹

A *Lexicon Terminorum Technicorum*, az az Tudományos Mesterszókönyv Budán jelent meg, 1826-ban, az egyetemi nyomda költségén.² A címlap szerint „Némelly Magyar nyelv szeretői” adták ki, az előszóból viszont egyértelműen kiderül, hogy elsősorban Verseggy Ferencnek tulajdonítható.³ A posztumusz kiadás mögött minden bizonnyal a lexikon ötletét eredetileg felvető Horváth Jánost, és Sággy Ferencet, a hajdani barátot, az egyetemi nyomda igazgatóját, egyben a hagyaték lelkes ápolóját sejtethetjük.⁴ Annál is inkább, mert a kötet keletkezésében is kulcsfontosságú szerepe volt. Gáldi László⁵ és Éder Zoltán⁶ részletesen feltárta a szótár keletkezési körülményeit, miszerint:

A tudós veszprémi kanonok, az első katolikus teológiai folyóirat, az Egyházi Értekezések és Tudósítások megindítója és szerkesztője, Horváth János 1819. januárjában közös barátjuk, Sággy Ferenc, az egyetemi nyomda gondnoka útján kérte föl az akkor hatvanharmadik életéhez közeledő, de még teljes szellemi frissességgel és bámulatos munkabírással dolgozó nyelvtudóst egy olyan egyházi

¹ Jelen tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH 108539 „A magyar esztétikai gondolkodás első száz éve” projekt támogatásával készült.

² *Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv. Próba képen készítették Némelly Magyar nyelv szeretői*, kiad. [VERSEGGY Ferenc], Buda, Typ. Univ., 1826. Továbbiakban: LTT.

³ LTT, XXIII.

⁴ Sággy Ferenc kompetenciáját Verseggy hagyatékának ügyében jól mutatja az általa kiadott kötet: *Verseggy Ferencz' Maradványai és élete*, kiad. SÁGGY Sándor [= SÁGGY Ferenc], Buda, Typ. Univ., 1825.

⁵ GÁLDI László, *Verseggy, a szótáríró*, Magyar Nyelvőr, 81(1957), 2, 261–275. Tanulmányának anyagát monográfiájába is beépítette: GÁLDI László, *A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Bp., 1957. A továbbiakban a Magyar Nyelvőrben megjelent, valamivel részletesebb változatra hivatkozom.

⁶ ÉDER Zoltán, *Verseggy Ferenc nyelvművelő kézikönyve = In memoriam Verseggy Ferenc 3.: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitóját és Verseggy-tudományos ülészek anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseggy Könyvtár, 1988, 31–47.

szótár megalkotására, amely korszerű magyar teológiai nyelvezet kialakításának céljából a régebbi irodalomban található műszavakat is fölhasználja. Verseghy lelkesedéssel vállalkozott a feladatra, de – előrehaladott korára való tekintettel – a régi írók műveiből történő anyaggyűjtés munkáját a veszprémi katolikus papokra bízta, maga pedig az így felhalmozott nyelvi anyag szerkesztését, a szócikkek megszövegezését végezte el. Kezén a teológiaiak indult lexikon filozófiai jelleget kapott, Gáldi szavaival élve, nem egyéb, mint „ügyesen teológiai szótárnak álcázott filozófiai műszótár”, amely egyházi köntösben bátran hirdeti a kanti tanítás alaptételeit.⁷

Felvethető természetesen a szerzőség kérdése, de mind az előszó, mind számos szövegbeli jegy is alátámasztja a szakirodalomban elfogadott, fenti verziót, azaz, hogy a szócikkek struktúrájának és szövegének formába öntését Verseghy végezte, segítséget az előzetes anyaggyűjtésben kapott, mely ugyanakkor saját instrukciói nyomán zajlott. Ilyenek többek között a gyakori hivatkozások az *Analyticára*,⁸ korábbi műveiben szereplő szakszavak következetes felbukkanása, vagy olyan szófordulatok, mint „melly szóra Szabó Dávid Kisded szótára tanított.”⁹ Megerősítik továbbá az itt felvázolt verziót a Verseghy-levelezés vonatkozó részletei,¹⁰ valamint az anyaggyűjtésből fennmaradt, az OSzK Kézirattárában őrzött kéziratköteg is.¹¹

A *Mesterszókönyv* tehát, melyet az eddigi elemzések elsősorban nyelvművelői kézikönyvként méltattak, alkalmas lehet arra is, hogy bizonyos következtetéseket vonjunk le belőle Verseghy nézeteire, ezen belül esztétikai-filozófiai koncepciójára nézvést. Egy ilyen irányú elemzés azért is lehetséges, mert Verseghy elgondolása alapján a *Mesterszókönyv* nem csupán szótárként, hanem lexikonként is működik, azaz nemcsak a szakszavak fordítását, hanem fogalommagyarázatát is nyújtja a legtöbb esetben.¹²

Ez két szempontból is fontos lehet a Verseghy-életmű egészére tekintve. Egyrészt elmondható, hogy Margócsy István 1981-es összefoglaló tanulmánya¹³ óta megélnékült a szakirodalmi érdeklődés Verseghy esztétikai nézetei iránt.

⁷ Uo., 33.

⁸ VERSEGHY Ferenc, *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars I. Etymologia linguae Hungaricae. Pars II. Syntaxis linguae Hungaricae. Pars III. Usus aestheticus linguae Hungaricae*, Buda, Typ. Univ., 1816–1817.

⁹ A Deme Zoltán által összeállított könyvtárjegyzék szerint ez meg is volt Verseghy könyvtárában. Vö. DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*, Bp., MTA ITI, 1985 (Irodalomtörténeti füzetek 113), 55, 285. tétel. Továbbá jól kimutatható, hogy Verseghy rím-szótárának, melyet *A' tiszta Magyarság* című művében közölt, Baróti Szabó Dávid e munkája volt az egyik legfőbb forrása, vö. GÁLDI, i. m. 269.

¹⁰ *Verseghy Ferenc levelezése*, kiad. DONCSEZ Etelka, várható megjelenés: 2018.

¹¹ *Verseghy Ferenc mesterszókönyv 1820*, OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3657.

¹² Ezt a koncepcionális elemet Verseghy már 1793-ban megfogalmazta, s már ekkor kifejezetten lexikonjellegű szótárak készítését tervezte. Vö. GÁLDI, i. m., 264.

¹³ MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK, 85(1981), 5–6, 545–560.

Doncsecz Etelka¹⁴ és Hovánszki Mária¹⁵ már megjelent, illetve Lengyel Réka¹⁶ jelen kötetben közölt tanulmánya egytől-egyig fontos aspektusait tárták fel Verseghy ilyen irányú munkásságának, elsősorban a Magyar Museumban megjelent rövidebb fordításait, a *Mi a' poézis?* című értekezést és az *Analytica* III. kötetét véve górcső alá. Azonban ezek a fontos és eredményes kutatások továbbra is érintetlenül hagyták azt a szakirodalmi toposzt, miszerint Verseghy az 1780-as években beleszerelmesedvén Johann Georg Sulzer lenyűgöző esztétikai lexikonába,¹⁷ e szoros viszonyból élete végéig nem tudott aztán kigabalyodni. Hogy Margócsy István megállapítását idézzem az *Analytica* kapcsán: „Verseghy nem tudott fejlődni hosszú pályája alatt, s ismeretei, műveltsége, ha bővültek is, a múlt század végén kialakult szigorú rendszert nemcsak hogy nem ingatták meg, hanem szinte nem is érintették. Ugyanazt fejt ki itt is, ha jóval bővebben és szakszerűbben is, amit korai értekezéseiben már megírt, vagy amit mögöttük sejteni lehetett: ezért is tekinthető e műve egész pályájára nézve reprezentatívnak.”¹⁸ Ha az *Analyticát* tekintjük Verseghy utolsó esztétikai vonatkozású írásának, akkor ez teljes mértékben helytálló megállapítás, amit legfeljebb árnyalni lehet, ahogyan Lengyel Réka is tette, felvetve, hogy egyrészt Sulzer idézése és használata még a 19. század második felében is kimutatható, akár akadémikusi vonalon is, másrészt pedig hangsúlyozva, hogy tankönyvről, és nem új kutatásokat reprezentáló munkáról van szó.¹⁹ Kérdés tehát, hogy ha a *Mesterszókönyv* szócikkeit is bevonjuk ebbe a vizsgálatba, átértékelendővé válhat-e ez a megszorításokkal árnyalt, mégis igen súlyosnak tűnő megállapítás.

A másik fontos vonatkozása a *Mesterszókönyv*nek abból fakad, hogy Verseghy már említett és vizsgált esztétikai írásaiban túlnyomórészt alkalmazott esztétikát művelt, esszéi és tankönyve, hogy úgy mondjam, csak nyomokban tartalmaz utalásokat arra nézvést, miként is képzei el az esztétika tudományelméleti és módszertani kereteit. A másik kérdés tehát: vajon alkalmas-e a *Mesterszókönyv* arra, hogy következtetéseket vonjunk le belőle Verseghy ilyen irányú nézeteire, s érdekelte-e egyáltalán a szótárszerkesztőt az az esztétika

¹⁴ Vö. Doncsecz Etelka kísérőtanulmányával a *Verseghy Ferenc drámái* (kiad. DONCSE CZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvtár, 2014) c. kötetben, különösen: 483–491.

¹⁵ HOVÁNSZKI Mária, *Verseghy contra Batsányi, avagy a Batsányi–Verseghy-vita alakulása Verseghy kufsteini kéziratai alapján*, Irodalomismeret, 2017, 1, 14–43.

¹⁶ LENGYEL Réka, *Verseghy Usus aestheticus linguae hungaricae c. kézikönyvének forrásai* (a jelen kötetben közölt tanulmány).

¹⁷ SULZER, Johann Georg, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, Band 1–2, Leipzig, Weidemann, 1771–1774; verbesserte Auflage: 1–2, 1778; 3–4, 1779. Hálózati kiadása: http://www.textlog.de/sulzer_kuenste.html (utolsó letöltés: 2018. 02. 07.)

¹⁸ MARGÓCSY, i. m. 554.

¹⁹ Réka LENGYEL, *The Sources of Ferenc Verseghy's Handbook of Aesthetics (Usus aestheticus linguae hungaricae, 1817) = Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*, hrsg. Piroska BALOGH, Gergely FÖRIZS, várható megjelenés: 2018.

a művészetelméleten túl mint ismeretelméleti, azaz kifejezetten filozófiai diszciplína.

A lexikográf szövegek esetében általában célravezető szokott lenni a paratextusok, különösen a módszertani jellegű bevezető szövegek tanulmányozása. Jelen esetben viszont nem egy klasszikus metodikai bevezetőt találunk a szócikkek előtt, hanem a posztumusz kiadás ódiumaként az úgynevezett *Előtudósítást*, a *Veszprémi barátaihoz írott levelet* és egy tervezetet, amelyben Verseghy vázolja a még a gyűjtés kezdetén, a dátum szerint 1820-ban szeme előtt álló plánomot.²⁰ E plánum szerint a kiadandó *Mesterszókönyv* egyházi jellegű lesz, és a következő öt kötetből fog állni: „I. Lexicon Logicum et Psychologicum. II. Lexicon Theologicum (vagy Dogmaticum) et Exogeticum. III. Lexicon Morale, Patrologicum et Liturgicum. IV. Lexicon Iuris Patrio – Canonici. V. Lexicon Rhetorico – Aestheticum.”²¹ Azaz: I. Logikai és pszichológiai lexikon, II. Teológiai/dogmatikai és exegetikai lexikon, III. Erkölcsi, patrológiai és liturgikus lexikon, IV. A hazai kánonjog lexikona, V. Retorikai-esztétikai lexikon. Verseghy mintaként Braun német universalis lexikonjára hivatkozik, ami valójában a Heinrich Braun sokkötetes bibliai kommentárjainak kiegészítése-képp Laurentius Veith által készített kétkötetes lexikkal azonos.²² Itt is jól látszik, hogy voltaképp „fedőhivatkozásról” van szó, hiszen a kor egyik legtekintélyesebb egyházi lexikonára utal, de annak felépítése²³ vajmi kevés összhangot mutat a Verseghy által elképzelt struktúrával. Tehát már itt, az előkészítés fázisában is úgy tűnik, hogy Verseghy tervei inkább egy filozófiai jellegű lexikon irányába mutatnak, amelyet a kiadás eredeti céljához, az adott egyházi keretekhez kíván adaptálni. Ez azért is jelentős mozzanat, mert 1793-as, *Proludium* című tervezetében, ahol először fogalmazta meg szótárírói terveit, azt írta, hogy 12 szakszótár elkészítését tartja szükségesnek, ugyanakkor e szakszótár-koncepcióban a filozófia szaktudománya nem jelent meg, bár Benyák Bernát már ekkortájt próbálkozott egy kifejezetten filozófiai műszótár elkészítésével.²⁴ Különösen érdekes továbbá, hogyan csempészi bele Verseghy 1820-ban ebbe a filozófiai alaprendszerbe az esztétikát a retorikához kapcsolva (ami nagyon hasonlít az *Analytica* esetében alkalmazott megoldásához), az pedig

²⁰ LTT, III–XXIV.

²¹ LTT, XXIII.

²² Az eredeti Braun-kommentár: *Die göttliche heilige Schrift des alten und neuen Testamentes in lateinischer und deutscher Sprache Durchaus mit Erklärungen nach d. Sinne der heil. röm.-kath. Kirche, der heil. Kirchenväter u. d. berühmtesten kath. Schriftausleger nebst eignen Bemerkungen* erl., hrsg. Heinrich BRAUN, Laurentius VEITH, Augsburg, Rieger, Band 1–5, 1789–91; Band 7–10, 1794–97. Az ehhez készült lexikon: *Biblisches Universal-Lexicon zum großen Braunischen Bibelwerke*, Band 1–2, hrsg. Laurentius VEITH, Heinrich BRAUN, Augsburg, Rieger, 1806–1807.

²³ Band 1: *Biblisches personal-historisch-geographisches Lexicon*; Band 2: *Biblisches dogmatisch-moralisches Lexicon*. Lásd a 22. jegyzetet.

²⁴ A *Proludium* tervezetéről, Leibnizhez köthető alapjairól, illetve Benyák szótárkísérletéről l. GÁLDI, i. m., 262–263.

még érdekesebb, hogy a végül kiadott szócikkek alapján mintha hátulról kezdte volna a gyűjtést. Ezt mutatja az is, hogy számos szócikknél explicite megjelöli az adott terminusnak, vagy a terminus adott jelentésének strukturális hovatartozását: pl. „A’ *luxus* az Aestheticában *bőség*; a’ morálisban pedig *pazar*, vagy *fényvadászat*.”²⁵ A kb. 2800 szócikk viszonylag kisebb hányadában van ilyen minősítés, viszont sokatmondó a minősített szócikkek relatív aránya: *teologia* – 10, *psychologia* – 11, *moralis* – 65, *logica* – 69, *aesthetica* – 92. Látnivaló, merre húzta Verseglyt az érdeklődése...

A továbbiakban fontos referenciapont lesz ez a 92, jelölten esztétikainak tekintett kifejezés²⁶. Elsőként azt vizsgáltam meg, szerepelnek-e egyáltalán a kötetben a Versegly korábbi műveiben kulcsszavakként megjelenő kifejezések, és ha igen, belekerültek-e ebbe a 92 szavas, jelölten esztétikai repertoárba. A *Mi a’ poézis*²⁷ és az *Analytica*²⁸ ismert kulcsszavaiból felbukkan az esztétikai szókincsben az *illusio* – áttatás – Täuschung; az *ethicum* – csendesen érző erkölcsi – Ethisch; a *fictio* – költés; a *figendi vis* – költői erő, tehetség; a *homoeoteleuton* – hangegyeztetés – Reim; az *inventio* – lelés – Erfindung; a *peritus artis* – műértő – Kunsterfahren. Feltűnő, hogy ezen szócikkek épp a *Mi a’ poézis*ben a korábbi tanulmányok által is kiemelt esztétikaelméleti fogalmakat hozzák, (*illusio*, *inventio*, *figendi vis*), ugyanakkor mindössze egyetlen szóval adják meg a magyar jelentést, bővebb kifejtést nem találunk. A nem explicite esztétikainak minősített szavak körében is fellelhető több korábbi kulcskifejezés. Tanulságos például a Versegly által korábban szinonimaként használt *aestus poeticus* és az *enthusiasmus* elválasztása, és leválasztása a kifejezetten esztétikai szakszavak közé sorolt *figendi vis*ről:

²⁵ LTT, 278.

²⁶ A 92 szó teljes listája a következő: adtributa aesthetica; aesthetica; aesthetica perspicuitas; aesthetice perfecta cognitio; aestheticum iudicium; animus; cognitio aesthetice perfecta; commune; comparatio; congruentia; consuetum; definitus; devinctio; difficilis; digressio; dispositio; dissimilitudo; efficacia; elaboratio; ellipsis; emendatio; ethicum; ethicus; eurhythmia; exclamatio; exorbitans; exorbitatio; falsum; fastidium; fictio; figura rhetorica; figendi vis; fluiditas; frigidus; gratia; gustus; heroicum; hiatus; homoeoteleuton; humile; humor; idea normalis aesthetica; ignis; illudere; illusio; ingeniosum; integritas; integer; inventio; inventum; iocus; ironia; languidum; limatulum; ludicrus; lumen; luxus; magnificentia; magnitudo; mendum; methodus; minutum; modus aestheticus; negligentia; nodus; nugae; offendens; ordo; parvum; peritus artis; perspicuitas aesthetica; politura; portentosum; ratio; realismus finium aestheticorum; regula; regularitas; irregularitas; sculptura, ars sculptoria; scurrilitas; sensus; simplicitas; solemne; spiritus; subtilitas; transitio; tumor; uniformitas; universalis; universale; particulare; voluntas.

²⁷ VERSEGLY Ferenc, *Mi a’ poézis? és ki az igaz poéta? Egy rövid elmélkedés, melyben a’ Költésnek mivolta, eszközei, tüzlyla, és tárgya, a’ Magyar Rythmisták’ hangegyeztetésének helytelenségével’ együtt előállítatnak. Megtöldva Horátziusnak Pizóhoz és ennek Fiaihoz írt Levelével mely Költömesterségnek is neveztetik, és egynéhány Kötleményes Enyelgésekkel*, Buda, 1793.

²⁸ L. a 8. jegyzetet.

Aestus poëticus, hevülés. Begeisterung. Ezt egy valaki a' Németbül betű szerint *ellelkesülésnek* fordította, melly nállunk semmit sem tehet, mint a' *beképzésérő* a' Német *Einbildungskraft* névbül.²⁹

Enthusiasmus, ihletés: Begeisterung. A' jónak indúlatos eszképe, ideája. Fejérnél már *buzgólkodás*, már *ellelkesülés*. Lásd *Aestus*. Azonkívül a' *buzgólkodás*, nem helyesen formáltt szó, a' *buzgás* helyett, melly már magában frequentativum. A' másik azért elégtelen, mivel a' *lelkes* nem tesz annyit, mint *aestuosus*, hanem csak annyit, mint *animalis*, ammint a' *lelkes állat* szójárásbül látszik.³⁰

Fingendi vis, költő tehetség, erő, az Aestheticában.³¹

Azaz Fejér nyomán a szócikkek elválasztják egymástól a sulzeri *Begeisterung* terminus³² korábban összemosott két fontos jelentését, másfelől viszont a jelölten esztétikai szakszavak közé egy általánosabb, Sulzer esztétikájához kevésbé kötődő, bár bizonyos fokig szinonim kifejezést emel be.

De legalább ennyire tanulságos az, ahogyan a szótár összeállítója következetesen leválasztja az esztétikai szakszavakat a művészetelméleti és művészettörténeti, azaz alkalmazott esztétikai szakszavakról. Még az egyes művészeti ágak definíciójában sem szerepel az „esztétikai” minősítés – az egyetlen kivétel talán a *sculptura*, de ott is érintőlegesen, mintegy kapcsolódási pontként szerepel az *Aesthetica*, nem pedig a szakszó hovatartozását jelöli.³³ Sőt, a korábban Verseyhy által oly nagy kedvvel taglalt és tanulmányozott *musica*³⁴ is csak egy kétsoros szócikket kap, szakszavai közül csupán az *arsis*, *tactus*, *melodia*, *cadentia*, *decussio*, *scala* szerepel, nagyon röviden kifejtve.³⁵ Ennek megfelelően a *poesis* sem eredendően esztétikai jelenséggként reprezentálódik a szótárban. Maga a definíció az *Analyticából* ismerős már, középpontjában a szívrehatás, és ennek kulturális fejlődést eredményező haszna áll továbbra is, de már történik egy erős szembesítés a kantianus, játékalapú definícióval:

Poesis, költő tudomány: Dichtkunst. Schmidben illy definitióját olvassuk: »Olly mesterség, úgymond: melly a' képző tehetségnek szabad játékát úgy tudja elő adni, mintha az észnek foglalatossága volna.« Ez úgy látszik, a' Költőtudománnyal való

²⁹ LTT, 19.

³⁰ LTT, 162.

³¹ LTT, 186.

³² SULZER, i. m. hálózati kiadás: <http://www.textlog.de/7484.html> címszó. (Utolsó letöltés: 2018.02.07.)

³³ „*Sculptura*, *ars sculptoria*, képfaragó mesterség, képfaragás: *Bildhauerkunst*. A' szép mesterségeknek egyike, melly az észfogásokat: ammint a' természetben lehetnének, testek gyanánt állítja elő, az Érzéstudománynak (*Aestheticának*) nemes czéllya szerint.” LTT, 409.

³⁴ „*Musica*. Lásd *Wagnerban*. *Ars musicae*, Cserenél *hangmesterség*.” LTT, 302.

³⁵ LTT, 42, 53, 128, 289, 406, 446.

visszaélés inkább, mint maga a' Poézis. Ennek fő és legszentebb hivatallya az, hogy a' bölcseledő észűl kinyomozott erkölcsi, sőt még tudományos igazságokat is, mellyeknek helyességéről szükségéről és hasznairól a' gyakorlatlan eszű embert meggyőznünk lehetetlen, olly indulatossan, olly hathatósan, és olly érzékenyítő erővel terjessze elejébe, hogy azoknak elfogadására és teljesítésére szíve megindíttasson, sőt: még el is ragadtasson. Micsoda hasznot hajthatnának vallyon az emberi nemzetnek az igazságok és kötelességek, mellyeket a' Filozófiának külömbféle ágai szerencsésen kinyomoznak, ha azokat a' Költő tudomány és az Ékesenszóllás úgy meg nem érzékenyítenék, hogy végtére még a' köz népek szívében is behatnak, 's az egész emberi nemzetnél közönségesek lesznek. Lásd *Analyticae Institution.(!) Linguae Hungaricae Part. 3. Sect. 2. Cap. XIV. et seq. pag. 590. Fejéknél* alkotás, költés.³⁶

Poétikai szakszóként mindössze az *aestus poeticus*, *cadentia poetica*, *metrum seu numerus poeticum*, *numerus poeticus* kerül be a szótárba: a túlnyomórészt verstani kifejezések jól mutatják, hogy költészetelméleti szinten valóban alig van elmozdulás Verseghy korábbi írásaihoz képest.³⁷ Másfelől viszont azt látjuk, hogy jelentősen kisebb teret kapott a speciális esztétika, azaz a művészeti ágak elmélete, és csökkent az alkalmazott esztétika, azaz a poétika szerepe és kifejtettsége. Ezzel szemben nőtt azon szakszavak száma és kifejtettsége, amelyek az általános esztétikaelmülethez kapcsolódnak. És ez nem csupán növekedést jelent. A fenti *poesis*-definícióban még egyértelműen a mendelssohni képzés-fogalom dominál, annak kultúrafejlődési-terjesztési vonatkozásaival. Azt várná az olvasó, hogy a szótár *cultura* címszavánál is ennek részletes, az 1820-as években már némileg álmósító kifejtését találja majd, rövidebb formában. Ehelyett egy kifejezetten terjedelmes címszót kapunk, mégpedig következetesen elválasztva a vallási *cultus*-fogalomtól. A várva várt *képzés*-fogalmat viszont csupán harmadik jelentésként, erős neohumanista felhanggal lelhetjük fel, az első két *cultura*-jelentés, amellelt, hogy magyar megfelelőként a „csinosodás” kifejezést adja meg, kantiánus alapfogalmakra („Kultur des Menschen”, „Kultur der Geschicklichkeit”, „Kultur der Freiheit”) épít. Hivatkozás nem segít minket a terminusok intertextuális útjára vonatkozóan, bár a később felbukkanó „Fejéknél” utalás még érdekes lehet. Ezek után már nem is lesz annyira meglepő, hogy az inkább prekantiánus horizonton mozgó szerzőnek tartott Verseghy esztétikai címszavai között egy hű latin fordítással átvett Kant-idézet néz velünk szembe, már formájában is kirívó módon: „*Realismus finium aestheticorum*, valósága az érzésügyelő céloknak: Realismus der ästhetischen Zweckmäßigkeit. E tanítás azt vitattya, hogy a szépségnek avvagy szép műnek készítésénél ugyanezen szépnek ideája a készítő okban előre feltaláltatik, mint

³⁶ LTT, 349.

³⁷ LTT, 19, 53, 292, 314.

képző tehetségünknek kedvező cél.”³⁸ Kant neve három szócikkben található meg referenciaként – sokatmondó, hogy az egyik legrészletesebben kifejtett Kant-referencia épp a *spiritus*³⁹ címszó alatt szerepel, ahol a szócikk egyértelműen a kanti tapasztalati lélektan megközelítésére épül.

Ha áttekintjük a többi, esztétikainak minősített szakszót, akkor további meglepő következtetésekre juthatunk. Nemcsak az alkalmazott esztétika szorul ki ezek köréből, hanem nagyon fontos hangsúlybeli változások is megfigyelhetők. Ezen változások közül most csupán két, jelzésértékű helycserét emelnék ki. A 18. századi esztétikai diskurzusok központi kategóriája, az ízlés ugyan nem került ki az esztétikai fogalmak köréből, de egy mindössze tízsoros, jelentéktelen szócikkre zsugorodott.⁴⁰ Helyette viszont a szótáríró egy kiemelkedően terjedelmes, háromhasábos szócikket szentel a *Kritik des Geschmacks*, azaz ’ízléskritika’ német megfelelővel illetett *critica* címszavának,⁴¹ a fogalmat terjedelmesen és egyértelműen kantiánus alapokon definiálva. Még feltűnőbb a másik centrális, 18. századi esztétikai szakszó, a *pulchrum*, azaz ’szépség’ fogalmát tárgyaló szócikk:⁴² ugyancsak tízsoros, egyáltalán nincs benne utalás a kifejezés esztétikai vonatkozására, csupán egy másik, kortárs fogalom, a *harmonia* referenciáját adja meg, amely ugyan 22 soros szócikket kapott, de hanggegyeztetésként definiáltatik.⁴³ Ez nagyon radikális lépés, különösen annak tükrében, hogy Verseghe nemcsak ismerte, de itt is idézi Szerdahely esztétikáját (a *Laune* kifejezés kapcsán),⁴⁴ mely a szépség harmonia-alapú értelmezésén alapszik. A *pulchrum* helyett az esztétikai szakszókincs legrészletesebben

³⁸ LTT, 84. „Realismus der ästhetischen Zweckmäßigkeit der Natur” – Ez a kifejezés központi szerepet kap a kanti *Kritik der Urtheilskraft* 58. §-ában, vö. Birgit RECKI, *Die Dialektik der ästhetischen Urtheilskraft und die Methodenlehre des Geschmacks* = Immanuel KANT, *Kritik der Urtheilskraft*, hrsg. Ottfried HÖFFE, Berlin, Akademie Verlag, 2008, 189–211.

³⁹ Kantra hivatkozó címszavak: *claritas* LTT, 68; *spiritus* LTT, 426; *thesis* LTT, 452. A *spiritus*-szócikk szövegének Kantra vonatkozó részlete: „Spiritus, lélek: Geist, des Cartes: Leibnitz és Wolf szerint, eggyügyű, avvagy résztelen, és gondolkodó magavaló (*substantia*). Kant szerint, ösméretlen és megfoghatatlan valami, mellyről mink semmit sem tudunk egyebet, hanem hogy gondolatinknak talpvalója (*subjectuma*), és hogy eggyügyűnek, résztelennek azért gondoltatik, mivel testünknek tulajdonságátúl, állítmánnyitúl (*accidensitúl*) meg kell azt különböztetnünk. Lévnének az ésszel gondollyuk ugyan, de az érzékenység által észre soha sem vesszük. Az *Érzéstudományban* (*Aestheticában*) a’ lélek annyi, mint ama’ tehetség, melly a’ képző erőnek sebesen múló játékát felfogja, és észfogásba szorította.” LTT, 426.

⁴⁰ LTT, 205.

⁴¹ LTT, 121–122.

⁴² LTT, 375.

⁴³ LTT, 207.

⁴⁴ „*Humor*, kedv: *Laune*. E’ Deák névnek ezen értelmét a’ Francziából kölcsönözte az *Aesthetica*. Lásd Szerdahelyi *Aestheticáját*, *Scientia boni gustus*. A’ *kedv* tehát ama’ tehetség, mellyel magunkot az elmének bizonyos állapottyába kényünk szerint áthelyeztettyük, mellyben azután a’ dolgokat mind másképp nézzük, mintsem ammint közönségesen megítéltetni és szemléltetni szoktak. Lásd *Humorista*, és *Humorosus*.” LTT, 214.

kifejtett szakszavává azonban a *sensus* válik.⁴⁵ A *sensus* jelentéseit öt címszó fejt ki,⁴⁶ öthasábos, szinte példátlan terjedelemben, és akkor ebbe még nem is számoltuk bele a szócsalád többi tagját, úgymint *sensibilis*, *sensibilitas*.⁴⁷ A szócikkek tartalmilag is rendkívül izgalmasak, de ennek kifejtését terjedelmi okok miatt mellőznöm kell. Továbbá a *sensus* vonzáskörében jelennek meg és épülnek be az esztétikai szókincsbe olyan, a 18. század végén az esztétikától még idegen szakszavak, mint az álom, azaz *somnus* az alábbi definícióval: „*Somnium objective sumtum*, álmokép: Traum. A' képzeteknek öszveköttése, a' mennyire nem törvényes, és így nem is tárgyügylő.”⁴⁸ Ez már a 19. század első felében terjedő, antropológiai-pszichológiai háttérű álom-értelmezés, mely megalapozza a romantika álom-fantázia képzettársítását.⁴⁹ De legalább ilyen érdekes a *humor*, *spiritus* vagy a *voluntas* esztétikai szakszóként történő definiálása.⁵⁰ Itt egyébként a kanti alapoktól elemelkedve már schopenhaueri magaslatoiban⁵¹ járunk, amit csak tovább erősít, hogy a szótár külön kitér a *repraesentatio* (Vorstellung, képzet – itt: „észképzet”) és az esztétikai *imaginatio* (Einbildung, képzet – itt: „szóképzet”) megkülönböztetésére,⁵² még ha ezt Kirsch népszerű szótárára⁵³ hivatkozva teszi is.

Bár már az eddigiek is mutatják, hogy azt a toposzt, miszerint Verseghy esztétikai tekintetben szeméit kizárólag Sulzerre függesztve élt, és írta műveit haláláig, érdemesnek tűnik felülvizsgálni, a továbbiakban még két érdekes vonatkozásra szeretnék kitérni. Az egyik magának az esztétika tudományának definíciója és helye a tudományok rendszerében a *Mesterszókönyv* szerint. A másik pedig Verseghy esztétikai-filozófiai forrásainak kérdése. Az *aesthetica* címszó az alábbiakat rögzíti:

⁴⁵ A *sensus* kortárs terminológiai vonatkozásairól l. HEGEDÜS Béla, *Érzékeny érzékenység: Eszme-és fogalomtörténeti vizsgálat*, 1, ItK, 119(2015), 181–196.

⁴⁶ A *sensus* szócikkei: LTT, 411–414.

⁴⁷ LTT, 411.

⁴⁸ LTT, 422.

⁴⁹ A magyarországi álom-értelmezések 18–19. századi eszmetörténeti háttéréről l. BALOGH Piroska, „Az élet álom – csakhogy meddig az?” (Az álom interpretációi a 18–19. századi magyarországi esztétikai diskurzusban), Irodalomismeret, 2017, 3, 5–17.

⁵⁰ *humor* LTT, 214, l. 44. jegyzet; *spiritus* LTT, 426, l. 39. jegyzet; *voluntas* LTT, 476.

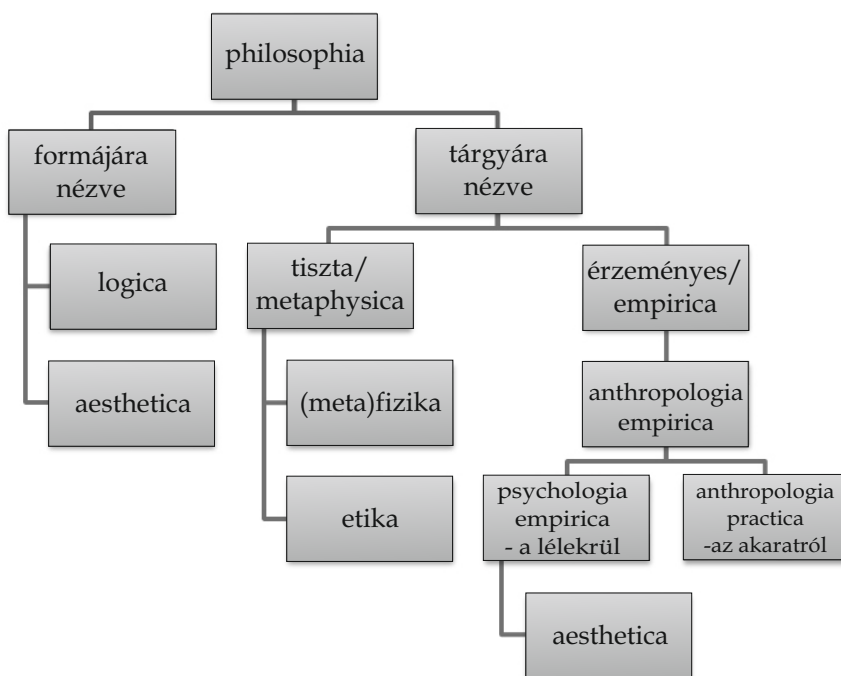
⁵¹ A *voluntas* szócikk számos tekintetben Schopenhauert megelőlegező, másfelől Kanthoz is kapcsolódó tézisei: „*Voluntas*, akarat: Wille. Általában annyi, mint kény (*arbitrium*, *Willführ*); oksága (*causalitással*) az élő valónak; olyl tehetség, melly képzetinek tárgyakot természet, vagy azoknak megesközklésére magát legalább meghatározhattya; vágyó tehetség általában. 2) Különösen, az észnek oksága foglatatosságira nézve; gyakorlásügylő ész, és szabadság; olyl tehetség, melly talpállítások szerint, azaz, a' törvények képzeti szerint képes foglatatoskodni, 's valamit bizonyos észkép szerint megesközklteni.” LTT, 476.

⁵² *repraesentatio* LTT, 394; *imaginatio* LTT, 223.

⁵³ Adam Friedrich KIRSCH, *Abundantissimum Cornucopiae linguae Latinae et Germanicae selectum...*, Lipcse, 1774. A számos kiadást megérő szótár szintén fontos forrás volt Verseghy számára, elsősorban a latin-német szómegfeleltetéseket vehette innen.

Aesthetica. Érzéstudomány, Sinnelehre. 1. A' lélektudományban (psychologiában) annyi, mint az ízlésnek criticája, megítélése. 2. A' filozófiában annyi, mint az érzékenység' reguláinak tudománya; és ezen értelemben az észtudománynak (*logicának Vernunftlehre*) általellenében áll. A' tiszta és tapasztaláshaladó (*transcendentalis*) *Aesthetica* az érezhető észképzetekben azt nyomozza ki, a' mi a' tapasztalást tisztán megelőzi; és így a' mi nem a' tárgyakból (*objectum*) megy át a' talpvalókba (*subjectum*), hanem inkább ezeknek belső szerkeztetéséből a' tárgyaknak képzeleibe, mint péld. ok. hogy közben és időben jelennek meg.⁵⁴

A definíció szerint tehát az esztétika 'érzéstudomány', és e tekintetben a pszichológia, és azon belül az antropológia része, másfelől pedig 'érzékenységtudomány', azaz e tekintetben az ész törvényeit kutató logikával szemben az 'érzékenység' törvényeit kutató filozófiai tudomány. Ez a rendszer a lexikon megfelelő szócikkei alapján a következőképpen rekonstruálható:

Látnivaló tehát, hogy Verseghy ingerküszöbét nem egyszerűen bizonyos kanti alaptételek, illetve ezek posztkantianus változatai lépték át, hanem rendszeresen összekapcsolja az antropológiát (*Menschenlehre*)⁵⁵ az esztétikával.

⁵⁴ LTT, 18.

⁵⁵ „*Anthropologia*, embertudomány, *Menschenlehre*. *Fejér emberismértetésnek* nevezi; de ez csak *notitia hominis*, *Menschenkenntniß*, melly ha tudományos rendbe volna is szedve, az *anthropológiától* különbözne. – *Anthropologia empyrica*, *érzeményes embertudomány*, *Empirische Menschenlehre*. 1. Ennek *elmeügyelő* része (*pars theoretica*) az *érzeményes lélektudomány*. *Psychologia empirica*, *empirische Seelenlehre*. 2. *Gyakorlásügyelő* része (*pars*

Mégpedig oly módon, hogy az esztétikát integrálja egyszersmind a pszichológia formálódó tudományágába is – ennek háttereként érdemes utalnunk Laczházi Gyulának a pszichológia 18. századi történetére vonatkozó fejtegetéseire.⁵⁶ Itt jegyzem meg, hogy az antropológiai esztétika kulcskifejezése⁵⁷ mellett a populárfilozófia és az esztétika kapcsolatát is felvillantja a szótár, mégpedig a *modus aestheticus* definíciójánál⁵⁸ – ez utóbbi a Volksaufklärung, illetve a Populärästhetik kortárs tendenciáihoz is közelíti a szótár anyagát.⁵⁹ Az *anthropologia* szócikk⁶⁰ ezen változások forrását kutatva is sokatmondó.

Úgy vélem, a kutatás során fontos lenne túllépni a Gáldi által azonosított források névsorán,⁶¹ és azonosítani azokat a szövegeket, amelyekre Verseggy, igaz, csak a szerző nevével, de mégiscsak explicite hivatkozik. Ha megfigyeljük az esztétikai szakszavak hivatkozásait, egyrészt szótártörténeti szempontból fontos alaphivatkozásokat találunk. Ilyen pl. a gyakran előforduló, Wagner 18. századi latin értelmező szótárára hivatkozás, melynek referenciája így szerepel Verseggy könyvtárjegyzékében: „Vagner Francisci Universae Phraseologiae Corpus. Budae. 1822. in 8. maj. 2. Tom. Semigall.”⁶² E kiadás sajtó alá rendezője

practica) az erkölcsöknek alkalmaztatott érzeményszerű filozófiája, a' tulajdon erkölcsstudomány. (*Moralis, scientia virtutum*: Tugendlehre, Sittenlehre). Ezen utóbbi tudomány az erkölcsi törvényt vizsgálja, a' mennyire az emberi akaratot, hajlandóságokat és ösztönöket illeti, teljesítésének akadályival együtt. Támaszkodik pedig e' tudomány részént a' tiszta Morálisnak, avagy az erkölcsök' metafizikájának talpigazságaira, részént az elmeügyelő lélektudománynak tanításaira. *Antropologia practica*. Lásd *Philosophia*.” LTT, 31–32. A „Menschenlehre” korabeli értelmezéséhez l. *Die Wissenschaft vom Menschen in Göttingen um 1800: Wissenschaftliche Praktiken, institutionelle Geographie, europäische Netzwerke*, hrsg. Hans Erich BÖDEKER, Philippe BÜTTGEN, Michel ESPAGNE, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2008.

⁵⁶ LACZHÁZI Gyula, Pálóczi Horváth Ádám „Psychológiá”-ja és a XVIII. századi lélektani irodalom = *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, Bp., reciti, 2011, 135–153.

⁵⁷ A szókapcsolat ebben a formában ugyan nem szerepel a szótárban, ugyanakkor egyértelmű, hogy az esztétika az antropológia alárendelt diszciplínája. Az antropológiai esztétikáról mint korabeli irányzatról l. Ernst STÖCKMANN, *Anthropologische Ästhetik: Philosophie, Psychologie und ästhetische Theorie der Emotionen im Diskurs der Aufklärung*, Tübingen, Niemeyer, 2009 (Hallesche Beiträge zur Europäischen Aufklärung 39).

⁵⁸ „*Modus aestheticus, éreztető, vagy érezhető mód*: Manier. Általában áll az a' tanításmódnak (methodusnak, Lehrart) és csak a' mindennapi, alacsony rendű (popularis) ösmeretekről mondatik.” LTT, 296.

⁵⁹ Vö. Franz LITTMANN, *Johann Peter Hebel – Humanität und Lebensklugheit für jedermann*, Erfurt, Sutton, 2008; illetve *Denkens für Volk? Populärphilosophie vor und nach Kant*, hrsg. Christoph BINKELMANN, Nele SCHNEIDERREIT, Würzburg, Königshausen, 2015.

⁶⁰ LTT, 31–32.

⁶¹ GÁLDI, i. m.

⁶² DEME, i. m., 307, 58. tétel. A kötet adatai: Franz WAGNER, *Universae phraseologiae latinae corpus [...] linguis hungarica, et slavica locupletatum*. Nagyszombat, 1750; 2. kiad., 1775²; Buda, 1822³ (átdolgozta VERSEGGY Ferenc).

maga Versegghy volt, így alaposan ismerte a szóanyagát – a kötet egyébként az 1750–1850 közötti időszak művelődéstörténeti alapkézikönyve volt, éppúgy használták mitológiai lexikonként, mint florilegiumként.⁶³ Másfelől viszont Versegghy hivatkozik nem szótárjellegű szövegekre is. Közülük eddig főként a Pázmány-hivatkozásokat emelték ki, de ezek az esztétikai szakszavaknál viszonylag ritkán fordulnak elő. Az ezekben szereplő, 18. századi horizonton mozgó intertextusok közül csupán kettőre hívom fel a figyelmet. Versegghy szótára Szerdahely esztétikájának recepciója szempontjából is fontos forrásnak bizonyult.⁶⁴ De legalább ennyire érdekes a „Gánótzsi” referencia: Gánóczy Antal jezsuita latin fordítására utal,⁶⁵ amely William de Britaine hasonló című, 1702-es sikerkönyvének latin átdolgozása. Ezt Horváth József 1764-ben *Gánótzsi Antal: Emberi okosság, avagy mesterség, mellyel az Ember magát, és szerentsejét magasra emelheti* (Nagyszombat, 1764) címmel magyarra is lefordította, és amint már a cím is sejteti, egy sajátos, etikát is mozgató, prakticista antropológiai traktátus. Ezzel vissza is kanyarodtunk az alapkérdéshez, azaz ahhoz, hogy vajon mely forrásokból fertőzhetette meg Versegghyt az antropológia, illetve a kanti tanok. E kérdés szempontjából a hivatkozások közül a következő három, az esztétikai szakszavaknál gyakran előforduló név lehet a leglényegesebb. Az *anthropologia* címszónál⁶⁶ is szerepel a „Fejérnél” kifejezés, amely számításaim szerint összesen 437 alkalommal olvasható a kötetben, ezzel az egyik legtekintélyesebb hivatkozási alappá lépve elő. Az *anthropologia* és az ehhez kapcsolódó szakszavak szinte biztosan Fejér György *Anthropologia vagy is az ember esmértetése*⁶⁷ című kötetére utalnak, de az ugyancsak antropológiai alapozású logikáját is relevánsnak tekinthetjük, annál is inkább, mert *Az ember kifformáltatása gondolkodó erejére nézve*⁶⁸ című kötetét az 1834-es akadémiai *Philosophiai Műszótár*⁶⁹ is forrásként jelölte meg. De feltételezhetjük *A tudományok encyclopaediája rövid rajzolatban*⁷⁰ című Fejér-kötet címszavainak jelenlétét is.

⁶³ VOIGT Vilmos, *Egy többször is feledésbe nem ment kézikönyv. Wagner: Phraseologia* (Tyrnava, 1775) = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., reciti, 2015, 157–172.

⁶⁴ L. a 44. jegyzetet.

⁶⁵ Az eredeti kötet: William de BRITAINE, *Humane Prudence, Or The Art By which a Man may Raise Himself and his Fortune To Grandeur. The Tenth Edition Corrected and very much Enlarged*, London, Sare, 1710. Latin fordítása: GÁNÓCZY Antal, *Prudentia Humana, seu Ars, qua Homo se, Fortunamque suam in altum provehere potest*, Tyrnaviae, Typis Academicis Societ. Jesu, 1762.

⁶⁶ LTT, 31–32.

⁶⁷ FEJÉR György, *Anthropologia vagy is az ember esmértetése*, Buda, Typ. Univ., 1807.

⁶⁸ FEJÉR György, *Az ember kifformáltatása gondolkodó erejére nézve – vagy-is közhasznú logika*, Pest, 1810.

⁶⁹ *Philosophiai műszótár – Közre bocsátja a' Magyar Tudós Társaság*, Buda, Typ. Univ., 1834, VII.

⁷⁰ FEJÉR György, *A tudományok encyclopaediája rövid rajzolatban*, Pest, 1818.

A kanti tanok közvetítője lehet az előhangban mintaként hivatkozott⁷¹ *Wörterbuch zum leichtern Gebrauch der Kantischen Schriften, nebst einer Abhandlung* című kötet, a kantiánus pszichológiájáról ismert Carl Christian Erhard Schmid jénai professzor műve, melynek alapja a *Critik der reinen Vernunft im Grundrisse zu Vorlesungen, nebst einem Wörterbuche zum leichtern Gebrauch der kantischen Schriften* kötet.⁷² Az erre a kötetre utaló hivatkozásokat a szakirodalom korábban az alább említett J. W. Schmid-kötetre vonatkoztatta, azonban a Versegheylevezés hamarosan megjelenő kötete⁷³ egyértelművé teszi, hogy nem a teológus Schmid művéről van szó, és hogy a kötet Verseghe számára a szótár készítése idején friss olvasmány volt.⁷⁴ Ez azért lényeges, mert ezek szerint a jénai kantiánus iskola jelen volt Verseghe szellemi horizontján, sőt, meghatározó jelentőséggel bírt. A kantiánus tanok legfontosabb mediátorának mégis inkább a 105 alkalommal név szerint citált Márton István műveit feltételezhetjük. Elsősorban a *Keresztyén theologusi morál, vagyis erkölcsstudomány*⁷⁵ c. munkának a *Philosophiai Műszótár* által is forrásként használt⁷⁶ kötetére gyanakodhatunk, amely J. W. Schmid *Lehrbuch der theologischen Moral* című kötetének⁷⁷ magyarítása, önálló magyarázattal és a terminológiát rögzítő toldalékkal kiegészítve. Mind maga a fordított mű, mind a toldalékok legfontosabbika, a fogalmak magyarázatát nyújtó *Erkölti Szótár*⁷⁸ fontos, mivel világossá teszi, hogy a „Critikai PrINCÍPIUMOK szerént” előadott, kantiánus munkáról van szó. Ez nyilvánvalóan a Verseghe szótár *critica*-címszavának⁷⁹ a legfontosabb forrása.

⁷¹ A kötetben nyolc név szerinti említés szerepel, a hivatkozott referencia: LTT, XVI-XVII. „Schmid' szókönyvecskéje arra kényszerített engemet, vén Logicust, ki 1771/2 esztendőitől fogva a' régi Logicával keveset bajlódott, az újat pedig ex professo tanulni, más tárgyakra függesztetvén a' sorstúl elméje, sükségtelennek tapasztalta, hogy *először* articulusrúl articulusra áttanuljam; *másodszor* hogy a' főneveket az értelemhatározások (definitiók) szerint Magyarra fordítsam, és betűrendbe szedgyem; *harmadszor* hogy e' betűrendbe szedett neveknek segedelmével magokot az articuluosokot, a' mennyire sükségesnek lenni láttam, úgy fordítsam, hogy a' Német vagy Deák mesterszavakat mindenkor ugyanazon Magyar mesterszavakkal fejezzem ki; *negyedszer* végtére, hogy az így elkészített Magyar articuluosokot betűrend szerint tisztán leírjam.”

⁷² Carl Christian Erhard SCHMID, *Wörterbuch zum leichtern Gebrauch der Kantischen Schriften, nebst einer Abhandlung*, Jena, Cröter, 1795; melynek alapja: UÓ, *Critik der reinen Vernunft im Grundrisse zu Vorlesungen, nebst einem Wörterbuche zum leichtern Gebrauch der kantischen Schriften*, Jena, 1786.

⁷³ L. 10. jegyzet.

⁷⁴ L. 72. jegyzet.

⁷⁵ MÁRTON István, *Keresztyén theologusi morál, vagyis erkölcsstudomány*, [s. l.], 1796.

⁷⁶ L. 70. jegyzet.

⁷⁷ Johann Wilhelm SCHMID, *Lehrbuch der theologischen Moral für akademische Vorlesungen*, Jena, Cuno, 1794.

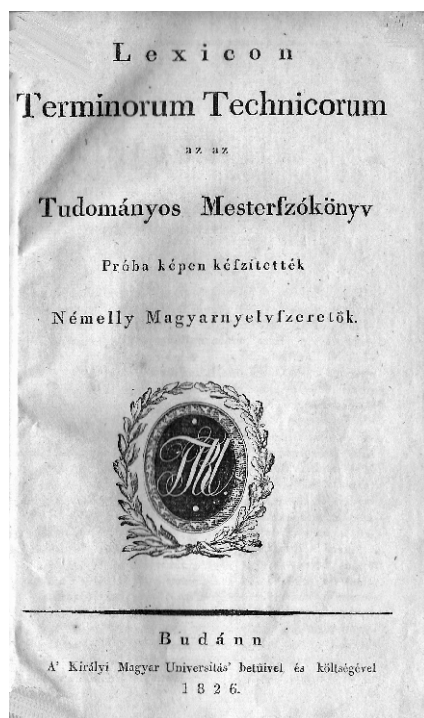
⁷⁸ Modern kiadása: MÁRTON István, *Erkölti Szótár* = *Galagonya magyarok: Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczeitől Böhmig*, szerk. VÁRHEGYI Miklós, KÖSZEGI Lajos, Veszprém, Comitatus, 1992, 56–106.

⁷⁹ LTT, 121–122.

Feltételezhető továbbá, de további részletes szövegösszevetést igényel, hogy Márton 1820-as Krug-fordítása⁸⁰ is hatott a Verseghy-lexikonra.

Ha igen, akkor még inkább, de ha nem, az eddigiek alapján még akkor is el kell ismerni, hogy bizony, öreg Verseghy nem vén Verseghy. Legalábbis esztétikatörténeti szempontból, jeles írónk életének utolsó éveiben igen érzékenyen tartotta ujját az európai, ezen belül is főként a kortárs német esztétikatudomány ütőerén: az esetében kétségtelenül nagyon erős Sulzer-hatásra jócskán rakódtak posztkantiánus rétegek. Másfelől nézve pedig azért is tanulságos a szótár révén feltáruuló tájékozódási horizont, mert jól mutatja: az úgynevezett antropológiai esztétikai diskurzus, mely a szótár horizontján meghatározónak tűnik, nem egy koherens, korábbi irányzatokkal szembemenő, és azoktól magát elhatároló diskurzusként jelenik meg a magyarországi közegben. Sokkal inkább egy tudatosan eklektikus, illetve tudatosan populáris – hiszen maga a szótár is ismeretterjesztő céllal született – diszkurzív keretrendszerként.

⁸⁰ Wilhelm Traugott KRUG, *Systema philosophiae criticae: In compendium redigit, latine interpretatus est, ac edidit ... Tomus I Philosophiam fundamentalem, logicam, metaphysicam et aestheticam in se complectens*, ford. MÁRTON István, Bécs, 1820. Magyar recepciójáról, különös tekintettel Márton Istvánra, l. FÓRIZS Gergely, „Mit Wahrheit will ich halten”: Wilhelm Traugott Krugs Philosophie im Spiegel der ungarischen Rezeption mit besonderer Rücksicht auf seine Ästhetik = Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850, hrsg. Piroška BALOGH, Gergely FÓRIZS, várható megjelenés: 2018.

VERSEGHY *USUS AESTHETICUS LINGuae HUNGARICAE*
CÍMŰ KÉZIKÖNYVÉNEK FORRÁSAI¹

1987. március 30-án, „A magyar nyelv hete” keretében beszélgetés hangzott el „Verseghy Ferenc, a nyelvtudós” címmel, a Magyar Rádióban.² A beszélgető felek, Éder Zoltán, Fábíán Pál, Margócsy István és Szűts László többek között egy olyan témát is érintettek, mely a jelen kötet több tanulmányában is szóba kerül: Verseghy vitáit, szembenállását a kor más tudósaival és irodalmáraival. Ennek kapcsán megfogalmazták, hogy a fogságot követő időszakban, elsősorban a Révaival és Kazinczyval való nézeteltérések következményeként megfigyelhető Verseghy háttérbe szorulása, elszigetelődése, de Margócsy István arra is rámutatott, hogy az így kialakult helyzetet hiba vereségként vagy kudarcként értékelni. Véleményem szerint a Verseghy-életpálya e szakaszát mérlegre téve nem kerülnek túlsúlyba sem a kisebb-nagyobb szakmai sikerek, sem a kevésbé sikeres vállalkozások, az azonban meghatározónak látszik, hogy az író-tudós meglehetősen önállósággal volt kénytelen egyengetni karrierjét, mivel jelentősebb állami vagy egyházi álláshoz nem jutott. Nem voltak állandó jövedelmet biztosító földbirtokai, közhivatal, gimnáziumi vagy egyetemi tanári állást nem kapott.³ Fogsága előtt rendre „a józan és természeti tudományok doktoraként” határozta meg önmagát, közvetlenül a fogsága után „az Esztergomi fő megyének

¹ A szerző a tanulmány megírása idején az NKFIH PD 121063 számú Posztdoktori Kiválósági Program Pályázat Ösztöndíjában és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

² A beszélgetés szerkesztett változata a következő kötetben jelent meg: *In memoriam Verseghy Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitójáról és Verseghy-tudományos ülészek anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988, 147–157.

³ Lásd erről: MARGÓCSY István, *Verseghy szerepe kora irodalmi életében = In memoriam Verseghy Ferenc 2: Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülészek anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, 11–29; DONCSE CZ Etelka, *Szerzetesrendi hovatarozás és irodalom: Közelítések Verseghy Ferenc fogság előtti pályaszakaszához*, Doktori disszertáció, Bp., ELTE BTK, 2016, 172–186; DONCSE CZ Etelka, „mert lelkeinket a múlt szerencsétlenség örökre összeköté”: *Verseghy és fogolytársai kapcsolata a fogság után*, Irodalomismeret, 2016, 3, 4–25.

papja”, „a’ szép mesterségeknek és a’ filozofiának doctora”, „Méltóságos Gróf Szápáry Leopoldína Kisasszonynak tanítója” titulust találjuk a neve mellett.⁴ A megélhetéséhez szükséges anyagiakat egészen 1814-ig, amikor egy pártfogója jelentős összegű életjáradékot hagyott rá, ideiglenes megbízások révén, komoly erőfeszítéssel tudta csak előteremteni. Egzisztenciális gondjai jól adatolhatóak az 1810-es évek elejéről fennmaradt levelezéséből: Prónay Simonnének 1810 decemberében azt írja, a maga számára még fehéreneműről és ruházatról is alig tud gondoskodni, így nagy szüksége van arra a nyugdíján felüli jövedelemre, melyet az ifjú Prónay László nevelőjeként kereshetne meg. Ugyanitt említi azt is, hogy a könyvírással hiába próbálkozik, mert Magyarországon ebből a tevékenységből nem lehet megélni.⁵

E keserű megállapítás kapcsán fontos észrevenni, hogy Verseghy generációjának életpályáit tekintve egy dolog mindenképpen komoly hiányosságnak mutatkozik: egy olyan magyarországi tudós társaság, akadémia léte, amely összefogná a tudományos tevékenységet folytató értelmiségiek kezdeményezéseit.⁶ Korábban, az 1780-as évek végén, az 1790-es évek elején, Bessenyei György és mások nyomdokain, e generáció képviselői együttesen indítványozták egy tudós társaság megalapítását, melynek javasolt tagnévsorában Verseghy neve is ott szerepelt.⁷ Feltehetően tagja volt továbbá egy Pesten működő olvasótársaságnak, melynek szabályzata az ő kézírásában maradt fenn.⁸ 1794-ben levélben fordult az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasághoz, jelezve, hogy szándékában áll részt venni a közös munkában. E levélből az is kiderül, hogy Verseghyben már az 1790-es években felmerült egy nagyszabású magyar grammatikai kézikönyv megírásának terve, sőt bizonyos utalásai arra engednek következtetni, hogy a munka egy része talán már ekkor elkészülhetett. Erről egy 1794 szeptemberében kelt, az Erdélyi Magyar

⁴ Vö. VERSEGHY Ferenc, *A’ magyar hazának anyai szózatya az ország napjára készülő magyarokhoz*, [h. n.], 1790; Uő, *A’ tiszta magyarság, avvagy a’ csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések*, Pest, Eggenberger, 1805.

⁵ Vö. DONCSEZ, *Szerzetesrendi hovatartozás...*, i. m., 181.

⁶ A magyarországi tudós társaságok történetére vonatkozó források újabb gyűjteményei: *Fénykeresők: Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában / Lichtsucher: Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa: Kommentált forrásgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum kamarakiállításához 2017. október / Kommentierte Quellensammlung zur Kabinettausstellung des Ungarischen Nationalmuseums, Oktober 2017*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, KISS Margit, LENGYEL Réka, TÜSKÉS Gábor, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, Magyar Nemzeti Múzeum, 2017; *Learned Societies, Freemasonry, Sciences and Literature in 18th-century Hungary: A Collection of Documents and Sources*, ed. by Réka LENGYEL, Gábor TÜSKÉS, Bp., MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2017.

⁷ Vö. *Fénykeresők*, i. m., 39.

⁸ Vö. DONCSEZ Etelka, *A pesti Lesegesellschaft szabályzata és tagjai*, Magyar Könyvszemle, 132(2016), 337–353; *Learned Societies*, i. m., 109–111.

Nyelvművelő Társasághoz szóló levelében tesz említést, ahol ezt írja: „[...] az uraknak barátságos ébresztése által alkalmatosságot nyerek arra, hogy négy esztendőbeli nyomozásimat, melyeket nyelvünk iránt tettem, s melyek halálomig minden bizonnyal a négy falak között zárva maradtak volna, oly férfiakkal közölhessem, kik azokat közjóra korábban fordíthatják”.⁹ Az említett munka címe *Analysis Linguae Hungaricae*, amely nem más, mint „anyanyelvünk filológiaiabéli fejtegetésének kezdete”, és „magában foglalja nemcsak a grammatikabéli regulákat, hanem ezek okait is, a nyelvnek általában való és különös tulajdonságaival együtt”. A könyv nyelve a latin, mivel – írja Verseghy – a grammatikai, filológiai, esztétikai és zeneelméleti szakkifejezéseknek nincsenek általánosan elfogadott magyar megfelelői, ő maga pedig inkább nem igyekezett lefordítani őket olyan terminusokkal, melyeket mások nem értenének meg. A levélhez mellékelve elküldte munkája első, kilenc paragrafusnyi részletét. Azt, hogy mekkora terjedelmű rész készült el az *Analysis*ből az 1790-es években, nem tudjuk; a kézirat feltehetően megsemmisült.¹⁰

Az akkor még azonos célok eléréseért munkálkodó, a szervezeti keretek felállításán fáradozó írók, tudósok csoportjának később egymással szembe kerülő tagjai rajtuk kívül álló, politikai okokból nem tudták valóra váltani terveiket, így a célirányos, összehangolt munkálkodásnak még jó darabig nem alakultak ki a feltételei. Egy jól működő akadémia tagjaként természetesen Verseghy maga is méltóbb megélhetési viszonyok között dolgozhatott volna. Saját, feltehetően a fogság utáni időszakban keletkezett tudós társaságtervezetének VII. pontjában részletesen leírja, hogy mivel a megélhetés Pest-Budán meglehetősen drága, évente legalább ezer forintot emészt fel, így a társaság tagjainak elkészült munkáikért ívenkénti „mérsékletes honoráriumot” kellene fizetni.¹¹ Noha ez a tervezet kéziratban maradt, és a benne foglalt célkitűzések nagy része Verseghy életében nem valósulhatott meg, az 1810-es években mégis lehetősége nyílt rá, hogy a tudós társaságnak kijelölt feladatok közül néhányat ő maga elvégezhesen.

⁹ A levél újabb közlése: Verseghy Ferenc levelezése, szerk. DONCSEZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018 (Magyar Írók Levelezése, 1), megjelenés alatt.

¹⁰ A kézirat részleteit és címlapfotóját közli: ÉDER Zoltán–ÉDER Zoltánné, Verseghy Ferenc és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság = Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993), Kolozsvár, EME, 1994 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 218), 23–26. A szerzők által közölt adatok ellenőrzése nem lehetséges, mivel a kézirat nem található meg az általuk megadott lelőhelyen és jelzeten (OSZK, Annalekta (sic!) 11.843). A közölt részlet alapján megállapítható, hogy az *Analysis* némi hasonlóságot mutat azzal a leírással, melyet Verseghy 1794. május 13-án kelt levelében Henrik Gabriel Porthannak küldött el. A levél újabb közlése: Verseghy Ferenc levelezése, i. m.

¹¹ VERSEGHY Ferenc, Egy magyar tudós társaságnak organizációjáról = V. F. Kiadatlan írásai, I, s. a. r., jegyz. DEME Zoltán, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, 1983, 84–97.

¹² FRIED István, Verseghy Ferenc Magyar grammatikája = In memoriam Verseghy Ferenc 3, i. m., 82–91, itt: 87.

Ahogy Fried István az író magyar nyelvtanáról szólva rámutatott, „kiszorulván az irodalmi és a tudományos életből, Verseghy mindenekelőtt tankönyveiben, tankönyvtervezeteiben kísérelte meg nézeteinek elfogadtatását, elterjesztését”.¹² A tudós társaság-tervezet II. pontjában a magyar grammatikáról értekezik, s a következőket állapítja meg: „Mivel a nyelv a kultúra előmozdításának legfőbb eszköze, a Tudós Társaságnak kiváltkép arra kell minden egyéb munka előtt egész igyekezetét fordítani, hogy anyanyelvünk [...] megtisztíttasson, megszépíttessen, és így nemcsak az esztétikabéli, avagy érzékeny és szívjobbító munkákra, hanem a tudománybéli mesterséges kifejezésekre is alkalmatossá tetessen.”¹³ A magyar nyelv iskolai oktatásának szabályozása 1814-ben állami irányításra vett számára kedvező fordulatot, amikor megbízást kapott a nyelvoktatásban használható gimnáziumi tankönyvek megírására, ezekre kívánták ugyanis lecserélni a korábban használatban lévő, különféle felfogást tükröző tankönyveket.¹⁴ Az állami megbízást Verseghy magas szinten teljesítette: 1820-ig összesen hét különböző tankönyvet és tankönyvsorozatot készített el, melyek közül három latin, kettő magyar és kettő német nyelvű.¹⁵ Fontos rámutatni arra, hogy „[...] 1816-ban Verseghy Ferenc írta meg az első »hivatalos« magyar nyelvtankönyvet (latinul, irodalmi gyakorlókönyvvel együtt. A középiskolai »magyar nyelv és irodalom« tantárgy megjelenését Verseghy e könyvétől, pontosabban kötelező használatának elrendelésétől, vagyis az 1819/20-as tanévtől számíthatjuk.”¹⁶

Tankönyveinek megszerkesztésekor elsősorban a pedagógiai szempontokat tartotta szem előtt, jól rendszerezett formában tárgyalja a magyar nyelv fonetikájára, grammatikájára, mondattanára és etimológiájára vonatkozó ismereteket. A tankönyvek anyagát összehasonlítva kiderül, hogy ugyanazokat az egységeket dolgozta ki latin, magyar és német nyelven is, és korábbi nyelvészeti munkáiból is átemelt már kész fejezeteket.¹⁷ A magyar nyelvre vonatkozó ismeretek bemutatását azonban alapvetően meghatározta, hogy milyen nyelven került tárgyalásra: a német nyelvű tankönyvekben a magyarra jellemző jelenségeket a némettel, a latin nyelvűekben a latinnal veti össze, és kétnyelvű szójegyzékeket is mellékel. Ezek a munkái a magyar mint idegen nyelv oktatásának fontos dokumentumai. Az *Exercitationes*ben és az *Ungarische Sprachlehre*ben közölt, a beszélt nyelv gyakorlására használható beszélgetések

¹³ VERSEGHY, *Egy magyar tudós társaságnak...*, i. m., 85.

¹⁴ VÖ. FRIED, i. m., 82.

¹⁵ VÖ. Verseghy Ferenc' *Maradványai és Élete*, kiad. SÁGHY Ferenc, az életrajzot írta SÁGHY Sándor, Buda, Kir. M. Univ., 1825, 182–183.

¹⁶ VÖ. MÉSZÁROS István, *Magyar irodalom reformkori középiskoláinkban*, ItK, 91–92 (1987–1988), 5–6, 674–707, itt: 674.

¹⁷ SZABÓ G. Zoltán, *Elméleti viták – gyakorlati nyelvtanok: Verseghy és Vörösmarty német nyelvű magyar nyelvkönyvei* = *In memoriam Verseghy Ferenc* 3, i. m., 60–69; FRIED, i. m.

érdekes forrásai a 19. század eleji művelődéstörténetnek és országismeretnek.¹⁸ Verseghy tankönyvei tartósnak bizonyultak az iskolai oktatásban: a keletkezésüket követő tíz évben több kiadásuk is készült, a *Magyar ortográfia*t még 1840-ben is újra kiadták.¹⁹

Verseghynek az 1815 és 1817 között elkészült és megjelent tankönyvei között különleges helyet foglal el az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*.²⁰ Az 1816–1817-ben megjelent kötetekben nem található olyan előszó, melyben a szerző maga vallana a mű keletkezésének körülményeiről vagy saját szándékairól. Kéziratban fennmaradt viszont Verseghynek egy olyan, magyar nyelvű szövege, mely mintha csak az *Analytica* előszavának készült volna.²¹ Az 1817 decemberében, Budán keltezett rövid szöveget Verseghy önmaga védelmében írta azon lehetséges támadóival szemben, akik elítélhetnék azért, mert műve nem magyar, hanem latin nyelven íródott. A latin nyelvet egyrészt azért választotta, mert nem szerette volna, hogy olvasói fennakadjanak a nem megfelelőnek gondolt magyar szakkifejezéseken, és csak ezt, ne pedig a munka egészét értékeljék. A nyelvhasználatra vonatkozó egyik fontos tézise ugyanis az volt, hogy a magyar nyelvbe is be kell emelni az általánosan elfogadott idegen eredetű kifejezéseket, és nem szabad erőszakosan új, korábban senki által nem használt szavakat alkotni. Ezzel a véleményével szembekerült a nyelvújításban élen járó írókkal, nyelvészekkel. Emiatt azért is előnyösebbnek gondolta a latint, mert így olvasói között tudhatja a külföldi tudósokat, s ha magyar részről bírálat érné, annak is a nemzetközi nyilvánosság előtt kell zajlania. Hangsúlyozza azt is, hogy dolgozik munkája grammatikai fejezetei magyar változatán, és ha lesz rá igény, a harmadik kötet rövidített, magyar nyelvű fordítását is kiadja. Ez utóbbi részről, az *Analytica* harmadik kötetéről megtudjuk továbbá, hogy Verseghy a magyarországi kézikönyv- és tankönyvpiacon megmutatkozó hiányt szeretné pótolni vele. Véleménye szerint hiba az a gyakorlat, hogy az iskolákban a retorikát és a poétikát még mindig nem esztétikai alapokon oktatják, és maga az

¹⁸ Vö. ÉDER Zoltán, *Verseghy magyar-német összevető nyelvtana = In memoriam Verseghy Ferenc 4: Emlékkönyv a Szolnokon 1993. november 12–13-án rendezett Verseghy-tudományos ülészek anyagából*, szerk., előszó SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1994, 51–61; Uő, *Az Ungarische Sprachlehre (1817) jelentősége mai szemmel = In memoriam Verseghy Ferenc 6: Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Verseghy tudományos ülészek anyagából*, szerk., bev. SZURMAY Ernő, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár, 2003, 105–114.

¹⁹ Első kiadása: *Magyar ortografia, avvagy írástudomány...*, Budánn, A magy. kir. universitás bet., 1816.

²⁰ VERSEGHY Ferenc, *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae, Pars 1–3*, Budae, Typ. Reg. Univ. Hung., 1816–1817; magyar fordítása: Uő, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, I–XII, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, IMRE István, LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1972–1979.

²¹ VERSEGHY Ferenc, *[Indító okok, hogy az Analitikát deákul írjam] = V. F. Kiadatlan írásai*, III, vál., s. a. r., bev., jegyz. FRIED István, előszó HORVÁTH Károly, ford. GYÓRI Gyula, IMRE István, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987, 33–35.

esztétika még az egyetemeken is *extraordinarium studium*. Ebben a fejezetben tehát elsősorban a görög és római irodalomra vonatkozó retorikai, poétikai és esztétikai ismereteket gyűjtötte egybe a külföldi szakirodalom alapján. Úgy véli, a műfajokra vonatkozó szabályok minden nyelven egyformán alkalmazhatók, így az itt ismertetett elveket a magyarul író szerzők is eltanulhatják.

Feltehetően ez utóbbi megfontolásra vezethető vissza Verseghynek az a döntése, hogy az *Analytica* harmadik kötetének az *Usus aestheticus linguae hungaricae* (A magyar nyelv művészi felhasználása) címet adta. Fő témája az esztétika, közelebbről a nyelvesztétika, illetve a stilisztika, de munkája emellett számos műfajelméleti vagy kritikátörténeti vonatkozású fejtegetést is tartalmaz. Kézikönyvében jól áttekinthető összefoglalását adja a nagyobb részt a szépirodalmi szövegekre, de bizonyos esetekben a hétköznapi nyelvhasználatra is jellemző retorikai és poétikai sajátosságoknak, tárgyalja többek között a szónoki beszéd típusait, jellegzetességeit, szerkezetét; a költői beszéd mód tipikus szerkesztési elveit, a szóalakzatok fajtáit; a magas esztétikai minőséget hordozó szövegek megalkotásának követelményrendszerét; csoportosítja és jellemzi a prózai, lírai és drámai műfajokat. Manapság használatos kifejezéssel élve: az *Usus aestheticus* a kreatív írás kézikönyve, Verseghy egyrészt azon olvasóinak igyekszik útmutatással szolgálni, akik a hétköznapi életben kívánják magukat előszóban vagy írásban választékosan kifejezni, másrészt azoknak, akik a szépirodalmi műfajokban szeretnék próbára tenni tehetségüket.²² Alapfeltevése szerint az egyéni íráskészség a társadalom körében fejleszthető és fejlesztendő, mind a kulturált társas érintkezés, mind a magyar nyelvű szépirodalom színvonalának emelése céljából. A kötet I. fejezetének bevezető paragrafusaiban a szerző amellet foglal állást, hogy a kortárs magyar irodalom szűkölködik a kiemelkedő, példamutató alkotásokban, s arra biztatja olvasóit, hogy sajátítsák el a kézikönyvébe összegyűjtött tudnivalókat, és ezek alapján próbálkozzanak meg maguk is szépirodalmi művek írásával, melyek révén képesek lesznek részt vállalni szélesebb rétegek erkölcsi nevelésében, illetve szórakoztatásában, gyönyörködtetésében.²³ Az íráskészség fejlesztésének

²² Vö. SZATHMÁRI István, *Előszó* = VERSEGHY Ferenc, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, III. rész: *A magyar nyelv művészi felhasználása*, 1. szakasz, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, IMRE István, LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1973, 3–6; BARTHA Lászlóné, *Verseghy Ferenc retorikája* = *In memoriam Verseghy Ferenc: Emlékkönyv a Szolnokon 1972. december 14–15-én tartott ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1973, 85–96; SZATHMÁRI István, *Verseghy, a stilisztikus* = *Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 901–927; MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, *ItK*, 85(1981), 545–560; SZATHMÁRI István, *Verseghy stilisztikájának egyik fontos területéről – mai szemmel* = *In memoriam Verseghy Ferenc* 4, i. m., 32–38; UÓ, *A funkcionális stilisztika Verseghy műveiben* = *In memoriam Verseghy Ferenc* 6, i. m., 96–104.

²³ Vö. VERSEGHY, *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*, i. m., III, 4–13; UÓ, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, i. m., 1. füzet, 15–28.

menete a maga Verseghy által is követett elvek szerint a következő: először is az szükséges, hogy az ember jó olvasóvá váljon, azaz megtanulja felismerni és értékelni a magas színvonalú irodalmi alkotások jellegzetességeit. Csak ezt követően érdemes, az eltanult szabályokat alkalmazva, utánózva, vállalkoznia vagy idegen nyelvű munkák lefordítására, vagy saját művek megírására, és csak bizonyos gyakorlatra szert téve rugaszkodhat el mintáitól, és üthet meg egyre egyénibb hangot.

Kecskeméti Gábor egy 2002-es előadásában rámutatott arra, hogy Verseghy retorikai tanulmányairól igen keveset lehet tudni.²⁴ Az egri jezsuita gimnáziumban a kor oktatási gyakorlatában használatos grammatikai és retorikai tankönyvekből tanult, később a pesti pálos rendház könyvtárában és ismerősei, barátai révén juthatott korszerűbb kézikönyvekhez. Ezeket nemcsak saját írásgyakorlatában hasznosította, a bennük tárgyalt ismeretanyagot – ahogyan fentebb utaltunk rá – már az 1780-as évektől igyekezett latin és magyar nyelven terjeszteni. Az *Usus aestheticus* filológiai vizsgálata alapján kimutatható, hogy az *Analyticának* ez a legkevésbé eredeti része: a szerző külföldi és magyar esztétikai, retorikai kézikönyvek alapján állította össze, néhány nagyon rövid, önálló részlettől eltekintve összességében kompilált fordításnak tekinthető. Verseghy fő forrása, ahogyan ő maga is utal rá a II. fejezet 15. paragrafusában, a berlini Királyi Tudományos Akadémia tagja, Johann Georg Sulzer *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, azaz *A szépművészetek általános elmélete* c. lexikona.²⁵ Emellett használta más szerzők munkáit is, így például Zachár András *Paradigmata orationis solutae* (*A szabad előadásmód példatára*), Szerdahely György Alajos *Aesthetica*, Szép János *Notitia artis oratoriae veteris et novae* (*A régi és új szónoklattan*) c. kézikönyveit, vagy az *Institutiones oratoriae in usum gymnasiorum* c. tankönyvet.²⁶

Az a megállapítás, mely szerint Verseghy munkája Sulzer lexikonának „értelemszerű adaptációja”, már a korábbi szakirodalomban is megtalálható volt, ennek ellenére az *Usus aestheticus*ban olvasható nézeteket többen a szerző önálló megfigyeléseiként elemezték és értékelték.²⁷ Valójában azt mondhatjuk,

²⁴ KECSKEMÉTI Gábor, *Az ékesszólás elmélete és gyakorlata Verseghy műveiben = In memoriam Verseghy Ferenc 6, i. m., 37–57.*

²⁵ Johann Georg SULZER, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste...*, I–II, Leipzig, Weidemanns Erben und Reich, 1771–1774.

²⁶ *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias, et artes amoeniores* autore Georgio SZERDAHELY, I–II, Buda, Typis Regis Universitatis, 1778; [ZACHÁR András], *Paradigmata orationis solutae*, Tyrnaviae, Typis Regiae Universitatis, 1794; *Notitia artis oratoriae veteris et novae* autore Joanne SZÉP, I–II, Posonii, Typis G. A. Belnay, 1806; [Josephus GRIGELY], *Institutiones oratoriae in usum gymnasiorum...*, Buda, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1814. Az utóbbi, több kiadást megért tankönyv megvolt Verseghy saját könyvtárában is, vö. DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*, Bp., Akadémiai, 1985 (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 113), 33.

²⁷ Vö. SZATHMÁRI István, *Előszó, i. m.*; BARTHA LÁSZLÓNÉ, *Verseghy Ferenc retorikája, i. m.*; SZATHMÁRI István, *Verseghy, a stilisztikus, i. m.*; UŐ, *Verseghy stilisztikájának egyik fontos területéről, i. m.*; UŐ, *A funkcionális stilisztika Verseghy műveiben, i. m.*

hogy Verseghy e munkájával a német populárfilozófia és antropológiai esztétika sulzeri vonala legfogékonyabb magyarországi folytatójának bizonyul. Ezen a ponton érdemes néhány példán bemutatnunk Verseghy kompilációs technikáját. A magyar kutatók közül először Doncsecz Etelka végzett összehasonlító elemzést Sulzer és magyar követője szövegein.²⁸ Doncsecz a drámai műfajokra vonatkozó fejezeteket vizsgálva kimutatta, hogy noha Verseghy rendszere hasonlít Batteux esztétikai kézikönyvének beosztására, a szöveg valójában Sulzer vonatkozó szócikkei alapján készült kivonatos, kompilált fordítás. Az elemzést az *Usus aestheticus* más fejezetein elvégezve ugyanerre az eredményre juthatunk.

<i>Usus aestheticus linguae Hungaricae</i> Caput II. De periodica, et figurata locutione	<i>A magyar nyelv művészi felhasználása</i> II. fejezet A körmondatról, a fordulatos és a képes beszédről	Forrás
§. 11. Animadversiones de mechanica periodorum structura „Primum ornamentum, cujus adminiculo sermo communis ad altiore venustatis aestheticae gradum assurgit, periodica locutio est, cujus leges quilibet humano idiomati communes, in libris, qui juventuti in Gymnasiis nostris praelegi solent, copiosis exemplis illustratae, ex asse, ac fuse traduntur. Solida harum epitome legitur in praeclaro opere Viri Clarissimi, ac de re literaria optime meriti,	§. 11. Megfigyelések a körmondatok felépítésének szerkesztéséről „Az első dísz, amelynek révén a köznapi nyelv a művészi szépség magasabb fokára emelkedik, a körmondatos beszéd, amelynek bármely emberi nyelvben közös szabályait bőséges példatárral illusztrálva maradéktalanul és kellő részletességgel rögzítik azok a könyvek, amelyeknek anyagát ifjúságunknak gimnáziumainkban szokták előadni. Mind e	András Zachár, <i>Paradigmata orationis solutae</i>

²⁸ VERSEGHY Ferenc *Drámái*, s. a. r. DONCSECZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 17), 483–491.

²⁹ Vö. VERSEGHY, *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*, i. m., III, 13–25.

³⁰ Vö. VERSEGHY, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, i. m., 1. füzet, 29–48.

<p>Andr. Zachar, Eloquentiae Professoris publici, quod sub nomine <i>Paradigmatum orationis solutae</i> Tirnaviae editum est.” etc.</p>	<p>szabályoknak megbízható kivonata olvasható Zachar Andrásnak, a szónoklattan nyilvános tanárának, nagyszerű irodalomtudósnek, az igen híres férfiúnak abban a kiváló művében, amelyet <i>A szabad előadásmód példatára</i> címen Nagyszombatban adtak ki.” stb.</p>	
<p>§. 12. Usus periodorum aestheticus „Aestheticus periodorum usus non minorem profecto, quam grammatica earum constructio, adattentionem postulat. De hoc sequentia sunt notatu digna. 1°) Oratio aut rem aliquam pingit, aut iudicium quodpiam evincere nititur. etc.” „2°) Periodus enim momenta, convincendo intellectui idonea, ita connectit, ut adattentionem nulla earum sibi soli vendicet. Auditor ergo cogitur quodammodo, ea sibi non interrupto filo repraesentare; quo fit, ut vim eorum in fine periodi quasi</p>	<p>§. 12. A körmondatok esztétikai használata „A körmondatok művészi alkalmazása bizonyára nem kisebb figyelmet követel, mint nyelvtani szerkezetük. Erről a következőket érdemes megjegyezni. 1. A beszéd vagy ábrázol valamilyen dolgot, vagy igyekszik megváltoztatni valamilyen véleményyt. [...] 2. [...] A körmondat ugyanis az értelem meggyőzésére alkalmas érveket úgy szövi egybe, hogy egyikük sem vonja csupán saját magára a figyelmet. A hallgató így valami módon az értelem fonalának a megszakítása nélkül kényszerül magának</p>	<p>Sulzer, <i>Allgemeine Theorie: Periode</i>³¹ „Eben so wichtig ist die Periode, wo es um Ueberzeugung zu thun ist, wenn diese von mehr einzelnen Sätzen abhängt. Die Periode schlinget die zur Ueberzeugung nöthigen Sätze so in einander, daß keiner für sich die Aufmerksamkeit festhält. Man wird genöthiget sich alle in einem ununterbrochenen Zusammenhang vorzustellen, und empfindet deswegen am Ende der Periode, ihre vereinigte Wirkung zur Ueberzeugung mit desto größerer <i>Stärke</i>.” etc.</p>

³¹ A szöveget az *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, elektronikus kiadása alapján idézem, lásd: <http://www.zeno.org/Sulzer-1771>.

<p>conglobatam sentiat, eique assensum tanto certius praebeat.” etc.</p>	<p>felvázolni ezeket az érveket: ezért azok meggyőző erejét a körmondat végén mintegy sűrítve érzi, és annyival nagyobb hitelt ad neki.” stb.</p>	
<p>§. 13. Vis terminorum physica et aesthetica „Antequam ad tropicam et figuratam locutionem transeamus, necessarium esse existimo, ut aliquid de vi terminorum praelibetur.” etc.</p> <p>„1.) Vis animum movendi, quae in terminis latet, nunquam se tam efficaciter exerit, si absque enunciatione solis oculis legantur, quam si clara voce declamentur: dubium ergo non est, magnam ejus partem in sono eorum physico delitescere. Quo hic plenior et perfectior est, eo profecto fortius ac vividius imprimit imaginationi singulas ideas; compositas praeterea imagines in formam perceptu facilem ac gratam cogere adjuvat; imo affectum etiam in repraesentationibus dominantem mirifice roborat.” etc.</p>	<p>§. 13. A kifejezések fizikai és esztétikai használata „Mielőtt a szóképes és szóalakzatos stílusra áttérnénk, szükségesnek vélem, hogy előrebocsássunk valamit az elnevezések erejéről.” stb.</p> <p>„A fogalmak elnevezéseiben rejtőző, a figyelmet megragadni képes erő pusztán szemünk által elolvasottan, kiejtés nélkül sohase tárul fel olyan hatásosan, mintha világos, érthető hangon előadják őket: e hatóerőnek jó része kétségtelenül a fogalmak neveinek természetes hangalakjában rejlik. Minél teljesebb és tökéletesebb ez a hangzás, bizonyára annál erőteljesebben és elevenebben sikerül rögzítenie lelkünkben az egyes gondolatokat: azonkívül a bonyolult képzeteket könnyen felfogható, megnyerő formába segít önteni; sőt még az előadásban érvényesülő érzelmi hatást is csodálatosan erősíti.” stb.</p>	<p>Sulzer, <i>Allgemeine Theorie: Klang</i> „Man bedenke, wie schwach uns die Sprach rühren würde, wenn wir sie blos in der Schrift, ohne Klang hätten. Schon finden wir einen sehr großen Unterschied zwischen dem stummen Lesen und dem lauten Vortrag einer Sache; und doch wird auch dem stummen Lesen einigermaßen durch den Klang aufgeholfen, der sich wenigstens in der Einbildungskraft immer dabey hören läßt. [Für die redenden Künste ist der Klang der Rede von großer Wichtigkeit. Seine ästhetische Kraft kann sich auf dreyerley Art äussern.] Je vollkommener er ist, je stärker und lebhafter präget er einzelne Begriffe in die Vorstellungskraft; zusammengesetzte Vorstellungen, hilft er in eine leicht faßliche und angenehme Form zubringen; endlich kann er auch das Leidenschaftliche der Vorstellungen verstärken.” etc.</p>

<p>„Auditum longe vividiorem ac validiorem sensum esse, quam visum, vel inde manifestum fit, quod tonis, sive gratis, sive ingratis, multo efficacius moveamur, quam ejusdem generis, ac indolis coloribus. Praecipua igitur cura et sollicitudo in operibus eloquentiae utriusque eo tendere debet, ut in periodis e vocibus sonoris, et recte coordinatis suavis ille sonorum ordo consurgat, quam euphoniā dicimus. Sine hac, quamcumque sublime sit opus, et quamcumque graves aut jucundae proponantur rerum imagines, nihil omnino agitur: auribus enim laesis, adtentio a sensu verborum resilit, quod Cicero in Orat. sequentibus docet: <i>Quamvis enim suaves, gravesque sententiae, tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendunt aures, quarum est iudicium superbissimum.</i>”</p> <p>„Ex symmetria membrorum consurgit aliquantum altior numeri gradus, qui gravior quidem priori, sed tamen adhuc artis</p>	<p>„Az, hogy a látásnál sokkal elevenebb és erősebb érzékelés a hallás, akár onnan is nyilvánvaló, hogy a hangok, legyenek bár kellemesek vagy kellemetlenek, sokkal nagyobb hatást gyakorolnak ránk, mint az ugyanolyan természetű és nemű színek. Mindkét fajta ékesszólás munkáiban különös gond és fáradozás hasson oda, hogy a körmondatokban a jól hangzó és helyesen összeválogatott szavakból az a kellemes összhangzat támadjon, amelyet eufóniának mondunk. Enélkül, legyen az alkotás akármilyen fennkölt, és adjon elő bármily fontos és kellemes gondolatokat, egyáltalán nem ér egy fabatkát sem: fülünk megsértése miatt ugyanis figyelmünk vonakodik felfogni a szavak jelentését, ahogyan A szónok c. munkájában a következőképpen oktat Cicero: »Bármennyire kellemesek és súlyosak a gondolatok, ha szabálytalan szavakba öntjük őket, mégis sértik a fület, amely a legfőbb bíró.«”</p> <p>„Az alkotórészek szimmetriájából a</p>	<p>Sulzer, Allgemeine Theorie: Numerus „Es ist schon an mehreren Stellen dieses Werks angemerkt worden, daß das Gehör weit lebhafter und nachdrücklicher empfindet, als das Gesicht; daß angenehme und niedrige Töne stärker auf uns wirken, als dergleichen Farben und Figur. Hierauf gründet sich die Nothwendigkeit den Werken der redenden Künste Wolklang zu geben. Schon die gemeine Rede des täglichen Umganges verliehret einen großen Theil ihrer Kraft, wenn sie nicht wenigstens mit einer gewissen Leichtigkeit fließt, und sie wird sehr unangenehm und niedrig, wenn sie alles Wolklanges beraubt ist. Wo das Ohr sich beleidiget fühlt, da merkt man nicht auf den Sinn der Rede. Man kann, angenehme, so gar wichtige Sachen sagen, und doch, wenn es in einem holperigen Ausdruck geschieht, damit dem Gehör, das gar sehr empfindlich ist, beschwerlich fallen.”</p> <p>„Zunächst an diesen gränzet der Numerus, der neben den</p>
--	---	--

<p>utcunque expers est; <i>nam, ut ait Cicero, paria paribus adjuncta, et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, sua sponte cadunt plerumque numerosa;</i> quod tali exemplo ex sua oratione desumpto illustrat: „Est enim non scripta lex, sed nata, quam non didicimus, sed accepimus. Hunc numerus pleraque adagia habent, ut <i>a' ki másnak vermet ás, maga esik bele.</i>”</p>	<p>ritmusnak valamivel magasabb szintje áll elő, amely ugyan tetszetősebb az előbbinél, de valahogyan még mindig művésztelen; mert amint Cicero mondja »az egyenlőkhöz kapcsolt és hasonlóan végződő egyenlők, valamint az ellentétesekhez viszonyított ellenkező dolgok többnyire saját ritmusuk szerint lejtene«. Ezt egy saját beszédéből vett példával szemlélteti: »Létezik egy íratlan, velünk született törvény, amelyet nem tanultunk, hanem kaptunk.« Ez a ritmus jellemző a közmondások nagy részére, például: a' ki másnak vermet ás, maga esik bele.”</p>	<p>erwähnten Eigenschaften noch das Gefällige hat, daß aus Gleichheit, oder aus dem Gegensatz einzelner Theile, einige Annehmlichkeit bekommt. Diesen Numerus zählt Cicero auch noch unter die kunstlosen. <i>Nam paria paribus adjuncta, et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, sua sponte cadunt plerumque numerosa.</i> Er führt davon folgendes Beispiel aus einer seiner eigenen Reden an. <i>Est enim non scripta lex, sed nata, quam non didicimus, sed accepimus u.s.f.</i> Insgemein trifft man ihn bey alten Sprüchwörtern an – <i>Wie gewonnen, so zerronnen, und dergleichen.</i>”</p>
<p>„Longe alia terminorum dos est, quae naturalem rerum corporearum indolem exprimere putatur, et cuius studiosa consecratio tam dignitati verae eloquentiae obest, quam fini longe nobilissimo, aesthetico nempe animorum motui, adversatur. Virgilii versus <i>quarupedante putrem sonitu quatit ungula campum</i> citatum equi cursum pingere</p>	<p>„Egészen más a fogalmak neveinek az a vonása, amely az anyagi dolgok természetes jellegét szándékszik kifejezni, és amelyre való túlbuzgó törekvésnek a hajhászása az igazi ékesszólás méltóságának annyira árt, mint amennyire ellenkezik a legnemesebb céllal, tudniillik az érzelmek felkeltésével. Azt</p>	<p>Sulzer, Allgemeine Theorie: Lebendiger Ausdruck „Der Klang der Rede, in so fern er ohne den Sinn der Worte etwas Leidenschaftliches empfinden läßt, wie die meisten Ausrufungswörter; (Interjektionen) daher man diesen Ausdruck eigentlicher den leidenschaftlichen Ausdruck nennen würde. Einige</p>

<p>dicitur; Homeri vero aequens 'Οἶδ' ἐπὶ δεξιά, οὐδ' ἐπ' ἀριστερά νωμῆσαι βῶν, 'Αζαλεην. (Il. VII. 238.) motus certantium concitos, reciprocus, et celeriter agitados. [...] An non videmus in dramatibus musicis, humiliter comicis, <i>ludicrum</i> adminiculo similium imitationum optime pingi ac exprimi? ut dum quis terrorem suum comice expressurus, palpitationem cordis versu ac cantu imitatur. Confer, quae a me in Rikóti Mátyás pag. 104. in notis dudum jam in hanc rem dicta sunt."</p>	<p>mondják, hogy Vergiliusnak ez a sora: »Porzik a föld, a patás paripák dübörögve rohannak«, a ló sebes futását festi. Homérosznak pedig a következő sora: »Jobbfele vetni a, balfele vetni a megszárított nagy birkabőrt tudom« (<i>Iliász</i>, 7, 238) a harcosok izgatott, kölcsönös és gyorsan végzett mozgásait adja vissza. [...] Avagy nem látjuk, hogy olcsó komikumú zenés darabokban a <i>mulattatás</i> hasonló utánzások segítségével fejeződik ki és ábrázoltatik? Mint amikor valaki rémületét komikusan készülvén kifejezni, szívének dobogását verssel és énekekkel utánozza. Vesd össze azzal, amit a <i>Rikóti Mátyás</i>ban a 104. lapon a jegyzetek között erre vonatkozólag már régen mondtam."</p>	<p>Kunstrichter rechnen auch den mahlerischen Klang hieher, der die natürliche Beschaffenheit körperlicher Gegenstände ausdrückt, wie der bekannte Vers des Virgils: <i>Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.</i> Durch dessen Klang der Dichter das Galoppiren eines Pferdes habe schildern wollen. [...] [Homérosz-idézet] [...] Sehen wir nicht in einigen niedrig comischen Operetten, daß gerade dergleichen Schilderungen am besten das poßirliche ausdrücken; wie wenn ein Mensch im Schrecken das Pochen des Herzens durch Vers und Gesang nachahmet? Die ungeschikteste Anwendung des schildernden Ausdrucks wird da gemacht, wo man den Gegenstand der uns in Empfindung setzet, gerade gegen die Empfindung schildert; wie es bisweilen sehr unüberlegt in der Musik geschieht."</p>
---	---	---

Sulzer lexikonja Verseghynek már az 1780-as évek végétől egyik kedvelt olvasmánya volt, és feltételezhető, hogy ezt tartotta az egyik legalapvetőbb esztétikai kézikönyvnek. Már akkor nekilátott a lexikon egyes részletei lefordításának: a 'Künste' és a 'Musik' c. szócikkek magyar változatai a

Magyar Museum c. folyóiratban jelentek meg.³² Sulzer műveinek magyarországi recepciója az 1770-es évektől adatolható, kettőt közülük *A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmélkedések*, illetve *A természet szépségéről való beszélgetések* címmel Sófalvi József fordította magyarra.³³ Szépművészeti lexikonja fontos szerepet játszott a Verseghy generációjába tartozó írók, irodalmárok irodalom- és művészetelméleti tájékozódásában. Tanultak tőle az esztétikai szakírók, például Szerdahely György Alajos, merítettek belőle a költők és az írók, többek között Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc vagy Berzsenyi Dániel.³⁴

Ez a jelenség természetesen nemcsak Magyarországon, hanem más európai országokban is megfigyelhető. Az *Allgemeine Theorie* európai recepciótörténete kapcsán érdemes megemlíteni, hogy 44 szócikk francia változata belekerült az *Enciklopédiába* és további 76 annak kiegészítő kötetébe.³⁵ Nem csupán az írók és irodalmárok, hanem más művészek is haszonnal forgatták: kimutatható, hogy zeneelméleti fejtegetései hatással voltak például Beethoven zeneszerzői munkájára.³⁶ Más nyelvű fordításaira vonatkozóan ez idáig egy adatot találtam. Válogatott angol kiadása 1806-ban jelent meg *Illustrations of the Theory and Principles of Taste* címmel, a fordító egy Elisabeth-Annabella de Brusasque nevű hölgy volt. A kötetről a *The Monthly Review* 1809-es kötetében adott hírt. A recenzió anonim szerzőjének véleménye szerint Sulzer „számos megállapítása érdemes figyelemre, mivel igen pontosan vannak megfogalmazva, és gazdagon,

³² A folyóiratcikkek legutóbbi kiadása: VERSEGHY Ferenc, *Rövid értekezések a muzsikáról; A szép mesterségekről = Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok II, szerk. TÜSKÉS Gábor, LENGYEL Réka, Bp., Kortárs Kiadó, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam), 890–900, 901–909.*

³³ *A' természet munkáiból vétetett erkölcsi elmélkedések*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1776; *A természet szépségéről való beszélgetések*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1778.

³⁴ Vö. Csokonai Vitéz Mihály – Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1803. február 28.–március 1. = KAZINCZY Ferenc *Összes művei*, elektronikus kritikai kiadás, szerk. DEBRECZENI Attila, munkatárs BODROGI Ferenc Máté, MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_lev_0570_k; CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Feljegyzések*, s. a. r., jegyz. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, SZÉP Beáta, Bp., Akadémiai Kiadó, 2002, 233, 572; ZENTAI Mária, „Érzékeny dalok” vagy „poétai román?” (Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója) = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 1988, 91–108, itt: 102–103; MORVAY Győző, *Berzsenyi és Sulzer = Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről*, szerk. GRAGGER Róbert, 1912, 120–131.

³⁵ Vö. Lawrence KERSLAKE, *Johann Georg Sulzer and the supplement to the Encyclopédie*, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 148(1976), 225–247; Élisabeth DÉCULTOT, *Éléments d'une histoire interculturelle de l'esthétique: L'exemple de la 'Théorie générale des beaux-arts' de Johann Georg Sulzer*, *Revue germanique internationale*, 10(1998), 141–160; Léonhard BURNAND, Alain Cernuschi: *Circulation de matériaux entre l'Encyclopédie d'Yverdon et quelques dictionnaires spécialisés, Dix-huitième Siècle*, 38(2006) (= Numéro special: Dictionnaires en Europe. Ed. Marie Leca-Tsiomis), 253–267.

³⁶ Owen JANDER, *Exploring Sulzer's Allgemeine Theorie as a Source Used by Beethoven*, *The Beethoven Newsletter*, 2(Spring, 1987), 1, 1–7.

meggyőzően illusztráltak”. Úgy látja továbbá, hogy a lexikont „haszonnal forgathatják a műkedvelők, a kritikusok és a művészek is, és megtanulhatják belőle, hogyan lehet tudatosan megcsodálni, megalapozottan bírálni és képzetten megvizsgálni a műalkotásokat”. (Érdekesség, hogy a recenziens egy ponton marasztalja el komolyabban a fordítót: úgy véli, helytelenül használja a „sensational” és a „science of sensation” értelemben használt „sensatology” szavakat.)

Verseghy esztétikai munkáinak elemzésében Margócsy István felhívta a figyelmet arra, hogy a szerző konzervatív gesztust hajtott végre akkor, amikor az 1810-es években Sulzer addigra részben elavult szemléletet tükröző kézikönyvét dolgozta át latin nyelvre.³⁹ Ezzel a megállapítással annyiban egyetérthetünk, hogy ekkorra már valóban elérhetőek voltak más, akár magyar, akár külföldi szerzők által írott esztétikai munkák, s korszerűbb választás lett volna például Kant tanításait népszerűsíteni. Fontos megjegyezni azonban, hogy Sulzer lexikonja eddigre még egyáltalán nem ment ki a divatból. Ott volt Kölchey Ferenc esztétikai olvasmányai között,⁴⁰ és más 18. századi és újabb kézikönyvekkel együtt továbbra is felhasználták esztétikai, retorikai értekezések szerzői, például Dessewffy Aurél vagy Bitnitz Lajos.⁴¹ Van adatunk arra, hogy jóval később, 1863-ban is értékes ajándéknak számított: az 1785-ös lipcsei kiadás bőrkötésű köteteivel Fáy András egy festőművészt ajándékozott meg.⁴² Sulzer munkáját nemcsak Magyarországon forgatták jóval a megjelenését követő időszakban is. Ahogyan Sandra Richter monográfiájában rámutat: „Sulzer nagyfokú elismertsége [Németországban] a romantika és a klasszicizmus kibontakozását követően azt bizonyítja, hogy az *Allgemeine Theorie* igen nagy hatású munkaként tartották számon” még 1832-ben is. Richter utal továbbá arra is, hogy száz évvel később Oskar Walzel osztrák irodalomtörténész „egy, a korábbinál pozitívabb és árnyaltabb képet fest Sulzerről, és értékelését az *Allgemeine Theorie* alapos vizsgálatára alapozza.”⁴³

Összességében tehát elmondhatjuk: Verseghy nem választott rosszul, amikor úgy döntött, hogy átdolgozza német elődje nagyszabású munkáját. Sajnálatos tény, hogy az *Usus aestheticus*nak nem készült vagy nem maradt ránk korabeli magyar fordítása, Sulzer kézikönyvének ugyanis máig csak néhány fejezete olvasható magyar nyelven. Verseghy feltehetően a kortárs európai

³⁹ MARGÓCSY, i. m., 554.

⁴⁰ HORVÁTH János, *Kölchey Ferenc* = Uő, *Tanulmányok I*, szöv. gond. GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai Könyvtár 12), 204.

⁴¹ Vö. *A' magyar tudós társaság' évkönyvei, Hatodik kötet, 1840–1842*, Budán, A' Magyar Királyi Egyetem' betűivel, 1845, 139; BITNITZ Lajos, *A' magyar nyelvbeli előadás' tudománya*, Pest, Trattner, 1827, 7.

⁴² OJTOZI Eszter, *Fáy András három könyvajándéka sajátkezű dedikációival*, Magyar Könyvszemle, 117(2001), 1, 138–139.

⁴³ Vö. Sandra RICHTER, *A History of Poetics: German Scholarly Aesthetics and Poetics in International Context, 1770–1960*, Berlin/New York, De Gruyter, 2010, 44.

szerzőkhöz képest igen egyedi módon járt el azzal, hogy a népszerű művészetelméleti lexikon szócikkeit latin nyelvre ültette át. Ez a döntése olyan szempontból nem tekinthető kivételesnek, hogy a magyarországi esztétikai szakírók művei ezekben az évtizedekben még latinul íródtak. Munkájának nagy értéke, hogy a Sulzertől átvett példák révén a magyarországi irodalomtörténészek közül elsőként vagy az elsők között beszél az európai irodalom nagynevű alkotóiról, Shakespeare-ről, Molière-ről, Youngról, Sterne-ről, és sok idézetnek magyar fordítását is közli. Emellett viszont az *Usus aestheticus* példatárában, ahogyan fentebb utaltam rá, a szerző csak nagyon kisszámú magyar irodalmi műre hivatkozik, s ezt a mai olvasó mindenképpen hiányként érzékeli.

Végezetül érdemes szót ejteni arról, milyen jelentős előrelépése volt a Verseghy életműre vonatkozó forráskiadási munkálatoknak az *Analytica* három kötete teljes magyar fordításának megjelentetése, ami a Szurmay Ernő által irányított munkacsoport, a Bartha Lászlóné, Borók Imre, Győri Gyula, Imre István, Lukácsi Hubáné és Száz Kázmér alkotta fordítói közösség érdeme. Ezzel együtt arra is rá kell mutatnunk, hogy a magyar fordítás megjelentetése csak igen kis mértékben ösztönözte Verseghy nagyszabású kézikönyvének kutatását. Megválaszolásra vár a kérdés, hogy a Királyi Egyetemi Nyomda kiadásában, nagy példányszámban megjelent munka milyen fogadtatásra talált olvasói körében, s a Verseghy által közvetített sulzeri elméletnek akadtak-e magyarországi alkalmazói. Érdemes lenne összegyűjteni az esetleges elszórt reflexiókat, utalásokat, megvizsgálni az *Analytica* viszonylag nagy számban fennmaradt kötetait, hogy képet kaphassunk tulajdonosaikról, használóikról. Ugyanilyen fontos feladat az *Analytica* új, javított, kétnyelvű, és praktikus okokból elektronikus kiadásának elkészítése, melynek valódi újdonságértékét egy részletes, a szöveg alapos filológiai vizsgálatának eredményeit magában foglaló jegyzetanyag, kommentár adhatja. E pillanatban még csak remélhetjük, hogy lesznek olyan nyelvész és irodalomtörténész kollégák, akik előbb-utóbb vállalkoznak e nagy feladatra.

„...MÉG MOST IS EGÉSZEN MÁS MALOMBAN ŐRLENEK”

VERSEGHY ÉS RÉVAI KÉT KÜLÖN VILÁGA

A Révai és Verseghy közötti vita aktív szakasza 1807-ben, Révai halálával lezárult. Verseghy a következő 15 évben egyedül maradt a porondon, és nyolc újabb nyelvészeti munkát adott ki, többet a Helytartótanács megbízásából. Ám keserűen kellett tapasztalnia, hogy Révai nézetei halála után talán még nagyobb tekintélyre tettek szert, mint életében. Kazinczy, aki Verseghyvel való viszonyát a kufsteini fogság után gyökeresen átrajzolta, a vitában előbb rejtetten, majd nyíltan Révai mellé állt, és annak halála után örököséként tüntette fel magát.¹ Toldy Ferenc, aki kanonizálta Kazinczyt a magyar irodalom történetében, úgy ábrázolta Verseghyt, mint aki kihasználva azt, hogy Révai már nem tudott felelni, tanítványai pedig nem vitatkoztak, ellenállás nélkül erőszakolta rá nézeteit a nyilvánosságra. „Elfoglalván most a nagy férfiú halála által megürült tért, roppant mérvben fejtette ki kártékony munkásságát. [...] három nyelven hirdette az iskolákban és azokon kívül, akadálytalanul s annál bátrabban tanait, mert Révai tanítványai, helytelen kicsinylésből, hallgatással mellőzték tudományos dűlásait.”² Ez a hallgatás alkalmasint elhallgatás is volt: a Magyar Tudós Társasághoz benyújtott műveket, ha bennük valamely kérdésben Verseghy álláspontja bukkant fel, nem adták ki.³ Az akadémiai nyelvtanba ugyan a Verseghy javasolta sokesetű rendszer került be, de ez a kérdés nem jelentett valódi nézetkülönbséget Révai álláspontjához képest.⁴

¹ Kazinczy nyelvészeti ismereteinek problémás voltára éppen Révai mutatott rá, amikor Kazinczy felkérte a Sylvester-féle grammatika általa tervezett kiadásának lektorálására. Révai halála után azonban semmi nem akadályozta az örökség kisajátításában. Lásd: STEMLER Ágnes – C. VLADÁR Zsuzsa, *Révai Miklós nyelvészete az Antiquitates tükrében* = RÉVAI Miklós, *Magyar irodalmi régiségek, Antiquitates literaturae Hungaricae*, ford. C. VLADÁR Zsuzsa, szerk. STEMLER Ágnes, Bp., ELTE–OSZK, 2014, 9–40.

² Idézi ÉDER Zoltán, *Verseghy Ferenc nyelvtudománya és az utókor* = Uő, *Túl a Duna-tájon*, Bp., Mundus, 1999, 197–206.

³ Ez lett a sorsa például Florentin Simon nyelvtanának, amiről Vörösmarty írt elutasító véleményt. Vö. ÉDER, *i. m.*, 199.

⁴ Révai is sok esettel számolt a magyarban, csak célszerűbbnek tartotta a közismert latinos mintát.

Révait később is zászlójára tudta tűzni minden utána következő iskola, gondolatrendszerének mindig az éppen odaillő elemét emelve ki, de nézeteinek egységes egészként való ismertetése elmaradt.⁵ Verseghy felfedezése pedig csak a legutóbbi időkben történt meg.⁶ Ez azt is jelenti, hogy a Révai–Verseghy-vita nem folytatódott tovább, az érintett kérdésekben tekintélyvel Révai álláspontját fogadták el, de ezeknek az álláspontoknak az indoklása sem jelent meg, csak a végeredmény.

Érdekes módon a vita maga később sem kapott olyan mértékű figyelmet, mint amilyet megérdemelt volna.⁷ A modern értelmezések (legalábbis a nyelvészek oldaláról)⁸ a vitának három pontját emelik ki: a jottista-ipszilonista helyesírás, az ikes ragozás és a nyelvi normának emelt nyelvallapot kérdését. A megközelítések azonban nem léptek tovább. Kevés szó esett arról, hogyan függtek össze egymással az egyes kérdésekben elfoglalt álláspontok, és rendszerükből hogyan következtek éppen ezek a válaszok. Hiányzik annak a megválaszolása, hogy miért éppen ezek a kérdések kerültek megvitatásra, holott e pontok nyilvánvalóan nem fogják át a szerzők teljes eszmerendszerét. Mindez azért is érdekes, mert a *vita* fogalma magában foglalja azt az előfeltevést, hogy a felek azonos alapvetésekből indulnak ki, és mindkettejük számára fontos kérdésekre mindkettejük számára elfogadott érvelési módon és fogalmak felhasználásával adnak különböző válaszokat. Ennek az írásnak nem célja az álláspontok modern nyelvészeti megítélését adni, kizárólag a nézeteket és azok tudománytörténeti hátterét szeretném bemutatni.

A Révai–Verseghy-vita javasolt elemzési kerete

A fentebb említett hiányosságok miatt mindenekelőtt érdemes tisztázni, mennyiben beszélhetünk tényleges vitáról, vannak-e a két szerző felfogásában közösen elfogadott alapvetések, azonosan értelmezett fogalmak, azonos

⁵ STEMLER–VLADÁR, i. m.

⁶ ÉDER, i. m. Vö. továbbá: KOVÁCS Ferenc, *Verseghy Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek korszerűsége* = *In memoriam Verseghy Ferenc: Emlékkönyv a Szolnokon 1972. december 14–15-én tartott ülésről anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1973, 33–47; FÁBIÁN Pál, *Verseghy nyelvművelő felfogásának korszerűsége* = *In memoriam Verseghy Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelvi heti országos megnyitóról és Verseghy-tudományos ülésről anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988, 13–25.

⁷ A vita irodalom- és művelődéstörténeti szempontú bemutatásához lásd: MARGÓCSY István, *A Révai–Verseghy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai* = *In memoriam Verseghy Ferenc 3, i. m.*, 48–59. A vita Vörösmartyig nyúló szálairól lásd: SZABÓ G. Zoltán, *Elméleti viták – gyakorlati nyelvtanok: Verseghy és Vörösmarty német nyelvű magyar nyelvkönyvei* = *In memoriam Verseghy Ferenc 3, i. m.*, 60–69.

⁸ TELEGDY Zsigmond, *Ein früher Versuch, die Ungarische Morphologie systematisch aufzubauen*, *Nyelvtudományi Közlemények* 95(1996–1997), 13–22; CSER András, *A 18. század vége és a 19. század első fele Magyarországon* = *Uő, A nyelvészeti gondolkodás fejlődése a humanizmus idejétől a 20. századig*, Bp., PPKE BTK, 2015; TOLCSVAI NAGY Gábor, *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza: 1813: Mondolat*, villanyspenot.hu (Utolsó letöltés: 2017. 05. 17).

kérdéseket tartanak-e fontosnak, és azonos elemzési módszerekkel dolgoznak-e. Ennek a vizsgálatnak az elvégzéséhez érdemes felhasználni azokat az alapvető kritériumokat, amelyeket Thomas Kuhn alapvető művében fogalmazott meg a paradigmákkal kapcsolatban.⁹

Természetesen Révai és Verseghy esetében nem beszélhetünk paradigmákról, mert hiányzik az egyik alapvető kritérium: a tudományos közösség. Verseghy esetében ez teljesen nyilvánvaló, hiszen nézeteivel magára maradt. Révainál látszólag nem így áll a dolog, mivel a 19. század első felében nagyon sokat hivatkoznak rá, a Czuczor–Fogarasi-szótárban az ő gondolatait fejlesztik tovább a gyökelméletben; sőt, a történeti-összehasonlító iskola is elődjének tekinti a történeti vizsgálatokat illetően, noha valójában egyik paradigmába sem illeszthető bele teljesen.¹⁰ Ennek ellenére hasznos feltenni a paradigma-kutatásban felhasznált alapkérdéseket, mert feleletet kaphatunk arra, voltak-e közös kiindulópontok a két tudós felfogásában.

A javasolt alapkérdések tehát a következők:

1. Mi a nyelv? Honnan ered, mi az alapja a nyelvi jelölésnek, milyen kapcsolat lehet a nyelvek között? Ez a kérdés meghatározza a nyelvi vizsgálat alapfogalmát.
2. A nyelvnek melyik változatát kell vizsgálni, és miért azt? Ez a kérdés kijelöli a tudományosan releváns vizsgálat tárgyát.
3. Mi a vizsgálat célja, miért kell foglalkozni a nyelvvel?
4. Kinek a feladata a nyelv vizsgálata, és milyen szemlélettel kell közelítenie? Ez a kérdés kijelöli a kutató szerepét.
5. Mely alapfogalmak határozzák meg a nyelvi rendszert, és mit értünk rajtuk? Ez a kérdés azért lényeges, mert definiálja a kutatás során használt alapfogalmakat.
6. Milyen módszerekkel kell vizsgálni a nyelvet? Mi a konkrét elemzés menete?

Az alapvetések tisztázása után, azokhoz viszonyítva, a háttér felrajzolása után érdemes szólni a konkrét vitapontokról.

Mi a nyelv?

Verseghy a nyelvet eszköznek tekintette, több értelemben is. Már az első nyelvészeti munkájában, az 1793-as *Proludiumban* ezzel nyit: „Nyelven általános értelemben azokat az artikulált hangokat értjük, amelyeknek segítségével bármely ember gondolatainak sorát mással közli.” Az 1818-as *Magyar Grammatikában* a nyelv mint eszköz az egész nemzet felemelésére szolgál: „Nem nézték ők [a bölcsebb európaiak] a’ nyelvet egyébnek, hanem csak *eszköznek*,

⁹ Thomas S. KUHN, *A tudományos forradalmak szerkezete*, ford. BÍRÓ Dániel, Bp., Osiris, 2000; BÉKÉS Vera, *A hiányzó paradigma*, Debrecen, Latin betűk, 1999.

¹⁰ STEMLER–VLADÁR, i. m.

¹¹ VERSEGHY Ferenc, *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe*, ford. HEGYI Balázs, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1999, 10.

mellyel az egész nemzetnek eszét lassankint megvilágosithassák, szívét pedig a’ jónak szeretetére felhevithessék...”¹² Az eszközfelfogás (mint látni fogjuk) összefüggött a ténylegesen, ma használt, és a többség által használt formának és a szabályosságnak az előnyben részesítésével is.

Révai számára ellenben a nyelv nem a kommunikáció megkönnyítésére használt eszközként volt fontos, hanem önmagáért, a belekódolt összefüggésekért. A nyelvet élő organizmusként, egyfajta emberi lényként képzelte el.

Az eltérő felfogás következtében a nyelvi elemekben a jelölő és a jelölt kapcsolatát meghatározó viszonyt is eltérően látták. Ismert, hogy az antikvitás óta állandóan napirenden volt a hangalak és a jelölt tartalom közti viszonyt érintő, ún. *fűszisz–theszisz* vita.¹³ A *theszisz*-hívők szerint nincs más kapcsolat a szó hangalakja, a jelölő és az általa jelölt tárgy vagy fogalom között, mint a pusztá megállapodás, míg a természet adta kapcsolatot feltételező *fűszisz*-hívők többnyire a hangszimbolikára vezették vissza a szavak hangalakját. Révai *fűszisz*-hívő volt, úgy vélte, hogy a nyelv kialakulásakor a jelölés alapja a hangutánzás volt, majd az így alkotott szavak metaforizálódtak elvont tartalmak jelölésére.¹⁴ Ezért több helyen és részletesen tárgyalta a nyelvek keletkezését, hiszen gondolatrendszerének ez volt a kiindulópontja, amiből a többi tétele logikusan következett. Forrásként Adelungra hivatkozott, de Adelung közvetítésével Herder hatása is tetten érhető.¹⁵

Révai az *Elaboratior Grammatica* III. kötetének előszavában¹⁶ fejtette ki a legteljesebben vonatkozó álláspontját:

[A nyelv] első szavai, egy szótagnyi hangok, melyeket egyetlen szájtátással adtak ki, kezdetben a belső indulatok kitörései voltak, és igen csekély számúak; majd a természetes hangoknak avagy a természet hangjainak utánzásai következtek, és ezek már sokkal gyakoribbak voltak. Az érzékeléssel felfogott külső tárgyaknak ugyanis, hogy megjelöljék őket, annak a hangnak az utánzásával adtak nevet, amelyet azok kiadtak. [...] Tudjuk, hogy a mi magyar nyelvünkben is igen gyakori az onomatopoiézis. Ilyenek például a *tsep*, *gutta*; *tsók*, *osculum*; *szél*, *ventus* stb. Ilyen a legtöbb szótó, *patt*, *rett*, *pih*, *sü* stb., melyekből a következő igék származnak: *patt*-og, *crepat*; *retteg*, *tremít*; *piheg*, *anhelat*; *sü*-t, *assat*; *sü*-l; *assatur*

¹² VERSEGHY Ferenc, *Magyar grammatika avvagy Nyelvtudomány...*, Budánn, a’ Királyi Magyar Universitás’ betűivel,, 1818, 1. Vö. FRIED István, *Verseghy Ferenc Magyar grammatikája = In memoriam Verseghy Ferenc 3, i. m.*, 82–91.

¹³ A vita legismertebb leírása Platón *Kratülosz* c. dialógusában olvasható.

¹⁴ Nála azonban ez a tétel csak a nyelv eredetére vonatkoztatva jelent meg, a tényleges elemzésekben csak addig ment vissza, hogy megmutassa az elemek (gyökök) eredeti alakját, arra ritkán tért ki, hogy miért jelöli éppen az a hangsor éppen azt a tartalmat. Ez utóbbinak a nyomozása később, éppen Révaira hivatkozva, az ő tanítását továbbvíve, a Czuczor–Fogarasi-szótár elemzéseiben vált uralkodóvá.

¹⁵ Magát Herdert feltehetően nem ismerte, lásd STEMLER–VLADÁR, *i. m.*

¹⁶ RÉVAI Miklós, *Elaboratior grammatica, III*, kiad. SIMONYI Zsigmond, Bp., Franklin Társulat, 1908, 4–6.

stb. Bizonyos, hogy minél egyszerűbb egy nyelv, minél inkább ragaszkodik eredeti kiindulásához, annál gyakoribb benne az onomatopoiézis.

A szavak második ötöde is eredetileg a természet hangjainak utánzása volt; később azonban valamilyen hasonlóság alapján nem hangzó, az érzékeléstől elvont tárgyakra is átvitték őket. Így a *spiritus*, magyarul lélek főnév a *léh*, *léh-ez*, *léh-ek*, igéből van képezve.

Sőt a szavak, különösen a mi [magyar] szavaink harmadik ötöde a rokon nyelvekben most is tisztán mutatja hangzó sajátosságát a távoli múltban: ezek a szavak a későbbi kiművelés során és a dolgok lassanként kifinomuló érzékelése folytán megváltoztak alakjukban és jelentésük átvitelével. Ezek alapján végül igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a szavak maradék kétötöde sem más eredetű.

Versegly, aki sokszor hivatkozott Herderre, hasonló elveket vallott a nyelvek keletkezéséről, de ezeket nem tárgyalta különösen.¹⁷ Az eredeti névadást, és ezzel együtt a *fűszisz-theszisz* kérdését kinyomozhatatlan és ezért vizsgálatra érdemtelen kérdésnek tartotta.¹⁸ Számára az volt a fontos, hogy a nyelveknek vannak általános tulajdonságai (ide sorolta például azt, hogy a mondatokban legyen nominativus és ige, az igének legyen száma és személye), de szerinte minden nemzetnek másféle, rá jellemző nyelve van, amit a nyelvszokás, a kölcsönös megállapodás működtet.¹⁹ A nyelv korai szakasza azért sem érdekelte, mert ezt tökéletlennek tartotta, kivételekkel telinek, amiből később tökéletesedett a szabályos, analógiás forma, azaz a kommunikáció hatékonyabb eszköze.

Más rendszerben látták a nyelvek közti kapcsolatok jellegét is. Fontos megjegyezni, hogy ebben a korai korszakban még nem alakult ki a nyelv-rokonság mai fogalma, ezért a leszármazás és a rokonság kérdését nem szabad a mai családfa-elmélet rendszerében értelmezni. Helyette a korban szóba jöhető felfogásokat érdemes keresni. Az a hatás, ami ebben az időben közvetve vagy áttételesen tetten érhető a nyelvek közti kapcsolatok kutatását illetően, a göttingai egyetemhez kapcsolódik. A 18. század 70-es éveitől a göttingai egyetemen kialakult kutatási irány a világ megismerésére törekedve a hasonlóságot, egybevágóságot (*affinitas*) kereste a természet és a társadalom jelenségeiben. A nyelvek közti kapcsolatra a hasonlóság (*affinitas*) és a leszármazási azonosság (*identitas*) terminusokat használták. Az azonosság az egybevágó hasonlóságnak az az alosa volt, amikor a hasonlóságot közös

¹⁷ Vö. SZAUDER József, *Versegly és Herder = Uő, A romantika útján*, Bp., 1961, 142–162; CSETRI Lajos, *Versegly nyelvfilozófiája = In memoriam Versegly Ferenc, i. m.*, 23–32; S. VARGA Pál, *Nyelv és költészet viszonya Versegly Ferenc gondolkodásában = In memoriam Versegly Ferenc 6: Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Versegly tudományos ülésszak anyagából*, szerk., bev. SZURMAY Ernő, Szolnok, Versegly Ferenc Megyei Könyvtár, 2003, 71–95.

¹⁸ VERSEGHY Ferenc, *A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések*, Pest, Eggenberger, 1805, 13.

¹⁹ VERSEGHY, *Magyar grammatika, i. m.*, 20.

származás okozta. Az *affinitashoz* mai fogalmaink közül a tipológiai hasonlóság áll a legközelebb, az azonossághoz pedig a nyelvrokonság. Innen érthető egyébként a korai magyar nyelvhasznító művek címe is: Sajnovics *Demonstratiójában* az azonosság (*idem*), Gyarmathinál az *Affinitas*.²⁰

Révai azt az alaptételt vallotta, hogy minden nyelv egy ősnyelvre vezethető vissza, ezért minden nyelv rokona mindegyiknek, legfeljebb a közelség foka lehet kérdéses.

Ha az elsőszülött nyelv a hangzó természet utánzása, miért nem hasonló hangzásúak minden nyelvben az azonos jelentésű gyökszavak? De hasonlóbbak, mint közönségesen vélik: ha valaki tudja, hogyan kell a sok nyelv szavait visszavezetni valódi gyökeikre, és visszamegy addig, ameddig csak lehet, valamely nyelv legrégibb korába.”²¹ Révai szerint azok a nyelvek vannak közelebbi kapcsolatban, amelyek hasonló alakú szavakkal ragadják meg a világot, és azokat hasonló eszközökkel fűzik össze, ezek az atyafiságos (*affines*) nyelvek. A magyar nyelv az északi nyelvekkel közelebbről atyafiságos, testvéri, a keletiekkel távolabbról atyafiságos, unokatestvéri viszonyban van: „... mennél tovább mentem a' feszegetésben, [...] annál nagyobb s annál közelebből való atyafiságát tapasztaltam a' napkeleti és az éjszaki nyelvekkel.”²²

Verseghynél viszont világosan szétválik a kétféle kapcsolat, az *affinitas* és az *identitas*. Az *affinitas*-jellegű kapcsolatnál a szerkezet azonos, de a szókincs és a grammatikai elemek eltérnek. Az *affinitason* belül létezik egy szorosabb kapcsolat is, *identitas*, ilyenkor a szókincs elemei a szerkezet mellett eredetükben is megegyeznek. Ilyenkor egyazon nyelv különböző *dialectus*aíró van szó. A *Proludium* 67. §-ában azt írja:

Ha továbbá a gyökök meg a képzések és ragozások szótagjai különböznek ugyan, de a szóképzés és szóragozás rendszere, valamint végül a beszéd szerkesztésének módja általában véve csaknem hasonló; akkor az ilyen nyelvek mint rokonok (*affines*) és ugyanahhoz a családhoz tartozók csak az egészek részeként különböznek egymástól. [...] Ha végül maguk a szógyökök, valamint a képzések és ragozások szótagjai csak a rokon magánhangzókat vagy kevés esetben néhány mássalhangzót illetően térnek el egymástól, akkor a nyelv egészében ugyanaz (*eadem*) marad, és csak különböző nyelvjárásokra oszlik.”²³

Verseghy meghatározása és az általa használt terminusok világosan mutatják a göttingai paradigma hatását.

²⁰ SAJNOVICS János, *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, Tyrnavae, 1770; GYARMATHI Sámuel, *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata*, Gottingae, 1799.

²¹ RÉVAI, *Elaboratior grammatica*, III, i. m., 8.

²² RÉVAI Miklós, *A' magyar deáki történet*, kiad. RUBINYI Mózes, Bp., MTA, 1912, 83.

²³ VERSEGHY, *Bevezetés*, i. m., 43.

A vizsgálat tárgya és célja

Versegthy számára az eszközzemléletből következően az volt fontos, ami a lehető legtöbb ember számára szolgálhatott eszközül, tehát értékrendjében az általános megelőzte a különöst; az emberi nyelv általános vonásai az egyesekét, egy nyelvben pedig a többség nyelvhasználata a kisebbségét, tehát a változatokat. A *Proludiumban* így ír: „Az általános szokásnak, ha különben ellenkezik is az elfogadott analógiával, vagy az etimológiával, vagy a jóhangzással, kétségtelenül törvényereje van [...] Ami a nagyobb vagy kisebb rész általánosan értékelt részleges szokásait illeti, ha ezek bármely más, általánosan elfogadott szokásnak ellentmondanak, nem lehet törvény értékük.”²⁴ Ha a különböző változatok között kell dönten, a szabályosságot, az analógiát kell előnyben részesíteni: „Ha valamelyik felekezet valamiben az egyformaságnak törvényt hűven megtartja, a többiek pedig megsértik, a művelt nyelvet az egyformaságnak törvénye szerint beszéllő felekezetnek nyelvéhez kell alkalmaztatni, a többiekét pedig hibásnak kell nézni.”²⁵

A kommunikáció megkönnyítése a nyelv mint eszköz által és a nemzet felemelése a nyelv mint eszköz által csak a jelen, illetve a jövő szempontjából értelmezhető, a múltat vetítve nem. Emellett Versegthy úgy vélte, hogy a nyelv korábban nem volt elég fejlett, sok kivételt, anomáliát tartalmazott, az alakok funkciói nem váltak el tisztán, ezért a későbbi nyelvállapot egyben tökéletesebb is.²⁶ „[...] az ilyen [rég, nyelvhez tartozó] szavak a beszédnek mindenütt egyarányú értelmességét, és így érzékenységét is nagyon hátráltatták.”²⁷ A „férfikorra jutott” nyelvben viszont a gyökök, ragok, képzők rendszere megszilárdult, új szavakat a nyelv nem hozhat létre tetszése szerint, azoknak világosan utalniuk kell valamilyen tulajdonságra, mai szóval: motiválniuk kell lenniük. Ezek miatt Versegthy számára a vizsgálat tárgya a korabeli, a többség által használt nyelv szokás volt. A többi korabeli változatot regisztrálándónak, de nem vizsgálándónak tartotta. A nyelvi rendszer meghatározásából következő az is, mit tekintett hibának. Egyrészt azt, ami a rendszernek valamilyen szempontból ellentmond: más rendszerből került a magyarba (germanizmus, latinizmus), nem felel meg az analógiának, illetve nem a többség által használt változat. Másrészt hibának számít az is, ha a nyelvi eszközök használata megnehezíti a kommunikációt (homályosság, pongyolaság).²⁸

Révai számára a nyelv önmagáért volt fontos, nem kommunikációs eszközként (mint Versegthyénél), és nem is a rajta keresztül közvetített tartalom adta az értékét, mint korábban az európai nyelvfelfogásban. (Akár a homéroszi

²⁴ Uo., 66.

²⁵ VERSEGHY Ferenc, *A' tiszta magyarság*, i. m., Pest, 1805, 37.

²⁶ VERSEGHY Ferenc, *A' filozofiának talpigazságára épített felelet...*, Budán, Magyar Királyi Egyetem, 1818, 69–74.

²⁷ VERSEGHY, *A' tiszta magyarság*, i. m., 7.

²⁸ VERSEGHY, *Magyar grammatika*, i. m., 27.

eposzok nyelvére, akár a Szentírás nyelvére gondolunk.) Szemében a nyelv rendszere a beszélőktől független, felettük álló létező volt. A nyelv pedig, aminek fejlődése szerinte az emberéhez hasonlít, férfikorát a 17. században érte el, azóta csak hanyatlás következett be. „A’ férfi kor elmúlt már. [...] ez a’ boldog idő közel három századig tartott, Pázmán előtt, alatta, és utána. A’ feljebb eső ifjú kor is sokkal több épséggel bírt.”²⁹ Révai szerint ez volt az a kor, amikor nyelvünk az ősi nyelvállapot mintáit megtartva és bővítve kifejezőképessége csúcsára jutott, azt követően viszont ősi szerkezetét megbontó változások indultak el (pl. az ikes ragozás tekintetében). Úgy vélte, a nyelv eredeti formáját a korábbi adatokból lehet kikutatni, ezért fordult a nyelvemlékekhez. Biztos volt abban is, hogy a nyelvemlékek nyelve a valódi, beszélt magyar nyelvet tükrözi, nem számolt az írott és a beszélt nyelv különbségével:³⁰ „...mivel az Íróktól olly állhatatosan megtartatott, úgy volt az egész nemzetnél is; mert ennek közönséges szokásából jött amazoknak tollaikba.”³¹

A nyelvnek saját belső rendszere van. Mivel a rendszert használói sokszor hibásan használják, ezért a nyelvhasználat alá van rendelve a rendszert feltáró etimológiának. A tömegek nyelvhasználata Révai szerint egyáltalán nem mérvadó: „Hanem kell-e teljesen mellőzni a nyelvi szokást? Azokban az esetekben, ahol az etimológia szabályai magyarázattal szolgálnak, és a tömegek hanyag nyelvhasználata világosan bizonyítva van, biztosan mellőzzük.”³² De aggály nélkül utasítja helyre a különben példaképként felmutatott nagy szerzőket is, ha vétenek az általa elképzelt rendszer ellen:

De nemcsak a nyelvi szokásra, hanem a régi írókra is hivatkoznak a mi álláspontunk ellenében. [...] [Káldi, Pázmány és a többiek] komolyabb dolgokkal lévén elfoglalva az etimológiával nem tudtak annyit törődni, hogy minden vesszőre odafigyeljenek. Ezeket a későbbi korok, számtalan segédeszköz birtokában, már eredményesebben, biztosabban állapítják meg és magyarázzák. Azt hiszem, ha holtukból feltámadnának, maguk is egyetértéssel hallgatnák, és szívesen fogadnák ezeket a magyarázatokat.³³

Révai számára tehát a vizsgálat tárgya a nyelv saját belső rendszere, amit az etimológia tárhat fel, és hiba az, ami ettől eltér, mert elfedi az eredeti rendszert. A hibák forrását a tudatlanságban és a hanyag használatban látta, ezért tartotta veszélyesnek a tömegekkel való érintkezést, ami megrontja a nyelvérzékét.³⁴

²⁹ [RÉVAI Miklós], *Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága*, Pesten, Trattner, 1805, 63.

³⁰ Ez azt is jelenti, hogy a Révai–Verseghy-vita nem a beszélt nyelv–írott nyelv vonatkozásában értelmezendő.

³¹ [RÉVAI], *Versegi Ferentznek...*, i. m., 15.

³² RÉVAI, *Magyar irodalmi régiségek*, i. m., 216.

³³ Uo., 217.

³⁴ Johannes Nicolaus RÉVAI, *Elaboratio grammatica II.*, Pesten, Trattner, 1806.

Verseghy számára a vizsgálat célja a többség élő nyelvváltozatának leírása és normaként állítása volt. Révai számára a cél a nyelvi elemek eredeti alakjának feltárása volt. Révai azonban csak az eredeti alakra volt kíváncsi, azt nem kutatta rendszerszerűen, hogyan alakult ki ebből a mai forma, nem állított fel kikövetkeztetett alakokat, nem vizsgált szabályos hangváltozásokat. Ezért a közvélekedéssel ellentétben Révait nem nevezhetjük a mai értelmezés szerinti történeti nyelvészet előfutárának.

A nyelvész szerepe

A kevés dolog egyike, amiben a két vitapartner egyetértett, az volt, hogy a nyelvvel tudományos alapon kell foglalkozni, nem pedig az esztétika vagy az ízlés alapján, és a nyelvi kérdésekben a grammatikus az illetékes. Megközelítésük azonban teljesen más szemléleten alapult. Verseghy már a legelső nyelvészeti munkájában azt írta, hogy a nyelvész nem ura, csak magyarázója a nyelvnek (*non dominus linguae, sed interpres*), és a hibákat csupán jelezheti, de nem kényszerítheti rá a javított formákat az egész nemzetre.³⁵ E gondolatot aztán *A' tiszta magyarságban* egy kifejtett hasonlattal érzékelteti: „... valamint a' kertész az éltesebb fának vastag ágait tetszése szerint ide vagy amoda többé nem hajtogathattya, hanem egész művelése és dajkálása, melyet rá szánhat, csak abból áll, hogy haszontalan gallyait lenyessi, a' többieket a hernyóktól megmenti, hajából a' kártékony férgeknek fészkeit kivakarja, gyökerét pedig öntözgeti, hogy annál több: és kellemetesebb gyümölcsöt hozzon.”³⁶ Érdemes figyelni itt a kert-hasonlatra, és arra, hogy a több korabeli szerző által az emberhez hasonlított nyelv itt is organizmusként jelenik meg, egy fa képében. A fa alapú metafora a korban nyelvészeti terminológiában is megmutatkozik, a korábbi *szógyök* mellett megjelenik a *szótörzsök*, a *szóbokor*, a későbbi nyelvészetben pedig a *családfa*, az *ágak* terminusok is.

Révai felfogásában viszont a nyelvésznek joga, sőt kötelessége az általa kikutatott rendszert az egész nemzet tekintetében érvényesíteni, és ezt minden lehető alkalommal elmondta, műveiben éppúgy, mint a végre elnyert pesti egyetemi katedrára való beiktatásán. Az *Antiquitates*ben például így fogalmazott: „... e helytelen használat már régen és igen széles körben elterjedt, ezért tekintélyes grammatikusainktól nagy erőfeszítést igényel visszaszorítása, ha szívünkön viseljük korunknak azt a különösen sürgető törekvését, hogy honi nyelvünknek eredeti, ép formáját visszaállítsuk.”³⁷

A nyelv négy alapelve

Az elméletek összehasonlítása szempontjából kulcsfontosságú a két szerző által használt terminológia vizsgálata. Révai és Verseghy rendszerének

³⁵ VERSEGHY, *Bevezetés*, i. m., 33.

³⁶ VERSEGHY, *A' tiszta magyarság*, i. m., 22

³⁷ RÉVAI, *Magyar irodalmi régiségek*, i. m., 221.

különbözőségét talán az mutatja a legjobban, hogy azonos terminusok alatt eltérő tartalmakat értettek. Látszólag ugyanazt mondják a nyelvben uralkodó elvekről. Adelung nyomán³⁸ mindketten négy, a nyelvben uralkodó elvet tartottak számon, ezek az *usus*, az *analogia*, az *etymologia* és az *euphonia*. Révai a latin mellett magyarul is megnevezi e fogalmakat: jó szokás (*recta consuetudo*), ezen épült helyes hasonlóság (*huic insistent analogia*), okos szóvizsgálás (*prudens etymologia*), illő szép hang (*euphonia conveniens*). Verseghy magyarázatában: egyformaság (*analogia*), hangrend (*euphonia*), szónyomozás (*etymologia*).³⁹ Adelung rendszerének eredete az antikvitásra nyúlik vissza; az ókori szerzők ugyancsak négy, a nyelvben működő alapelvet tartottak számon. Ezek Varrónál a *natura*, *analogia*, *consuetudo*,⁴⁰ *auctoritas*; Quintilianusnál a *ratio*, *vetustas*, *auctoritas*, *consuetudo*. Az antik szerzők mind egyetértettek abban, hogy a nyelvszokás adja a beszéd normáját. (Lásd még Horatius *De arte poetica*-ját.)

A nyelvszokás fogalmán Verseghy a többség jelenkori nyelvhasználatát értette, ezt tekintette a legfőbb erőnek. „Az általános szokásnak, ha különben ellenkezik is az elfogadott analógiával, vagy az etimológiával, vagy a jóhangzással, kétségtelenül törvényereje van.”⁴¹ Révai számára, mint láttuk, a nyelvszokásnak (akár a tömegekének, akár az íróknak) nem volt normaértéke. Ő egészen mást olvasott ki a szokás hatalmának igazolására felhozott szerzőkből, Adelungból, Quintilianusból, Varróból. Szerinte tévednek azok, akik Adelungot vagy a régi szerzőket, Quintilianust, Varrót idézik a nyelvszokás erejének igazolására. Úgy véli, Adelung, ha figyelmesen olvassuk, azt írja, hogy különbség van a helyes és a helytelen szokás közt, és a szokást korlátozzák a törvények. Varro szerint a nyelvszokás változik, és lehet a jóból rosszabb, ezt pedig az analógia dönti el. Quintilianus is, aki az *usust* teszi első helyre, nem általában a tömegnek, hanem a tudós embereknek a szokását teszi legfőbb bírónak, mint ahogy nem az átlagember élete a követendő példa, hanem a derék embereké.⁴²

Verseghy számára a nyelvben az *analógia* volt a kívánatos elv. Ez a nyelv eszközzsemléletéből következett: az analógiás alakokat könnyebb megérteni, a forma megértése nem vonja el a figyelmet a tartalomtól. A *Magyar grammatikában* így ír: „Eszköze lévén a’ Tanítónak, mellyel az igazságokat az észhez viszi, az érzeményeket a’ szívre harmatoztattya, ha folyton folyó, ösmerős, és szokott hangjai hasonlóak az imént megirtt pataknak egyforma csörgéséhez, észre sem

³⁸ Johann Christoph ADELUNG, *Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen*, Leipzig, Breitkopf, 1782, 109.

³⁹ [RÉVAI Miklós], *Versegi Ferentznek megsalátkozott illetlen motskolódásai a’ tiszta magyarságban*, Pest, 1806, 36; VERSEGHY, *Magyar grammatika*, i. m., XXXVII: skk., a ’nyelvszokás’ kimaradt a latin és a magyar terminusjegyzékből is.

⁴⁰ Richard BAUM, *Grammatik als ‘inventio’ = History and historiography of linguistics*, eds. Hans-Joseph NIEDEREHE, E. F. K. KOERNER, Amsterdam, John Benjamins, 1990, 19–32.

⁴¹ VERSEGHY, *Bevezetés*, i. m., 66.

⁴² RÉVAI, *Elaboratio grammatica*, II., i. m., 940–942.

vesszük ezeket, hanem egészen csak a' benne fekvő igazságokra; és érzeményekre figyelmeztünk."⁴³ Az ugyanabban az évben kiadott *Feleletben* több szinten definiálja az analógiát: „Az értelmességet csak az egyformaság, avvagy analogia eszközölheti meg, melly a' szónyomozástól azt kívánja, hogy a' hasonló esetekben mindenkor és mindenütt egyforma szavakkal, egyforma ragasztékokkal és szóképzőkkel, sőt egyforma orthographiával is; a' szókötetéstől pedig, hogy egyforma regulákkal éllyen.”⁴⁴ Révai viszont arra mutatott rá, hogy a nyelvben sokféle analógia létezik, nem csak egyféle. A grammatikus nem választhat közülük önkényesen, hanem a helyes nyelv szokás alapján kell döntenie, amit pedig a nyelv szellemének való⁴⁵ megfelelés határoz meg.

A harmadik elv az *etimológia* volt. Az antikvitás óta az alapformából (*etymon*) való leszármazás vizsgálatát a paradigmák és a szócsaládok szintjén is *etymológiának* nevezték. Az első a mai értelemben vett morfológiai elemzésnek felel meg (ezért lehetett az alaktani rész neve a régi grammatikákban *etymologia*), a második pedig a mai etimológiának, tehát a szóeredet kutatásának. Versegly világosan elválasztotta az etimológiának ezt a két jelentését: a szóelemekre bontást, illetve az elemek eredetének kutatását. „[Az etymologia] vagy a' gyökérszóknak nyomozása [...] melly a gyökereknek az olyan betűktől való elválasztásából áll, mellyek nem a' gyökerekhez tartoznak; vagy pedig a' szuffixumok' és gyökérszavak' eredetének feszegetése.”⁴⁶ Számára a nyelvi elemzés célja csakis az etimológia első jelentése lehetett, azaz a mostani, ténylegesen használt nyelv elemeinek megállapítása, és az elemek osztályozása.

Révai számára viszont az első értelemben vett etimológiai elemzés csak az első lépés volt a végső célhoz, az eredeti elemek feltárásához: „A' ragasztékokat elválasztással, azoknak eléggé meghatározottatott mellékesleg való jelentéseikkel, a' kiavúlt gyökerek is szépen előadatnak, azoknak első saját jelentésökkel.”⁴⁷ Versegly számára ez utóbbi (mint láttuk) tudománytalan terület volt, ezért szerinte nem szabad vele foglalkozni.

Az igaz etimológia tudnillik ki nem terjed nyomozásiban egyéb tárgyakra, hanem csak a' néma vagy eleven gyökereknek a' formativáktól, inflexióktól, epenthetikáktól, eufonikáktól és praefixumoktól való meg-választására; [...] célja pedig soha egyéb nem lehet, hanem csak az, hogy megmutassa, mikép kell az analógiának törvényei szerint hasonló szóból hasonló esetekben új szót csinálni, vagy a' hasonló szót hasonló esetekben declinálni, és conjugálni. Mihelyt a' gyökérszóknak eredeteit kezdi nyomozni [...] vagy a' formativáknak és inflexióknak származásait feszegetni, mint többször említett Auctorunk az *in Antiquitatibus Litterat. hung.* munkái azonnal csak bizonytalan hypothesisek...”⁴⁸

⁴³ VERSEGHY, *Magyar grammatika*, i. m., 6.

⁴⁴ VERSEGHY, *A' filozofiának talpigazságira*, i. m., XVI.

⁴⁵ RÉVAI, *Elaboratior grammatica*, II., i. m., 947.

⁴⁶ VERSEGHY, *A' tiszta magyarság*, i. m., 8–9.

⁴⁷ [RÉVAI], *Versegi Ferentznek megsalatkozott...*, i. m., 60.

⁴⁸ VERSEGHY, *A' tiszta magyarság*, i. m., 13.

A *jó hangzás* a korábbi magyar grammatikákban a képzés, ragozás során tapasztalt hangváltozásokra alkalmazott általános kifejezés volt. Révainál is ez az egyik leggyakoribb terminus. Elődeihez képest azonban új gondolat, hogy ezek a változások nem csupán a szó képzése, ragozása során jelentkeznek, hanem történetileg is számolni kell velük: „Mégvagyon a’ betű tserélés, elrejtés, hasonló, és közép hang követés, ’s több e’ féle változás, minden nyelvekben, kiváltképen a’ napkeletiekben; és a’ nyelvekben történt minden változásnak ez a’ fő oka.”⁴⁹ Révai szerint a jó hangzásra törekvés elfedi az organikus nyelvalkotás során keletkezett alakokat, így a gyökök eredeti alakjának nyomozásakor ezeket a változásokat vissza kell fejteni. Verseghy viszont *A’ tiszta magyarságban* mellett érvelt, hogy az *euphoniának* nincsenek előre elrendelt szabályai, az egyes nyelveken belül az analógia irányítja: „Az eufónia azonban szintúgy az analogiának törvényei alá van vetve, mint a’ szóknak formatívái és inflexiói.”⁵⁰ A két felfogás az *euphonia* okozta hangváltozás két ellentétes oldalát emelte ki: Révai az eredeti alakokat elhomályosító, Verseghy viszont a nyelvi rendszert létrehozó és megtartó hatását hangsúlyozta.

A nyelvi elemzés módszere és menete

Verseghy számára tehát a nyelvi elemek (szótövek, képzők, ragok) elhatárolása, osztályokba sorolása és kapcsolódási szabályaik megállapítása volt a cél. Az elhatárolás szigorúan formálisan, a pozíció alapján történt. Nézzünk egy konkrét példát! Ismert, hogy a magyar grammatikatörténetben Verseghy mondta ki először, hogy az *-é* végződés (ma: birtokjel), amit a magyar grammatikákban hagyományosan a latin genitívusnak megfelelő magyar alakként kategorizáltak, nem lehet esetrag.⁵¹ Az indoklás pedig pozíció alapján történt: a képzős alakokat lehet ragozni, ellenben a rag szóalakzáró, tehát ha a genitívus esetnek nyilvánított *-é* végződés (pl. *Jánosé*) után még állhat valami (pl. *Jánosét*), akkor az *-é* nem lehet rag.

Inflexiónak nevezem azon betűket vagy silabákat, melyek a neveknek vagy verbumoknak törzsökeihez függesztvén, amazokat declinállyák, ezeket pedig conjugállyák. A formatívát az inflexiótól jól meg kell különböztetni [...] A formatíva a nevek nézve csak nominativusokat, a verbumokra nézve csak egyenes formabéli indicativus praesens singularis harmadik személyeket formál; mire nézve maga után új formatívát vagy legalább inflexiókat megszerved [...] Az inflexió ellenben maga után sem formatívát sem más inflexiót nem szenved [...] Ez az oka, miért nem lehet az *é* betűt genitívusnak tartanunk.⁵²

Révai elemzése addig a pontig egyezett meg Verseghyével, hogy a szóalakot elemekre kell választani. Utána azonban nem az osztályozás érdekelte, hanem az

⁴⁹ [RÉVAI], *Versegi Ferentznek tisztasággal...*, i. m., 1805, 18.

⁵⁰ VERSEGHY, *A’ tiszta magyarság*, i. m., 20.

⁵¹ C. VLADÁR Zsuzsa, *Hány eset van a magyarban?*, MNy, 2009, 281–291.

⁵² VERSEGHY, *A’ tiszta magyarság*, i. m., 41.

elemek visszavezetése azokra a gyökökre, amelyeket a nyelv eredetileg használt a gondolatok kifejezésére. Szerinte a nyelvben eredetileg egytagú, fogalmi jelentésű gyökök voltak, amelyek közül egyesek az idők során alaki és jelentésbeli önállóságukat elvesztve más gyökökhöz kapcsolódtak, így alakultak ki egyrészt a többtagú, képzett szógyökök, másrészt a toldalékok. (Révai minden toldalékot önálló gyökből, de legalábbis névmásból származtatott.) Ha a nyelvből magából nem fejthető vissza az eredeti alak és jelentés, akkor kell az „atyafiságos” nyelvekhez fordulni segítségért, ahol az még eredeti alakjában él. Mivel Révai felfogásában a magyar nyelv a finnugor és a keleti nyelvekhez is tartozott, ezért fordulhat elő ugyanazon szó magyarzatánál hol egy finn, hol egy arab stb. párhuzam.

Eljárására jó példa a *süt, sül* igék elemzése (ezt a példát több művében is felhasználta). A *Versegi Ferentznek [...] mocskolódásai* című röpiratában a korábban idézett helyen így ír: „[A *süt, sül* igékben] a’ gyökér szó, *sü*, bizonynyal *assatio*, a’ sülésnek természet szerint való hangja, *sü sü sül*: szóvá lett, természeti hang követés, *onomatopoeia*. Ezzel ily pusztán, kicsiny változással, élnek még most is az Árabsok, *scha, schaj*, név, és íge képében, *assum, assat*”.⁵³

A Révai–Verseghy-vitában tárgyalt kérdések

A fentiek fényében érdemes értelmezni a két szerzőnek az ikes ragozásról vagy a szóelemző-kiejtés szerinti helyesírásról vallott nézeteit.

Verseghy az *ikes ragozást* az egyértelműség és az analógia alapján ellenezte, mert szerinte a nyelvben nem lehetnek olyan alakok, amelyek többféle funkciót töltenek be egyszerre, tehát a grammatikai rendszerben nincsen helye kétértelműségeknek. Az *evék* típusú alakok ezt a szabályt szegik meg, mivel egyszerre lehetnének egyes szám első és többes harmadik személyű alakok.⁵⁴ A másik érve az volt, hogy ez a ragozás a kortárs magyar nyelvhasználatban csak kisebb területre terjed ki. Révai azért ragaszkodott az ikes ragozáshoz, mert az ikes ragozást teljes, az érintett igék teljes ragozási rendszerét átfogó paradigmának tekintette, ezt az *Antiquitates*-ban külön táblázatban mutatta be.⁵⁵ Az *-ik* végződést névmási eredetű személyragnak tartotta, a ragozást pedig egy középső formának: „...a tiszteletre méltó régiség és a későbbi korok, amikor folyamatosan és következetesen használták ezt a rámutató toldalékot és ezáltal a határozatlan és a határozott forma mellé létrehoztak és bevezettek egy egyedülálló középső formát.”⁵⁶

A helyesírás kérdésében Verseghy szintén a logika és az egyértelműség alapján pártolta a kiejtés szerinti (ipszilonista) írásmódot. Fő érvét az jelentette, hogy az azonos hangot minden esetben azonosan kell írni, függetlenül attól,

⁵³ [RÉVAI], *Versegi Ferentznek megtsalatkozott...*, i. m., 60.

⁵⁴ VERSEGHY, *Bevezetés*, i. m., 63.

⁵⁵ RÉVAI, *Magyar irodalmi régiségek*, i. m., 181.

⁵⁶ Uo., 179.

hogy milyen módon jött létre a szóalak: „...csak az az írás felel meg tökéletesen rendeltetésének, amely bármely megkülönböztetett hangot megkülönböztetett és mindig ugyanazzal a betűvel jelöl.”⁵⁷ Ezért a szinkrón állapotú alak leírásában diakrón szempont nem érvényesülhet, mert megbontaná ezt az elvet. Az etimologikus írásmóddal kapcsolatosan másik kifogása az volt, hogy a nyelvtanuló így hajlamos lenne betűejtéssel olvasni.⁵⁸

A betű szerinti, az elemek határát a kiejtésben is megőrző ejtismód egyébként nem állt volna messze Révai óhajától. Az ő gyökelméletéhez szorosan és elvileg kapcsolódott a szóelemző (jottista) írásmód pártolása. Úgy vélte, hogy az eredeti gyökök összekapcsolódásakor jelentkező, jó hangzás okozta változás, ami bizonyos esetekben a hanyag ejtéssel is átfedésben van, a szóelemek határának elmosását eredményezte. Ezért az elemek felismerhetőségét a szóelemző (etimologikus) helyesírásnak kell óvnia, mind a tövet, mind a toldalékot eredeti, teljes alakjában tükrözve. Ez az írásmód egy korábbi, valós ejtési állapotot mutat meg. Meg volt győződve arról, hogy őseink ezeket eredetileg így, teljes alakjukban ejtették, a szóelemek határai megakadályozták a fonetikai módosulást.⁵⁹

Összefoglalás

Láttuk, hogy a két szerző által kidolgozott elméleti keretek teljesen eltértek egymástól a nyelv felfogását, a nyelvi vizsgálat tárgyát, célját, módszereit illetően. Azonos terminusokon mást értettek, azonos szövegekből, mint például Adelung munkáiból mást olvastak ki. Mint láttuk, a Révai–Verseghy-vita tehát nem elsősorban az ott szereplő kérdésekről szólt, ezek valójában két külön eszmerendszer egymással összeütközésbe került pontjai. A legfontosabb, lényegi kérdések a vitában fel sem merültek. Vagy azért, mert amit egyikük alapvetőnek vélt, azt a másik nem is tartotta vizsgálatra érdemesnek (mint például Verseghy a nyelv keletkezését), vagy mert nem állították egymással szembe (mint például a nyelvi elemzés alapegységét, vagy a nyelvreírás célját). Ezért a vita helyett inkább párhuzamos elméletek egymás mellett éléséről lehet beszélni. A Révai egyedi rendszeréből kiragadott elemeket később sok irányzat fel tudta használni, de a Verseghy szemléletével rokon elméletek csak a 20. században jelentek meg. Verseghyt szinkrón, rendszerszemléletű felfogása, az elemek formális és pozíció alapú leírása, egymáshoz viszonyításuk, a változatok kizárása a vizsgálatból, a nyelv eszköznek tekintése a strukturalista iskolával rokonítja.

⁵⁷ VERSEGHY, *Bevezetés*, i. m., 21.

⁵⁸ *Uo.*, 23.

⁵⁹ RÉVAI, *Magyar irodalmi régiségek*, i. m., 303.

VERSEGHY ÉS A SZÓTÁRAK – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A *NOMINALRA*

„Utóljára lássunk a’ szó magyarázó Könyvekről, melylyek olyanok a’ Nyelvben, mint a’ számok a’ Számvetésben. ’S ugyan azért az ilyen Könyvekről leg elől kell vala szóllanom; de ezekben még eddig leg kevesebb igyekezetét mutatta a’ mi Nemzetünk: én pedig leg nagyobb igyekezeteinken akartam a’ dolgot kezdeni.”¹ 18. századi szótáriródmunk hiányosságait felismerve Bessenyei György 1781-es akadémiai tervezetében határozott iránymutatással, a szótárak alapvető fontosságát hangsúlyozva a megújulást sürgette. Ezt a kezdeményezést vitte tovább Verseghy Ferenc, akit Révai Miklós – az 1791-es akadémiai tervezetéhez csatolt tagnévsor tanúsága szerint – a megalapítandó tudós társaság tagjai közt kívánt látni, valamint az akkor az *Affinitáson* dolgozó Gyarmathi Sámuel, az Erdélyi Nyelvművelő Társaság tagja. A hazai szótárírás fellendítése iránti elköteleződés több korabeli tudós, író, többek között Makó Pál, Böjthy Antal és Aranka György munkáiból is tükröződik. 1792-ben országgyűlési követként Luby Károly és Vay István terjesztette elő a Tudós Társaság alapítási tervét, amelyben a szótárkészítés szükséges és sürgető voltáról is szó esett. A tervezet és az országgyűlési követek törekvései – amelyek eredményeként megszületett a 1790–1791. évi törvénycikk a magyar nyelv tanításának a bevezetéséről – Verseghyt is fellelkesítették, s dicsőítésükre megírta *A’ magyar hazának anyai szózatja* s az *Emlékeztető oszlop* című, programbeszédként is értelmezhető költeményeket.²

1. Szótári tervek

Verseghy *Proludium*³ című munkájában kifejtett részletes szótári tervezete jelentőségénél, koncepciójánál és iránymutatásánál fogva meghatározó fontosságúvá vált a későbbi szótáriródmunk számára. Nyelvtan és szótár

¹ BESSENYEI György, *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*, Béts, 1790.

² GÁLDI László, *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*, Bp., Akadémiai, 1957, 130–131.

³ FRANCISCUS VERSEGHI, *Proludium in institutiones linguae hungaricae* [...], Pestini, Typ. Trattner, 1793.

szoros összetartozása nemcsak nála, de az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság terveiben is hasonlóan együtt szerepelt. A lexikográfia művelésének fontosságát abban látta, hogy noha a szavak fogalmakat jelölnek, de a tudomány, műveltség és művészetek gyarapítása a nyelv kiművelése révén lehetséges. A nyelv és a gondolkodás viszonyának tárgyalásában Condillacra és Herderre támaszkodott: a nézeteltérés, a véleménykülönbség sokszor a szavak bizonytalan és meg nem határozott jelentéséből származik, ami a szótári munkálatok létjogosultságát és szükségességét indokolja.⁴

A *Proludiumban* Verseghy a megírandó szótárak három típusáról alkotott elképzelését fejt ki. Első pilléreként az etimológiai-filológiai szótár tervét vázolja, amely Adelung elveihez híven a köznyelv szavainak a feldolgozásán alapul, s amely mai értelemben egy normatív, értelmező szótár tervezete. Herderi előzményként számára az etimológia a gyökérszó meghatározását jelenti. A „gyökerésző” szótártípus majd Kassai és Kresznerics munkájában valósul meg, de megemlítendő az erdélyi Nyelvművelő Társaság tervezett szótárának töredéke és a *Debreceni Grammatika* szótári függeléke is.⁵ Második pilléreként tizenkét szakszótár tervét dolgozza ki, amelyekben a természettudomány, fizika, gazdaság, mesterségek szakszavainak feldolgozását tervezi, és a mechanikai, földrajzi, kereskedelmi, jogi, politikai, hadi, matematikai terminológia feldolgozását tűzi ki célul. A fent említett programbeszédében Bessenyei szintén kiemeli a műszavak szótári kidolgozásának a szükségességét, ahogy az a korabeli európai szakszótárak esetében is megfigyelhető. Verseghy alapvetően nem szorgalmazza a magyar elemekből álló szóteremtést, ehelyett az idegen nyelvekből átvett magyar ragozáshoz illeszthető kölcsönszavak átvételét javasolja. Harmadik pillérnek a magyar nyelv egyetemes szótárát tekinti, amely a köznyelv és a szaknyelv egységét teremti meg. A nyelv mibenlétéről, céljáról, kiműveléséről alkotott elképzeléseire Herder, Engel és Sulzer mellett Adelung volt a legnagyobb hatással. Szó szerint hatásról beszélhetünk, mivel elődjeit nem másolta, hanem a gondolatmenetüket saját látásmódja szerint formálta át.⁶ Adelung a latin grammatika hatása alól igyekezett felszabadítani a német nyelvtant, ahogy Verseghy *Proludiuma* hasonlóan a régi nyelvtanírás elleni első szembenállásként értelmezhető.⁷

Verseghy tervezetében lényegében az akadémiai nagyszótár koncepcióját fogalmazta meg, s a munka elkészítését a megalapítandó tudós társaság feladatának szánta. Ő az első rész megszerkesztésén munkálkodott, ezért foglalkozott hosszú ideig – a fogság ideje alatt is – szótárírási terveivel. A *Feleletben* már valamelyest formálódott korábbi elképzelése: szónyomozó szótárt tervezett, s nagy gondot kívánt fordítani az állandósult szókapcsolatokra.

⁴ GÁLDI, i. m., 130–135.

⁵ GÁLDI László, *Verseghy, a szótáríró*, Nyr, 1957, 261–275.

⁶ SZATHMÁRI István, *A nyelvi tudat(osság) a felvilágosodás korában*, MNy, 1980, 157–165.

⁷ THIENEMANN Tivadar, *Német és magyar nyelvújító törekvések*, EPhK, XXXVI(1912), 107–108.

A szótári munkának a hármassága mint alapkoncepció továbbra is meghatározó maradt. A szakszótári tervében a természettudományi, jogi és matematikai szótárak mellé már a „szép mesterségek” szótárának a létrehozását is tervezte. Szakított viszont a szógyökek szerinti rendezési elvvel, a korabeli európai szótárakhoz igazodva a szavakat betűrendben, bokrosítás nélkül tervezte felvenni.

A különböző szótári munkái anyaggyűjtésnek, előmunkálatoknak tekinthetők a tervezett nagyszótár létrehozása érdekében. A brünni fogság alatt készített szó- és szólásgyűjtemény német, angol, francia, olasz értelmezésekből és magyar címszavakból álló gyűjtés. A hatezer, értelmezés nélküli szóból álló rímszótárát nem annyira a költői mesterséget űzőknek, mint inkább a nyelvészeknek szánta; célja a magyar nyelv alaktanának a feltárása volt. Magyar–latin, latin–magyar nyelvtani műszótára összeállításával a magyar nyelvű grammatikai szakterminológia áttekintését tűzi ki feladatul. Tudományos „mester-szókönyvét” a kanti tanítás alaptételeinek szócsöveként tartják számon. Értékes forrás lexikológiai szempontból a Wagner-féle *Phraseologia Germanico-latina* 1822-es átdolgozása.⁹

2. A *Nominal* szótártani előzményei

Korai szótárainknál két alapvető funkció különült el egymástól. Az egyik csoportba tartozó műveknél a tudományos cél lebegett a szótáríró szeme előtt. Azok számára készült a szótár, akik a nyelv minden egyes szavának a történetét meg akarták ismerni. A szótárak másik típusa pedagógiai segédkönyvként gyakorlati célokat szolgált: a tanulásnál, illetve tanításnál nyújtottak segítséget. Ezek a munkák általában az egykorú irodalomnál terjedelmesebb szókincset őriztek meg, így a kutatás számára értékes információt közvetítenek a régibb korok nyelvtudományi felfogásáról.¹⁰ Verseghe *Nominalja* az utóbbi szótártípus szempontjából fontos számunkra. A kétnyelvű alfabetikus szótárakat mindenütt megelőzik a fogalomkörök szerint csoportosított két- vagy többnyelvű szójegyzékek. Az iskolákban a 13–15. században a latin nyelv szókészletének a tanításához a szavakat bizonyos fogalomkörök szerint rendezték. Az egyes fogalomkörökön belül a szavak felsorolása vagy az egész és része szerint haladt, vagy pedig alfabetikus sorrendben. Az első rendezési módra korai példa a *Beszterczei szójegyzékben* a „mundus-világ”-ról szóló csoport, a másodikra pedig Szikszai Fabricius *Nomenclaturájának* füveket bemutató csoportja, amely a betűrend szerinti rendszerezést követi. E pedagógiai és kultúrtörténeti emlékeket, legrégibb iskolai könyveinket *nominal*oknak, *nomenclaturáknak*, *vocabularyumoknak* vagy *rerumoknak* nevezték.¹¹

⁹ GÁLDI, *A magyar szótárirodalom...*, i. m., 200–221.

¹⁰ MELICH János, *A magyar szótárirodalom (Első közlemény)*, NyK, 35(1905), 127–151.

¹¹ Uo.

Melich János hazai szótártörténeti összegzéséből¹² kiderül, hogy a nyomtatásban megjelent fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékeinket Murmellius *Lexicon*a nyitja meg. Szenczi Molnár Albert *Dictionarium*a 1604-es kiadásában már említést tesz róla. Pesti Gábor fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékében saját fordításban sorol fel latinból magyarra átültetett szavakat. A szócsoporthoz rendezett *nomenclaturát* magán- és iskolai tanulásra szánta. A fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékeket a 17. század közepén Comenius János művei szorítják ki az iskolákból. Comenius művei fogalomkörökbe rendezve mutatják be a latin szókincset, de felépítésükben eltérnek a korábbiaktól: a fogalomkörök szerint csoportosított (latin–magyar) szójegyzékek függelékként jelennek meg az ábécéskönyvekben. Bár a fogalmi rend helyett a betűrendbe sorolt szójegyzékek kezdenek erősödni, mégis a 17. század végén, a 18. század elején további *nomenclaturák* jelennek meg: például Szaller György *Hungarica Grammaticája*,¹³ valamint Beregszászi Pál¹⁴ és Alexi János¹⁵ munkája. Gáldi szerint e két utóbbi tartható a *Nominal* szorosabb értelemben vett műfaji előzményének.¹⁶ „E hagyományok folytatója a Gottsched-féle s Magyarországon is használt német nyelvten szójegyzéke, amelyben már a modern nyelv a latin elé kerül, s ahol a szójegyzéket rövid beszélgetések zárják le. Még közelebb áll nemcsak időben, de beosztásban is Alexi nominaljához az a Magyar és Német Igés-könyv [...], amelyet Beregszászi Nagy Pálnak 1797-ben Erlangenben kiadott magyar nyelvtenában találunk. [...] Alexi vagy Beregszászi művét vette mintául, vagy olyan – valószínűleg német – forrásból merített, amelyre már előtte Beregszászi is támaszkodott.”¹⁷ Jelen dolgozat keretei ugyan nem teszik lehetővé a Verseggy-féle *Nominal* tágabb hazai s külföldi előzményeinek a teljes filológiai szempontú feltárását és összevető elemzését, mindenesetre igyekszem felvillantani néhány olyan aspektust, amelyek megfelelő irányt szabhatnak egy ilyen jellegű jövőbeni feltáró elemzésnek. Érdemes megjegyeznünk a fentiek mellett azt is, hogy Verseggy könyvtárában megvolt Gottsched *Grammatica germanica* [...] című munkája is.¹⁸ Ez a nyelvten szintén tartalmaz tematikus szójegyzéket, s igen jelentős hatása volt a hazai

¹² MELICH János, *A magyar szótárirodalom* (Második közlemény), NyK, 35(1905), 283–331.

¹³ SZALLER György, *Hungarica grammatica Latine et Germanice a Georgio Szaller*, typis Simonis Petri Weber, 1794.

¹⁴ PAUL BEREKSZÁSZI, *Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die Türkische und andere morgenländischen Sprachen zum Gebrauch seiner Vorlesungen entworfen*, Erlangen, Kunstmann, 1797.

¹⁵ JOANNIS ALEXI, *Grammatica Daco-Romana sive Valachica Latinitate donata, aucta* [...], Viennae, 1826.

¹⁶ GÁLDI, *A magyar szótárirodalom...*, i. m., 212–213.

¹⁷ GÁLDI László, *Egy elfeledett oláh-latin szójegyzékről = Emlékkönyv Melich János 70. születésnapjára*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1942, 86–87.

¹⁸ DEME Zoltán, *Verseggy könyvtára*, Bp., Akadémiai, 1955, 9, 26.

mellett más országok grammatikairódalmára is. „A Gottsched-adaptációk [...] a 18. század nyolcvanas éveitől modellként szolgáltak az elsősorban praktikus, didaktikai céllal írt nyelvtanok számára Horvátországban éppúgy, mint Magyarországon. [...] Az említett német grammatikák hatása nyilvánvaló, ezt mutatja felosztásuk, az egyes nagyobb részegységek tagolása, a sok azonos definíció, sőt több esetben az egyező példák is. A latin grammatikai hagyomány él tovább ezekben a nyelvtanokban. Ezt a modellt alkalmazták a német grammatikusok anyanyelvük leírására is egészen Adelungig. A németre adaptált latin modell segítségével kísérelték meg a 18. század végének és a 19. század elejének horvát, szlovén és magyar nyelvtanírói is leírni anyanyelvüket.”¹⁹

3. A *Nominal*

Verseghy 1805-ben, József nádornak ajánlott német nyelvű magyar nyelvtanában, a *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre*-ben²⁰ a szótárírás régi magyar műfajához nyúlt vissza: gyakorlati célú, nem betűrendes, huszonöt tárgykörbe sorolt szójegyzéket állított össze. Míg Beregszászi és Alexi inkább a középkorias mintát követik, Verseghy újító ebben a műfajban. A szócsoportok mindhármuknál tárgykörök szerinti főnevekre, melléknevekre és igékre oszlanak. Gáldi összevető elemzéséből²¹ kiderül, hogy Alexié egy teljesebb és eredetibb típus, míg Beregszászi és Verseghy több helyütt összevonásokat, egyszerűsítéseket alkalmazott. Beregszászi összes fogalmi köre – kivéve „Az égi dolgok” – megtalálható Verseghynél is. Műfaji újításnak tartható Verseghy munkájában, hogy az efféle szójegyzékeknél szokásos metafizikai kezdést (pl. „Az égi dolgok”, „Bibliai és az égi dolgokról”) elhagyja, az övé már az emberrel kezdődik. Az embert Beregszászhoz hasonlóan testi és lelki valóságában mutatja be, de új fogalmi csoportokat is felvesz (katonai fogalmak, játékok). Verseghy a *Nominal*-ban az alábbi fogalomköröket²² taglalja (nem szó szerinti fordításban): Az ember és testrészei; Lélek, indulat, szenvedély; Erény, érdem, gyalázkodás; Esemény, történés; Betegség, rossz közérzet; Rokonság; Idő és

¹⁹ NYOMÁRKAY István, *A bécsi grammatikák és a közép-európai nyelvtanok III*, Nyr, 1999, 59–78.

²⁰ Franz VERSEGHY, *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre [...]*, Pest, 1805.

²¹ GÁLDI, *A magyar szótáriróadalom...*, i. m., 213.

²² Vom Menschen, und dessen Gliedern; Von der Seele und den Affecten; Von Tugenden und Lastern; Von Ereignissen und Vorfällen; Von Krankheiten und Unvollkommenheiten; Von der Verwandtschaft; Von der Zeit und ihren Theilen; Von den Thieren; Von der Kleidung, und was dazu gehört; Von den Lebensmitteln; Vom Haus- Tisch- und Küchengeräthe; Von den Theilen des Hauses; Von der Stadt, und ihren Theilen; Vom Felde und von Gartenfrüchten; Von hohen Häusern, und deren Bedienten; Von geistlichen Würden, und Sachen; Von gerichtlichen Bedienungen; Von Kriegsbedienungen und Instrumenten; Von Gelehrten, Künstlern, Handwerkern, Gewerben, und Handlungsgeschäften; Von weiblichen Handthierungen; Vom Spielen; Benennungen der Welttheile, Länder, Völker, Hauptstädte, und der meisten ungarischen Städte und Marktflecke.

részei; Állatok; Természetben fellelhető dolgok, fémek, ásványok; Pénzérmék; Időjárás; Öltözködés; Étkezés; Ház, konyha, étkezéssel kapcsolatos dolgok; A ház részei; A város részei; Mezők és kerti gyümölcsök; Világi méltóságok; Egyházi méltóságok; Törvényszéki szolgálat; Harcászati eszközök; Tudomány, művészetek, mesterségek; Női tevékenységek; Játékok; Világrészek, országok, népek, fővárosok megnevezése és a legtöbb magyar város, valamint piachely. Munkája becses társadalom-, művelődés-, nyelv- és kultúrtörténeti emlék. Megtudhatjuk belőle többek között, mely betegségtípusok voltak jellemzőek a korban, és milyen névvel illették őket: pl. a *nátha*, *hurut*, *seb*, *tyúkszem* mellett megtaláljuk a *szörnyet*, *holdas*, *kékség*, *hasrágás*, *fótos hideglelés*, *Szent Antal tüze*, *száraz nyavalya*, *nehéz nyavalya*, *fene*, *pokolvar* megnevezéseket. Az „Erények, bűnök”-csoportban jellegzetes városi embertípusként megjelenik az *útszatapodó*, a korabeli pénznemek közt szerepel a nagyon ritka *szuverendór*. A *denevér*, *bőregér* az emlősök felsorolása helyett a szárnyasoknál kapott helyet. A ruhanemek csoportját a falusi és a városi öltözetnevek együttesen alkotják, pl. *gatyá*, *ümmög*, *keczele*, *mellyruha*, *hajporköponyeg*, *slafrok*, *kaput*, *hajzacskó*. A korabeli büntetésvégrehajtási eszközök tárháza különösen részletes kidolgozottságú, ami az életutató ismerve nem szorul különösebb magyarázatra. (Pl. *tömlöcz*, *fogság*, *hóhér*, *akasztófa*, *pallos*, *kerék*, *farakás*, *nyakvas*, *bilincs*, *békó*, *pelengér*.) A mesterségnevek (pl. *tollmetsző*, *költő mesterség*, *seborvos*, *fürdős*, *képfaragó*, *betűöntő*, *aranyvarró*, *gombkötő*, *kötéleresztő*, *szögcsináló*, *útszarakó*, *dohányfonó*); az eszközök megnevezései (pl. *habár*, *tajtékszedő*) a szókészlet-tani kutatások mellett igazi művelődéstörténeti kincset jelentenek. A *Nominal* értékes részét képezi a témacsoportoknak a maguk teljességében történő lajstromozása, pl. a kártyázással kapcsolatos megnevezések: *király*, *asszony*, *felső*, *alsó*, *veres*, *tök*, *zöld*, *makk*; az öt *érzékenység* (mai szóval 'érzék(szerv)'): *illetődés* ('érintés, tapintás'²³), *ízlés*, *hallás*, *szaglás*, *látás*.

Mit rejt a *Nominal* szótártani szempontból? Verseghy munkája magyarnémet kétnyelvű szógyűjtemény, értelmezés megadása nélkül, mégis mindegyik fogalomkörben a szavak erős jelentésbeli összefüggése tapasztalható, amely tudatosan tervezett és felépített rendszert takar, az ismétlődések elkerülésével. A különböző szerkezeti elemek összefüggésrendszere sok szempontból helyettesíti azokat a jelentésleírásnál alkalmazott logikai, leíró kategóriákat, amelyeket egy értelmező jellegű szótárban az egyes szavakhoz rendelt definíciók tartalmaznak. Hogyan tud Verseghy rendszerszerűsége segíteni a szóértelmezésben? Egyfelől a megfelelő témaköri csoporthoz tartozás, azon belül a kisebb egységekben elfoglalt pozíció, valamint a többi elemhez való viszony jelöli ki az értelmezés lehetséges útjait, a jelentés lehetséges kategóriáit.

Hogyan épül fel ez a rejtett jelentésleírás, a jelentéselemek strukturáltsága? A viszonyrendszer alapja az adott tematikus csoporthoz való tartozás. A megfelelő besorolás révén tudjuk, hogy betegségnek tartották a *szeplőt*, *embergyűlölőt*

²³ A történeti jelentések leírásához a CzF, a TESZ és a SzT anyagára támaszkodtam.

(‘aki az embereket gyűlöli, kerüli, s irántuk semmilyen bizalma nincs’), a *jegy*et (‘rendkívüli testi tulajdonság, pl. lencsealakú folt az arcon, eperforma csomócska vagy szömörcsök a bőrön’). A *henyélés*, *torkosság*, *részség*ség szavak morális fogalomként voltak értelmezendők. A *rebarbara* és az *édes gyökér* a tudományok, ezen belül a patikusmesterség szavai között kapott helyet, amiből arra következtethetünk, hogy a maihoz képest inkább gyógynövényként tartották őket számon a korban. Mindezt azért lényeges kiemelni, mert a csoporthoz való tartozás olyan jelentésbeli többletet nyújt a jelentéskategóriák kijelölése révén, amely a korabeli értelmezéseket leíró szótárakból sok esetben nem derül ki. Nemritkán akár konkrét jelentésárnyalatot is meghatározhatunk, pl. a *csorba* (‘törés, törés által okozott hiány’) gazdag jelentésszerkezettel rendelkezik a korban, de Versegynél a betegségnevek között kapott helyet. A *bámulás* szót a „Lélek, indulat, szenvedély”-csoportban találjuk, s azért nem került az emberi testet leíró szavak közé, amelyben a *látás*, *hallás*, *szaglás* s az *öt érzékenység* is megtalálható, mert a szó egyik korabeli jelentése az ‘elfogult lelki állapot, midőn valamit bámulunk’. Így ebből a szempontból nem testi, hanem lelki folyamatot tükröz a szó.

A csoportok belső szervezettsége, a szavak egymáshoz való viszonya jelentéshordozó szerkezeti elem. A logikai kapcsolatok egy-egy csoporton belül ugyan kombinálódnak, de vannak kifejezetten csoportra jellemzőek is, pl. a „Lélek, indulat”- vagy az „Esemény, történet”-csoport szervezőeleme a szinonímia és az ellentét. Tematikai alcsoportok kialakítása jellemző az állatokat, a vidéket leíró csoportban és az épületeknél. Az uralkodói, hatalmi (világi, egyházi) rendszereket bemutató részben a hierarchikus kapcsolódás a strukturális elem. Verseghy felismerte, hogy a lexikai elemek nem önmagukban, hanem egymáshoz való viszonyukban határozhatók meg. A jelentések különböző síkokon és absztrakciókon szorosan összefüggő láncolatot alkotnak. Az *indulat*, *szeretet*, *szerelem*, *gyanú*, *féltés*, *megvetés*, *szomorúság*, *bú* szó-csoportban az *indulat* kezdőelemként kiemelt szerepű: kijelöli ‘a lélek összes megnyilvánulását, amely különösen az értelmet zavarja, különbözik a szenvedélytől, pozitív és negatív töltetű is lehet’. Verseghy már pusztán a pozicionálással is meghatározza a korabeli értelmezés lehetséges kereteit. A kezdő és záró elem szerepe ugyancsak lényeges konstrukciós tényező, pl. az „Erény”-csoportban az *erkölcs* és *gyűjtogató*; az „Esemény, történet”-csoportban a *sors* és a *földindulás*; a „Betegség”-csoportban a *hiba* és a *gyász*; más esetekben pl. *família* – *árva*; *üdő* – *December*; *udvari cancellaria* – *pelengér*; *katona* – *békesség*; *mindenség* – *Temes vármegye* stb. A *Nominalt* – együttesen is – gazdagon átszövik az ellentétek és szinonimák, amelyek nemcsak a korabeli jelentéseket árnyalják, hanem a történeti jelentéstan számára is értékes forrásul szolgálnak. (Pl. *ellenkedés*, *hajlandóság*; *szemérmertesség*, *bátorság*, *vitészség*, *merészség*, *vakmerőség*, *állhatatosság*, *serénység*, *röstség*, *tunyaság*, *nagyszívűség*, *nagylelkűség*; *kevélység*, *negéd*, *gőg*; *kóborló*, *útszatapodó*; *sanda*, *bandzsál*; *ökrődés*, *hányás*, *okádás*; *ing*, *ümmög*.) A szinonim viszonyba állított szavak a megfelelő aljelentés vagy árnyalat

kijelölésében is szerepet kapnak, tehát a szinonímia jelentéskategóriát határozhat meg. Például a *pör*, *veszekedés* szavak egymástól eltérő jelentésszerkezetében a közös jelentésárnyalat a 'két vagy több személy között haragos indulattal, és kifakadásokkal folyó lármás szóváltás, vitatkozás, haragos kötekedés'. Ehhez hasonlóan a *holdas*, *falmászó* esetében a két szó jelentésszerkezetének megegyező eleme a 'holdkóros' értelmezés. A *ruha*, *öltözet*, *köntös* szavakat az 'öltöny, ruha' jelentés köti össze. Alkategóriák, kisebb tematikus egységek létrehozásával találkozunk többek között a mesterségek megnevezéseinél, de kisebb szócsoportokat tekintve másutt is, pl. *semmirevaló*, *naplopó*, *kóborló*, *útszatapodó*; *gyermek*, *fiú*, *lány*; *bátya*, *öcse*, *néne*, *húg*, *testvérek*; *reggel*, *hajnal*, *nappalodás*; *hús*, *főtt hús*, *sültt*, *füstöltt hús*; *kert*, *vadas kert*, *tébolykert* (téboly 'gírbegurba út'), *tévesztő kert* ('bonyolódott útú kert, melybe aki bele téved, nehezen vagy nem tud belőle kijutni'). A hierarchia a világi és egyházi hatalom, a törvényszéki rendszer (világi-egyházi) bemutatásánál kap szerepet. A sorrendiség a családdal kapcsolatos felsoroláson túl a mesterségneveknél meghatározó szervezőelem: *ember*, *férj*, *férjfi*, *asszony*, *nő*, *feleség*, *gyermek*; *bölcs*, *tudós*, *törvénytudó*, *orvos*, *professzor*, *deák*.

A valamivel kapcsolatos dolog, a valamihez való tartozás ugyancsak tipikus szervezőelem a *Nominalban*: *fa*, *hasábfá*, *paráztűz*, *szén*, *hamu*, *tűzszerszám*, *koha*, *tűzkő*, *acél*, *tapló*, *kénygyertya*, *kályha*, *tűzhely*, *kályhaszáj*; *czinterem*, *csontház*, *sír*, *az Úr koporsója*, *corporsóvers*; *szőlő*, *szőlőtő*, *venyege*, *szőlőlevél*, *szőlőfürt*, *prés*, *tized*, *dézsma*; *puskakakas*, *puskavessző*, *patrontásak*, *puskapor*, *golyóbis*, *lövés*; *jég*, *fagy*, *zaj*, *jégcsap*, *hó*, *szánka*.

A fajta alapú kapcsolat több esetben meghatározó strukturális elem: *erkölcs*, *gonoszság*, *jámborság*; *bűn*, *vétek*, *törvényszegés*, *tolvajság*, *ország*; *gaz ember*, *lator*, *hamis ember*, *gyilkos*, *bűbájos*, *boszorkány*, *gyűjtogató*; *történet*, *história*, *újság*, *híradás*, *rege*, *mese*; *ital*, *víz*, *bor*, *must*, *ser*, *égett bor*, *pálnika*, *pálinka*, *almabor*, *tej*, *savó*, *író*, *kávét*.

Az egészből kiindulva a részek bemutatása meghatározó az emberi testrészeket felsoroló csoportban, de más alábbi esetekben is, pl. *ruha*, *felső ruha*, *hajtóka*, *gallér*, *béllés*; *váras*, *vámház*, *palota*, *ház*, *a' váras' háza*, *fegyverház*, *postaház*, *ispita*, *árvaház*, *fenyítőház*, *lóosokola*, *zálogház*, *parádapiacz*, *vendégfogadó*, *borház*, *serház*, *kávészék*, *vágóhely*, *sütőház*, *csontház*; *nagy templom*, *prédikáló szék*, *oltár*, *kápolna*, *orgona*, *füstölő*, *feszület*, *gyóntató szék*, *pösöly*, *szenteltvíztartó*. A kontinensek megnevezései, európai országok fővárosai, magyarországi vármegyék, jelentősebb városok, tájegységek stb. tartoznak még ide.

A részekből az egész felé haladó osztályozással is találkozhatunk néhány típus esetében, pl. *szempillantás*, *minútum*, *üdöperc*, *óra*, *fertályóra*, *félóra*, *nap*, *hét*, *holnap*, *egy fertály esztendő*, *század*. A fentről lefelé történő csoportosítás, pl. az emberi testfelépítésnél, öltözképzésnél, a kívülről belülré, a belülről kívülré haladó csoportosítás a ház részei fejezetnél jellemző szervezőelem, amely tudatosan átgondolt és felépített rendszerező elv meglétéről tanúskodik.

Más esetben a fokozatok szerinti tagolódás figyelhető meg, pl. *vetekedés* 'két vagy több személynek egymáson kifogni akaró törekvése; vitatkozás', *szidalom*, *pofonccsapás*, *botozás*, *tapodás*; *reggel*, *hajnal*, *nappalodás*, *dél*, *est*, *alkony/napnyugovás*, *estveledés*, *szürkület*, *éjfé*. A szavak egy jelentős részénél pl. *tűz*, *égés*, *fecskendő*; *félszemű*, *sanda*, *bandzsál*, *hályog*, *vak*; *orvoslás*, *gyógyulás*, *halál*, *halott*, *Szent Mihály'lova*, *koporsó*, *sír*, *temetés*, *gyász*; *nyár*, *aratás*, *kaszálás*; *ló*, *kancza*, *ménés*, *csikó*, *vehem*, *szürke*, *roh*, *fakó*, *ménló*, *csődör*, *monyas*, *paripa*, *patkó*, *hám*, *szerszám*, *zabla*, *fék*, *gyeplő*, *nyereg*, *pisztolytok*, *kantár*, *heveder*, *kenygyel*, *sarkantyú*, *ostor*, *korbécs*, *vessző*; *eretnek*, *képmutató*, *bigóta*, *fanatikus*, *török*, *zsidó*, *pogány*, *bálvány*, *hitetlen*, *istentagadó*.

Verseghy nemritkán előnyben részesíti a régies alakokat a korabeli formával szemben. 1803-ból ugyan már adatolható az *emelet* szó, a *Nominalban* még *házrend*, *contignátzio* szerepel. Az *érzékenység* szavunk 1506-ból datálható 'érzékelő és felfogóképeség' jelentéssel, amelyhez 1750-től az 'érzelmi fogékonyság' társul. Bár az *érzék* szavunk 'érzékelés' értelmezéssel 1676-tól már jelen van, Verseghy szóhasználatában – a kor uralkodó gyakorlatának megfelelően – még az *érzékenység* alakkal találkozunk. Egy 1819-ben keletkezett levelében is – amelyben különböző idegen szavak magyarban betöltött státuszáról nyilatkozik – azt írja, hogy „a szem testi érzékenység”.²⁴

Verseghy az archaikusabb formák mellett tájnyelvi alakokat is felvesz. Bár a szójegyzék elsősorban főúri származású ifjak részére készült, mégis a köznyelvi helyett sok helyütt tipikusan népnyelvi szavakat szerepeltet, pl. *halándék*, *kődök*, *térty*, *csípe*, *röstség*, *böcsület*, *szígyen*, *lípe*, *dücsősség*, *onoka*, *rokony*, *pintek*, *bornyú*, *vocsora*, *rocska*, *házfödél*, *tőcsér*, *kalrábi*, *flajstrom*, *péglázó vas*, *szemfény*. Verseghyt nyelvjárása és a korabeli irodalmi normához való viszonya is az *e*-ző nyelvjáráshoz köti, de az *ö*-zéssel is rokonszenvezett. *Proludium*ában érinti e kérdést, s a műveiben is előfordulnak *ö*-ző írásmódú szavak. E tudatos nyelvi attitűdről a *Mi a' poézis?* című munkájában így vall: „A' poézisről való értekezésimben tehát a' harmadik *e* helyett *ö* vocálist írtam nem azért, mintha a' harmadik *e* betőt nyelvünküből számkivettetni akarnám, hanem tsupán tsak a' végbül, hogy ez által a' dunamelléki dialectusnak néminémű példázattyát adgyam”.²⁵

A nyelvjárási alakok mellett az idegen átvételek meghonosításával kívánta gazdagítani a nyelvünket, pl. *móda*, *früstök*, *szála*, *altána*, *hóstya*, *bajonét*, *furér*, *profóz*, *svadron*, *klisztér*, *karabínyos*, *majór universztás*, *árkus*, *coperta*. A *Proludium*ban ugyancsak kifejti, hogy a nyelv szókészletteni gyarapítása érdekében a magyar elemekből álló szóteremtés helyett az idegen nyelvekből átvett, magyar ragozáshoz illeszthető kölcsönszavakat javasolja használni. Aranka Györgyhez intézett levelében az alábbiakat írja az *Analysis Linguae Hungaricae* című művével kapcsolatban: „...e munkát deákul írom [...] mivel ezen írásban számtalan mesterséges szavak jönnek elő a grammaticából,

²⁴ SZILY Kálmán, *Verseghy leveleiből*, MNy, 1908, 121–125, itt: 121.

²⁵ VERSEGHY Ferenc, *Mi a' poézis? És ki az igaz poéta?...*, Buda, Landerer, 1793, [7]–[8]. Vö. BENKŐ Loránd, *Az ö-zés irodalmi nyelvi szerepéről*, MNy, 1956, 274.

philológiából, musicából, aestheticából, melyek akármely jól tétessenek ki magyarul, nem csak első tekintettel érthetetlenek, hanem még hosszabb nyomozás után is kétségesek [...] Előre láttam tehát, hogy olvasóimnak figyelmességét a mesterséges szavak fordításával, magyar kifejezéseimmel és írásmódommal, a fő dolognak mélyebb megfontolásától elvonandom, vagy legalább minden bizonnyal megfárasztom”.²⁶ A régies szavak megtartása és az idegen szavak átvétele mellett ezzel együtt megemlítenők szóalkotásai is: a *viszony* szavunk első adata tőle származik, s néhány idegen szói terminus (pl. *causalitas*, *speculativus*, *practicus*) magyarítására is kísérletet tesz.²⁷ Az elvonással létrejövő *vizsga* szavunk szintén hozzá köthető.²⁸

Összegzés

Verseghy lexikológiai programja és szótári munkái mind a *Proludiumban* körvonalazott elkészítendő nagyszótár megvalósítását szolgálták. Szógyűjteményeiben háttérbe szorította a korabeli irodalmi adatok közvetlen gyűjtését a korábbi, megszerzett szókincssel szemben, de szótárkészítési tervei ma is megvalósítandó célokat fogalmaznak meg. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a szókészlet bemutatása az értelmezések pontosabbá és egyértelműbbé tétele érdekében egyszerre hagyományozódik, és rendre meg is újul. Mai szemmel nézve újra fel kell tennünk a kérdést, hogy a *Nominal* létrehozásával vajon csupán leporolt volna egy középkori műfajt. Nem egy letűnőben lévő szótártípus felelevenítője volt, hanem itt és más munkáiban is sokkal inkább az értelmezések visszaadásának a lehetséges formáival kísérletezett. Ebből a szempontból inkább reformernek tarthatnánk, mintsem konzervatív alkotónak. Ahogy Gáldi írja róla, „a magyar szótárírás páratlan lelkesedésű úttörője”²⁹ volt. Munkássága és tudósi hozzáállása miatt ma is példaképként tekinthetünk rá, s érdemes idéznünk munkálkodása célját illető gondolatait: „Csak az irigységnek ne adjunk táplálékot, se a pártoskodásra alkalmatosságot. Én részemről tökéletesen megelégszek avval, hogy egynehány jobbak és bölcsőbbek munkáimat meg nem vetik, sőt ezeknek helybenhagyása nélkül a’ többi községnek közönséges dicsőítésül még rettegek is, mint bizonyos jelétül annak, hogy messze vetettem a kalapács’ nyelét, mikor magamnak előre illy koporsóverset írtam: A’ sors elfojtván zöld rügyét, Sírába kezdi életét.”³⁰

²⁶ GÁLDI, *Verseghy...*, i. m., 265.

²⁷ SZILY, i. m., 121–125.

²⁸ PROHÁSZKA János, *Verseghy szókincséből*, Nyr, 1919, 148–149.

²⁹ GÁLDI, *Verseghy...*, i. m., 275.

³⁰ SZILY, i. m., 125.

I. Szintaxis a szóalapú nyelvtanban

Verseghy Ferenc grammatikai művei éppen 200 évesek. Az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*¹ 1816–1817-ben jelent meg, magyar nyelvű összefoglaló nyelvtana, a *Magyar Grammatika*² 1818-ban. Az utóbbi, teljességre törekvő munkáját az első magyar nyelvű anyanyelvi nyelvtanként tartjuk számon.

A *Magyar Grammatika* teljes címe így folytatódik: „....avvagy Nyelvtudomány, mellyben a’ Hazai Nyelvnek sükeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A Magyar Nemzeti Oskolák’ számára”. A szerző által említett „sükeres okok” képezik Verseghy nyelvtanírásának alapvetését: „Óh! ha valamiben, az oktató vagy érzékenyítő nyelvben bizonyára elkerülhetetlenül szükséges a’ szokott egyformaság.” A „szokott egyformaság”³ kifejezésen – mely a kötetben több helyen mintegy refrénként hangzik fel – a következetes, analogikusan használható, transzparens szabályrendszer érti, mely mind a paradigmában, mind a szintaxisban jelen van, s melynek segítségével a nyelvhasználat érthetővé és tanulhatóvá válik. Verseghy a tanítóknak írt előszavában vall arról, csaknem harmincévi fáradozásába került, hogy különféle szempontrendszer alapján csoportosítsa a magyar nyelv szavait, s az egyes szókategóriák közül kiválassza azokat az egyedeket, melyek az adott szóosztályokat képviselik, mert használatukban a legkisebb rendellenesség sem érhető tetten. A kivételes és ritka szabályú szavak használatát önálló regulákkal igyekezett magyarázni. A nyelvek – így az anyanyelv – tanulásának alapja és sükeres oka Verseghy szerint

¹ VERSEGHY Ferenc, *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae*, I–III, Buda, Typ. Reg. Univ. Hung., 1816–1817; magyar fordítása: *A magyar nyelv törvényeinek elemzése, I–V*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Könyvtár, 1972–1979.

² VERSEGHY Ferenc, *Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány...*, Budánn, a’ Királyi Magyar Universitas’ betűivel, 1818.

³ Uo., 6.

tehát a szokott egyformaság. Nyelvtana a magyar nyelv egyszerű és komplex elemeinek legtisztább paradigmáit és szabályait gyűjti egybe.

Verseghy Ferenc korában a nyelvtanírás alapja a szó volt, a lexéma és a szóelőfordulás egyaránt. A szerző a szavak vizsgálatánál a legkorábbi grammatikai hagyományokat követi: a lexémák hangtani áttekintése után részletes morfológia, szóalkotástan és szókötéstan következik. A szófajtan nem jelentkezik önállóan, de a szófajtság a morfológiában és a szókötésekben is jelen van. A fejezetek tagolása éppen ezért nem lehet merev. A hagyományos nyelvtanok sajátossága egyébként is az, hogy a morfológiai részletezést általános szófajtani leírás előzi meg. A szóelemek zöme ugyanis egyes szófajták jelentéséhez és mondattani funkciójához kötődik. A szófajspecifikusság a morféma jellemzője (vö. ige- és névszótövek, ige-, főnév-, melléknév-képzők, egyéb képzőtípusok, főnévragozás, melléknévi jelek); néhány morféma – a magyarban az inflexiók morfémaik – kizárólag egy szófajtypushoz csatlakoznak. Az iskolai nyelvtanok íróinak általános dilemmája, hogy milyen sorrendben mutassák be a szófajokat és a szóelemeket. A tapasztalat az, hogy a rész (szóelem) és az egész (szófaj) tárgyalása nem különíthető el, az ige nem szabad elszakítani például az igeragozás bemutatásától, vagy fordítva: az igei személyragokról szólva feltétlenül be kell mutatnunk (vagy ismét fel kell idéznünk) az ige szófaji jellemzőit. Így teszi ezt már Verseghy is. A szófajokkal együtt megismerjük a hozzájuk kapcsolódó alaki jelölőelemeket. A szóalakok természetesen rámutatnak a mondatbeli használatra is, ezért a szóelemekhez automatikusan kötődik a mondatbeli funkcióhoz fűződő kapcsolat, feladat.

A 18–19. századi magyarországi nyelvészetben a szintaxis nem volt önálló tudományág Magyarországon, terminológiája kezdetleges szinten állt. A mondat logikai szerveződésének klasszikus leírását természetesen a kor nyelvtanírói is ismerték; Verseghy is fontosnak tartja az állítmányi és az alanyi „mondattag” bemutatását. A bővítményeket ebben a korban még nem különböztették meg a szófajisághoz kötődő alaki és szórendi jellemvonások leírásától, ezért a szókötéstan valóban nem több annál, mint amit a neve mond: a szavak kötésének, azaz összekapcsolásának tanítása. Verseghy így fogalmaz a „syntaxis” mibenlétéről az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* című munkájában:

A mondattan művészetén a beszéd részeinek olyan szerkesztését és elhelyezését értjük, hogy azok elménk gondolatait rendesen, világosan és értelmesen fejezzék ki. Ez történik, ha először azok a részek, amelyeknek a nyelvben bevett szokás erejénél fogva egyezniük kell, számban, nemben és személyben megegyeznek, amit az egyeztetés mondattanának mondunk. Ha másodszor a beszéd azon részeihez, amelyet ugyanazon szokás erejénél fogva bizonyos eseteket követelnek meg, ezek az esetek szükségszerűen kapcsolódnak, amit a szabályozás mondattanának mondanak. Ha végül harmadszor a beszéd részei oly sorrendben helyezkednek el, amelyet ugyanaz a szokás és elsősorban az a

fontossági fok követel meg, amit a beszélő hangulata valamely szónak juttatni szokott. Ezt a sorrendet a nyelvészek szerkezeti sorrendnek nevezik.⁴

Verseghy tehát a mondatban vizsgálati tárgyaihoz sorolja 1) a beszédrészek (vagyis a szófajok) szabályainak vizsgálatát; 2) az egyeztetést; 3) a viszonyítást és 4) a szórend vizsgálatát.

Nem véletlen, hogy grammatikájában néhány ponton azonosságot mutat a szóalaktan és a szókötéstan. A szerző a nyelv egyazon szabályát a nyelvtannak akár két fejezetében is tárgyalja. Egy jelenség kétszeri bemutatása eltérő szempontrendszer hangsúlyozását teszi lehetővé, kettéválaszthatja az alaki és a funkcionális rendszerezést, emiatt nem romlik a tudományos munka színvonala. Emellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy mind az *Analyticae*, mind a *Magyar Grammatika* tankönyvnek szánt munka, melyekben a fontos tudnivalók ismétlése a tananyag rögzítését segíti.

II. A mondat főrészei

Verseghy Ferenc szintaxisában mondatrészként az állítmány és a névszói esetalakként megjeleníthető mondatrészek fordulnak elő. A mondatrészek rendszeréről még nem beszélhetünk, de kezdeti rendszereződésről feltétlenül. Az állítmány feltételez egy alanyesetű főnevet, a mai nyelvre lefordítva: tartozik hozzá egy alany. Az igék nagy része mellett megjelenik a „szenvedő” – ez a terminológiájában a tárgy neve –, vagyis az ige két vonzata jelen van a nyelvtanában. A határozók rendszerét dolgozta ki legpontosabban; nem véletlenül, ugyanis ezek köthetők konkrét formákhoz, azaz névszói viszonyragokhoz.⁵ Jelzők még nincsenek a nyelvtanban, illetőleg a birtokos jelző mutatkozik meg, mivel önálló viszonyrag jelölheti meg a mondatrészszerpet (*atyámnak a háza*). A többi jelzőfajta melléknévként, illetőleg saját szófaji értékében neveztetik meg.

Az állítmány neve állítás. Egyértelműen az ígére szabott mondatrészszerp Verseghynél is, noha grammatikájában nem rajzolódik ki világosan, hogyan alakítja ki magában az állítmány belső szerkezeti felépítését. Kijelenti, hogy az ige kívül a főnevek és a melléknevek is szerepelhetnek állításként, ám ilyenkor „a’ van ige eltitkoltatik”, mint „az alázatosság szép erkölcs”⁶. Az ige tehát a főnévi és melléknévi állítmányban is jelen van, azaz mindig jelen van. Néha úgy van jelen, hogy nincs jelen, azaz „eltitkoltatik”. Verseghy ezekben az esetekben nem tartja segédigének a *van* származékait, de rendszerezésében az állítmány mondatrész igei jellege egyértelmű, és az is, hogy számol a 20. században zéró kopulának nevezett testetlen viszonzó grammatikai fontosságával is.

⁴ *A magyar nyelv törvényeinek elemzése, i. m., IV, 17.*

⁵ ÉDER Zoltán, *Verseghy nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák*, MNY, 1998, 292–301.

⁶ VERSEGHY, *Magyar Grammatika, i. m., 338.*

Az alany és az állítmány egyetlen mondatból sem maradhat el Verseghy szerint, pontosabban minden mondatához odaértetődik. Az alanyról a következőképpen fogalmaz: „Az emberi nyelvnek mivoltához tartozik, hogy a' tárgyat, mellyről szólni akarunk, megnevezzük. A' Magyar nyelvben is tehát fő dolog az, hogy a' nevező eset a' tárgyat, mellyről szó történik, minden mondasban megnevezze, mint a' *fa gyümölcsöt hoz*, hol e' név a' *fa* a nevező eset. E regula még a' személytelen igéket is illeti, noha mellettek a' nevező eset csak titkon értetődik, mint *villámlik*, tudni illik az ég”⁷.

A fő mondatrészek elemzése nem különbözik a hagyományokra épülő mai iskolai grammatikák felfogásától. Például: *A fa gyümölcsöt hoz* – igei állítmány (*hoz*) és főnévi alany (*fa*). (*Az ég villámlik* – Az igei állítmány (*villámlik*) mellett az (*ég*) alany kitétele nem kötelező. Verseghy úgy vélekedik az ilyen mondatok alanyáról, hogy az magától értetődő, ezért maradhat rejtve is. A mai magyar észjárás nem az ég cselekvésének, hanem az égen zajló folyamatnak fogja fel a villámlást, ezért a mai nyelvtanok, például a *Magyar grammatika*,⁸ az effajta mondatot alanytalan szerkezetűnek tekinti, melyben a mondat igéje nem bővíthet alannyal. A különbség azonban csak látszólagos: a mai leíró nyelvtanok ezekben az esetekben úgynevezett tilos alanyról beszélnek, melynek lexikális megjelenése éppen az egyértelműség miatt tilos, hiszen jelentésük vagy benne foglaltatik az állítmány jelentésében, s így a mondat predikativitása valójában egy mondatrészben van (*villámlik* = 'villám van', *havazik* = 'hó van'), vagy annyira általános körülményre vonatkozik az ige által megnevezett folyamat, hogy az lexémával nem megjeleníthető, pl. *pirkad*, *pitymallik* stb. A kötelező és a tilos megjelenés szerinti különbség azonban ugyanarra a gondolatmenetre vezethető vissza, hiszen csakis az lehet tilos, aminek létezése vitathatatlan. A mai nyelvtan a mondatjelentésben jelen lévő alany lexikális megtestesítését nevezi tilos alanynak.

Az állítmány főnévi vagy melléknévi szófaja mellett Verseghy szerint is egy ige állhat, amennyiben nyelvtanilag jelölt kategóriát kell képviselnie az állítmányban (tehát az idő nem jelen, a mód nem kijelentő, a személy nem 3.), például: *az öcsém katona lett*.⁹

Verseghy úgy tartja, hogy a főnévi alany helyett megjelenhet alanyi szerepben az infinitivus akkor, ha személytelen ige az állítmány (pl. *kell*, *lehet*). Ilyenkor az infinitivus személyragokat is kaphat, pl. *nekem az atyámhoz levelet kell írnom*, „hol a *kell* ige személytelen, az *írnom* ige pedig nevező eset gyanánt szolgál”.¹⁰ Felfogásában erőteljesebben érvényesül a funkcióra épülő grammatikai szemlélet, mint a 20. század hagyományos nyelvtanaiban, melyek formális mondattani alapon gondolkodva a főnévi igenevet önálló szófajkategóriaként,

⁷ Uo., 337–338.

⁸ KUGLER Nóra, *Az alany = Magyar grammatika*, szerk. KESZLER Borbála, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003⁴, 403–412, itt: 409.

⁹ VERSEGHY, *Magyar Grammatika*, i. m., 338.

¹⁰ Uo., 337–338.

mintegy a főnévi szócsaládhoz tartozó szófajként elemzik. A hagyományos nyelvtanok főnévi igeneve nem azonos Versegghy infinitívusával. Versegghynél az infinitívus nem önálló szófaj, hanem az ige sajátos alakja, mely arra való, hogy a mondat állítmánya mellett bővítményszerepű ige legyen.

III. Az ige szerepe és használatának szabályai a mondat felépítésében

Szókötéstanában az igéknek három osztályát mutatja be, mely a mondatépítés szempontjából különféleképpen viselkednek.

1. „Főigék.” Ezek az általános igék, nem különböznek azoktól a szófaj-kategóriáktól, melyeket mi is igéknek nevezünk. Versegghy számon tartja közöttük a személyeseket (vagyis a teljes paradigma szerint személyragozhatókat, l. *járok, jársz, jár, járunk, jártok, járnak*) és a személyteleneket (azaz a csak E/3. személyragos alakokkal rendelkezőket, pl. *kiderül, sötétedik*).

2. „Segítő igék.” Versegghy szerint a magyarban olyan segédige, ami az európai nyelvekben megszokott, nem létezik. Egyetlen kivétel a *fog*, mely főnévi igenév mellett az ige jövő idejének kifejezésére szolgál, és felveszi a személyragozást is (pl. *írni fogok, írni fogsz, írni fog*). Ezt a segédigét Versegghy szerint német mintára használjuk, nem is épült bele a nyelvbe, „A' kívánó és a' parancsoló módban még a' *fog* segítő is teljességgel haszontalan: sőt a' tiszta Magyar író azt még a' jelentő módban is kerüli”.¹¹ Részben azért, mert a magyarban nem szokás a személyragokat külön segédszóhoz fűzni, hiszen az igealakok jellemzően nem analitikus felépítésűek, és különösen azért, mert a magyar nyelv eleve nem él a jövő idejű alakokkal, egyszerűen nincs szükség a jövő idő szintetikus kifejezésére. A jövő időt ráértéssel a jelen idejű igealakokkal is szépen ki tudjuk fejezni.

Három paradigmatisz szerepű igenk a *vala, volt, volna*, melyek időben és módban járulnak hozzá a teljes paradigmatisz érték létrehozásához, pl. *vont vala, vont volt, vont volna*. Minthogy ezek a hiánytalanul ragozott igealak mellett (pl. *írtam*) csak egyetlen nyelvtani mozzanattal járulnak hozzá a szükséges idő vagy mód kifejezéséhez, Versegghy „félsegítők”-nek nevezi őket.

3. „Szolgaigék.” Nem teljes jelentésű, mégis állítmány szerepű igefajta; ilyen *kell, kezd, lehet*. Versegghy tudomásom szerint az egyetlen magyar grammatikaíró, aki az igecsoportok strukturális és jelentéstani egybevetésével létrehozta ezt a sajátos igecsoportot, mely nem a klasszikus segédige, és nem is teljes ige. Szolgaigének nevezi azt az ígét, mely a mondat strukturális központja, igeként ragozható, de mellette bővítményként egy másik ige jelenik meg, melynek lexikális jelentése a centrális igejelentés (cselekvést, történést jelent). *Illik + megszólal* = *illik megszólalni*; *kell + hazamegy* = *haza kell menni*. A szokásos, azaz grammatikalizálódott szolgaigék: *szokott, kell, kezd, szűnik/megszűnik, lehet, illik*; de „Akármely egyéb ige is, mihelyt a' fő igével öszve találkozik, a' szolgaigének

¹¹ Uo., 431.

természetét veszi magára, mire nézve a' fő igét mellettek a' határatlan módba kell tenni. Ilyen szolgálgeformák kiváltkép' a következők: *akar, iparkodik, irtózik, kíván, megún, méltóztatik, mer* vagy *merészel, szigyenl, tanul, tanít, ügyekszik* és a' személyes *van*".¹² A felsorolt igék nagy részét a mai nyelvtanításunk is a segédigék vagy a segédigeszerű szavak között tartja számon.¹³

IV. „Határatlan” igemód

Az igemódok minden magyar nyelvleírásban a mondatépítéssel kapcsolódnak össze. A mai nyelvtanok az igemódokat következetesen a mondatfajtákhoz kapcsolják: a kijelentő mondatfajtaban a kijelentő, a felszólító mondatban a felszólító, az óhajtó mondatban a feltételes módú ige dominál. Mindez természetesen csupán a nyelvleírások irányultsága, túlsúlya és a megszokás, melyet a terminológia erősít is. Az igemódok nyilvánvalóan sokfajta jelentésbeli és grammatikai körülmény, szabály alapján használhatók az egyes mondatfajtákban. Verseghynél azonban nem három, hanem ötféle igemód szerepel. A felsoroltak (nála „jelentő”, „parancsoló” és „kívánó” igemódok) mellett a negyedik az úgynevezett „kapcsoló” mód, melyet a későbbi nyelvtanokban kötőmódként látunk. Felvételének oka a mondat szerkezet figyelembevételében keresendő. El kell választania a parancsoló módtól, „mivel többnyire az egybe kapcsolt mondásoknál szolgál, mint *akarom, hogy írjatok*”.¹⁴

Az ige ötödik módja a „határatlan” mód, „...melly a' létről, cselekedetről és szenvedésről a' módnak határozása nélkül szöll, mint *írni*. Ide tartoznak még a Részesülő nevek, melyek az igékből származnak, és igéiknek tulajdonságaiban részesülnek, mint *író, írott, írandó*, azután az Állapotjegyző szavak, melyeknek egyike művelő, mint *vonván*, a' másika pedig szenvedő, mint *vonva*”.¹⁵

A határatlan mód Verseghy nyelvtanában tehát egyértelműen a mai igenevek csoportja. Az igenevek igék közé való kapcsolása természetesen régi és általános európai hagyomány Verseghy Ferenc korában is. Minthogy nincs mondat, hiányoznak a szófaji felosztás szintaktikai szempontjai. Nem válik világossá, hogy az infinitívus a mondatban főnévi szerepeket tölt be, ezért „valójában” főnévi igenév; a részesülő jelzői szerepű, ezért melléknévi igenév; az állapotjegyző pedig mindig határozó, ezért az határozói igenév. A mai grammatikában Berrár Jolán tökéletesre csiszolt szófaji rendszerezése¹⁶ után ez az igenevek mint átmeneti szófajok logikus magyarázata. Azonban az, ami Verseghy nyelvtanában az első pillanatban fogyatékosnak tűnik, tüzetesebb tanulmányozás után a nyelvi rendszerezés előnyeként fogható fel.

¹² Uo., 449–450.

¹³ KÁLMÁN C. György, KÁLMÁN László, NÁDASDY Ádám és PRÓSZÉKY Gábor, *A magyar segédigék rendszere = Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XII, szerk. TELEGDÍ Zsigmond és KIEFER Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989, 49–103.

¹⁴ Uo., 230.

¹⁵ Uo.

¹⁶ BERRÁR Jolán, *Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához: A szófajok*, Bp., ELTE, 1982 (Nyelvtudományi Dolgozatok 33), 7–32.

Ha ugyanis a szavak mondattani szerepe és bővíthetősége nem önálló szófajkategorizálási szempont, akkor a szófaji jellemzésen belül fontosabb szerephez jut a mondatbeli viselkedés. Ez történik az igenevek rendszerezésében is. Ha az igenév az igék közé tartozik, akkor létezik egy olyan igei csoport, ami biztosan nem lehet állítmány, hiszen hiányoznak a kötelező állítmányi grammatikai kategóriái, hiszen sem ideje, sem módja (sic!) nincs,¹⁷ és jellegzetesen személyragok sem járulhatnak hozzá, tehát általában véve semmiféle „igei ragasztékot” sem kap. Ha viszont az igenév bővítmény szerepű ige, akkor az infinitivus tipikusan az alany és tárgy szerepű, az állapotjegyző a határozó szerepű, a részesülő a jelző szerepű ige. Ezzel viszont bizonyítható, hogy az ige valóban olyan központi alapszófaj, melynek lexikális jelentése az összes mondatrészben fellelhető, módosulás nélkül, s melynek képzői (az igenévképzők) nem véletlenül ragszerűek, hiszen használatukkal az ige bővítményszerepre alkalmas alakjai paradigmatiszta rendszert alkotnak.¹⁸ Ugyanezzel a gondolatmenettel magyarázhatóvá válik az a jelenség is, amelyet Verseggy a szolgálékkal kapcsolatos megfigyeléseiből idéztem: ha két, nem mellérendelt kapcsolatú ige egy mondatban együtt szerepel, az egyik óhatatlanul szolgáljává válik a másikkal (tulajdonképpen alárendelődik), a nyelvtanilag alárendelt forma egyben kötelezően határatlan módú, azaz igenévvé válik. (A gondolatmenet a melléknévi igenevekre vonatkoztatva nem állja meg a helyét.) Az igei végződés nélküli igealakok természetes bővítményekként viselkednek.

Vegyük észre azonban, hogy Verseggy nyelvtanában az ige kétfajta határatlan alakját jegyzi. Megnevezésében nem tesz ugyan különbséget a kétfajta igenévforma között, de funkció szerint feltétlenül. Külön alfejezetben foglalkozik a következő szerkezet típusokkal: *írni fog, hazáért való halál, nincs megtörve*. A határatlan módú igék között tehát megjelennek az analitikus mondatrészekben szerepet játszó igenévi formák, melyek akár lexikális, akár grammatikai részei a nyelv egységeinek, csupán részek, és nem egészek.

A *főnévi igenévformáról* a fentiekben részletesen szoltam. Itt és most csupán megismétlem, hogy felfogásom szerint sem azonosítható a teljes mondatrésztértekű főnévi igenév (pl. „hasznos dolog *úszni*”; „képes vagyok *győzni*”) az analitikusan felépített jövő idejű igealak főnévi igenévi tagjával (pl. „haza fog *menni*”, „*intézkedni fog*”). Utóbbiban a főnévi igenévi forma nem önálló mondatész, hanem csupán szórész: az analitikus jövő idejű ige határ nélküli, vagyis végződés nélküli fő eleme, s a teljes ige határa a *fog* segédigén található, hiszen az igei személyragozás a segédigei alakra kerül. Míg a főnévi igenév önállóan bővülő önálló mondatrész, azaz a mondatba egymagában beszerkeszthető, addig a jövő idejű ige infinitivusi alkotóeleme csak segédigével

¹⁷ Uo., 230.

¹⁸ LENGYEL Klára, *Az aktuális, a lexikai és a grammatikai szófajiság összefüggései = Lexikális jelentés, aktuális jelentés*, szerk. GECSŐ Tamás, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2000, 185–190.

együtt vesz részt a mondatrész (állítmány) megalkotásában. A főnévi igenévi forma utóbbi esetben olyannyira önállótlan, hogy a *fog* semmilyen körülmények között sem hagyható el.

A *melléknévi igenévforma*, a *való* neve Verseghynél kétféle. A gyakoribb, emellett önálló lexémát illető megnevezése a „részesülő”, azaz a melléknévi igenév. A 24. §-ban azonban jelentkezik egy furcsa szófaj leírásával, melyeket „formáló szavak”-nak nevez. Felhívja a figyelmet a képzőszerűségükre, mégis szavaknak nevezi mindet, és bemutatja, hogy kizárólag szóösszetételekben fordulnak elő. Formáló szavak a következők: *fél* (pl. *harmadfél*, *tizedfél*), mellyel osztószámnevet hozunk létre, vagy más jelentésben állapothatározószót, pl. *halófélben*, *dőlőfélben*; *forma* (*birkaforma állat*, *toronyforma épület*), mellyel hasonlatosságot kifejező melléknevet hozunk létre; és a *való* (*égetnivaló*, *semmirevaló*), mellyel mellékneveket formálunk. E képzőszerű *való*-t és társait a mai nyelvtan képzőszerű utóagnak nevezné.¹⁹

E képzőszerű melléknévi igenévforma rokona az a *való*, mely összetett jelzőben funkcionál a grammatikai melléknév jelölőjeként, tehát „ilyen melléknevek..., melyek ragasztékos névből és a’ *való* részesülőből támadnak...”.²⁰ Verseghy hosszan sorolja azokat a ragos főnévi alakokat és jelentésüket, amelyek mellett kithető a *való*. A figyelmet a viszonyragos főnév jelentésére fordítja, a *való* kétféle (igenévi és segédszói) funkciója nem foglalkoztatja, ezért felsorolásában keveredik a szerkezetes és az összetett jelzői csoport. Ezt természetesen nem kérhetjük rajta számon; az az észrevétel, hogy a *való* segédszó szerepét is betöltheti, és részvételével összetett nyelvi egység is létrejöhet, modern és előremutató gondolatnak számít. Néhány válogatott példa összetett jelzői közül: „az *ellenséggel való* titkos szövetkezés elárulta a’ várat”; „A’ jámbor *emberekkel való* társalkodás a’ nevendékeknek leghasznosabb”; „A *böcsületre való* vágyakodás veszedelmes útra csábította az embert”; „Köszönöm az Úrnak *róllam való* emlékezetét”; „a’ *vizeken való* átgázolás”; „Töllem *való* elmeneteled után legottan megbetegedtem”.²¹

A *határozói igenévforma* neve Verseghynél állapotjegyző. A létigével összefonódó határozói igenév használata, jelentése, szerepe, helyessége minden idők egyik legkedveltebb nyelvészeti témája, természetesen Verseghy is önálló fejezetben tárgyalja. Megfogalmazása szerint ebben az esetben a határozói igenév melléknévszerűen viselkedik a mondatban, mint predikátum. Megkívánja, hogy a *van/nincs* személyes formájában kimondassék, méghozzá úgy, hogy az igekötő és a tárgyias ige határozói igeneve közé kerüljön, például: „meg van-e sütvé a hús?”; „tellyesen meg vagyok az iránt győzve”; „még fel sem voltak öltözve”; „hét órakor reggel fel légy készülve az útra” stb.²² A határozói igenév

¹⁹ Uo., 87–88.

²⁰ Uo., 389.

²¹ Uo., 389–390.

²² Uo., 460.

Verseghe grammatikájában is az összetett állítmány része. Szófajváltásáról nem beszél, inkább a szokásostól eltérő jelentéséről szól: melléknévszerűnek tekinti, minden bizonnyal tulajdonságjelentést lát a predikativitásban.

Verseghe Ferenc *Magyar Grammatikája* tehát szokatlan és újszerű gondolatmenetekkel vezeti rá a korabeli tanítókat és a későbbi nyelvleírókat arra, hogy az alapszófajok bizonyos szerkezet típusokban grammatikalizálódott csoportjai analitikus nyelvi egységek: szóalakok vagy mondatrészek tagjaivá, tőszzerű szóelemmé vagy grammatikai viszonzóvá válhatnak. Nyelvtana a szótani kategóriák funkcionális rendszeretésével egy lehetséges mondattant sejtet, és válik előzményévé a később megjelenő iskolai mondattanoknak.

---

²³ Vö. KOVÁCS Ferenc, *Verseghe Ferenc nyelvtudományi törekvéseinek korszerűsége* = *In memoriam Verseghe Ferenc: Emlékkönyv a Szolnokon 1972. december 14–15-én tartott ülészak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghe Ferenc Megyei Könyvtár, 1973, 33–47; FÁBIÁN Pál, *Verseghe nyelvművelő felfogásának korszerűsége* = *In memoriam Verseghe Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitó és Verseghe-tudományos ülészak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghe Ferenc Megyei Könyvtár, 1988, 13–25.

SZURMAY ERNŐ ÍRÁSOS HAGYATÉKA

*A 2017-es esztendő Verseghy- emlékév volt.
Az immár hetedik alkalommal megrendezett
tudományos konferencia és más események
részvevői végig jól érzékelték, hogy a háttérben
ott munkál Szurmay Ernő szelleme, bárha fizikai
valóságában már nem is lehet köztünk.*

Szurmay Ernő Szolnok kulturális életének egyik legmeghatározóbb személyisége volt a 20. század második felében. Kézírtos hagyatéka mind a város művelődéstörténetére, mind a szerző személyére vonatkozóan különös jelentőséggel és nagy értékkel bír. Maga is a kultúrtörténet része volt, hagyatéka pedig ennek lenyomata, bizonyítéka. De nemcsak egy személyes életműé, hanem egy többszörösen átmeneti koré is.

A kéziratoknak mai őrzőhelyeik szerint az alábbi csoportjai különíthetők el:

- A Verseghy Ferenc Könyvtárba került iratok
  - A Szurmay Ernő halála után bekerült iratanyag
  - A Szurmay Ernő által megőrzésre átadott iratanyag
- A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára számára átadott iratanyag

I.

I. / 1. A Verseghy Ferenc Könyvtárba került iratok

a) A Szurmay Ernő halála után bekerült iratanyag

Szurmay Ernő halála után mintegy fél esztendővel értesültem róla, hogy több közepes méretű papírdobozt megtöltő iratanyag került tőle a Verseghy Kör elnökének, Illés Juliannának a Verseghy Ferenc Könyvtárban található munkaszobájába. Az anyag korábban egy garázsban várakozott – mint „maradék”, hiszen gazdája még életében áttekintette kézíratait, és a „javát” eljuttatta az általa kiválasztott közgyűjteményekbe.

Elnök asszonyunk szelíd kapacitálására vállaltam hát a nála tárolt dobozok tartalmának áttekintését. Természetesen ebben motivált Verseghy Körbeli tagságom, a régi személyes ismeretség, a Szurmay Ernő iránt táplált tisztelet. És – mit tagadjam – a kíváncsiság is, noha józan mérlegelés szerint „szenzációt” nem várhatott az ember. Szurmay Ernő életútja, szellemi teljesítménye közismert a városban, publikációi révén pedig jóval szélesebb körben is. Ráadásul

munkásságának tükre – szakszerűen feldolgozott, rendszerezett, bár be nem fejezett bibliográfia formájában is – mindenkinek rendelkezésére áll.¹ Mégis: ki merné vállalni annak ódiúmat, hogy gondatlan válogatás által váljon semmivé akár csak egy gondolatcsírárt hordozó, Szurmay keze nyomát őrző papíros is? Így volt ezzel Illés Julianna elnök asszony is, és gondoskodott arról, hogy első lépésként készüljön egy leltár: ekkor 735 tétel kapott számot és címet. Hasonlóan gondoltam magam is, amikor 2017 áprilisának végén betekintettem a dobozokba, és átnéztem a felvett listát.

Nyilvánvaló volt, hogy olyan csoportosításra, rendszerezésre van szükség, amely Szurmay Ernő pályájának főbb állomásait, alkotói munkásságának tárgyköreit veszi alapul, és viszonyít a meglévő bibliográfiához is. Ugyanakkor szükségesnek látszott megrajzolni a szűkebben értelmezett életmű határait is. Hiszen a papírrengetegben például számos olyan anyag is akadt, amely más személyhez kötődik, Szurmay Ernő „csak” olvasta, valami dolga volt vele és félretette, vagyis megőrizte. De akad néhány olyan hivatalos irat is – eredeti formátumban -, amelynek más szervezetnél, esetleg a levéltárban volna a helye. Például:

- Vannak eredeti hivatalos iratok (aláírással, bélyegzővel) a 1920-as, 1930-as, 1940-es évekből – főként a népművelés tárgykörében – a vármegyétől, Szolnok és Kenderes önkormányzatától.
- Szurmay megőrzött dokumentumokat a Verseggy Kör működéséről. Ezek elnöki tevékenységével fűgnek össze.
- Hasonlóképpen maradtak nála iratok az általa létrehozott Irodalom-történeti Társaság szolnoki csoportjától is.
- Igen tekintélyes mennyiséget képviselnek a könyvtárigazgatói ténykedése kapcsán keletkezett anyagok: elemzések, összegezesek, tervek, feljegyzések stb.

A rendezés egyik alapszemponjtja tehát az lett, hogy válasszuk külön az efféle, vagyis – mondhatni hivatalos jellegű iratokat, továbbá azokat, amelyek nem kötődnek személyéhez, vagy véletlenszerűen keveredtek a papírok közé, azaz tulajdonképpen az „érdektelen” kategóriába tartoznak. Nagy számban akadtak olyan jegyzetek, jelzésszerűen papírra vetett sorok Szurmay Ernő kézírásával, amelyek nyilvánvalóan a folyamatos anyaggyűjtéshez kötődnek, de hogy mi célból készültek, s felhasználták-e azokat, nem meghatározható.

A dokumentumok egyenkénti áttekintése, tartalmi azonosítása közben kifomálódott az a váz, amelyre felfűzhető a szűkebb értelemben vett hagyatéék valamennyi darabja:

¹ Számvetés Szurmay Ernő írásairól, előszó KOVÁCS Sándor Iván, bibliográfia RÉKASY Ildikó, Szolnok, Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, 1998.

1. Szurmay Ernő **kultúrtörténeti jellegű** munkásságának dokumentumai
  - 1.1. Szolnok (és a megye) kulturális élete
  - 1.2. Szolnok az irodalomban
    - 1.2.1. Általános
    - 1.2.2. „Szolnoki” írók, költők, alkotók egyenként (l. melléklet)
    - 1.2.3. Versegly Ferenc – Versegly Kör
  - 1.3. Tudós tanárok
2. **Személyesebb jellegű, de közérdekű** írások, dokumentumok
  - 2.1. Visszaemlékezések
  - 2.2. Beszédek
  - 2.3. Irodalmi előadások (költők, írók, művek) vázlatai, szövegei kézírással
  - 2.4. Levelek
  - 2.5. Politikai tárgyú – közéleti szerepvállalásával összefüggő iratok
  - 2.6. Érdekességek, furcsaságok, máshová be nem sorolható iratok
  - 2.7. Fotók, meghívók, oklevelek, képek

Az iratok áttekintésének ebben a szakaszában az is felmerült, hogy a könyvtár épületében létesüljön egy olyan emlékhely, ahol néhány tárlóban kapjanak helyet Szurmay Ernő relikviái, tehát bizonyos írásos dokumentumok is. Felvetődött továbbá, hogy nyilvánosan adjunk számot az írásos hagyaték áttekintéséről.² Egyértelművé vált, hogy nem szabad (nem lehet) csupán az eddig vizsgált irategyüttes alapján képet alkotni hagyatékáról.

b) A Szurmay Ernő által megőrzésre átadott iratanyag

Ezek után lehetőséget kaptam arra, hogy megtekintsem azokat a dokumentumokat is, amelyeket Szurmay Ernő még életében több tételben vitt be a Versegly Ferenc Könyvtárba, és adott át megőrzésre. Ezek az iratok ma két dobozt töltenek meg. Erről az iratsoportról a következő megállapításokat tettem:

- A könyvtári munkával kapcsolatos dokumentumok valamivel nagyobb arányban vannak jelen ezek között.
- Két olyan nagyobb lélegzetű, más szerzőtől származó kézirat is található, amely könyv formátumban már megjelent (dr. Kis Margit munkája Zsigmond Ferencről³ és Boros Antal Besenyszögi

² 2018. január 19-én, Szurmay Ernő születésnapján a Versegly Ferenc Könyvtár II. emeleti olvasóterében a Versegly Kör rendezvényén elhangzott az előadás és megnyílt az emlékkiállítás: <http://portal.vfmk.hu/node/11817> (Utolsó letöltés: 2018. február 7.)

³ Kis Margit, *Zsigmond Ferencre emlékezem*, Kunhegyes, Szolnok, Kunhegyesi Nagyközségi Tanács, Versegly Ferenc Megyei Könyvtár, 1985.

olvasókönyve)⁴. De van itt egy Aszódi Imre-„gyűjtemény” is (versek, levelek, egyéb dokumentumok az Aszódi halála – 2006 – előtti időből).⁵ Feltehetően mindezeket a Verseyhy Ferenc Könyvtár helytörténeti gyűjteménybe szánta. (Lásd a mellékletet)

- Az iratok egy kisebb része egy korábbi összerendezés jeleit mutató csoportosításban (számmal, címmel ellátva) került a tároló dobozba. Ezek a borítólappal is elkülönített anyagok minden nehézség nélkül illeszkednek az általam kialakított struktúrához. Előfordul, hogy az a) csoportban szereplő gépelt anyag a b) csoportban eredeti kéziratként találja meg párját.

I. / 2. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára számára átadott iratanyag

Az írásos hagyaték egy kisebb része (1 doboz) a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában található. Az intézmény igazgatójától, Csöngé Attilától kapott információ szerint az iratanyagot Szurmay Ernő maga vitte be a levéltárba, és adta át megőrzésre 2015 augusztusában.

A levéltári dobozban régi, használt, többször is átírt címzésű papírdossziékba szortírozva találhatók a dokumentumok – a jelek szerint Szurmay Ernő kissé hevenyészett, azaz nem következetes csoportosításában. Minden valószínűség szerint elsősorban olyan iratokat bízott a levéltárra, amelyeket nem használt fel publikációihoz, de amelyek esetleg később dokumentum értékűek lehetnek (összességében 87 tételt).

- Ilyenek például a TIT (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat) 1982-es országos küldöttértekezletének hivatalos anyagai (9 db), az ezt megelőző megyei küldöttgyűlés dokumentumai – köztük Szurmay saját kezű elnöki jegyzetei is.
- Hasonlóképpen külön dossziében szerepelnek a városi tanács kulturális szakbizottságának előterjesztései, tervei, vitái 1973–74-ből, a város 900 éves jubileumára való készülődés időszakából.
- „Politikai beszédek” címszó alatt elsősorban saját kézírásos szövegei vannak összegyűjtve: ünnepi beszédei, kultúrpolitikai jellegű megnyilatkozásai – a rendszerváltás előtti időszakból.
- Viszonylag jól elkülöníthetők még a Szurmay könyvtárigazgatói ténykedésének idejéből származó anyagok. Ezek kevésbé személyesek, inkább úgy tűnik, így szándékozott biztosítani néhány, munkatársai által készített dolgozat fennmaradását.

⁴ BOROS Antal, BOROS Bálint, *Szülfölum Besenyszög: régészeti, helytörténeti, néprajzi olvasókönyv a besenyszögi általános iskolás tanulók számára*, [Győr], k. n., 2003.

⁵ Aszódi Imre (1921–2006) jogász, költő.

- A „szolnoki tollforgatók” dossziéjának a rendeltetése azért rejtélyes, mert ebben a tárgykörben hasonló tartalmú dokumentumokat több példányban lehet fellelni a teljes hagyatékban. Viszont itt található meg az *Emlékjelek*⁶ korai előképe „Irodalmi élet” címmel, amely felleltároz minden, a megyében született és publikált szellemi terméket – tudományterületek szerint rendezve.

További iratok is vannak, amelyek azonban nem illeszkednek a felsorolt tárgykörökhöz vagy nincsenek is dossziéba helyezve. A teljes irathagyaték felületes rendezettségével együtt ez is arra utal, hogy Szurmay Ernő tisztában volt saját „irattárának” értékes, megőrzendő voltával, az alapos szelektálásra, rendszerezésre azonban már nem volt módja.

A levéltári anyag a teljes hagyaték egészéhez viszonyítva nem képvisel markáns jellegbeli eltérést, értékkülönbséget. Ezek a dokumentumok is erőlködés nélkül besorolhatók lennének a kialakult tematika szerint.

II.

Kíséreljük meg röviden bemutatni a fentiekben szereplő vázlat szerint elrendezett iratok egyes kategóriáit mint Szurmay Ernő szűkebb hagyatékát:

Kultúrtörténeti jellegű ténykedésének dokumentumai **(1.)** tulajdonképpen valamennyi publikált munkájának a háttérét képezik. Együttesen az is kirajzolódik általuk, hogy lényegében ennek az egy célnak szentelte teljes életét. Az összegyűjtött anyagok, a papírra vetett jegyzetek, részleges fogalmazványok, átírt, korrigált példányok az évek hosszú során húzódó láncolatot alkotnak. A szálak időközönként folyóiratcikké, egyéb publikációvá, előadássá állnak össze (lásd: *Számvetés*),⁷ pályájának utolsó szakaszában szintézist alkotnak (*Emlékjelek*).⁸

1.1. Számos dokumentum foglalkozik Szolnok és a megye kulturális életével. Ezek az írások javarészt tanulmány jellegűek, tárgyuk a köz művelődése (népművelés), az egyes művészeti területek alakulása. A fejtegetések szinte mindig az adott társadalmi viszonyokba ágyazódnak, eleinte kisebb-nagyobb történelmi korszakokat fognak át (pl. „a millennium-tól az I. világháborúig”, „a felszabadulástól a fordulat évéig” stb.). A 25 tételt számláló iratanyag túlnyomó része önállóan, később átfogó tanulmány részeként jelent meg.

---

⁶ SZURMAY Ernő, *Emlékjelek: Szolnok az irodalomban – szolnoki irodalom*, Szolnok, Önkormányzat, 2000 (Szolnoki Téka).

⁷ *Számvetés...*, i. m.

⁸ SZURMAY, i. m

1.2. A Szolnok az irodalomban cím alá sorolt iratok egyértelműen támasztják alá, hogy Szurmay Ernőnek sikerült irodalomtörténeti nézőpontból összefoglaló képet alkotnia helyi kultúránknak erről a metszetéről. Hatalmas kutatómunka, évtizedekre kiterjedő, igen alapos adatgyűjtés van e mögött az egyedülálló teljesítmény mögött.

Ide tartoznak **(1.2.1. Általános)** azok az fogalmazványok, tanulmányok (12 tétel), amelyek nem egyes személyekhez kötődnek, hanem irodalmi törekvésekről, folyamatokról, jelenségekről, korszakokról igyekeznek képet alkotni. Például: az *Emlékjelek*,⁹ *A boldogság ígérete*, a *Szolnoki mártírköltők*,¹⁰ a *Betűlábnnyomok*,¹¹ a *Kurjantásnyi Magyarország*¹² vagy a „Kiskönyvtár” sorozat (Kiss Gábor, K. Tóth Lenke, Kertész Mihály) előkészítő anyagai, változatai.

A legtöbb tételt a **szolnoki írók, költők, alkotók (1.2.2.)** megnevezésű köteg számlálja. Külön mellékletben szerepeltetjük annak a 44 szolnoki vagy szolnoki kötődésű személynek a nevét, akiről/akitől Szurmay Ernő „anyagot gyűjtött”. Ez lehet korabeli lapból, gépelt kéziratból származó fénymásolat, nyomtatvány, de alkalomadtán saját kézírásával rótt másolás is. Akadnak itt az egyes személyekhez kapcsolódó levelek, egyéb jegyzetek. A megoszlás elég szélsőséges: van akitől, akiről egy-két dokumentum van csupán, de olyan is, akinek igen csak gazdag az „irattára” (pl. Aszódi Imre, K. Tóth Lenke).¹³ E gyűjtemény egyes darabjai aztán visszaköszönnék a szintetizáló, összefoglaló munkákban, külön kötetekben. Ami pedig nem, az talán annál értékesebb dokumentum lehet a helytörténeti gyűjtemény egy külön polcán.

Sajátos helyet foglal el Szurmay Ernő életművében **Verseghy Ferenc**, ezért a vele kapcsolatos anyagokat önálló címszó alá soroltuk **(1.2.3.)** Található itt néhány (9 db) Verseghy-mű (másolatban, esetleg kiadásra előkészítve), a Verseghy Kör működésének dokumentumai (23 db), az egyesület történetének több metszete, vázlata – Szurmay Ernő tollából – (6 db), a Verseghy Körrel szülő sajtóközlések másolatai (10 db), Verseghyről szóló írások (emlékbeszéd, cikkek, megnyitók) fogalmazványai, a konferenciák járulékos anyagai – főként az 1987-es rendezvény¹⁴ levelezése és egy hosszabb rádióbeszélgetés leírt szövege (13 db). Különös ellentmondás, hogy éppen a Verseghyvel összefüggő iratok csoportja a viszonylag legszerényebb kategória a teljes hagyatékon belül. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a

⁹ SZURMAY, i. m.

¹⁰ *Szolnoki mártírköltők verses hagyatéka*, gyűjt., szerk., bev., a tanulmányokat írta SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Kör, Verseghy Ferenc Könyvtár, 2005 (Verseghy Kiskönyvtár, 3).

¹¹ *Betűlábnnyomok: Szemelvények a megyei TIT 1987-es irodalmi pályázata alkotásaiból*, szerk., előszó HORVÁTH Károly, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988.

¹² *Kurjantásnyi Magyarország: Versek Szolnok tájáról*, szerk., előszó SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1980.

¹³ Lásd a mellékletet.

¹⁴ <http://verseghy.vfmk.hu/szolnoki-kultusza/verseghy-konferencia/> (Utolsó letöltés: 2018. március 6.)

fordítások és a kiadások, a konferenciák és egyéb rendezvények folyamatosan a legteljesebb publicitást kapták. Mégis, az ide sorolt iratok együttese jól érzékelteti, miként vonul végig következetesen, makacsul a Verseghy-kultusz élesztése és ápolása mint vezérgondolat egy több évtizedes kutatói pályán.

1.3. Kultúrtörténeti ténykedésének figyelemre méltó mellékága a **tudós tanárok**, vagyis a jeles pedagógus elődök és kortársak számba vétele, munkásságuk értékeinek felmutatása, megörökítése. A Jászkunság utolsó számában (2002/4) publikált írás többször korrigált változataival találkozhatunk itt, valamint külön a szolnoki közgazdasági középiskola kimagasló tanár egyéniségeiről készített összeállítással. (9 tétel)

Személyesebb jellegű, de közérdeklődésre számot tartó dokumentumokat soroltunk a **2. kategóriába**.

2.1. Saját életére vonatkozó átfogó **viSSzaemlékezés** készítésével nem foglalkozott. Bizonyos publikációk, nyilvános szereplések azonban alkalmat adtak arra, hogy emlékezetes, fontos átélt szituációkat felelevenítsen. (19 tétel) Ezek a megnyilvánulások akár egy érzékletesen megírt memoár részletei is lehetnének, így azonban csak néhány mozzanat töredékes rögzítése áll rendelkezésünkre: gyermekkori emlékei főleg a betűvel, az olvasással való találkozásról; iskolás korát is felidézi: házitánítóskodását, cserkészségét; háborús élményei a zalaszentgróti pályakezdéshez, hazatéréséhez kapcsolódnak. Láthatólag életének vége felé (2013–2015) kapott kedvet az emlékek felidezéséhez egy – a Szabad Föld által kezdeményezett akció inspirálására („Küldjön egy fényképet...”). A Verseghy Gimnázium és a Vásárhelyi Szakközépiskola jubileumi eseményeire készített beszédeit is ide soroltuk – személyes hangvételük alapján.

2.2. A retorika eszköztárát tudatosan és sikeresen alkalmazó Szurmay Ernő gyakran kapott felkérést és vállalt nyilvános szereplést ünnepi alkalmakkor, kulturális rendezvényeken. Nem meglepő hát, hogy az iratok között nagy számban szerepelnek alkalmi **beszéd**ek **szövegei**, annak ellenére, hogy többnyire „papír nélkül” hangzottak el jól szerkesztett, stilisztikailag csiszolt, frappáns megnyilvánulásai. Ez valójában nem ellentmondás, inkább annak bizonyítéka, hogy szónoki kvalitása tudatossággal, alapos felkészüléssel is párosult. Egyébként „véletlenül” találtunk egy előadásvázlatot is „A gyászbeszéd stílus-problémái” címmel.

Iskolaigazgatóként elmondott tanévnnyitó és -záro beszédeinek sora – mondhatni – teljes (10–10 db). Fennmaradt számos nőnap-i megszólalása (10 db), köztük 1950-es évekbeli is és több (7 db) gyászbeszéde. Mindenkor úgy készült fel, hogy messzire kerülte a rutinszerűség csapdait,

gyakran idézett jól megválasztott irodalmi idézeteket, latin bölcsességeket.

Kulturális rendezvényeken elhangzott megszólalásai (kiállítás megnyitók, szobor-, emléktábla avatók, évfordulók, könyvhetek, szavalóversenyek) igen népes csoportot alkotnak (65 tétel).

2.3. Mint magyar szakos tanárnak, irodalmárnak és hivatásos ismeretterjesztőnek gyakran volt módja **irodalmi tárgyú előadást** tartania. Erről számos, eltérő kidolgozottságú dokumentum tanúskodik (hevenyészett vázlattól a szó szerinti rögzített szövegig). Írói, költői pályaképek, műelemzések (24), irodalomtörténeti metszetek (20) egyaránt témái ezeknek az anyagoknak. Születésük időhöz, konkrét alkalomhoz nehezen köthető. Ha megpróbálunk tájékozódni, érdekes körülményekre is akadhatunk.

A hagyatékban két érdekes színházi vonatkozású, kézírással készült irat is található. Mindkettő 1955-ből való. A Szigligeti Színház január 15-én mutatta be *Az aranyember* című Jókai-adaptációt, a következő évad elején pedig (október 7-én) *A kőszívű ember fiait*. Megsárgult füzetlapok őrzik Szurmay Ernő ceruzát fogó keze nyomát, illetve az előadásokkal kapcsolatos gondolatait. Első látásra újságba szánt kritikának látszottak, hiszen értékel, értelmez, részletesen elemzi a színészek alakításait, ráadásul – kettős szereposztásról lévén szó – összehasonlításokat is tesz. Igényesen megfogalmazott, publikálásra érett írások. Kézenfekvőnek látszott tehát, hogy a megyei lapban keressem a végleges, kinyomtatott szövegeket. De meglepetés ért, mert a darabokról bőséges előzetest adott ugyan az egyik helyi újság, további híreket is, azonban kritikát nem közölt. Viszont a január 27-i számban a hírek között ez olvasható: „...január 31-én a TIT klubtanácsa az irodalmi szakosztály közreműködésével irodalmi klubestet rendez. Tárgya: Az aranyember c. színmű. Vitaindítót tart Szurmay Ernő, az irodalmi szakosztály elnöke.” Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy az újságkritikának gondolt kézirat egy igen alaposan átgondolt vitaindító előadás szövege. Ezt a következtetést megerősíti egy másik töredékes, kézírásos feljegyzésféle, amely felismerhetően 10–12 személy szóbeli megnyilvánulását, vagyis az ankét felszólalásait rögzíti vázlatosan. Ugyanilyen „koreográfiával” találkozunk az őszi bemutató (*A kőszívű ember fiait*) esetében is, azzal a különbséggel, hogy csak a hasonlóan alapos vitaindító maradt meg, egyéb feljegyzés nem.

2.4. Szurmay Ernő **magánlevelezése** nem található a hagyatékban. Baráti hangvételi levelek előfordulnak, de ezek tárgyuk szerint nyertek besorolást (pl. Verseggy-konferencia 3.2.3.) Mindössze néhány, érettségi találkozókkal kapcsolatos, fennmaradt dokumentumot soroltunk ebbe a kategóriába.

2.5. Politikai tárgyú iratok nagy számban maradtak fenn. Ez összefügg mindenkori közéleti szerepvállalásával: tanácsi, hazafias népfrentbeli, párttestületi tagságával, igazgatói funkciójával. Közös jellemzőjük, hogy bármi legyen is a megnyilatkozás apropója, szinte mindig eljut a kultúra valamely fontos és éppen aktuális kérdéséhez. Ezeket minden bizonnyal maga is kordokumentumként kezelte, és ennek megfelelően a 47 tétel mintegy háromnegyed részét személyesen helyezte el a megőrzésre szánt iratok közé.

2.6. Természetesen akadtak az irat-rengetegben a megállapított kategóriákban **helyet nem találó, esetenként mehökkentő darabok**. Nyilvánvalóan a megyei tanács művelődésügyi apparátusában töltött rövid időszak (1950-es évek) emlékére tette félre azt a néhány, stencilezett versikét, amelyet úttörőcsoportoknak szántak, hogy legyen mivel köszönteni a jó munkát végző aratókat. De ide soroltunk egy olyan kéziratot is, amely már a tekintetnek is esztétikai gyönyört okoz. Tizenhat éves korában, azaz hatodikos gimnazistaként vetette papírra a „*Mehemet hazatér*” címet viselő történelmi tárgyú novellát. Egyebet nem lehet tudni róla. Jó írás. Az effélékről szokták a szakemberek megállapítani egy kiforrott írói életművel a háttérben, hogy „már korán megmutatkozott a tehetsége”. Szurmay Ernő hagyatékában azonban nem találunk egyetlen olyan dokumentumot sem, amely szépírói szándékkal készült volna. Hogy miért, az talány maradt.

III.

Az iratokat áttekinteni, összerendezni nem lehetett anélkül, hogy legalább minimális tartalmi azonosítást ne végezzünk közben. Ha pedig a dokumentumokba beleolvas az ember, aki valamennyire ismerte is a szerzőt, óhatatlanul támadhat néhány megállapítása, gondolata.

- Szurmay Ernő ahhoz a generációhoz tartozott, amelyik szellemi tevékenységéhez még nem használta az informatika eszköztárát. Nyilván ebből is következik, hogy rengeteg papír maradt utána. Folyóiratok, napilapok tömkelegét böngészte át, adatokat jegyzetelt. Nem volt rest saját kezével lemásolni egy-egy verset, hogy kéznél legyen, amikor szüksége lesz rá. Később persze már nagy mennyiségben használt fénymásolatokat is. A gondolat első tárgyasult megjelenése nála a kézírás. Aztán jönnek a gépelt, nyomtatott változatok, saját kezű javítások, a feldolgozandó nyersanyagok fénymásolt, sokszorosított példányai, szintén kézírásos bejegyzésekkel, jelölésekkel. Az iratok közti eligazodást általában megnehezíti a datálás hiánya. Többnyire csak hozzávetőlegesen lehet megjelölni a keletkezés idejét – esetenként az írásképváltozása alapján.

- Véleményem szerint az összegyűjtött források rendezett halmazai önmagukban is képviselhetnek értéket. (Pl. az a 40 és egynéhány szolnoki kötődésű vagy illetőségű literátus személy, akikkel foglalkozott, s akik bekerültek gyűjteményes publikációiba – lásd: „Emlékjelek” – napilapokból kimásolt munkáikkal, levelekkel, róluk szóló egyéb dokumentációkkal gazdagon vannak jelen a hagyatékban.)
- Bebizonyosodott, hogy Szurmay Ernő életműve valóban „nyitott könyv”, közérdekű gondolatai publikusak, könyvekben, folyóiratokban, napilapokban olvashatók, a csaknem teljes bibliográfiával a háttérben jól áttekinthetők is. Érdemes volna a fentebb már említett bibliográfiát kiegészíteni az utolsó évtized átvizsgálásával. Ugyanakkor ez az életmű kerek, egész és voltaképpen lezárt is. Azok a tárgykörök, amelyek hosszú élete folyamán végig foglalkoztatták, nem maradtak torzóban, viszont folytatásra kínálkoznak.
- Mindenekelőtt a Verseggy-kultuszra gondolunk. Pontosan nem lehet megállapítani, hogy mikor és hogyan fogant meg benne a szándék, de biztosak lehetünk abban, hogy a Verseggy Gimnázium tanulójaként találkozott az első jelentős impulzusokkal. Nem véletlenül szentel figyelmet visszatérően tanárának, Tóth Tihamérnak, aki polgármester testvérével együtt ott bábáskodott a Verseggy Kör megalakításánál, a költő porainak hazaszállításánál, szobrának felállításánál. A fiatal, közéleti szerepre vállalkozókész, plebejus indíttatású tanárember ráébredhetett arra, hogy a társadalmi nyilvánosság a cselekvési terület tágítását jelentheti olyan ember számára is, akinek van humánus, közérdekű gondolata, programja. Jelentősebb tanulmányai, publikációi ekkor a népművelés tárgykörében születtek, működési terepként pedig főként a TIT kínálkozik számára. Talán nem véletlen, hogy amikor városi tanácselnök-helyettesi posztot tölt be, azaz döntési pozícióba kerül, akkor sikerül leróni a város régi adósságát: 1966-ban új síremléket kap Verseggy. Másik „támasztékul” kínálkozik a Verseggy Diáknapok kulturális rendezvénysora. Közben szinte észrevétlenül szerveződik az elmélyült kutatómunka is, a művek hozzáférhetőségének biztosítása – immár magyar nyelven is. Olybá tűnhet, hogy az út sima. Ám az 1970-es évek elején, amikor a „szocialista hazafiságra nevelés” ad programot a kultúra munkásai számára, nem könnyű bizonyítani, hogy a Verseggy-hagyomány ápolása ennek része lehetne. 1974-ben komoly sajtótámadás éri emiatt. Ugyanakkor a város 900 éves jubileumának kulturális programját előkészítő bizottságban is bírálják. „Programját” azonban nem adja fel, legfeljebb lassít, még alaposabban kiérleli a teendőket, sőt taktikai érzéke is működésbe lép. Javaslati, kezdeményezései időben születnek, amikor még a feladatok megfogalmazóinak nincsenek konkrét ötletei. Szellemi erejére (főlényére) támaszkodva érvekkel és értékek

felmutatásával tud hatni. Ennek nem csupán a Verseggy-program sikeres kiteljesedése a bizonyítéka.

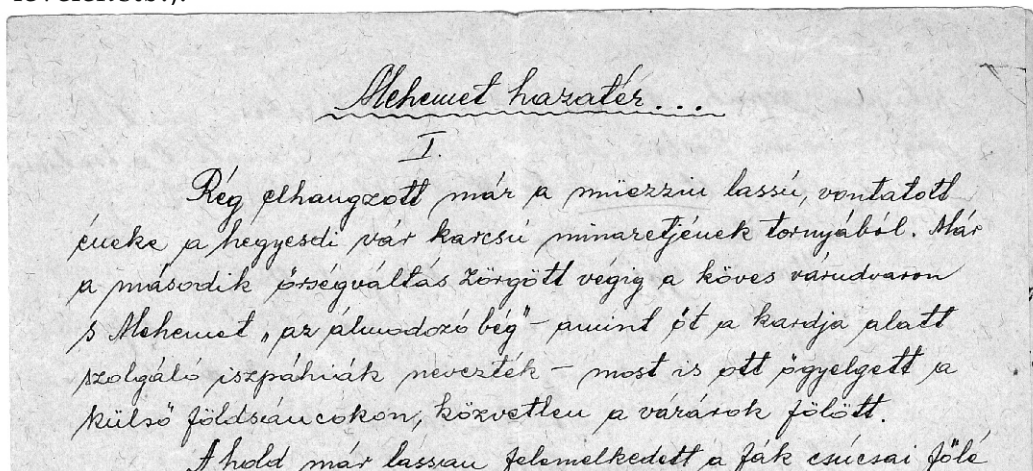
- Amikor a kultúrpolitika fókuszába kerül a közművelődés fejlesztésének akadályaként aposztrofált „káderhiány”, Szurmay Ernő azonnal javaslattal áll elő: meg kellene szervezni a népművelő és könyvtáros képzést itt az Alföld közepén is. De nemcsak kitalálja, meg is szervezi, el is indítja és irányítja a felsőfokú kihelyezett tagozatot. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a politizálás elsősorban eszköz a számára – ahhoz, hogy elgondolásait a megvalósításig kísérje. Stabil háttere a megyei könyvtár, mozgásterének bővülését a társadalmi szervezetekben találja, ha lehetőség adódik, újabbak létrehozását kezdeményezi, működteti (Verseggy Kör, Irodalomtörténeti Társaság). A gazdag iratanyagot lapozgatván nem tudunk csodálkozni azon, hogy hosszú életpályáján, egy „többszörösen átmeneti” korban személyét mindig tisztelet övezte, munkájának eredményét pedig megbecsülés. Életműve a jövő művelődésügye szempontjából városunkban, megyénkben megkerülhetetlen, a Verseggy-kultusz szempontjából pedig irodalomtörténeti cselekedet.

MELLÉKLET 1.2.2. „Szolnoki” írók, költők

• Aszódi Imre	51
• Balogh Béla	6
• Bányai Kornél	3
• Barabás Gyula	1
• Baradlai Remillong Albert	6
• Betkowski Jenő	2
• Bodnár Andrásné Ligeti Erzsébet	5
• Bóka László	1
• Botár Imre	1
• Börzsönyi Béla	1
• Elek István	6
• Ember Mária	1
• Fóti Pál	1
• Gyomai György	3
• Heves Kornél	4
• Illés Antal	5
• Kalász Benedek	4
• Kertész Mihály	1
• Keszeg Istvánné	1
• Kiss Gábor	9
• Kovács Pál	1

• K. Tóth Lenke	34
• Laczka János	1
• Lill András	3
• Lucky Árpádné	1
• Mészáros Vendel	1
• Orosi József	8
• Pataky Joachim	4
• Páldy Róbert	2
• Rusznák Sándor	2
• Somogyi Ignác	1
• Szabó Barna	4
• Szatmári István	2
• Szandai Szabó Sándor	1
• Szolnoki Ernő	3
• Tabán Gyula	8
• Török Imre	1
• Varga Sándor Frigyes	3
• Vajay József	8
• Vezéry Ödön	1
• Vidor Győző	1
• Vörös István	2
• W. Bedey Gábor	1
• Zsigmond Ferenc	1
44 személy	215 tétel

A nevek melletti számok a leltárba vett dokumentumok mennyiségét jelölik. Egy „leltári szám” alatt több hasonló jellegű irat is lehet (pl. versek, levelek stb.).

Részlet Szurmay Ernő ifjúkori novellájából

A Verseghy emlékülések szervezése, rendezése minden alkalommal motiváló kihívást jelent. Ismerve az előző tanácskozások anyagát, ott van a kérdés minden tevőleges hozzájárulóban, hogyan tudunk a Verseghy-életműhöz még több tartalmat, ismeretet rendelni? Az irodalom- és nyelvtudomány számára nem ismeretlen Verseghy. A kötetben megjelent magas színvonalú tanulmányok is ezt igazolják. Szolnok lakosai előtt sem ismeretlen Verseghy Ferenc élete. Ezen általános ismeretek felelevenítésében, elmélyítésében, sokat segített a 2017-ben több hónapig látható kültéri molinókiállítás a Verseghy Ferenc Könyvtár előtt.

A 2017. április 3–4-én megrendezésre került Verseghy-tanácskozás, a kültéri molinókiállítás, a Verseghy-emlékév minden programja, illetve a zárókonferencia december 15-én keretbe foglalta Verseghy Ferenc születésének és halálának hónapjai között, hogy minden érdeklődő számára befogadható, elérhető legyen Szolnok híres szülöttjének munkássága.¹

A Verseghy Ferenc Könyvtár és a Verseghy Kör közösen törekedett arra, hogy méltó emléket állítson Verseghynek. Célunk a további együttműködésben a hagyományok tiszteletén túl, a megalapozott kutatásokon át a Verseghy-életmű további gondozása. Az utóbbi években megélénkült Verseghy-kutatások biztatnak és ösztönöznek, hogy minden lehetőséget kihasználjunk és támogassunk e közös ügy érdekében.

Köszönettel tartozunk minden előadónak, hogy a konferencián élményt adóan osztotta meg az érdeklődő hallgatósággal a tartalmas, mélyreható kutatási eredményeit. Külön köszönetet kell mondanunk azért, hogy az előadásait tanulmánnyá szerkesztették és a kötet részeként az olvasók rendelkezésére bocsátják.

Mély tisztelettel köszönjük a programok látogatóinak hónapról hónapra nem szűnő érdeklődését és részvételét az előadásokon, vetélkedőkön, koszorúzásokon, megemlékezéseken.

¹ <https://drive.google.com/file/d/0B6VvxySfLxRveGRUMjE5aHpWaEE/view>

Köszönetem szeretném kifejezni a Verseghy Kör tagjainak, a Verseghy Ferenc Könyvtár minden munkatársának, aki munkájával hozzájárult a Verseghy-
emlékév sikeréhez. Köszönjük támogatóinknak az anyagi és erkölcsi támogatást,
mely munkánkat segítette.

A rendkívül színes – Verseghy Ferenc munkásságát középpontba állító –
programsorozat jelen kötet megjelenésével lezárul. A feladat, hogy a város híres
szülöttjének életpályáját és életművet átfogóan bemutató monográfia össze-
állítása elkészüljön, még mindannyiunk közös felelőssége.

Illés Julianna
a Verseghy Kör elnöke

KÉPEK A VERSEGHY-EMLÉKÉV SZOLNOKI ESEMÉNYEIRŐL

In memoriam Verseggy Ferenc – tudományos konferencia, Szolnok, 2017. április

In memoriam Verseghy Ferenc – tudományos konferencia, Szolnok, 2017. április

Koszorúzás a Versegthy Könyvtár falán elhelyezett emléktáblánál, Szolnok, 2017. április

Verseghy-emlékév

2017

Verseghy Ferenc Könyvtár

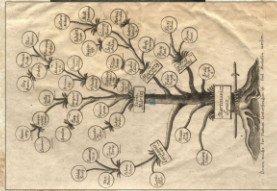
<http://verseghy.ujnke.hu>

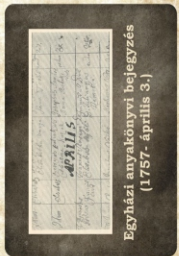
A Verseghy család egyik ága Nógrádban, a másik a Jászágban élt, és bílszke volt nemesi származására. A családnév Verseg község elnevezéséből eredhet. Előnévként használták, amely mellette később az eredeti családnév elmaradt.

Verseghy Ferenc (1757. április 3. – 1822. december 15.), a híres író, költő, nyelvész Szolnokon született Verseghy János sófiát és Schabl Erzsébet ákát. Iskollát 1763 és 1766 között szülővárosában, 1766-tól Pesten, 1769-től Egerben végezte. 1771-től az egeri papi szemináriumot látogatta. 1777-ben megszaktotta tanulmányait és Budára ment, ahol jogi stúdiumokat folytatott. 1778-ban belépett a pálos rendbe, 1781-ben szentelték pappá. Nagyszombati és budai tanulmányai után 1784-ben a pesti pálos rendházba helyezték, ahol hitványi feladatokat látott el. A pálos rend feloszlása után 1786-tól tábori papként részt vett II. József török elleni hadjárataiban. 1793-ban egyházellenes értekezései miatt elmarasztalták.

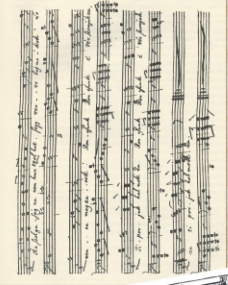

A Martinovics Ignác vezette összeesküvésben való részvételéért előbb halálra ítélték, büntetését később bizonytalan idejű várfogságra enyhítették. Kufstein, Graz és Brünn börtöneiben raboskodott.

Egyházi anyakönyvi bejegyzés (1757. április 3.)

1794-ben résztvevője lett a Martinovics-összeesküvésnek, ő fordította először magyarra a Marsellaise-t.

Verseghy haladó szemléletű volt, és az 1780-as években Pesten kapcsolódhat került a szabadságharc mozgalommal, egyes feltételek szerint maga is tagja lett. A mozgalom megallozott egyes részleteket de egy kisebb csoport úgy vélte, hogy kíváncsi lenne ha Magyarországra kerülne a Habsburg uralomától. A szervezkedés híre eljutott Ferenc királyhoz Bécsbe, aki 1795-ben elrendelte a szabadságharcosság beállítását és a francia forradalom eszméivel rokonszenző tagjainak letartóztatását. Az összeesküvés vezetőit, Martinovics Ignácot és hat társát felszámolás vádjával halálra ítélték, így Verseghy és Kazinczy Péter is hátrahagyott idejű börtönbüntetését kellett végrehajtásuk átközel. Később kegyelmet kapott Verseghy 1803-ban szabadult. Hazatérését követően a felvilágosításból, a franciaországi, könyv és a francia nyelv is becsültát nyert, szeptember 10-én gróf Szapáry Leopoldinának és báró Prónay Lászlónak, tanítja Szechenyi Ferenc lányát. József nádor nyelvmeistere, Marczibányi István partigolga.

Verseghy Ferenc

(1757-1822)

Több nyelven író és olvasó literátor, kötetel sorával számos tudomány-területen megmutatkozott: színes és hatalmas életművet hagyott maga után, műveinek egy része kéziratban, töredékben maradt. Széles látókörű és fogékony tudósként aktív alakítja kora szellemi életének.

Élete utolsó éveit az első magyar nyelvű katolikus folyóirat: az Egyházi Értekezések és Tudósítások körül végzett munkálataival, a biblia új magyar fordításának elkészítésével és a magyar tudományos szaknyelv megteremtésére irányuló munkálataival töltötte. 65 évesen, Budán halt meg.

Halála után két nappal, 1822. december 17-én temették el hű barátai Budán, a Vízivárosi temetőben.

N.A.

A közeli fanyékek és egyéb források felhívják: FÉKEZ Budapest Országos Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Fordítástudományi Intézet és a Vörösmarty Ferenc Könyvtár munkatársai készítettek. A kilátás Szolnok Magyar Állami Városi Szervezetében jött létre.

Kültéri molinókiállítás 1.

Verseghy-emlékér

2017

Verseghy Ferenc Könyvtár

<http://verseghy.vfmk.hu>

Verseghy figyelmét megragadta a finn és magyar nyelv kapcsolata.

Levelet írt Henrik Gabriel Porthannak (1739-1804), a turkui egyetem könyvtárosának, a finn-magyar nyelvrokonság és a finnugor nyelvek tudósának.

VERSEGHY FERENC LEVELE PORTHANNAK (1739-1804)

HENRIK GABRIEL PORTHANN

Verseghy gyakran hangoztatta a magyar nyelv ápolásának fontosságát. Rámutatott arra, hogy a különféle nyelvjárások helyébe egy általánosan elfogadott nyelvtani rendszernek kell lépnie, és az iskolákban ezt a rendszert kell tanítani. Alapvető megállapítása szerint a magyar nyelv szabályait az anyanyelvi beszélőknek is meg kell tanulniuk, hogy így elterjedjen az egységes nyelvhasználat. Ez az előfeltetele mind a tudományok, mind az irodalom színvonalas művelésének.

Pályája elejétől művelti fordítói munkája mellett 1793-ban kiadott egy latin nyelvű magyar grammatikát és egy esztétikai, poétikaelméleti tanulmányt. Számos tankönyvet és tankönyvsorozatot írt, amelyek megszerkesztésekor elsősorban a pedagógiai szempontokat tartotta szem előtt, jól rendezerezett formában tárgyalja a magyar nyelv fonetikáját, grammatikáját, mondattanára és etimológiájára vonatkozó ismereteket.

1814 és 1820 között összesen hét különböző tankönyvet és tankönyvsorozatot készített el, melyek közül három latin, kettő magyar és kettő német nyelvű.

"Több már harmincz esztendejével, hogy a Magyar nyelvnek a' fogan ész szerint való rendbesszédésében járadozok, elejétől fogva átlatván, hogy az Auctortársoknak, melyekre a' külömbféle Könyvszerzők külömbféléképen támaszkodnak, már ide, már oda vonzó hatalmaskodásai között, a' helyett hogy utágra emelkedjen nyelvtanuk; elsínik inkább, 's elvessz, mint a' sok hába közt a' gyermek. Okaimot a' Tiszta Magyariságban már régen előterjesztettem, pedig magyarul; de nem hiszem, hogy azokkal csak két vagy három Magyar Irót is egészen megértettetek volna; sőt nékem estek, amint tudva van, és lemoscsokoltak. Ebből tehát világosan láttam, hogy homokot szántok, ha meg tovább a' Magyar Nyelvnek műveléséről valamit tanácslok: láttam, hogy Irónk a' nyelvet tanulni nem akarják, hanem csak könnyebb végéről fogván a' dolgot, úgy élnek vele, amint másoktól hallják, vagy a' másoktól kiadott könyvekben olvassák. Ez birt engemet arra, hogy sem magyarul, sem a magyar nyelvről soha semmit se írjak magamtól, hanem ha a' könyvtárosok, vagy a' könyvnyomtatók bérbe fogadnak, hogy számokra valamit írjak, vagy fordítsak; és ezt is úgy, hogy nevem soha ki ne legyen téve, i.-j."

Különleges helyet foglal el Verseghy kézikönyvei között az Analytica Institutionum Linguae Hungaricae (A magyar nyelv könyvének elemzése), melynek megírását az 1790-es évek elején vette tervbe. A több mint ezer oldalas, három kötetben megjelent munka első két kötetében a szerző a magyar nyelvre vonatkozó fonetikai, grammatikai, szintaktikai és etimológiai ismereteket összegzi, míg a harmadik kötetben az irodalmi műfajokra vonatkozó retorikai, poétikai, stilisztikai és esztétikai megállapításokat közöl.

Bekapcsolódott a magyar helyesírási eljárástól vitákba: Római Miklós elnökében, aki a régi magyar nyelv törvényességét vette alapul, Verseghy saját kora beszélt nyelveiből indult ki helyesírási elveinek megfogalmazásakor.

A közölt fénypépek és egyéb források kiadványai: Verseghy Ferenc Gimnázium, Verseghy Ferenc Könyvtár, Verseghy Ferenc Könyvtár munkatársai készítettek. A kiállítás Szolnok Megyei Jogi Város szervezésében jött létre.

Kültéri molinókiállítás 3.

Verseghy-emlékév

Verseghy Ferenc Könyvtár <http://verseghy.vfuok.hu>

2017

"Verseghy Ferenc nagy költőnk, eljöttünk érted, hívunk: jöj haza!"

A budai temetőben 1892-ben a helyi Főúri Felsőkereskedelmi Iskolát állítottak márványkeresztet Verseghy síjra fölé

Az 1822. december 15-én elhunyt Verseghy Ferenc sírja Budán a vízvárosi temetőben volt. 1930-ban a temető felszámolására került. A város átengedte a hamvakat a költő szülővárosának.

A kapucinusok templomában 1931. november 7-én gyászistenmiséteket tartottak. A misét követően kivonultak a vízvárosi temetőbe és a febonított sír beszéltelése után a hamvakat vonattal szállították Szolnokra. A Szolnokra érkező hamvakat a pályaudvar különtermében ravatalozták fel. Mellette egész éjjel cserkész alkant őrseget.

November 8-án folytatódott az ünnepség. A MÁV-zenekar gyászdudlaja és ünnepi harangzúgás közepette vonult be a városba a Verseghy koporsóját szállító gyászkocsi. Fellobogozott utakon keresztül a Templom téren feállított ravatalhoz érkezett meg a koporsós díszhíntó.

A Verseghy koporsóját szállító gyászkocsit a vármegyey és városi díszruhás hajdúk kísérték kivont karddal.

Az ünnepséget követően óriási tömeg kísért Verseghy hamvait a Templom térről nyughelyére, a város által felajánlott díszsír helyre, a szolnoki római katolikus temetőbe, ahol a már elkészített sírboltban temették el a nagy költő és nyelvudós földi maradványait.

A kóbor készült síremlék elkészültéig akkor egy egyszerű keményfa keresztet állítottak fel. Ez a fejle jelezte a "házatér" költő sírját. A síremlék felavatására a hamvak nyugalomra helyezése után egy évvel, 1932 novemberében került sor.

A Verseghy Gimnázium nevelőtestülete, a szülői munka-közösség, a Volt Diákok Barát Köré a Kommunista Ifjúsági Szövetség helyi szervezetével közösen készítették új síremléket Verseghy Ferencnek. A sírkövetésre az I. Verseghy Diánapok rendezvénysorozatának keretén belül került sor 1966. április 4-én, ahol Valkó Mihály mondott ünnepi beszédet.

Az 1932-ben feállított díszsír hely

Budapestől Szolnokig minden állomáson kegyeletteljes szavak kíséretében helyezték el virágokat és koszorúkat a különböző küldöttségek. Kobányán, Pestúriroccen, Vécscsén, Úllón, Monoron, Ceglédén és Abonyban népes gyülekezet fogadta a vonatot.

A febonított budai sír beszéltelésénél Szolnok küldöttel is képviseltették magukat.

A sír felszentelése 1931. november 8-án a szolnoki római katolikus temetőben

1966-ban készült el a ma látható műko síremlék, melyen Verseghy Ferenc sorai olvashatók: „A sora elfojtván zöld rügvet, Hamvában kezdi életét.”

A készült anyagok és egyéb források leképezte: FÉKEZ Budapesti Csapócskó, Dapócskó, János Mórton, Magyar Tudományi Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irtontudományi Intézet és a Verseghy Ferenc Könyvtár munkatársai készíteték. A küllitűs Szolnok Megyei Jégű Város arcvásárában jott léte.

Verseghy-emlékér

2017

Verseghy Ferenc Könyvtár

<http://verseghy.vfmk.hu>

„Én kiül Szolnokoknak sikeres térségeit áldom”

A Szolnoki Pantheonban elhelyezett dombormű Simon Ferenc alkotása (2007). A dombormű másolata a Verseghy Ferenc Könyvtár épületében kapott helyet.

A főgimnázium Verseghy Önképző Köre az 1898/1899. tanévben gyűjtést szervezett, hogy a névadó tudós-költőnek emléket állítsanak. Adományokból kivánták a szobor költségeit előteremtteni. 1901-ben az iskola egyik volt növendéke, Vértess József 30 oldalas tanulmányt adott ki a mozgalom támogatására Verseghy Ferenc emlékeztető címmel. A könyv címlapján is olvasható, hogy "e könyv árából befolyó tiszta jövedelem a Szolnokon felállítandó Verseghy emléké lesz."

1902-ben a vármegye a közmuvelődési alából elkülönített egy összeget a szoborállítására, és egyúttal adományozásra szólította fel a vármegye közseit is..

Pogány Gábor Benő alkotása a Verseghy Gimnázium épületének falán (2004).

Volkov Ilja olajfestménye a Verseghy Gimnáziumban

A kiállítást a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet és a Verseghy Ferenc Könyvtár munkatársai készítették. A kiállítás Szolnok Megyei Jogi Város szervezésében jött létre.

A Verseghy Diáknapok elnevezésű programsorozatot, a megye középiskolás fiataljait átfogó kulturális szemlé kétfévente került megrendezésre Szolnokon (1966-2006).

14 éven keresztül kaptak itt pódiumot az ifjúsági zenekarok, hangszeres szolnoki, énekesek, néptáncosok, versmondók és színjátékosok.

A Szolnoki Nyomda Vállalat 1988-ban vette fel Verseghy Ferenc nevét.

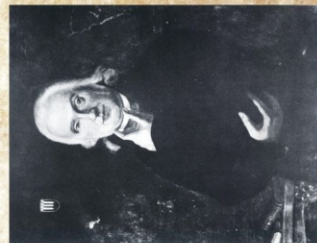

2013-ban Szolnok Megyei Jogi Város Önkormányzata települési értékárát hozott létre.

2014. május 27-én Verseghy Ferenc szellemi öröksége bekerült a tudósszármazékos örökségébe mint Szolnok kiemelkedő kulturális öröksége.

Oláhosi Ferenc Munkácsy-díjas festőművész a Verseghy Gimnázium számára készített életnagyságú portrét 1937-ben. A festmény 1944-ben háborús pusztításnak esett áldozatul.

A Verseghy Irodalmi Kör megrendelésére 1937-ben készült félméretű portré Remete Márton alkotása. Napjainkban a Verseghy Könyvtár dísztermében látható.

A Verseghy Ferenc Könyvtár épületén felavatott márványtábla (2007).

*Az emlékeő alkalmából
tavasztól őszig volt látható
a Kossuth téren a nagyméretű molinókiállítás*

*Áprilisban láttuk vendégül a Verseggy-család
egyik leszármazottját, Verseggy Ferenc keramikust.*

A Verseggy Gyűjtemény bemutatása, 2017. április

Múzeum Baráti Kör - Verseggy Kör, Verseggy élete évszámokban - Hunya Zoltán előadása, 2017. május

20 éves jubileumi konferencia és fotókiállítás
20 éve költözött a Verseghy Könyvtár jelenlegi épületébe, Szolnok, 2017. augusztus

Októberben a keramikus fia, ifj. Verseghy Ferenc magánkiadásban megjelent írásait mutatta be

*Kis Krisztián Bálint történelem tanár-idegenvezető
irodalomtörténeti sétára invitálta az érdeklődőket, 2017. október*

*Kovácsné dr. Kaposvári Gyöngyi előadását (Verseghy a finn-magyar barátság úttörője)
a Verseghy Gimnázium diákjainak irodalmi műsora színesítette, 2017. október*

fotó: Mészáros János

*A Verseghy-emlékévet végigkísérte
a Verseghy nyomában - Verseghy nevében kamarakiállítás a Verseghy Könyvtárban*

A Verseghy-emlékév zárónapja – könyvbemutató

 Verseggy Ferenc Könyvtár
Verseggy-emlékév 2017

Verseggy Ferenc hamvai hazahozatalának évfordulójára

Előadó:
Gulyás Katalin
osztályvezető muzeológus
(Damjanich János Múzeum
Történeti, Irodalmi és
Művelődéstörténeti Osztály)

Időpont:
2017. november 7. 16:00
Helyszín: Verseggy Terem
(Verseggy Ferenc Könyvtár,
Szolnok, Kossuth tér. 2)

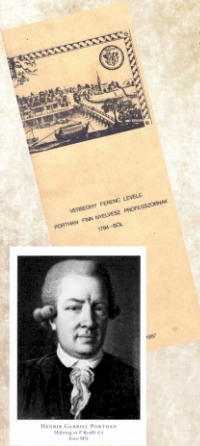

 Verseggy Ferenc Könyvtár
Verseggy-emlékév 2017

**Verseggy
a finn-magyar barátság úttörője**

Előadó:
Kovácsné dr. Kaposvári Gyöngyi
a Damjanich Múzeum
igazgatóhelyettese

Közreműködnek
a Verseggy Gimnázium diákjai.
Tanáruk: Bódor Mária

Időpont: 2017. október 17. 16:00
Helyszín: Verseggy Könyvtár

 Verseggy Ferenc Könyvtár
Verseggy-emlékév 2017

Verseggy élete évszámokban
Hunya Zoltán előadása

Időpont: 2017. május 23. 16:00
Helyszín: Damjanich János Múzeum

 Verseggy Ferenc Könyvtár
Verseggy-emlékév 2017

Verseggy Ferenc
fazekas, népi iparművész tárlata

2017. április 28-ig látható
a Verseggy Könyvtár Művészeti Szalonjában.

NÉVMUTATÓ

A, Á

Ábelné Egyed Eleonóra 7
 Ádám 23
 Adelung, Johann Christoph 131, 137, 141, 143, 146
 Aesopus → Aiszóposz
 Ahenobarba, Franciscus → Verseggy Ferenc
 Aiszóposz (Aesopus, Ésopus, Ezópus, Ezópusz) 37–40
 Ajkay Alinka 75
 Amade László 75, 76
 Anakreón 38
 Andrád Sámuel 37
 Andreis, Paolo d' 24
 Ányos Pál 22, 24, 70, 71, 74, 76, 80, 81
 Alexi János 145, 146
 Apáczai Csere János 103
 Apollo 23
 Apponyi Antal 28,
 Aranka György 142, 150
 Aszalai János (Aszalay János) 38
 Aszódi Imre 164, 166, 171
 Attila 30
 Augustus, Gaius Caesar Octavianus 42
 Aurnhammer, Achim 79

B

Bach, Johann Sebastian 91
 Balázs János 54, 59
 Balogh Béla 171
 Balogh Piroska 8, 25, 78, 98–111
 Bányai Kornél 171
 Barabás Gyula 171
 Baradlai Remillong Albert 171
 Baróti Szabó Dávid 22, 99
 Bártfay László 12
 Bartha Lászlóné 28, 43, 51, 116–118, 127

Bartók István 54, 58
 Batsányi János 16, 57, 100
 Batteux, Charles 119
 Baum, Richard 137
 Bedey Gábor, W. 172
 Beethoven, Ludwig van 125
 Békefi Rémig 29
 Békés Vera 130
 Béla, II., magyar király (Vak Béla) 46
 Benkő Loránd 150
 Benyák Bernát 101
 Beregszászi Nagy Pál 145, 146
 Berei Farkas András 88
 Béres Norbert 8, 44–53
 Berrár Jolán 157
 Berzsenyi Dániel 22, 125
 Beschérer → Pscherer András
 Bessenyei György 76, 93, 113, 142, 143
 Betkowski Jenő 171
 Binkermann, Christoph 108
 Bíró Dániel 130
 Bíró Ferenc 9, 81
 Bitnitz Lajos 126
 Bodnár Andrásné Ligeti Erzsébet 171
 Bodrogi Ferenc Máté 125
 Bognár Virág 74
 Boileau, Nicolas 34, 83
 Bóka László 171
 Borbély Szilárd 125
 Borók Imre 28, 43, 51, 116, 117, 127
 Boros Antal 163, 164
 Boros Bálint 164
 Bossányi Zsuzsanna → Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna
 Botár Imre 171
 Bödeker, Hans Erich 108
 Bőjthy Antal 142
 Börzsönyi Béla 171
 Braun, Heinrich 101
 Britaine, William de 109
 Brooke, Henry 39, 40

Brusasque, Elisabeth-Annabella de 125

Buczy Emil 22

Bujanovics Kornél 35

Burke, Peter 47, 48

Burnand, Léonhard 125

Büttgen, Philippe 108

C

Campe, Rüdiger 77

Cavallo, Guglielmo 50

Chartier, Roger 50

Cicero, Marcus Tullius 122, 123

Coldren, Faith 55

Comenius, Jan 145

Condillac, Étienne Bonnot de 143

Cronegk, Johann Friedrich von 79

Czakóné Gacov Katalin 4, 5, 7

Czibula Katalin 18, 95

Czifra Mariann 21, 23, 52

Czigler, Aladar Paul 24

Czuczor Gergely 130, 131

Cs

Császár Elemér 35, 36, 40, 80

Cser András 129

Csetri Lajos 55, 61, 62, 132

Csokonai Vitéz Mihály 22, 52, 70, 71, 76, 77, 81, 83, 84, 86, 125

Csönge Attila 164

Csörsz Rumen István 8, 38, 68, 82–97, 108, 109, 113

D

Darvas Ferenc 64

Dayka Gábor 22, 70, 71, 76, 80, 81

Debreczeni Attila 10, 21, 33, 38, 52, 63, 70–72, 77, 81, 125

Décultot, Élisabeth 125

Deme Zoltán 17, 44, 99, 108, 114, 118, 145

Demeter Júlia 18, 95

Desbillons, François-Joseph 38

Descartes, René 105

Dessewffy Aurél 126

Dessewffy József 16

Doncsecz Etelka (D. E.) 3, 7, 8, 10, 11, 17, 19, 21–32, 45, 55, 82, 85, 99, 100, 112–114, 119

Döbrentei Gábor 31

Dugonics András

Dukai Takách Judit (Göndöcz Judit) 22

Dusaulx, Jean-Joseph 34

E, É

Ebert, Johann Arnold 79

Éder Zoltán 59, 98, 112, 114, 116, 128, 129, 154

Éder Zoltánné 114

Eduárd → Eduárd Károly

Eduárd Károly (Eduárd), angol trónkövetelő 45

Eggenberger József 46

Elek István 171

Ember Mária 171

Ember Nándor 37

Endrődi János 22

Engel, Johann Jakob 58, 66, 78, 143

Ésopus → Aiszóposz

Espagne, Michel 108

Ezópus → Aiszóposz

Ezópusz → Aiszóposz

F

Fábián Pál 112, 129, 160

Faludi Ferenc 22, 43

Fáy András 126

Fazekas Mihály 36, 62

Fazekas Mihály 36, 62
 Fehér Mariann 82
 Fejér György 30, 103, 104, 107, 109
 Fénelon, François de Salignac de la
 Mothe (Fenelon) 34
 Fest Sándor 40, 42
 Fischer István 26, 27, 31
 Fliszar György 29
 Florentin Simon 128
 Fogarasi János 130, 131
 Fórizs Gergely 19, 100, 111
 Fóti Pál 171
 Földi János 36, 62
 Fried István 16, 46, 49, 70–73, 82,
 114–116, 131
 Füredi Vida → Kisfaludy Sándor

G

Gaál György 46
 Gáldi László 98, 99, 101, 108, 142–146,
 151
 Gálos Rezső 17, 41, 48
 Gánóczy Antal 109
 Gecső Tamás 158
 Gellert, Christian Fürchtegott 37, 38,
 76
 Gessner, Salomon 18
 Gilicze Bálint 55
 Gimes Ágnes, V. 36
 Giseke, Nikolaus Dietrich 79
 Goethe, Johann Wolfgang von 78, 80
 Gottsched, Johann Christoph 145, 146
 Gönczy Monika 126
 Göndöcz Judit → Dukai Takách Judit
 Gragger Róbert 125
 Griffiths, Andrew D. 55
 Große, Wilhelm 79
 Gvadányi József 83

Gy

Gyarmathi Sámuel 133, 142
 Gyomai György 171
 Gyöngyösi István 43, 83, 91
 Győri Gyula 28, 43, 51, 116, 117, 127

H

Hairaddin, tuniszi kalózvezér 25
 Hajnóczy József 14, 15, 18, 35
 Harsányi István 10
 Hartleben Konrád Adolf 45
 Hatvani István 13, 38
 Hebel, Johann Peter 108
 Hegedüs Béla 8, 38, 54–69, 71, 106,
 108, 113
 Hegyi Balázs 59, 130
 Heltai Gáspár 37
 Herder, Johann Gottfried 38, 50, 61,
 131, 132, 143
 Hermann (a keruszk törzs vezetője)
 30
 Hermann Egyed 28
 Heves Kornél 171
 Hillard, Kevin 79
 Hinderer, Walter 79
 Hirgeist Anna 31
 Hites Sándor 48, 49, 50
 Hofer Tamás 48
 Hollmann, Samuel Christian 18
 Homérosz 38, 124, 134
 Horatius Flaccus, Quintus 13, 41, 58,
 81, 102, 137
 Horváth Iván 54
 Horváth János 11, 21, 22, 25–31, 98
 Horváth János (irodalomtörténész)
 126
 Horváth József 109
 Horváth Károly 116, 166
 Horváth Konstantin 22, 23, 26–31, 35

Hovánszki Mária 8, 16, 33–43, 77, 83,
87, 100
Höffe, Ottfried 105
Hudi József, 11, 29

I, Í

Illés Antal 171
Illés Julianna 7, 161, 162
Imre István 43, 51, 116, 117, 127
István, I. (Szent) 93, 95

J

Jakatics Árpád 8, 161–172
Jander, Owen 125
Jankovics József 58
Jankovits László 58
Jókai Mór 168
Jordánszky Elek 26
Jossinet, Fabrice 55
József nádor 19, 25, 28, 31, 146
Julow Viktor 82, 83
Jupiter 42
Juvenalis, Decimus Junius (Juvenal,
Juvénal) 33, 34

K

Kalász Benedek 171
Káldi György 26, 28, 135
Kálmán C. György 157
Kálmán László 157
Kant, Immanuel 104–111, 126
Kantek, Karol 15
Kármán József 38, 48, 71
Károli Gáspár 26
Károly, V., német–római császár 25
Kassai József 143
Kazinczy András 14
Kazinczy Ferenc 10–23, 31, 38, 49, 57,
71, 81, 112, 125, 128

Kazinczy Gábor 14
Kazinczy Józsefné Bossányi
Zsuzsanna (Bossányi Zsuzsanna) 13,
14, 19
Kecskeméti Gábor 57, 118
Kempelen Farkas 54
Képlaki Vilma → Szemere Krisztina
Kerslake, Lawrence 125
Kertész Mihály 166, 171
Keszeg Istvánné 171
Keszler Borbála 155
Kiefer Ferenc 157
Kilián István 95
Király István 35
Kirsch, Adam Friedrich 106
Kis János 22, 49
Kis Margit 163
Kisbán Eszter 48
Kisfaludy Károly 22
Kisfaludy Sándor (Füredi Vida) 22,
48, 49
Kiss Béla 89
Kiss Ferenc 30
Kiss Gábor 166, 171
Kiss Margit 8, 38, 113, 142–151
Kleist, Ewald Christian von 38, 80
Klopstock, Friedrich Gottlieb 30, 76,
79
Koerner, E. F. K. 137
Kókay György 29
Kónyi János 37
Koppányi Júlia 29
Kovács Ferenc 129, 160
Kovács Kálmán 83
Kovács Pál 171
Kovács Sándor Iván 162
Kowalska, Ewa 15
Kölcsey Ferenc 22, 49, 126
Kölcsey Kálmán 49
Kőszegi Lajos 110
Kőszeghy-Winkler Elemér 69
Kővári Réka 95

Kresznerics Ferenc 143

Kramer, Olaf 78

Krass, Andreas 76

Krug, Wilhelm Traugott 111

Kugler Nóra 155

Kuhn, Thomas S. 130

Kun Ádám 55

Kurbély György 31

Kühlmann, Wilhelm 25

Küllös Imola 87, 89

L

Laczházi Gyula 8, 70–81, 108

Laczká János 172

Lafontaine, August Heinrich Julius
(Von Miltenberg) 46, 73

La Fontaine, Jean de 34, 38–42

Landfester, Ulrike 76

Langer, Ullrich 77

László Cecília 4

Lászlóné Nagy Ilona 7

Látzai József 37, 38

Leibniz, Gottfried Wilhelm von 59,
61, 101, 105

Lengyel Klára 8, 152–160

Lengyel Réka 3, 7–9, 25, 38, 47, 100,
112–127

Le Noble, Eustache le 38

Lénárt Orsolya 38

Lessing, Gotthold Ephraim
(Lessing) 38, 80

Lichtwer, Magnus Gottfried 38

Lill András 172

Littmann, Franz 108

Locke, John 59, 61, 63

Luby Károly 142

Lucky Árpádné 172

Luhmann, Niklas 74

Lukácsi Hubáné 43, 51, 116, 117, 127

Lukianos 38

M

Madarász Flóris 29, 35, 36, 40, 80

Mailáth, Johann Graf → Majláth
János

Mailáth János → Majláth János

Majláth János 22–24, 30–32

Majláth József 22

Majthényi Mária 31

Makó Pál 142

Mária Magdolna 15

Marczibányi István 25, 31

Margócsy István 44, 54, 55, 57, 99,
100, 112, 117, 126, 129

Máro Virgilius Publius → Vergilius

Marticskó József 61

Martin, Dieter 79

Martinovics Ignác 18, 25, 29

Márton István 110, 111

Matsumura, Shigeyoshi 55

Melich János 144, 145

Mendelssohn, Moses 104

Merics István 38

Mercurius 42

Mészáros István 115

Mészáros Vendel 172

Metastasio, Pietro 18

Mezei Márta 70–72, 77, 80

Millot, Claude François Xaviere 62

Milton, John 30

Mohamed 30

Molière 127

Montaigne, Michel de 77

Morlin Adorján 46

Morvay Győző 125

Mozart, Wolfgang Amadeus 87

Murmellius, Johannes 145

N

Nádasdy Ádám 157

Nagy Sándor 43

Négyesy László 76
Németh Antal 37
Nghe, Philippe 55
Niederehe, Hans-Joseph 137
Notheisz János 80

Ny

Nyitrai Mátyás 31
Nyomárkay István 146

O, Ó

Ojtozi Eszter 126
Onder Csaba 49
Orbán László 15, 16
Orczy Lőrinc 22
Orosi József 172
Orosz Beáta 125
Ossitzky család 23
Ossitzky, Johann 25, 28
Ossitzky, Karl 28
Ovidius Naso, Publius 34, 42

P

Paintner Mihály 25, 27, 31
Pallas (Pállás) 60
Pálóczi Horváth Ádám 68, 108
Pascal, Blaise 59
Pataky Joachim 172
Páldy Róbert 172
Pázmány Péter 109, 135
Péczei József 38
Penke Olga 50
Pesti Gábor 37, 145
Pethes, Nicolas 73
Petrarca, Francesco 77
Phaedrus, Gaius Julius 37, 39, 40
Pintér Jenő 29
Pintér Márta Zsuzsanna 95
Piso, Gaius Calpurnius (Pízó) 41, 102

Platen, August von 80
Platón 78, 131
Pogány Gyula 7
Pope, Alexander 82, 83
Porthan, Henrik Gabriel 114
Prior, Matthew 39, 40, 41, 42
Prohászka János 151
Prónay László, ifj. 25, 113
Prónay Simon 31
Prónay Simonné 113
Prószéky Gábor 157
Pscherer András (Beschérer) 13
Pyrker János László 10, 11, 17, 21–32

Q

Quintilianus, Marcus Fabius 137

R

Ráday Gedeon 22
Rájnisi József 65, 66
Ramler, Karl Wilhelm 79, 80
Recki, Birgit 105
Regulus, Marcus Atilius 30
Rehm, Christoph Peter 46
Rékasy Ildikó 162
Retzer, Joseph 40, 41
Révai Miklós 21, 25, 112, 128–131, 133–142
Réz Pál 17
Richter, Joseph 38, 46, 72
Richter, Sandra 126
Rick, Christian 55
Riedel, Andreas 17
Riethaller Mátyás 85
Rikóti Károly 85
Rousseau, Jean-Jacques 34, 46, 73
Rubinyi Mózes 133
Rudnay Sándor 27, 31
Rusznák Sándor 172
Ryckelynck, Michael 55

S

Sághy Ferenc 31, 98, 115
Sághy Sándor 98, 115
Sajnovics János 133
Sajó Tamás 50
Sauder, Gerhard 71
Schiller Erzsébet 75
Schmid, Carl Christian Erhard 110
Schmid, Johann Wilhelm 110
Schneidereit, Nele 108
Schopenhauer, Arthur 106
Seidel, Robert 79
Seláf Levente 54
Shakespeare, William 127
Simonyi Zsigmond 131
Sófalvi József 125
Somogyi Ignác 172
Stemler Ágnes 128–131
Sterly, Bonaventura (Sterly, P.) 113
Sterne, Laurence 72, 127
Stöckmann, Ernst 108
Sulzer, Johann Georg 58, 66, 78, 79,
100, 103, 106, 111, 118, 120–127, 143
Sylvester János 128

Sz

Szabó Barna 172
Szabó G. Zoltán 115, 129
Szajbély Mihály 47, 48, 52, 58, 66, 77,
78
Szaller György 145
Szandai Szabó Sándor 172
Szapáry János 31
Szapáry Leopoldina 19, 25, 113
Szathmári István 117, 118, 143, 172
Szathmáry Eörs 55, 56
Szauder József 50, 70, 71, 117, 132
Száz Kázmér 43, 51, 116, 117, 127
Széchényi Ferenc 25, 26, 31
Szegedy-Maszák Mihály 47, 54

Székely Tibor 28
Szelestei N. László 31
Szemere Krisztina (Képlaki Vilma) 22
Szemere Pál 22
Szemerkenyi Ágnes 65
Szenczi Molnár Albert 145
Szentmiklóssy Alajos 22
Szentpéteri Márton 54
Szép Beáta 125
Szép János 118
Szerdahely György Alajos 38, 78, 105,
109, 118, 125
Szigetvári Iván 39, 42
Szikszai Fabricius Balázs 144
Szilágyi András 55
Szilágyi Emőke Rita 58
Szilágyi Ferenc 18
Szilágyi Márton 8, 10–20, 38, 48, 52
Szily Kálmán 150, 151
Szirmay Antal 87
Szmida Viktor 29
Szókratész 14
Szolnoki Ernő 172
Szörényi László 9, 28, 30
Szulyovszky Menyhért 19, 35
Szurmay Ernő 5, 8, 9, 17, 28, 43, 44,
46, 51, 54, 55, 58, 70, 78, 83, 98, 112,
114, 116, 117, 127, 129, 132, 152,
160–172
Szüts István 38
Szüts László 112

T

Tabán Gyula 172
Tacitus 34
Tamás Attila 83
Tarnai Andor 9, 57, 117
Taylor, William 39, 40
Telegdi Zsigmond 129, 157
Teleki László 31
Themis 42

Thienemann Tivadar 143
Thomé, Horst 80
Tische, Alexandra 76
Titus, római császár (Títus) 18
Titzmann, Michael 80
Tolcsvai Nagy Gábor 129
Toldy Ferenc 128
Tóth Lenke, K. 166, 172
Tóth Tihamér 170
Török Imre 172
Tózsér Árpád 75, 76
Turáni Tamás 28
Tüskés Gábor 9, 38, 113, 125

U, Ú

Ungvárnémeti Tóth László 22
Uz, Johann Peter 80

V

Váczy János 16, 49
Vajay József 172
Vak Béla → Béla, II., magyar király
Varga Pál, S. 132
Varga Sándor Frigyes 172
Vargha Balázs 36, 62, 83
Várhegyi Miklós 110
Varro, Marcus Terentius 137
Vay István 142
Veith, Laurentius 101
Vergilius Maro, Publius 65, 124
Veres András 47, 54
Verseghi → Verseghy Ferenc
Verseghy Ferenc (Franciscus Ahenobarba, Franciscus Verseghy, Franz Verseghy, Versegi, Versegi Ferencz, Versegi Ferentz, Verseghi, Verseghy Ferencz) 1, 3–5, 7–88, 91, 95–119, 121, 123–164, 166–168, 170, 171, 173–176

Vezéry Ödön 172
Vidor Győző 172
Virág Benedek 22, 24
Vitkovics Mihály 22
Vladár Zsuzsa 8, 128–141
Voigt Vilmos 109
Voltaire 34
Von Miltenberg → August Heinrich Julius Lafontaine
Vörös István 172
Vörösmarty Mihály 128, 129

W

Wagner, Franz 103, 108, 109, 144
Walzel, Oskar 126
Wéber Antal 53, 76
Winckelmann, Johann Joachim 16
Wolff, Christian 61, 105

X

Xenophanész 61

Y

Young, Edward 127

Z

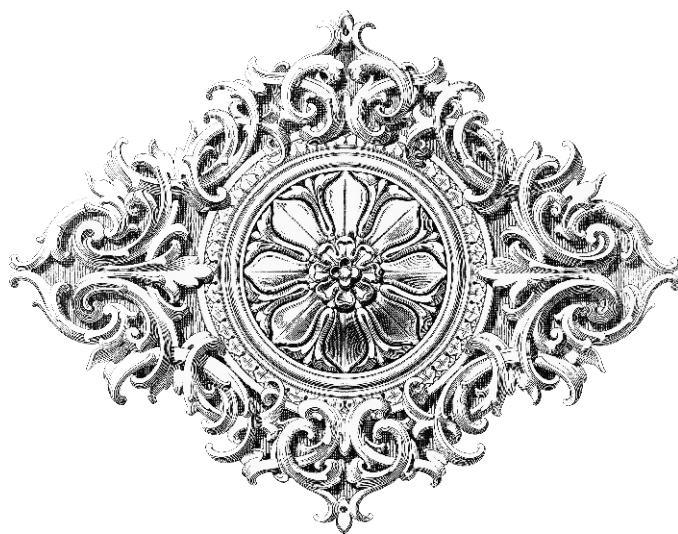
Zachár András 118–120
Zachariä, Justus Friedrich Wilhelm 79
Zászkaliczky Márton 58
Zentai Mária 125
Zrunek György 95

Zs

Zsigmond Ferenc 163, 172

KÖSZÖNTŐ (<i>Czakóné Gacov Katalin</i>).....	5
ELŐSZÓ (<i>Lengyel Réka</i>).....	7
SZILÁGYI MÁRTON Verseghy Ferenc változó képe Kazinczy börtönmemoárjaiban.....	10
DONCSECZ ETELKA Patronátus és promóció: Verseghy Ferenc és Pyrker János László levelezése.....	21
HOVÁNSZKI MÁRIA A <i>Versegi Ferentz' Munkáiból. 1805.</i> című kéziratcsomó hitelességéről.....	33
BÉRES NORBERT A Verseghy-próza irodalomszociológiai vetületei.....	44
HEGEDÜS BÉLA Érvek az irodalom léte és fennmaradása mellett A fogság előtti Verseghy a „kompartment”-ként értett irodalomról.....	54
LACZHÁZI GYULA Az érzékenység és az érzelmek megjelenítése Verseghy Ferenc költészetében.....	70
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN Pejgazos lovásza Rikóti Mátyás, a verselő Mekk mester.....	82

BALOGH PIROSKA	
A <i>Tudományos Mesterszókönyv</i> esztétikai és poétikai szócikkeiről.....	98
LENGYEL RÉKA	
Verseghy <i>Usus aestheticus linguae hungaricae</i> című kézikönyvének forrásai.....	112
VLADÁR ZSUZSA	
„...Még most is egészen más malomban őrlenek”	
Verseghy és Révai két külön világa.....	128
KISS MARGIT	
Verseghy és a szótárak – különös tekintettel a <i>Nominalra</i>	142
LENGYEL KLÁRA	
Verseghy Ferenc, a modern nyelvleíró.....	152
JAKATICS ÁRPÁD	
Szurmay Ernő írásos hagyatéka.....	161
ZÁRSZÓ (Illés Julianna).....	173
KÉPEK A VERSEGHY-EMLÉKÉV SZOLNOKI ESEMÉNYEIRŐL.....	175
NÉVMUTATÓ	191

Verseghy Ferenc születésének 260., halálának 195. évfordulóján, 2017. április 3–4-én Szolnokon tudományos konferenciát rendezett a Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztálya és a Verseghy Kör. A szolnoki születésű író, költő, tudós születésnapjára időzített tudományos tanácskozás megrendezésével a szervezők a korábbi, ötvenként megtartott emlékülések, emlékkonferenciák szép hagyományához kívántak kapcsolódni. E kötetben a tanácskozáson elhangzott előadások tanulmánnyá szerkesztett szövegét adjuk közre. A tanulmányok szerzői számos új, a szakirodalomban már vizsgált vagy éppen korábban nem tárgyalt témára vonatkozó kutatási eredményt ismertetnek. Újabb adatokkal gazdagítják a Verseghy életpályájára, barátaival, kortársaival, patrónusaival való kapcsolataira vonatkozó ismereteket, s új vonásokkal egészítik ki a költő, író, tudós és ember jellemrajzát. Verseghy prózai munkái kapcsán új kutatási eredmények vetnek fényt e szövegek eddig ismeretlen forrásaira, a szerző egyéni alkotói stratégiáira, motivációjára, s e munkáknak a korabeli olvasók körében való fogadtatására. További dolgozatok tárgyát képezik Verseghynek a 18–19. század végi tudományos irodalom és szépirodalom tanító-ismeretterjesztő, illetve gyönyörködtető-esztétikai funkciójával kapcsolatos nézetei, Verseghy költészetének érzékeny vonulata, illetve komikus eposza, művészet- és irodalomesztétikai tárgyú, összegző jellegű munkái. Három dolgozat Verseghy nyelvészeti munkásságának a korábbi szakirodalom eredményeire épülő, számos új szempontot mozgósító elemzésével szolgál. A kötetben helyet kapott továbbá a szolnoki Verseghy Kör tagja, Jakatics Árpád beszámolója Szurmay Ernő hagyatékának feldolgozásáról.

